

زمان و یاسا

تویژینه وهکانی دووه مین کۆنفرانسی زانستی نیوده و له تیی
زمانی کوردی و زاراوه یاسایه کان

ئاماده کردنی: فه ره ییدوون سامان

۲۰۲۱

لە بلاوكر اوەكانى

كۆمەلگەنى
پەروەردەپەيى مارگریت

رېڭخراوى خانى
بۇ ئىكۆلېنەوەي ھزرىيى

زمان و ياسا

ئامادەكردنى : فەرەيدوون سامان

بابەت: زمانناسى دادوهرى

دیزاینى بەرگ و ناوہوہ: ئومىد محەمەد

ھەلگەرى: رەوہند محەمەد

سالى چاپ: ۲۰۲۱

تیراژ: ۵۰۰ دانە

چاپ: چاپخانەي

لە بەرپۆہ بەریتى گشتىيى كىتېبخانەكان
ژمارە سپاردنى () ي سالى ۲۰۲۱ پېدراوہ

زمان و یاسا

تویژینه وهکانی دووه مین کۆنفرانسی زانستی نیوده و له تیی
زمانی کوردی و زاراوه یاسایه کان

ئاماده کردنی: فه ره ییدوون سامان

۲۰۲۱

پڙست

۱- زماني دادگاكان له هه ږمې كوردستاندا.....

پ.د. شورش حهسهن عومهر - د. له تيف مسته فا نه مين..... ۱۵.....

۲- په چاوكردني زمان نهركي له پيشينه ي په رله ماني هه رگه ليكي زيندروه.....

پ.د. هوگر مه حمود فهدج..... ۶۱.....

۳- رهوشي زماني كوردی له كرده ي ئاخوتن و نوسراوه فرميه كاني دهسه لاتي دادوهري

و دادگاكاني هه ږمې كوردستان و عتراقدا

پ.د. نوميډ بهرزان برزو..... ۱۱۵.....

۴- زماني ياسايي له فهرهنگي ياساييدا

م. هارژه چيچو محمهد نه مين - م. عه لي حه مهد عوسمان ۱۴۵.....

۵- ئاستهنگه كاني بهردهم وهرگيتراني دهقه ياساييه كان له نيوان كوردی و عه رهبيدا

م. ي. عه بدولسه مهد محمهد خه يلاني..... ۱۷۳.....

۶- زماني كوردی له دادگاكاني هه ږمې كوردستان له نيوان ياسا و واقيعدا

م. نازاد عه بدولقادر سانه و نه ديهگي ۱۹۵.....

۷- نووسين و ئاماده كردني قامووس يه كگرتوي وشه و زارواه ياساييه كان

م. كامبيز ئيبراهيم زاده - (زهدهشت موكرياني)..... ۲۵۵.....

۸- زماني پښوه زماني يه كگرتوو

م. ئاكو جه ئيليان ۲۸۵.....

۹- زمان و دهسه لات

م. مه سعود بابايي..... ۳۱۳.....

۱۰- وشه و رسته ياساييه كان، خسته يهك يو كار كردن

م. بهكر حه مهد سديق عارف..... ۳۳۵.....

GIRINGÎYA ZIMANNASÎYA HIQÛQÎ DI PERGALEKA HIQÛQÎ -١١
YA DADMEND DA

د. سابر عەبدوڵڵا زاده.....٣٤١

adperweriya zimanî li dadgehên kurdistanê da -١٢

د. مەزگین عەبدوڵڕەحمان چالێ.....٣٦٧

TECRUBEYA KURDÎKIRINA TERMÊN HIQÛQÊ LI BAKURÊ -١٣
KURDISTANÊ

د. میکایل بولبول.....٣٩٥

پیشه‌کی:

زمانی کوردی و زمانی زانست و یاسایه..

زمانی کوردی له مانگیتشرینی یه‌که‌می ۲۰۱۴ له په‌رله‌مانی هه‌ریمی کوردستاندا به زمانیفه‌رمی ناسیتراوه و بریاری له‌سه‌ردراوه، هاوکات له ده‌ستووری عیراقله سالی ۲۰۰۶ و له ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی عیراقیشدا له‌مانگی شوباتی ۲۰۱۴ له پال زمانی عه‌ره‌بی زمانی کوردیبه فه‌رمی ناسینراوه، له رۆژه‌لاتی ناڤیندا دوا‌ی زمانه‌کانی عه‌ره‌بی و فارسی و تورکی و عیبری پله‌ی زمانی پینجه‌می وه‌رگرتوو.

یاسای به‌پێوه‌بردنی ده‌وله‌ت بۆ قوناغی راگوزاریی سالی ۲۰۰۴ و پاشان ده‌ستووری عیراقی سالی ۲۰۰۵ بۆ یه‌که‌مجار دانیان ناوه به فه‌رمییوونی زمانی کوردی له سه‌رانسه‌ری عیراقد. به‌پێچه‌وانه‌ی ده‌ستووره‌کانی پیشوو که بیده‌نگ بوون له‌م باره‌یه‌وه یا خود به شیوه‌یه‌کی سنووردار و له بواریکی به‌رته‌سک (وه‌ک خویندن) و ته‌نیا له چوارچێوه‌ی ناوچه‌ی کوردستاندا دانیان به زمانی کوردیدا نابوو. له‌به‌ر رۆشنایی ماده‌ی (۴)ی ده‌ستووری عیراقی سالی ۲۰۰۵، یاسای زمانه‌ فه‌رمییه‌کان له عیراق و هه‌ریمی کوردستاندا ده‌رچوووه، به‌لام هه‌تا ئیستا ناوه‌رۆکی ئه‌م یاسایه وه‌ک پێویست پراکتیزه نه‌بووه. زمانی کوردی له چوارچێوه‌ی عیراق و هه‌ریمی کوردستاندا پالێشتی ده‌ستووری و یاسایی هه‌یه وه‌ک زمانی فه‌رمی دانێداناو، له رۆوی رواله‌تییه‌وه هه‌یچ گرفتیک‌ی یاسایی به‌دیناکریت. به‌لام لایه‌نه په‌یوه‌ندیداره‌کان سستی و که‌مه‌رخه‌می ده‌نوینن له پراکتیزه‌کردنی ناوه‌رۆکی یاساکان. هه‌لبه‌ته زمان وه‌ک به‌شیک له شوناسی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک بایه‌خی تایبه‌تی خۆی هه‌یه و به‌شیکه له که‌له‌پووری

که لتووری نامادی، که ریکه و تننامه و پاگه یه ندراوه نیوده وه تیبه کان جهخت له سهر پاراستنی ده که نه وه، له یاسای زمانه فه رمیبه کاند، هیچ میکانیزمیکی توکمه و شیوا دانه ندراوه بۆ جیبه جیکردنی ناوه پوکی ئەم یاسایه و به دوا داچوون و چاودیری کردنی جیبه جیکردنی یاساکه. هه ره له گه ل دروست کردنی ده وه ته تی تازه ی عیراق له لایهن به ریتانیا وه و دواتر به ئەندامبوونیه عوسبه ی ئومه له سالی ۱۹۳۱، تا ده گات به ریکه و تننامه ی ئاداری سالی ۱۹۷۰، تا راده یه ک له ناوچه کوردیبه کانه زمانی کوردی ریگه پیدراو بووه، به تایبهت له دادگا و فه رمانگه حکومیبه کان گفتوگۆی پیکراوه، گه شه کردنی زمانی کوردی (کوردی ناوه راست)، به زۆر هه ورازو نشیودا تیپه ریوه. تا ده گات به قوناعی دوا ی راپه رینی ۱۹۹۱ و که و تنی رژی می عیراق له سالی ۲۰۰۳، هه لبه ته له باشووری کوردستاندا ده سکه و تی گه و ره بۆ زمانی کوردی وه دی هاتووه، به تایبهت که بۆ یه که مجار له میژووی عیرا قدا له مانگی کانونی دووه می ۲۰۱۴ له لایهن په رله مانی عیراق زمانی کوردی له پال زمانی عه ره بی به فه رمی ناسیترا. مخابنله ماوه ی ۳۰ سالی رابردو و داله داووده زگادادوهری و قانونیبه کانی کوردستانوه ک دادگا کانی هه ری می کوردستاندا، ته نانه تگۆنوو سه کانی ناو په رله مانی کوردستانیشدا، هیشتا زمانی عه ره بی هه ژموونی بالایخۆی هه یه و زمانی کوردی له په راویزدایه، هه ولی جیدی نه دراوه له و بواره دا وشه و زاراوه یاساییه کان و تیگستو کۆنوو سه کانه کوردی بکرین. له ماوه ی ۳۰ سالی رابردو و داله داووده زگادادوهری و قانونیبه کانی کوردستاندا وه ک دادگا کانی هه ری می کوردستان و ناوچه دا براوه کانی کوردستاندا، ته نانه تگۆنوو سه کانی ناو په رله مانی کوردستانیشدا، هیشتا زمانی عه ره بی هه ژموونی بالایخۆی هه یه و زمانی کوردی له په راویزدایه، هیشتاس هه ولی جیدی نه دراوه بۆ به

کوردی کردنی زمانی دادگاگان، ههروهها وشه و زاراوه یاساییهکان و تیکست و کۆنوسهکانبه کوردی بکرین.

له کوردستاندا زمانی کوردی هیشتا نهیتوانیوه وهک پپوئیست له ههموو دامودهزگاگانی سهه به ههه سهه دهسه لاتهکانی (یاسادانان، دادوهی و جیبهجیکردن) و له سهه رانسهری سنووری کارگێرپی حکومهتی هه ریئما به تهواویی بچه سپیت، بۆ ئه و مه بهستهش گه ره که دهزگا ئه کادیمی و زمانناسییهکان سیمینارو کۆفرانسی زانستی بۆ بههستن ریگاچارهی گونجاو بدۆزنهوه بۆ چاره سهه ری کیشهکانی زمانی کوردی و کردنی به زمانیکی زانستی و شارستانیانه.

بهگشتی دهسکه وتیکی میژووی گرنگه بۆ گه لی کوردستان، که زمانی کوردی زمانیکی فهرمی دانپیانراوه، له دهستووری نوویی عیراقداناساندنی له سهه ئاستی ولاته که، به لامله رووی پراکتیکیه وه هیشتا زمانه که مان روو به رووی جینۆسایدی فه ره هنگی ده بیته وه، به تایبته له ناوچه کوردستانیهکانی ده ره وهی هه ریئما.

سهه رباری ده وه له مه ندی زمانی کوردیبه زار و بنزار و ده قۆکهکانی وفه ره هنگیکی مه زنی په یف و زاراوهی تیدایه، که به شی زمانی زانستی و یاسایی دهکات، له گه ل ئه وه شدا که سانیک هه ن پپیان وایه زمانی کوردی زمانی فۆلکلۆرو که له پووره، ئیستا زمانی کوردی له به ره ده محاله تی گه وه ری دۆخی جیهانگیری دایه، یه که میان ئه وهی که ئه م زمانه له روو به روو بوونه وه له گه ل جیهان و مه عریفه و زانستی نوئ هه موو هه ول و ته قه لای خۆی ده دات که بیته زمانحالی دروست و به پپیی توانای ئاخپوهران و هه موو ئه وانهی قسهی پیددهکن. دووه میان ئه وهی که ئه م زمانه سهه ره رای ئه وهی که به هۆی داخراوی و رۆحیه تی ده مارگرژی سنوورهکانی کرانه وه به ره وپووی جیهاندا داده خات، تووشی شیوهیهک له فامکردنی

خێلهکی و گوندهکییانه دهبیتهوه، که درێژهی ئه و ژیانه لۆکالی و داخراوهیه و لهمپهڕن له بهردهم توانستی داهینان و گهشهکردنی زماندا، لهههردوو حالهتهکەش جیاواز له هه‌موو ئه‌و کیشانه‌ی که رووبه‌پرووی زمانی کوردین، به‌داخه‌وه زمانه‌که‌مان هه‌شتا نه‌یتوانیوه وهک پێویست له هه‌موو داموده‌زگا‌کانی سه‌ر به هه‌ر سی ده‌سه‌لاتی یاسادانان، دادوه‌ری و جێبه‌جێکردن و له سه‌رانسه‌ری سنووری کارگێری حکومه‌تی هه‌ری‌دا به ته‌واوی بچه‌سپیت.

ئێستا له هه‌موو کاتیک زیاتر زمانی کوردی له‌به‌ردهم هه‌ره‌شه‌ی له‌ناوچووندایه، چه‌ندان هۆکاری ده‌ره‌کی و ناوه‌خۆش هه‌ن که هه‌ره‌شه له زمانه‌که‌مان ده‌که‌ن، بۆ هۆکاره ده‌ره‌کییه‌کان ئیتر پێویست به‌وه ناکات دووباره‌ بگه‌ڕێینه‌وه سه‌ر هه‌ولی و لاتانی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ست له دژایه‌تی کردنی زمانی کوردی، بۆ نمونه به هۆی به سیاسی‌ه‌تکردنی پرس‌ی که‌مینه‌کان له کوردستاندا وهک پرس‌گه‌لی کوردانیئێزه‌دی و کاکه‌یی و فه‌یلی و شه‌به‌ک و زازاکی و هه‌ورامی...هتد، و هه‌ول‌دان بۆ پتر لاوازکردنی زمانی کوردی و که‌م‌کردنه‌وه‌ی کاریگه‌ری جوگرافیای دانیش‌توانانی کورد له عیراقدا به‌تایبه‌تیش له ناوچه کوردستانییه کیشه له سه‌ره‌کاندا، پلانیکی کارا هه‌یه بۆ ناساندنیان وهک که‌مینه‌یکی نه‌ته‌وه‌یی جیاواز له کورد، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش‌حزبی سیاسی و دارایی و پشت‌گیری سیاسی ناو‌خۆ و ده‌ره‌کی ده‌که‌ن. (به‌تایبه‌ت له هه‌ندیک ناوه‌ندی شو‌قینی و لاتانی ئیق‌لیمی) دا، به پلان و به‌رنامه‌ی تۆکه‌م کاری جددی بۆ کراوه، به‌لام داخه‌که له‌وه‌دایه هۆکاره ناو‌خۆیییه‌کان خه‌ریکه ده‌بنه کیشه‌یه‌کی چاره‌سه‌رنه‌بوو که به ده‌ستی کورد خۆیه‌وه برینه‌کان قول‌تر ده‌که‌نه‌وه. هه‌لبه‌ته هه‌بوونی زار و بن‌زار وه‌روه‌ها نه‌بوونی زمانیکی ستاندارد و ها‌وبه‌ش بۆ هه‌موو تاکه‌کانی کورد له به‌شه‌کانی کوردستاندا، ئه‌گه‌رچی دیاره‌یه‌کی سه‌رو‌شتی هه‌موو زمانیکی زیندووه، به‌لام ئه‌و هه‌ولانه‌ی که ده‌درین بۆ سه‌ربه‌خۆ ناساندنیئه‌و

زارانه و جوداگردنه وه یانله زمانى دایک، ناتوانریت نکۆلى لهو مهترسییه جیددییه بکریت، وپرای ههرهشهى زمانه بیانیه کان و خویندنیان له بواره کانیه روهرده و فیرکردندا وهاوکات پهراویز خستنى زمانى کوردى لهو خویدنگا ئه هلیاندها، که نه وه به کی نه شاره زای له زمانى کوردى به رههم هیناوه، ههلبهته دواتریش له پاشه روژدا ئه نجامه کهى زور به خراپى ده بینین، که ئه م نه وه به سۆز و ئینتمای بۆ زمانى نه ته وه کهى خۆى نابیت، به چاویکی سووک ته ماشای ئاخپوهرانى زمانه کهى خۆى دهکات.

زمان پیویستى به سیسته میکی په روهرده ی به هیز ههیه، که هه م پیویستیه کانى جیهانى نوئ و قهیرانه کانى به باشى لیکبدا ته وه و برواته ناو کایه که وه و هه میش سامانىکی گهره ی زمانى و ئه ده بى که هه یه تى ئاراسته ی جیهانى که شف نه کراوى خۆى بکات و "بون" ی زمان و مروقى کورد بۆ خۆى مانیفیست بکات، هه ر زمانیک پیکهاتى تاییه ت به خۆى ههیه، پیکهاتیک که له میژووی ئه و زمانه وه سه رچاوه ده گریت، ئه مه سه ره رپای ئه وه ی که خالى هاوبه شى زمانه کان شتیکه حاشای لیناکریت.

مخابن ئه و زمانه شیرینه که ناحه زانى گه له که مان به هه موو شنیوازیکی شوڤینیا نه دژایه تى ده که ن و هه ولى له نیوبردنى دده ن، ئه ویش به قه ده غه کردنى زمانى کوردییۆ ئاخپوهرانى و له سه ر ئاسته کانى په روهرده و فیرکردن و چاپه مه نى و روژنامه وانى و میدیادا، هه روه ها ناساندنى هه ندیک له و دیالیکته کوردیانه به زمانى سه ره به خوو به پلان و به رنامه کار بو کردنى، ئیدی شتیکی سه له میندراوه که زمانى دایکی چ روئیکى گرنگ و بنه مایى و ته ندروستى له فیربوون و په روه رده ی نویدا ههیه، ئیمه ته نانه ت زمانى دیکه ش له ریگه ی زمانى خومان باش فیر ده بین و لیى تیده گه ین واته کلیل و کلاورۆژنه ی تیگه یشتنى زمانه کانیتیر و جیهانیتیر

ھەر لە رینگەى زمانى خۆمانە. لە ھەرىمى كوردستاندا لە رۆژى ۸-۳-
 ۲۰۱۷ بەسەرپەرشتىوھزىرى خويئندى بالا و تويژينهوھى زانستىيەريز
 يوسف گۆران و بە ئامادەبوونى ئەندامانى ئەنجوومەنى وھزارەت،
 كۆبوونەوھى ئەنجوومەنى وھزارەتەكە لە زانكۆى دھۆك لەسەر
 رەوشى زمانى كوردى بەرپۆھچوو، لە كۆبوونەوھەكەدا برياردارا
 ئەژماركردنى نمرەى وانەكانى زمانى كوردى بۆ دەرچووانى پۆلى
 دوانزە لە كاتى پيشكەشكردن بۆ كۆليژە زانستىيەكان (پزشكى و
 ئەندازىارى) ئارەزومەندانە بىت. " ئەم بريارە چ لە روى ماھىيەتى
 روانينى وھزارەت بۆ پەرودەدە و پلانتيكى زمانى و چ لەرووى
 ئاگادارى لەسەر رۆلى زمانى داىكى لە فيربوونى زانست و مەعريفەى
 نوئى، ھەلگى نەزانی گەورە و كەمتەرخەمى ترسناكە. ھەر چەند ئەم
 بريارەى وھزارەت لەلايەن تاقيك لە مامۆستايانەوھ بە نادروست
 ليكدرايەوھ و لە دژيدا خۆپيشاندانيان كرد و سەرۆكى حكومەتيش
 فەرمانى ھەلۆھشاننەوھى دا، بەلام وەكو لە ھەوالەكاندا لەكاتى
 خويدا بلاوبوويەوھ وتەبيژى وھزارەتى خويئندى بالا و تويژينهوھى
 زانستى رايگەياند بووھيشتا بريارەكە ھەلنەوھشيناوھتەوھ و وەكو
 خۆى ماوھ. بەھەرھال ئەم حالەتە رەھەندى زۆرى ھەيە و من
 نامەويت ھەموو لايەنەكانى ئەم كەمتەرخەمى و بى پلانى و دژايەتییە
 بۆ زمانى كوردى كە لە پيكھاتيكي فەرميدا ئەنجام دەدریت، بخەينە
 بەر باس، بەلكو دەمانەويت بە ھينانەوھى نمونەيەكى سادە ئەم بى
 پلانى و كەمتەرخەمییەى پەرودەدى زمانى باس بكەين كە خەريكە
 لە ھەناوى تاك و كۆى ئاخيوھرو تەنانەت ھەنديك لە نووسەرانيش
 رەگناژۆ دەبيت و بەو قەناعەتەمان دەگەيەنيت كە لە فيركردنى ھەلە
 و بى پلانى و كەمتەرخەمیدا چ دەستيكي بالا و بوودجەيەكى قەبە لە
 كارادايە .

ئەو ھەموو ھەلە و شيواندنى زمان و ريژمانىيە كە لە كەنالەكانى ميديا بەتايبەت رادىو و تىقىھ ئاسمانىيەكان و تابلۇ ديار و گەرەكانى ناو شآرەكان دەبينريڻ نيشاندەرى ئەو پەرورەدە سەقەت و بى پلانەيە، كە ھىشتا بەشىكى خەلك نازانن بە كوردى بنووسن و لەوھش گرینگتر ھەر بەلايانەوہ گرینگ نەبيت چۆنى دەنووسن و بۆچى دەينووسن و بۆ بنووسن! واتە پەرۆشينزمانى لە ئاستىكى زۆر خوار و نزم دايە. وەزارەتەكانى پەرورەدە و خويندى بالاو رۆشنبيرى كەمترين كاديرى دلسۆزى شارەزاو پسپورى زمانيان تىدايە، يان ئەگەر ھەشبن ھىچ دەسەلاتىكى بريار بەدەستيان نىيە تا رۆلى كاراي خويان بگيڤن لە خزمەتكردن بە زمانى كورديدا..

ريڤخراوى خانى بۆ ليكۆلينيەوہى ھزرى و كۆمەلگەى پەرورەدەيى مارگرىت كە كۆمەلگەيەكى پەرورەدەيىەو لەبوارى جياوازدا كاريكردووہو سالى ۲۰۱۹ كۆنفرانسى يەكەمى سازكردو ئەساليش (كۆنفرانسى زانستى و نىودەولەتى زمانى كوردى و زاراوہ ياسايىيەكان)، لەرۆژانى ۲۷ و ۲۸ ى حوزەيرانى ئەمسالدا لەشارى سليمانى بەرپۆە دەبات، خۆشبەختانە دواى ھەول و چاوەروانييەكى زۆر، بە پشتگيرىيى خوديدكتۆر تەھا رەسوول لە شارى سليمانى پايتەختى رۆشنبيريدا سازى دەكەين.

سەبارەت بە گەللە كردنى راسپاردە و پيشنيارى زانستى، لەمەر چارەسەر كردنى ئەو گرفتانەى كە دووچارى زمانەكەمان ھاتوونلە بوارەكانىوشە و زاراوہ و سينتاكسە ياسايىيەكانلە كاپەكانىدادگا و دادوہرى لە ھەريىمى كوردستاندا .

ريڤخراوى خانى بۆ ليكۆلينيەوہى ھزرىو كۆمەلگەى پەرورەدەيى مارگرىت، داواكارىنلايەنە حكومىيەكانىكوردستان كە لە رابردوو ھاوكارى پرۆژەكانمان نەبوون و خەمساردبوون بەرامبەر زمانى

شـیرینی کـوردی له بـوارهی زانـستی وهروهاییاساییدا، له پیناوپاراستتی شکۆی زمانی کوردی و ریکخستتی ئه و کۆنفرانسه، ئه مجاره هاوکارمان بن بۆ سه رخستتی ئه و پرۆژه نه ته وهییه پیروژه که ئامانجی به کوهدی کردنی زمانی دادگاگانه و دانانی قامووسی ستانداردی وشيوه و زارواه یاساییه گانه. بۆیه به پيوستی ده زانین که ئامانجی ئه م کۆنفرانسیکی زمانناسی زانستی و نیوده وه له تی، مه به سستی پیداپوونه وه و دانانی فه ره نه نگیکی ستانداردی کوردی تاییهت به وشه و زارواه یاساییه گانه و هروه ها به گه رخصتتی زمانی کوردی به کارهینراو له دادگاگاندا، له ریگای ئاماده کردنی ژماره یه کتویژینه وهی زانستی زمانه وانی که سانیشاره زاو پسپور له و بوارانه دا. بۆ لیکۆلینه وهی هه نگاوه کانیدوای ده ست به کاربوونی کابینه ی نویی حکومه تی هه ریمی کوردستان، تا کو راسپارده کانه ئاماده بکرین، وه کو پیشچاو روونیه کبخریته به رده ملایه نه بریار به ده سته گانه و حکومه تی هه ریمی کوردستان به بایه خوه بۆی بروانین، له داها تووی نزیکدا راسپارده گانی کۆنفرانس جی به جی بکرین و شکۆ بۆ زمانه که مان بگه ریته وه.

سه ره رشتیاری کۆنفرانسی زانستی و نیوده وه له تی
(زمانی کوردی و زارواه یاساییه گانه)

فه ره یه دوون سامان/

سه روکی ریکخراوی خانی بۆ لیکۆلینه وهی هزی

د. ته ها ره سول/

به ریۆبه ری کۆمه لگهی پهروه ده یی مارگریت

زمانی دادگاگان له ههریمی کوردستاندا لیکۆلینه وهیه کی شیکاری مهیدانییه

پ.د. شۆرش حهسهن عومهرم.د. له تیف مستهفا ئه مین

پیشہ کی:

زمان تہنہا ئامرازیک نییہ بۆ لیک تیگہ یشتن و گفتوگو، بہ لکو شوناسیشتہ، بہ تاییہ تی بۆ نہ تہ و ہیہ کی ژیردستی بی دہولت رهمز و نیشانہ ی بہ رہنگاری و مانہ و ہشہ. دادگاش و ہک دامہ زراوہیہ کی گرنگی دہولت و جیگاہیہ ک بۆ ئہ و ہی ہرکس مافی خورا داوای مافی خوئی لی بکاتہ و ہ و کیشہ کان یہ کلایی بکاتہ و ہ زمان رۆلی گرنگی دہبیت چ بۆ داواکردنی ماف یان بۆ بہرگری لہ خوکردن، زانیی زمانی دادگا گرنگہ و یہ کیگہ لہ گرہنتی و ستانداردہکانی دادبینی دادپہرورہانہ و تیگہ یشتن لہ ماجہرای دادبینیہ کان، ہر بۆیہ ریخراوہکانی بواری مافی مرؤف جہخت لہ و ہ دہکہ نہ و ہ کہ پیویستہ لہ و ولاتانہ ی فرہ پکیہاتہن و نہ تہ و ہ کہ مینہ و نہ تہ و ہ ی جیا جیا یان تیدایہ، پیویستہ ہانی بہ کارہینانی ئہ و زمانانہ بدن لہ دادگاگان، ہرورہا یاساکان بہ گشتی و یاسای عیراقیش و کوردستانیش بہ تاییہ تی باس لہ بایہ خی زمان دہکہن، ئہ گہر یہ کیکیش زمانی دادگای نہ زانی پیویستہ و ہرگیڑی بۆ داہین بکری.

لہ ہریمی کوردستان سہرہ پای ئہ و ہ کی دہستوری عیراق دانی بہ زمانی کوردیدا ناوہ و ہک زمانیکی فہرمی لہ پال زمانی عہرہبی ولہ یاسای زمانہ فہرمییہکانی عیراق سالی ۲۰۱۴ جہختی لی کراوہ تہ و ہ کہ پیویستہ نہک ہر لہ کوردستان بہ لکو لہ تہ و اوای عیراق زمانی رہسمی بیت و بہ کار بہینریت، و یاسای دہسہ لاتی دادوہریش لہ ہریمی کوردستان سالی ۲۰۰۷ جہخت لہ و ہ دہکاتہ و ہ کہ زمانی کوردی زمانی فہرمی دادگاگانہ لہ ہریمی کوردستان و دہشی بہ گویرہ ی پیویست زمانی عہرہبیش بہ کار بہینری.

باسی یه که م:

چوارچیوهی یاسایی به کوردی کردنی زمانی دادگا:

بۆ دهرخستنی بنه‌مای یاسایی به کوردی کردنی زمانی دادگاکانی ههریمی کوردستان، پیویسته بگه‌ریینه‌وه سه‌ره‌تای دروست بوونی ده‌وله‌تی عیراق و لکاندیویلیایه‌تی موسل پیوه‌ی، تا بزانین ئه‌و بنه‌مایه بوونی هه‌بووه له‌و دیکۆمیتته نیو ده‌وله‌تیانیه‌ی له‌سه‌ر پرۆسه‌ی ئه‌و لکاندنه دهرچوون، هه‌روه‌ها هه‌لوێستی ده‌ستور ویاساکانی عیراق له‌و باره‌یه‌وه چۆن بوون، هه‌موو ئه‌مانه له‌ داواکراوی یه‌که‌م باس ده‌که‌ین، له‌ داواکراوی دووه‌میش باس له‌ هه‌لوێستی ده‌ستوری عیراقی ۲۰۰۵ ده‌که‌ین له‌سه‌ر به‌کوردی کردنی زمانی دادگاگان، له‌گه‌ل هه‌لوێستی ئه‌و یاسایانه‌ی که له‌سایه‌یدا دهرکراون له‌ عیراق وه‌ه‌ریمی کوردستان.

داواکراوی یه‌که‌م:

پاشخانی یاسایی به کوردی کردنی زمانی دادگا:

له‌ دوا‌ی دامه‌زراندنی ده‌وله‌ت عیراق له‌ سالی ۱۹۲۱ یه‌که‌م ده‌ستوری عیراق به‌ناوی یاسای بنچینه‌یی سالی ۱۹۲۵ دهرچوو که هیچ ده‌قیکی تیدا نه‌بوو سه‌باره‌ت به‌ زمانی کوردی یا هیچدا مافیکی تری کوردی له‌خۆ نه‌گرتبوو، ماده‌ی ۱۷ ئه‌و ده‌ستوربه‌ده‌ق ده‌یگوت که زمانی عه‌ره‌بی زمانی فه‌رمیه‌ ته‌نها ئه‌گه‌ر به‌یاسایه‌کی تایبه‌ت ده‌قیک له‌سه‌ر به‌فه‌رمی بوونی زمانیکی تر بیت. دوا‌ی ئه‌وه‌ی له‌ ۱۶ ی کانونی یه‌که‌می سالی ۱۹۲۵ کۆمه‌له‌ی گه‌لان بریاریدا که ولایه‌تی موسل بخریته سه‌ر عیراق، کۆمه‌لیک پابه‌ند بوونیشی خسته سه‌ر ئه‌ستوی عیراق له‌وانه که پیویسته ئیداره‌یه‌کی کوردی تایبه‌ت به‌

ناوچه كوردنشینهكان دروست بكریت و زمانی كوردیش زمانی
فهرمی بیت له سنوری ئه و ئیدارهیه دا. به لام له پرووی دهستورییه وه
هیچ گورانکارییهك پروینه دا و دهستور هر وهك خوی مایه وه.
سالی ۱۹۳۱ یاسای زمانه لؤكالییهكان به ژماره ۷۴ دهرچوو وهك
تهمهیدیك بؤ ئه وهی عیراق بیته ئه ندام له كومه لهی گه لان .

یاسای زمانه لؤكالییهكان له ۲ ئارتیکلیدا بریاری دابوو كه زمانی
كوردی زمانی دادگاكان بیت، مادهی ۲ له یاساكه دهلیت زمانی
دادگاكان كوردی دهبیت له قهزاكانی ئامیدی و زاخو و زیبارو ئاكری
له سنوری لیوای موسل، وه له قهزاكانی كوویه و رانیه و رهواندوز
له سنوری لیوای ئه ربیل، وه قهزاكانی گیل و چه مچه مال له لیوای
كهركوك، و قهزاكانی سلیمانی و هه له بجه و شارباژیر له لیوای
سلیمانی، واته زمانی دادگاكان له و قهزایانه دا هر كوردی دهبیت
وهك زمانی فهرمی دادگا. مادهی ۳ له یاساكهش دهیگوت زمانی
عه رهبی یان كوردی یان تورکی به بریاری دادگا و به گویرهی ئه و
حاله تهی دیته پیشه وه و پیویست دهكات به كار دهیترین له دادگاكانی
قهزاكانی دهوك و شیخان له لیوای موسل، و قهزاكانی ئه ربیل و
مه خمو له لیوای ئه ربیل، و قهزاكانی كهركوك و كفری له لیوای
كركوك. واته له دهسه لاتی خه ملاندنی دادگایه له یه كیك له و
قهزایانهی دوایی یه كیك له و سی زمانه به كار بهیتریت به گویره
ئه وهی كه لایه نه كانی دؤسیه كه سه ر به یه كیك له و سی زمانه بن،
له هه موو ئه و دادگایانهی ئه و قهزایانه له هه موو باریکدا مافی
تومه تباره كه دادبینی زاره کی بؤ وهرگیرد ریته سه ر زمانی خوی جا
كوردی یان عه رهبی یان تورکی بیت، هه روه ها كوپییهك له
حوكمه كهی به وهرگیرد راوی به هر یه كیك له و سی زمانه دهست
بكه ویت وه داواكاریش به هه ریهك له و زمانانه پیشكهش بكات.

ياساكه برپاريشى داوه كه شيوهزارى كوردى كه پيويسته له ليواكاني سلیمانی و ههوليرو كه ركوك به كاربهينرئ ئه و شيوهزاره كوردییه كه ئیستا به كاردههينرئ واته مه بهستی كاتی ده رچوونی ياساكهیه . به لām له قهزاكاني ليوای موسل خهلك ئه و شيوه زاره كوردییه هه لده بژيرن كه خویان پييان خوشه له ماوهی سالیك له بهرواری جیبه جئ كردنی ئه م ياسایه، ئه م ياسایه به پیشكه و تنیكى به رچاو داده نرا له بواری داننان به مافه كانی گهلی كورد له عیرا قدا به تايبه تی مافی به كار هینانی زمانی كوردی.

به لām به داخه وه له پرووی پراكتیکه وه سوود له م ياسایه وه رنه گیرا و كه میك له دادگاكان نه بی زمانی كوردیان به كار نه هینا، له وانه زانای گه وره ی كورد مه لا محه مه دی كوویه ناسراو به (مه لای گه وره) كه ئه و سه رده م قازی بووه له دادگای كوویه چه ندان بریاری دادگای به زمانی كوردی بو به جیهیشتوین كه له پرووی میژوییه وه به هایه کی گه وره یان هیه.

له بهرواری ۵۱ مایسی سالی ۱۹۳۱ عیراق راگه یه ندراو یكى ئاراسته ی كوومه له ی گه لان كرد ، كه له ۱۶ ماده پيک هاتبوو به سه ر دوو چاپته ردا دابه ش ببوو، چاپته ری یه كه م كه له ۱۰ ماده پيک هاتبوو تايبه ت بوو به پاراستنی مافی كه مینه كان و برپاردرابوو له دوای راگه یه ندراو كه وه مافی به كار هینانی زمانی دایك له ژيانی تايبه ت و كو بوونه وه گشتییه كان و رۆژنامه گه ری و له دادگاكان و بواری فیكر كردنیش به كار بهینریت . به لām له پرووی ده ستورییه وه ده ستوری عیراق هیچ هه مواریك نه كرایه وه تا له گه ل ئه و واقیعه تازه یه بگونجیت كه عیراق له راگه یه ندراو كه یدا خستبوویه سه ر شانی خو ی وهك پابه ندییه ك و مه رجیكیش بو وه رگیرانی له

كۆمەلەي گەلان، تەنەنەت لە ھەمواری دەستوری سالی ۱۹۴۳ ييش بەھيچ شيوھيەك خۆي لەقەرەي ئەم بوارە نەدا و ھەك خۆي مايەوھ. لە دواي پووخانی پزئيمي پاشايەتي و بوون بەپزئيمي كۆماری لە كۆديتاي سالی ۱۹۵۸ ھوھەموو دەستورەکانی عيراق ئەگەرچی دەستوری کاتي و ناديموکراتي بوون، بەلام ھەموويان دانيان نا بە بوونی گەلي کورد لە عيراق و بە مافەکانيدا، بەلام دووبارە ھيچ کاميان خويان لەقەرەي بابەتي زمان نەدا لەناو دوو تويي پروانامەي دەستوردا وە برياريان نەدا کە زمانی کوردی بە دەقیکی دەستوری زمانی رەسمی بێت.

دەستوری سالی ۱۹۷۰ کە دەکاتە دووھم دەستوری بەعس دواي دەستوری سالی ۱۹۶۸، يەكەم دەستورە کە لە مادەي (۷/ب) دانی ناوھ بەوھي کە زمانی کوردی زمانی رەسمیە لە پال زمانی عەرەبی لە ناوچە کوردییەکان ئەویش ھەك بەرجەستەکردنيكبو بەيانی ۱۱ ئازاری سالی ۱۹۷۰ تايبەت بە ئوتونۆمی کوردستان. بەلام ئەم دەقە دەستورییە لە چوارچيۆھي تيۆري دەربازی نەبوو چونکە سنوری ناوچە کوردییەکان دیار نەکرا، ھەتا پوژي دەرچوونی ياسای ئوتونۆمی ژمارە ۳۳ سالی ۱۹۷۴، کە لە مادەي دووھمیدا ھاتبوو زمانی کوردی زمانی رەسمیە لە ناوچەکانی حوکمی زاتیدا، بەلام دووبارە ئەم دەقە ھەك خۆي جيیەجي نەکراو تەنەنەت خودی دامەزراوھەکانی حوکمی زاتیش ھەك ئەنجومەنی ياسادانان و ئەنجومەنی جيیەجي کردن زور جار خويان زمانی عەرەبیان بەکار دەھيئا و نەيانتوانی ياساکە جيیەجي بکەن.

لە دواي پووخانی پزئيمي سەدام حسين لەسالی ۲۰۰۳ دەستووريکی کاتي لەلایەن ئەنجومەنی حوکمەوھ بەناوی ياسای بەريۆھبردنی دەولەت بو قوناغی گواستەنەوھ دەرچوو سالی ۲۰۰۴، بە

وهرچهرخانیکی گرنگ هه ژمار ده کرئ له بواری دان نان به زمانی کوردی وهک زمانی ره سمی له هه موو عیرا قدا نهک ته نها له ناوچه کوردییه کان، له مادهی ۹ ئه و یاسایه دا هاتوه هه ردوو زمانی کوردی و عه ره بی زمانی ره سمین له سه رانسهری عیرا قدا، ئه م دانپیانانه ده ستوریه هه نگاویکی پیشکه وتو بوو له چاو ده ستوره کانی پیشوو، وه جه ختی کرده وه که چوارچی وهی زاراوهی زمانی ره سمی و چۆنیه تی پیا ده کردنی به یاسایه ک ده رده چی به مه رجیک کۆمه لیک بوو بگریته وه له ناویاندا ده رکردنی جه ریدهی ره سمی وه قایعی عیراق به هه ردوو زمانه که وه قسه کردن و نوسراو کردن و راده ربړین و داننان به بړوانامه ره سمیه کان و نامه و نوسراوه کانو بړوانامه فه رمیه کانبه دلنیا ییه وه به دادگا کانی شه وه به هه ردوو زمان. هه روه ها ده ستوری عیراقی به رکاریش له سالی ۲۰۰۵ ده رچو هه مان شتی دوپات کرده وه له مادهی ۴ یدا . له وهی سه ره وه بۆمان ده رده که وی که بنه مای یاسایی و ده ستوری بۆ به کارهینانی زمانی کوردی له دادگا کان هه یه، که بریتین له بړیاری کۆمه لهی گه لان تاییه ت به لکاندن و لایه تی موسل به عیراقه وه و پابه ند کردنی عیراق به دروست کردنی ئیداره یه کی کوردی و به کارهینانی زمانی دایک، هه روه ها یاسای زمانه لوکالییه کان ۷۴ سالی ۱۹۳۱، وه راگه یاندنی عیراق بۆ کۆمه لهی گه لان له مایسی سالی ۱۹۳۲ که خۆی پیوه پابه ند کرد ۱۹۳۱، تا ده گاته سه ر ده ستوری کاتی سالی ۱۹۷۰ و ده ستوری ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵، سه ره رای ئه م بنه مای یاسایی و ده ستوریه رون و ئاشکرایانه به داخه وه نه چونه بواری جییه جی کردنه وه به تاییه ت له دادگا کان نهک هه ر له ئاستی عیراق به لکو له ناو خۆی خودی هه ری می کوردستانیش زمانی عه ره بی به کارده هینریت وهک له م تویرینه وه یه پیشانی ده ده یین.

داواکراوی دووهم

هه‌لۆیستی ده‌ستوری عیراکی ۲۰۰۵ له‌سه‌ر به‌کوردی کردنی

زمانی دادگاكان

ده‌ستوری عیراکی به‌رکار سالی ۲۰۰۵ ده‌ستوریکی باشه له‌م پوهوه و دانی ناوه به‌هه‌ریمی کوردستان وهک هه‌ریمیکی فیدرالی له‌ چوارچیوهی عیراقتدا، وه‌هه‌روه‌ها دانی ناوه به‌دامه‌زراوه‌ فه‌رمیه‌کانیشیوه‌هه‌موو ئه‌و کرده‌وه‌ یاساییانه‌ی له‌ به‌رواری دروست بونیوه‌وه‌ له‌ سالی ۱۹۹۲ هوه‌ ئه‌نجامی داوان، هه‌روه‌ها دانی ناوه‌ به‌وه‌ی که‌ عیراق وه‌لاتیکی فره‌ پیک‌ هاته‌یه‌ له‌رووی ئاینی، مه‌زه‌به‌ی، و نه‌ته‌وه‌یی. ده‌ستوره‌که‌ هه‌ردوو زمانی کوردی و عه‌ره‌بی کردوه‌ به‌ زمانی فه‌رمی له‌ هه‌موو عیراقتدا، وه‌ دانی به‌وه‌ش داناوه‌ که‌ زمانه‌کانی تورکمانی و سریان‌ی زمانی فه‌رمین له‌وه‌که‌ کارگیرانه‌ی چری دانیش‌توانیان تیندا هه‌یه‌، له‌وه‌ش زیاتر ده‌ستوره‌که‌ پری داوه‌ به‌ هه‌ر پاریزگاوه‌ هه‌ریمییک‌ که‌ هه‌ر زمانیکی تری لۆکالی بکاته‌ زمانی فه‌رمی له‌سنوری خۆیدا ئه‌گه‌ر دانیش‌توانه‌که‌ی به‌ ریفراوندۆمیکی گشتی په‌سه‌ندی بکه‌ن، ئه‌مه‌یان له‌ یاسای کارگیری ده‌ولت بۆ قۆناغی گواستنه‌وه‌ نه‌بوو. هه‌روه‌ها له‌ یاسای کارگیری ده‌ولت بۆ قۆناغی گواستنه‌وه‌ هه‌ردوو زمانی کوردی و عه‌ره‌بی ته‌نها به‌سه‌ر دام و ده‌زگا فیدرالیه‌کان له‌هه‌ریمی کوردستان سه‌پاندبوو که‌ به‌کاری به‌ینن نه‌ک دام و ده‌زگا‌کانی هه‌ریم، به‌لام له‌ده‌سه‌توری ۲۰۰۵ دا به‌سه‌ر هه‌موو دامه‌زراوه‌ فیدرالی و هه‌ریمیه‌کانی سه‌پاندوه‌وه‌ که‌ هه‌ردوو زمانه‌که‌ به‌کار به‌ینن.

هه‌روه‌ها ده‌ستور برپاریداوه‌ که‌ قسه‌کردن و نامه‌ و ته‌عبیر کردنله‌ بواره‌ فه‌رمیه‌کانی وه‌ک ئه‌نجومه‌نی نوینه‌ران و ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران و دادگاكان و کۆنفرانسه‌ گشتیه‌کان به‌ هه‌ر یه‌کیک له‌وه‌ دوو زمانه‌ بیت، ئه‌مه‌ش دانپیدانانیکی فه‌رمی و پوونی ده‌ستوره‌ به‌وه‌ی

که زمانی کوردی زمانی ره‌سمی دادگاگان بیت نه‌ک هر له‌ناو ههریم به‌لگو له سهرتاسه‌ری ده‌وله‌تی فیدرالدا که‌ی پیویستی کرد زمانی کوردی به‌کار به‌ینریت، چونکه ده‌ستوره‌که زمانی کوردی به‌ره‌سمی ناساندوه شانبه‌شانی زمانی عه‌ره‌بی له سهرتاسه‌ری ده‌وله‌تی عیرا‌دا، وه به‌یه‌که‌م ده‌ستوری عیراقیش داده‌نری که برپاریداوه به ناساندنی دوو جور زمان وه‌ک زمانی فه‌رمی ولات، جوریکیان له‌سهرتاسه‌ری ولاته‌که، جوریکی تریان ناوچه‌یی له‌سه‌ر ئاستی ئه‌و یه‌که کارگیزیانه‌یکه له‌داها‌توو برپارده‌دن له‌سه‌ر بنه‌مای چ‌ری دانیش‌توان و ئه‌مه ده‌ستپیش‌خه‌ریه‌کی گرنگه .

له‌به‌ر رۆشنایی ئه‌و دانپیدانانه ده‌ستوریه یاسای زمانه فه‌رمیه‌کان ژماره ۷ سالی ۲۰۱۴ له عیراق ده‌رچوو ، پیناسی زمانی فه‌رمی کرده به‌وه‌ی که زمانیکه که ده‌وله‌ت پشتی پی ده‌به‌ستی له قسه‌کردن و ته‌عبیرکردن و نامه‌و نوسراوه ره‌سمیه‌کان و دراوی کاغه‌زو پول و بروانامه فه‌رمیه‌کان و له‌هه‌موو کاروباره په‌یوه‌ندی داره‌کانی ده‌وله‌ت له ناوه‌وه‌و ده‌ره‌وه و هه‌ر بواریکی تر ، سه‌باره‌ت به‌زمانی دادگاگانده‌بینین که یاساکه برپاریداوه له‌سه‌ر به‌کاره‌ینانی هه‌ردوو زمانی عه‌ره‌بی و کوردی له کۆبونه‌وه فه‌رمیه‌کان و ئه‌نجومه‌نی نوینه‌ران و سه‌رۆکایه‌تی کۆمارو ئه‌نجومه‌نی وه‌زیرانی فیدرال و ئه‌نجومه‌نی دادوه‌ری بالاو و ده‌سته‌و دامه‌زراوه فیدرالیه‌کانی تر و کۆبونه‌وه فه‌رمیه‌کان له هه‌رمی کوردستان و په‌ره‌له‌مانه‌که‌ی و سه‌رۆکایه‌تیه‌که‌ی و ئه‌نجومه‌نی وه‌زیرانه‌که‌ی ، به‌م پییه زمانی کوردی زمانی فه‌رمیه له دادگاگانی هه‌رمی کوردستان و دادگاگانی ده‌وله‌تی فیدرا‌یش .

یاساکه جه‌ختی له‌سه‌ر دابین کردنی یه‌کسانی له نیوان هه‌ردوو زمانه‌که‌دا کردۆته‌وه له ماف و ئیمتیازات سه‌باره‌ت به به‌کاره‌ینانی له دامه‌زراوه فیدرالیه‌کاندا ، وه پیویسته بروانامه‌و نوسراوه‌کان

به هردوو زمانه که پشتیان پی ببهستری و کاریان پی بکری له
 هه ریمیش و دهولهتی فیدرالیس ، کۆری زانیاری عیراق و ئەکادیمیە
 کوردی مه رجه عی پشت پی بهستوو دهن بۆ شیکردنه وهی
 زارواهکان و وشهکان له باریکدا ئەگه ر جیاوازی هه بوو تیاپاندا ،
 ههروهها یاساکه سزای بۆ هه رکه سیک داناوه که سه ره پیچی دهقه کانی
 دهکات جا فه رمانبه ر بی یاخود فه رمانبه ر نه بییت ، ههروهها
 هه رکه سیک زه ره مه ند بییت له سه ره پیچی دهقه کانی ئەم یاسایه
 ده توانی سکالا تۆمار بکات ، وه به گویره ی یاساکه لیژنه یه ک پیک
 ده هیزیت بۆ جیبه جی کردنی به سه ره کایه تینۆینه ریک له ئەمینداریتی
 گشتی ئەنجومه نی وه زیران و ئەندامیتی نوینه ریکی حکومه تی هه ریم
 و نوینه ریک له دیوانی ئەنجومه نی نوینه رانی عیراق و ئەم دهسته یه
 سه ر به ئەنجومه نی وه زیران ده بییت وه لیژنه یه کی سپۆر له
 زمانه وانان و ئەکادیمیان و نوینه رانی تورکمان و سریان و
 مه ندائیه کان ئەندامی دهن و وه دهشتوانی نوینه ری هه ر زمانیکی
 تری عیراقی بکات به ئەندام یه کیک له ئامانجه کانی یاساکه پالپشتی
 کردن و پیشخستنی هه ردوو زمانی کوردی و عه ره بی و زمانه
 عیراقیه کانی تره ، به لام له روی پراکتیکه وه تا ئیستاکه واته تا ئەو
 ده مه ی ئەم توژیینه وه یه پیشکesh ده که یین له دام و ده زگا فیدرالیه کان
 نوسراوه کان به زمانی کوردی قبول ناکهن ، ئەگه ر نوسراویکی کوردی
 ئاراسته یه کیک له دام و ده زگا فیدرالیه کان بکریت به دادگا کانیشه وه
 ده یگی رنه وه و داوا ده که ن بکریت به عه ره بی ، له وانیه ئەوانیش
 ناهه قیان نه بییت و تی ئی نه گهن ، که مه تر خه میه که له ئەستۆی ده سه لاتی
 جیبه جی کردنه که تا ئیستا هه نگاوی کرده یی نه ناوه و هیچ
 ژیرخانیکی دروست نه کرده که زه مینه سازی بکات بۆ به کاره یانی
 زمانی کوردی له دام و ده زگا فیدرالیه کان ، مایه ی ئاماژه یه ئەو

دامه زراوانهش که له دواى روخانى رژیمی به عسه وه به دهست خودی کورده وهن وهک سه روکایه تی کۆمار، کاریان نه کردوه که زمانى کوردی وهک زمانى کوردی به گویره ی دهستور له دامه زراوه که ی خوشیان واته سه روکایه تی کۆمار به کار بهینریت له کاتیکدا سه روک کۆمار پاریزه رى دهستوره ده بوايه کارى بکردایه به گویره ی ماده ی ژماره ٤ ی دهستورى عیراق و یاسای زمانه فه رمیه کان زمانى کوردی له هه موو دام و ده زگا فیدرالیه کان کارى پى بکرى وهک زمانى عه ره بى و هاوشانیئهو، جا که ئهو پۆستانه که به ناوى کوردو به حیساب بۆ به رگری کردن و به دهست هینانى مافه دهستوریه کانى کورده، ئه گهر ئهو کوردانه ی ئهو پۆستانه یان وه رگرتبى و کاریان بۆ به کار هینانى زمانى کوردی نه کردبى له ناو دامه زراوه که ی خۆياندا، ئیتر چۆن گله یى یان ره خنه له به رپرسانى ترى عه ره ب بکه ین له دامو ده زگا فیدرالیه کانى تر .

له هه ریمى کوردستان له سالى ١٩٩٢ دواى پیک هینانى حکومهت و په رله مانى کوردستان یاسای ده سه لاتی دادوه رى ژماره ١٤ ی سالى ١٩٩٢ ده رچوو ، له و یاسایه دا به دهق و به رونى ده لیت زمانى دادگاكان له هه ریمى کوردستان زمانى کوردیه، هه روه ها دواتر یاسای ده سه لاتی دادوه رى ژماره (٢٣) ی سالى ٢٠٠٧ ده رچوو ، ئهو یاسایه ده سه لاتی دادوه رى له وه زاره تی داد جیا کرده وه، وه له ماده ی ٦ دا ده لیت زمانى دادگاكان زمانى کوردیه وه ده شی به گویره ی پيوست زمانى عه ره بيش به کار بهینریت، که واته زمانى دادگاكان به شیوه یه کی وجوبى کوردیه به لام ئه گهر لایه نه کانى ده عوا عه ره ب بوون ده شی دادگا زمانى عه ره بى به کار بهینیت، واته به کار هینانى زمانى عه ره بى ئیستیسنايه واته به ده ره له بنه ما گشتیه که که زمانى کوردیه ئه ویش بۆ حاله تی پيوست، ته نانهت له و باره شدا

رپییدراوه زمانی کوردی به کار بیت، ههروهک دیاره بهرواری
 دهروونی یاسای دهسهلاتی دادوهری ههریم لهدوای بهرواری
 دهروونی دهستوری عیراقه وله حوکمهکانیدا پشتی بهو بهستوه.
 دوای ئەوه لهسالی ۲۰۱۴ یاسای زمانه فهرمیهکانی ههریم ژماره
 ۶ دهرجوو ، که دهلیت زمانی کوردی و زمانی عه رهبی زمانی
 فهرمین له هه موو عیراق، وه زمانی کوردی زمانی فهرمیه
 له کوردستانی عیراق، و پیویسته هه موو ریوشوینه دادوهریهکان
 برپارهکانی دادگاگان به کوردی ده ربجن، وه ئەگه ریه کییک له
 لایه نهکانی ده عوا زمانی فهرمی دادگای نه زانی که کوردیه ئەوا
 وه رگی ریکی بۆ دابین ده کریت، ده بینین ئەم یاسایه روتترو راشکاوتر
 له یاسای دهسهلاتی دادوهری زمانی کوردی به ته نها زمانی فهرمی
 داناوه بۆ دادگاگان و ئەوهی نهیزانی دادگا وه رگی ریکی بۆ دابیندهکات،
 ههروهها سزاشی داناوه بۆ سه رپیچی که ران واته دادوه ران وهه ر
 که سیکی تر ئەو زمانه فهرمیه پیاده نهکا ، وه دهقه کهش وجوبیه و
 هه ر که سیکیش زه ره ر مه نده له به کار نه هینانی زمانی کوردی ده شی
 سکالا بکات. دیاره ئەم یاسایه دوای یاسای دهسهلاتی دادوهری
 ده رچوه و به مهش ئەو دهقانهی باس له زمانی دادگا ده کهن وله یاسای
 دهسهلاتی دادوهری به پوچه ل داده نرین ئەگه ر دژ بن یان پیچه وانه
 بن له گه لیدا چونکه بنه مای یاساییه که ده لی یاسای نوێ یاسای کۆن
 پوچه ل ده کاته وه. له خستنه رووی ئەو بنه ما یاساییانه ده بینین که
 بنه ما و چوارچیوهی یاسایی پته وه و توندو تۆل هه ن له کوردستان
 هه ر له دهستوری عیراقی سالی ۲۰۰۵ و یاسای زمانه فهرمیهکانی
 فیدرالی ژماره ۱۴ سالی ۲۰۱۴ و یاسای زمانه فهرمیهکانی هه ریم
 ژماره ۶ سالی ۲۰۱۴ و هه ردوو یاسای دهسه لای دادوهری هه ریم
 ژماره ۱۴ سالی ۱۹۹۲ وه یاسای ژماره ۲۳ سالی ۲۰۰۷، هه ر

هه‌موویان جهخت له‌وه ده‌که‌نه‌وه که زمانی کوردی زمانی ره‌سمیه له سه‌رانسه‌ری عیراق و زمانی کوردیش زمانی فه‌رمیه له‌کوردستان، پیویسته هه‌موو دامه‌زراوه‌کان به‌تایبه‌تی دادگاگان هه‌موو ریۆشوین و کۆنوس و بریاره‌کانییان به‌کوردی بێت و هێچ گومانیکی تیدا نه‌هیشتۆته‌وه، که‌چی به‌داخه‌وه له‌سه‌ر زه‌مینی واقع وانیه به‌تایبه‌تی له‌دادگاگان وه‌ک له‌به‌شی دوه‌می باسه‌که ده‌بیینین که تائیشاش کۆنوس و ریۆ شوین و بریاره‌کانی زۆریک له‌دادگاگان به‌عه‌ره‌بین و که‌سیش سزا نادرئ یان لیپرسینه‌وه‌ی له‌گه‌ل ناکرئ وه‌ک ئه‌وه‌ی له‌یاساکه‌دا هاتوه، هه‌روه‌ها ده‌سه‌لاتی دادوه‌ریش مشوری پیویستی نه‌خواردوه بۆ دامه‌زراندنی سه‌نته‌ریکی لیکۆلینه‌وه‌و زمانی یاسایی بۆ دروست کردنی زمانیکی یاسایی کوردی یه‌گرتوو وه‌ بریاردان له‌سه‌ر زاراوه یاساییه‌کان که له‌مه‌ر تا ئه‌وه‌سه‌ری کوردستان له‌دادگاگان بۆ هه‌ر وشه‌یه‌ک هه‌مان شت به‌کار به‌ینرئ و نه‌بیته‌ میزاجی دادوه‌ران. له‌به‌رامبه‌ردا حکومه‌ته‌کانی عیرَاق ده‌میکه هه‌ستاون به‌کاری پیویست بۆ پاراستنی زمانی عه‌ره‌بی، سه‌ره‌رای ئه‌وه‌یه‌موو ده‌ستوره‌کانی عیراق دانیا‌ناوه به‌ فه‌رمی بوونی زمانی عه‌ره‌بی، هاتون یاسای تایبه‌تیان به‌ پاراستنی زمانی عه‌ره‌بی ده‌رکردوه، وه‌کیاسای پاراستنی زمانی عه‌ره‌بی سالی ۱۹۷۳، یاسای پاراستنی سه‌لامه‌تی زمانی عه‌ره‌بی ژماره ۶۴ سالی ۱۹۷۷، وه یاسای کۆری زانیاری عیراق ژماره ۲۲ سالی ۲۰۱۵، بۆیه داوا له‌ په‌رله‌مان و حکومه‌تی هه‌ریم و ده‌سه‌لاتی دادوه‌ریش ده‌که‌ین هه‌ستن به‌کاری پیویست بۆ دروست کردنی سه‌نته‌ری زانستی زمانه‌وانی پیویست وه‌ پاراستنی زمانی کوردی وه‌ به‌کاره‌ینانی له‌ هه‌موو بواره‌کان و سزادانی سه‌رپنجی که‌ران.

داواکراوی یه کهم

کینشه کانی به کارهینانی زمانی کوردی له دادگاگان

سه رهتا ده بی بلین و بهرونی بینین که جیاوازی هه یه له نیوان دادگا سه رهتاییه کان جا مه دهنی بن یان جه زایی یان شه رع ی زیاتر کوردی به کار دهینن به لام دادگا کانی پیداچونه وهو تیهه لچونه وهو ته نانه ت اوانه کانیش جا به سیفه تی ئه سلی بیت یان به سیفه تی پیداچونه وه زیاتر زمانی عه ره بی به کار دهینن. هه روه ها تیینی ده کریت که له دادگا کانی دهوک زیاتر عه ره بی به کار دهینریت وهک دادگا کانی هه ولیر و سلیمانی، ئیمه له م توژیینه وه یه هه ندی نمونه ی دادگا سه رهتایی و دادگا کانی تانه لیدانیش ئماژه پی دهه دین و وینه یه که له کوپی بریاره که ش وهک پاشکو له کوتایی و یژیینه وه که داده نین.

لقی یه کهم

کینشه کانی به رده م به کارهینانی زمانی کوردی

وهک باسمان کرد ده بوایه له سالی ۱۹۹۲ هوه زمانی ره سمی له دادگاگان کوردی بوایه به لام نه کراوه، هوکارو ته نگ و چه له مه کانیش له چه ند شتیکدا خویان ده بیننه وه که ده توانین هه ندیکیان ده ست نیشان بکه ین:

۱. بالادهستی زمانی عه ره بی له ناو دادوه ران و پاریزه ران و یاساناسان. زمانی ره سمی خویندن له کولێجه کانی یاسا عه ره بیه. دوا ی راپه رین دادوه ران و یاریده ده رانی دادوه ری و لیکۆله ره وانی دادی و پاریزه رو یاساناسان که له دادگا کاریان ده کرد، چه ندین سال بوو له دادگاگان زمانی عه ره بیان به کار دهیننا بویه که راپه رین کراو

حکومت و پەرلهمانی هه‌رێم دروست بوو یاسای ده‌سه‌لاتی دادوهری دانرا، هه‌رچه‌نده ئێلزامی کرد که زمانی دادگاكان كوردی بێت به‌لام پیاوه نه‌کرا چونکه نه‌یانده‌توانی و نه‌شیان ده‌ویست به‌زمانی کوردی دادبینه‌کان به‌ریوه به‌رن و پێیان وابوو کاریکی ئه‌سته‌مه.

۲. نه‌بونی ئێرا ده‌یه‌ک بو به‌کارهێنانی زمانی کوردی و دانمه‌زراندنی دامه‌زراوه‌یه‌ک که به‌کاری وه‌رگێران و دانانی زمانیکی یه‌کگرتویی یاسایی کوردی هه‌لبستی.

۳. ته‌ماشاکردنی زمانی کوردی به‌ زمانیکی که م بایه‌خ و هه‌ژار له روی زاراوه‌و ووشه‌ سازیه‌وه که توانای ئه‌وه‌ی نیه وه‌ک زمانی یاسا به‌کاربێت.

۴. ته‌ماشاکردنی ئه‌و دادوهر و کارمه‌نده یاساییانه‌ی که عه‌ره‌بیان به‌کار نه‌ده‌هینا به‌وه‌ی که نه‌زانن یان توانایان که‌مه، بو‌یه که‌سی تازه که‌ده‌هاته ناو سیسته‌می دادوهری بو ئه‌وه‌ی وه‌ک که‌سی که‌م توانا و نه‌زان ته‌ماشاکردنه‌کرێ هه‌ولی ده‌دا به‌عه‌ره‌بی بنوسی و زمانی عه‌ره‌بی به‌کاربێن.

۵. به‌ که‌م ته‌ماشاکردنی زمانی کوردی و ئه‌وانه‌ی به‌کاری ده‌هینن له‌لایه‌ن جیلی پێش‌خو‌یان، چو‌ن کاتی خو‌ی شاعیرانی سه‌رده‌می نالی تانه‌یان له‌ نالی ده‌دا به‌وه‌ی که شیعیر نابج به‌کوردی بنوسری به‌همان شیوه‌ش له‌لایه‌ن دادوهران و کارمه‌ندانی پێشوتری دادگاوه‌ و ته‌ماشای ئه‌وانه‌ ده‌کرا که هه‌ولیان ده‌دا کوردی به‌کار به‌هینن.

۶. نه‌بوونی زمانیکی یه‌کگرتوی یاسایی کوردی، به ئێستاشه‌وه‌هیچ دامه‌زراوه‌یه‌کی فه‌رمی نیه ئه‌م ئه‌رکه‌ی گرتبێته

سه‌رسانی خۆی بۆیه زاراوه‌کان له دادوه‌ریکه‌وه بۆ دادوه‌ریکی ترو له دادگایه‌که‌وه بۆ دادگایه‌کی ترو له‌شاریکه‌وه بۆ شاریکی ترو ده‌گۆرین، ئه‌وه‌ش هانده‌ر نیه بۆ ئه‌وه‌ی زمانی یاسایی کوردی له‌دادگا‌کان به‌کار به‌یئیرین. ئه‌وه‌ی تا ئیستاش هه‌یه وه‌رگێرانی که‌سیه‌و هه‌رکه‌سه‌و به‌ ئاره‌زوو‌وداتاشینی خۆی وشه‌یه‌ک بۆ زاراوه‌یه‌کی یاسایی داده‌تاشی.

۷. وه‌ک له باسکردن و پێشاندانی نمونه‌ی بریاره جیا‌جیا‌کانی دادگا بۆمان درکه‌وتن، بریاره‌کانی دادگای ته‌مییز وه‌ک بالاترین دادگای بالای پێداچونه‌وه بۆ بریاره‌کانی دادگا سه‌ره‌تاییه‌کان عه‌ره‌بین چونکه زۆریکیان له‌و جیله‌ کۆنه‌ن که کوردی باش نازانن بۆیه دادگا‌کانی ژیره‌وه‌ش به‌ناچاری هه‌ندیکیان به‌ عه‌ره‌بی دنوسن بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌ندامانی دادگای ته‌مییز له ناوه‌رۆکه‌که‌ی بگه‌ن. روشیداوه دادوه‌ری دادگای ته‌مییز گله‌یی له‌دادوه‌ریک کردوه که بۆچی بریاره‌کانی به‌کوردیه‌و ئه‌وان تیی ناگه‌ن، بۆیه دادوه‌ره‌که‌ش ناچار بریاره‌کانی کردوه به‌عه‌ره‌بی .

۸. هۆکاریکی تری به‌ره‌و پاشچون یان به‌کار نه‌هێنانی زمانی کوردی به‌تاییه‌ی له‌دوای رۆداوه‌کانی سا‌لی ۲۰۱۷ه‌و له‌ده‌ست دانی نیوه‌ی خاکی هه‌ریم و لاوازبونی هه‌ریم، زۆریک له‌دادگا فیدرالیه‌کان کاتیکی بریاریکی دادگایان به‌کوردی بۆ ده‌چیت ده‌یگێرنه‌وه‌و داوا ده‌که‌ن بکریت به‌عه‌ره‌بی بۆیه دادوه‌رانی‌ش له‌و داوا‌یانه‌ی که په‌یوه‌ندیان به‌ دامه‌زراوه فیدرالیه‌کانه‌وه هه‌یه راسه‌ته‌و خۆبریاره‌که به‌عه‌ره‌بی ده‌رده‌که‌ن.

لقى دوووم

چهند نمونه يه کی پراکتیکی له بریاره کانی دادگاکان

له م به شه دا چهند نمونه يه کی پراکتیکی به هه رهمه کی له بریاری دادگا جیاوازه کان به نمونه وده گرین، وه ئیمه زیاتر ته کیزمان کردوته ئهم سالانه ی دوايي واته سالانی ۲۰۱۹ و ۲۰۱۲ و ۲۰۲۱ بۆ ئه وه ی بزانی که ئایا تا ئهم سالانه ی دواييش زمانی عه ره بی و کوردیش به کار دیت یان نا ؟ له ئه نجامی پیشاندانی بریاره کانه وه بۆمان دهرده که ویت که تا ئیستا به شیوه ی میزاجیه و ده که ویته سه ر خودی دادوهره که خۆی ئیمه له ناو توژیینه وه که ئاماژه به ژماره و به رواری هه ندی له و بریارانه دده یین و دهقی کوپی بریاره که ش وه ک پاشکو له گه ل توژیینه وه که پیشکه ش ده که یین.

یه که م : دادگای ته مییز:

به گشتی ئه گه ر سه یر به کین دادگای ته مییزی هه ریم که بالاترین دادگای کوردستانه بۆ پیداجونه وه ی بریاره کانی دادگا سه ره تایی و به راییه کان مه دهنی و سزایی هه موو بریاره کانیان به عه ره بی دهرده چن جا چ له لایه دهسته جیاوازه کانی دادگا که وه بیت وه ک دهسته کانی سزایی و مه دهنی کاروباری که سیتی و متفه ریه وه دهسته ی فراون یان دهسته ی گشتی بیت و هیچ بریاریکی کوردی نیه لیڤه ته نها وه ک نمونه ئاماژه به هه ندی له و بریارانه دده یین:

۱. ژماره ی بریار ۱۱۷۵ / الهیئه الجزائیه الاولی / ۲۰۱۹ له ۴ / ۲۰۲۰ / ۱۱ دهسته ی سزایی یه که مله دادگای پیداجونه وه ی هه ریمی کوردستان.

۲. ژماره ی بریار ۷۶۰ / الهیئه الجزائیه الپانیه / ۲۰۲۱ له ۲۰ / ۲۰۲۱ / ۱۱ دهسته ی سزایی دووهمله دادگای پیداجونه وه ی هه ریم.

۳. ژماره‌ی بریار ۴۶۸ / الهیئه الجزائیه الپانیه / ۲۰۲۱ له ۲۸ / ۲۰۲۱/۴ دهسته‌ی سزایی دووهمله دادگای پیدچونه‌وه‌ی ههریم.
۴. ژماره‌ی بریار ۹ / تقاعد / ۲۰۲۱ له دهسته‌ی کشتوکالی وموته‌فهریقه‌و کار له دادگای پیدچونه‌وه‌ی ههریم.
۵. ژماره‌ی بریار ۲۱۴۰ / ب / ۲۰۱۹ له ۲۲ / ۲۰۱۹ / الهیئه المدنیه الاستئنافییه ۲۰۲۰ له دهسته‌ی مه‌دهنی تیئه‌لچونه‌وه‌ی دادگای پیدچونه‌وه‌ی ههریم.
۶. ژماره‌ی بریار ۴۸ / الهیئه المدنیه الاستئنافییه / ۲۰۲۰ له دهسته‌ی مه‌دهنی تیئه‌لچونه‌وه‌ی دادگای پیدچونه‌وه‌ی ههریم.

دووهم : دادگاکانی تیئه‌لچونه‌وه:

ئاشکرایه که له ههریم چوار دادگای تیئه‌لچونه‌وه ههن، بریتین له دادگاکانی تیئه‌لچونه‌وه‌ی هه‌ولیر، سلیمانی، دهۆک، و گهرمیان، به دوو سیفته ده‌عوا ده‌بینن ئەوانیش به‌سیفته‌ی ئیستیئنافی وه سیفته‌ی پیدچونه‌وه . دیاره سه‌ه‌ۆکایه‌تی دادگاکانی تیئه‌لچونه‌وه به‌هه‌ردوو سیفته‌ته‌که‌ی له دهۆک و هه‌ولیریش بریاره‌کانیان به‌شی هه‌ره زۆری تا ئیستا هه‌ر به‌عه‌ره‌بیه . له سلیمانی جیاوازه هه‌یه به‌کوردیه هه‌یه به‌عه‌ره‌بی ته‌نانه‌ت له‌لایهن هه‌مان ده‌سته‌وه یان دادوهره‌وه، تیبینی ده‌کرئ که بریاره‌کانیان جار هه‌بووه به‌عه‌ره‌بی جار هه‌بووه به‌کوردی. ئەمه‌ش نمونه‌ی بریاره‌کان:

۱. بریاری ژماره ۳۱۳ / ۱ / س / ۲۰۱۹ له‌لایهن دادگای تیئه‌لچونه‌وه‌ی ناوچه‌ی سلیمانی به‌سیفته‌ی ئەسلی له به‌رواری ۲۵ / ۲ / ۲۰۲۰ به‌عه‌ره‌بیه.

۲. بریاریکی تری هه مان دادگای تییه لچونه وهی ناوچهی سلیمانی به سیفته تی ئه سلی یان بنه رتهی ژماره ۲۳/س/۲۰۲۰ به رواری ۱۱/۸/۲۰۲۰ ده رچوه به کوردیه.
۳. بریاری دادگای تییه لچونه وهی ناوچهی سلیمانی به سیفته تی پیداچونه وه ژماره ۶/پ/۲۰۲۰ به کوردی.
۴. بریاریکی تری دادگای تییه لچونه وهی سلیمانی به سیفته تی پیداچونه وه هه مان دادوهرانی پیشوژماره ۱۸۲/پ که تن / ۲۰۲۱ له به رواری ۱۱/۱/۲۰۲۱ به عه ره بی.

سییه م: دادگا به رای و سه ره تاییه کان:

مه به ستمان هه موو دادگاکانی سزایی و مه دهنی و شه رعیه وه ک دادگاکانی تاوانه کان و که تن و به رای و کاروباری که سیتی و دادگای کارو... هتد، تیبینی ده کرئ ریژهی به کارهینانی زمانی کوردی له و دادگایانه زور زیاتره له دادگا بالاکانی پیداچونه وه و تییه لچونه وه به لام هیشتا له لایه ن هه ندئ له و دادگایانه شه وه زمانی عه ره بی زمانی دادگایه و بریاره کانیا ن به عه ره بی ده رده چئ. هه روه ها تیبینی ئه وه شمان کردوه له لایه ن دادوهری هه مان دادگا جار هه یه زمانی کوردی به کار ده هینیت جاری تریش زمانی عه ره بی واته به گویره ی میزاجی که سی دادوهره که.

لیره دا ته نها وه ک سامپل ئامازه به هه ندیک له و بریاره عه ره بیانه ده دهن که له م دوو سی سالی دوایدا له لایه ن ئه و دادگایانه وه ده رچوون. دیاره روژانه و مانگانه و سالانه سه دان و بگره هه زاران بریار له دادگا جیاوازه کانی هه ری می کوردستانه وه ده رده چن، ئیمه لی ره چه ند نمونه یه کی هه ره مه کی له بریاری دادگاکا دینینه وه، به تاییه تی نمونه بو به کارهینانی زمانی عه ره بی هه ندئ نمونه ی

کوردیش دههینینه وه به تایبته تی ئه و بریارانه ی له هه مان دادوهر یان دادگاوه دهردهچن جاریک به کوردی و جاریکی تر به عه ره بی. ئیمه له ناواخنی توژیینه وه که ته نها ئاماژه به ژماره و بهرواری بریاره که و ئه و دادگایه ی دهری کردوه ده که یین، وینه یه که له و بریارانه ش که ئاماژه مان پیداوه وه که به لگه بو به کارهینانی زمانی عه ره بی له لایه ن دادگاگانه وه وه که پاشکو له کو تایی توژیینه وه که داده نیین بو ئه وه ی ئه گه ر یه کی یک بیه وئ چاویان پیدا بخشینی، ئه مه ش نمونه ی بریاره کان:

۱- بریاری دادگای تاوانه کان:

- a. بریاری دادگای تاوانه کانی هه ولیتر ژماره ۴۷/ج/۲/۲۰۲۱ به عه ره بی.
- b. بریاری دادگای تاوانه کانی دهوک به سیفه تی پیداچونه وه ژماره ۱۵/ت/۲۰۲۰ له ۴/۱۰/۲۰۲۰ به عه ره بی.
- c. بریاری دادگای تاوانه کانی هه ولیتر به سیفه تی پیدا چونه وه ژماره ۱۰۶/ت/ج/۲۰۱۹ له بهرواری ۲۲/۵/۲۰۱۹.
- d. له سلیمانی له دوا ی سالی ۲۰۱۷ وه دادگاگانی تاوانه کان زیاتر به ره و کوردی کردنی زمانی دادگا ههنگاو ده نیین.

۲- بریاره کانی دادگاگانی باری که سی:

ده بیین زۆرتین بریار له و دادگایه تا ئیستا هه ر به عه ره بی به لام دادوهریش هه یه بریاره کانی به کوردین دادوهریش هه یه به گویره ی میزاجی خو یه تی جاریک بریاریک به کوردی دهرده کات جاریکی تر به عه ره بی و ئاماژه به چه ند نمونه یه که ده دین:

- a. بریاری ژماره ۲۲۲۰/ش/۲۰۲۰ له بهرواری ۱۲/۱/۲۰۲۱ که له دادگای باری که سی سلیمانی /۴ دهرچوه، یان بریاری

۲۷۹۷/س/۲۰۲۰ له هه‌مان دادوهره، به‌لام هه‌مان دادوهر بریاری
ژماره ۴۷۹۱ ش/۲۰۲۰ له به‌رواری ۲۰۲۰/۱۲/۸ به‌کوردی ده‌رکړدوه .

b. بریاریکی تر له دادگایه‌کی تری باری که‌سی ده‌رچوه ئه‌ویش
بریاری ژماره ۲۰۵۶ ش/۲۰۲۱ له به‌رواری ۲۰۲۱/۴/۱۸ له دادگای
باری که‌سی سلیمانی/ده‌رچوه به‌عه‌ره‌بی، هه‌مان دادگاو دادوهر
بریاری ژماره ۳۷۹۵ ش/۲۰۲۰ له به‌رواری ۲۰۲۰/۱/۱۹ به‌کوردی
ده‌رکړدوه.

c. بریاری ژماره ۴۵۳۹ ش/۲۰۱۹ له به‌رواری ۲۰۲۰/۷/۲۶ له
دادگای باری که‌سیتی/ ۵ له سلیمانی درچوه به‌عه‌ره‌بی، هه‌روه‌ها
بریاری ژماره ۱۵۵ ش/۲۰۲۰ له به‌رواری ۲۰۲۰/۸/۱۹ له دادگای باری
که‌سیتی سلیمانی /۱ به‌عه‌ره‌بی ده‌رچوه.

d. له کاتیکدا دادوهری باری که‌سیشمان هه‌یه زۆربه‌ی هه‌ره
زۆری بریاره‌کانی به‌کوردی ده‌رده‌کات بۆ نمونه خاوه‌نی بریاری
ژماره ۱۴۴۴ ش/۲۰۱۹ له به‌رواری ۲۰۲۰/۲/۳ له دادگای باریکه‌سی
سلیمانی/۲.

هه‌روه‌ها ئه‌وه‌ی تیبینیمان کرد ئه‌وه‌یه که زۆربه‌ی هه‌ره زۆری
بریاره‌کانی دادگای به‌رایی له سلیمانی به‌کوردین.

دوای پیشاندانی ئه‌و چه‌ند نمونه‌یه که وه‌ک مشتیک وایه نمونه‌ی
خه‌رواریک و به‌هه‌رمه‌کی هه‌لمان بژاردون بۆمان ده‌رده‌که‌وی که
سه‌راری ئه‌وه‌ی زمانی کوردی به‌گویره‌ی یاسا زمانی فه‌رمی
دادگاکانه له هه‌ریمی کوردستان به‌شیوه‌یه‌کی وجوبی به‌لام تا ئیستا
ده‌که‌وینه‌ی سه‌ر میزاجی دادوهرانی کوردستان هه‌یانه کوردی به‌کار
ده‌هینی هه‌شیانه تا ئیستا هه‌ر عه‌ره‌بی به‌کار ده‌هینیت هه‌شیانه چۆنی
بۆ بلوی واده‌کات جاریک کوردی و جاریک به‌عه‌ره‌بی.

داواکراوی دووهم

رپوشووننی گونجاو بو سه‌رخستنی پرۆسه‌ی به‌کوردی کردنی

زمانی دادگاگان

دیاره یاسا ده‌بی جیبه‌جی بکری به‌تایبه‌تی له‌لایهن ده‌سه‌لاتی دادوهریه‌وه به‌لام ئه‌وه‌ی جی‌ی داخه‌ دوای نزیکه‌ی ۳۰ سال له‌ حوکمرانی کوردی و ده‌رچونی یه‌که‌م یاسای ده‌سه‌لاتی دادوهری له‌هه‌ریم له‌سالی ۱۹۹۲ که‌ تیایدا بریاریدا زمانی دادگاگان کوردی بن، ئه‌م یاسایه‌ هه‌ر جیبه‌جی نه‌کراو بی دودلی ده‌توانین بلیتین له‌ سه‌رده‌می یه‌که‌م یاسای ده‌سه‌لاتی دادوهری هه‌ریم که‌ ده‌بوايه‌ ته‌نها زمانی کوردی زمانی ره‌سمی دادگاگان بی‌ت تا‌ سالی ۲۰۰۷ له‌ هیچ دادگایه‌کی هه‌ریم کوردی به‌کار نه‌هات.

له‌دوای ده‌رچونی یاسای ده‌سه‌لاتی دادوهری ژماره‌ ۲۳ سالی ۲۰۰۷ ییشیاسای زمانه‌ فه‌رمیه‌کانی هه‌ریمیش له‌سالی ۲۰۱۴ هه‌رچه‌نده‌ ئه‌وانیش‌زمانی کوردیانوه‌ک زمانی ره‌سمی دادگا داناو به‌تایبه‌تی یاسای زمانه‌ فه‌رمیه‌کان هه‌روه‌ها یاسای ده‌سه‌لاتی دادوهریش هه‌ر ده‌لی زمانی کوردی زمانی دادگاگانه‌ و ده‌شی زمانی عه‌ره‌بی له‌پال کوردیدا به‌کار به‌ینرئ به‌گویره‌ی پیو‌یست. به‌لام دوباره‌ هیچ به‌رنامه‌یه‌ک و ئاراسته‌یه‌کی ناوه‌ندی نیه‌ له‌ ئه‌نجومه‌نی دادوهریه‌وه‌ که‌ دادوهر و دادگاگان ناچار کات به‌به‌کاره‌یتانی زمانی کوردی، به‌لی گشتاندن کراوه‌ به‌لام ئه‌نجومه‌ن له‌و گشتاندنه‌ی خو‌ی ناپرسیته‌وه‌و دادوهران ئیلزام ناکات، به‌وه‌ش کاره‌که‌ وه‌ک کاریکی میزاجی و شه‌خسی ده‌مینیته‌وه‌، هه‌رچه‌نده‌ له‌م سالانه‌ی دوایدا دادوهران زیاتر به‌هه‌ولی خو‌یان به‌ره‌و کوردی کردن ده‌رۆن که‌ ده‌بوايه‌ ئه‌نجومه‌نی دادوهری هاوکار بی‌ت و فشاریشی هه‌بی‌ت و

کاتیکدا لایه‌نه‌کانی ده‌عوا کوردن ده‌بی هه‌لی بوه‌ششیننه‌وه له‌روی رواله‌تیه‌وه، دیاره‌ئه‌گهر چه‌ند بریاریک هه‌لبوه‌شینریتیه‌وه ئیدی دادگاکانی ژیره‌وه ناچارن یاساکه کوردی به‌کار بهینن، به‌لام وه‌ک له پیشاندانی نمونه‌کان بینیمان دادگای پیداجونه‌وه خۆی هه‌موو بریاره‌کانی تا ئیستاش به‌عه‌ره‌بین دوا‌ی ئه‌ویش دادگاکانی تیه‌ه‌لچونه‌وه.

دووهم: پیویسته له‌سه‌ر سه‌ره‌رشتیاری دادوه‌ری له‌کاتی به‌دواداچون و پشکنینیکاروبارو بریاره‌کانی دادگاکان ئه‌م لایه‌نه‌ش پشکنی و ئه‌گهر بینی دادوه‌ریک زمانی کوردی په‌یره‌و ناکات له راپۆوتی خۆی ئاماژه‌ی پیدیات.

سییه‌م: بۆ نه‌هیشتنی هیچ بیانویه‌ک پیویسته له‌سه‌ر ئه‌نجومه‌نی دادوه‌ری سه‌نته‌ریکی لیکۆلینه‌وه‌ی یاسایی و وه‌رگیران بکاته‌وه‌و کاری ئه‌وه بیت زمانیکی یه‌گگرتوی یاسایی دروست بکات و له‌سه‌ر زاراهه‌ یاسییه‌کان ریک بکه‌ون و گشتاندنی بۆ بکری بۆ هه‌موو دادگاکان .

چوارهم: پیویسته ئیمه‌ جه‌خت و ته‌رکیزمان له‌سه‌ر ناوچه‌کانی ده‌وله‌تی فیدرالی‌ش بیت، چونکه وه‌ک ئاماژه‌مان پیندا زمانی کوردی به‌گویره‌ی ده‌ستوری عیراق و یاسای زمانه‌ فه‌رمیه‌کانی فیدرالی زمانی ره‌سمیه له‌سه‌رتاسه‌ری عیراق، بۆیه ده‌بی کار بکه‌ین بۆ ئه‌وه‌ی زمانی کوردی وه‌ک زمانی فه‌رمی له‌سه‌رجه‌م داموده‌زگا فیدرالیه‌کان به‌تایبه‌تی دادگاکان به‌کاربه‌ینری .

به‌لام به‌بی ئه‌وه بلێینه‌گهر وه‌زعی ناو هه‌ریم وابیت ئیتر بۆچی گله‌یی له‌ ناوچه‌کانی تری عیراق بکه‌ین به‌ناوچه جیناکۆکه‌کانیشه‌وه که تا ئیستا نه‌ له‌دادگاکان و نه‌ له‌هیچ دام و ده‌زگا فه‌رمیه‌کان زمانی

کوردی به کار نایهت له کاتیکدا به گوێرهی دهستوری عیراق و یاسای زمانه فهرمیه کانیس زمانی کوردی زمانی فهرمیه له هه موو عیراقدنا هاوشان له گهل زمانی عه ره بی ده بی له هه موو دام و ده زگا فهرمیه کان به دادگا کانیسه وه به کار بیته. که چیه داخه وه ئه وه دهقه ی دهستوریش که ماده ی ٤ ه وه یاسای زمانه فهرمیه کانیس پشتگو ی خراون، نه ک هه ر ئه وه ئه گه ر ها ولاتی ه کی هه ریم بریاریکی دادگای له هه ریم بو ده رچی به کوردی و بیبات بو مامه له یه کی فه رمی له یه کیک له دام و ده زگا فیدرالیه کانی نا وه راست و باشوری عیراق لیی وه رناگرن و ده یگیرنه وه بو دادگا یان دام و ده زگا کانی هه ریم له کامیانه وه ده رچوبی، بو ئه وه ی یان بیکه ن به عه ره بی یان وه ریگیرنه سه ر عه ره بی و په سه ندیشی بکه نه وه وه تو یژه ر خو ی ئه مه ی له دادگا بینیوه ئه گه ر دادوه ره که به قسه ی ئه وه دادگایه یان فه رمانگه فیدرالیه نه کات و بو یان نه کات به عه ره بی ئیشه که ی په کی ده که ویت و بو ی نا کرئ.

به داخه وه نوینه رانی کورد و هه ریمیش له به غذا چی له ئه نجومه نی وه زیران یان په رله مان بیته کاریان نه کردوه بو چاره سه رکردنی بابه تی به کارهینانی زمانی کوردی له سه رجه م دام و ده زگا کانی عیراقدنا، که ئه وه هه له وه که م و کورتی خو مانه هه روه ک چون چهنده سه له له ناو خو ش که مه ترخه مین به رامبه ر زمانی خو مان. بو یه پیویسته تیمی کورد له ئه نجومه نی وه زیرانی فیدرال پیدابگریت و پرۆژه ی هه بیته که زمانی کوردی له هه موو عیراق وه ک عه ره بی به کار به یتریت هه روه ک چون عه ره بی به کار دیت ئه ویش به پشت به ستن به ده ستورو یاسای زمانه فه رمیه کان به تایبه تی له ناوچه ی جیناکوک که له سه رده می پاشایه تیه وه به گوێری یاسای زمانه

لۆكاليه‌كانى سالى ۱۹۳۱ كوردو عه‌ره‌ب و توركمان مافيان هه‌يه هه‌ر لايه‌و زمانى خۆى له‌و ناوچانه‌به‌كاربیت وه‌ك زمانى فه‌رمى له‌ دام و ده‌زگاكان به‌ دادگاشه‌وه. وه‌پێویسته‌ فشار بکری بۆئه‌وه‌ی كه‌ حكومه‌تى فیدرال بودجه‌و توانای مرۆیى بۆ دابین بکات.

هه‌روه‌ها ده‌بى په‌رله‌مانتارانى كورد فشار بکه‌ن له‌سه‌ر حوكمه‌ت و وه‌زیرى تايبه‌تمه‌ند كه‌ ئاسانكارى و هاندانى پێویست بکه‌ن بۆ دروست كردنى سه‌نته‌ریكى یاسایى كوردی و هه‌روه‌ها دامه‌زراندنى لاوانى كوردی ده‌رچووی زانكۆ له‌و ناوچانه‌بۆ زیندوكردنه‌وه‌و په‌ره‌پێدانى زمانى كوردی، وه‌ له‌هه‌ر وه‌زیرىك یان به‌رپرسى فه‌رمانگه‌یه‌ك یان دامه‌زراوه‌یه‌ك بپرسنه‌وه‌ كه‌ یاسای زمانه‌ فه‌رمیه‌كان جێبه‌جێ ناكات و زمانى كوردی به‌كار ناهێنى. هه‌روه‌ها گرنگه‌ كار له‌سه‌ر جالیه‌ی كوردی بکه‌ین له‌ ناوچه‌كانى ناووراست و خواروی عیراق به‌ راهێنانى چه‌ندین كادر له‌بواری زمانه‌وانى كوردی به‌گشتى و زمانى یاسایى كوردی به‌تایبه‌تى بۆ یاساناسه‌ كورده‌كانى ئه‌و ناوچانه‌، هه‌روه‌ها كردنه‌وه‌ی خويندنگه‌و په‌یمانگای نمونه‌یى و خولى خیرا بۆیان، وه‌ ئه‌گه‌ر زمانى كوردی له‌سه‌رجه‌م دامه‌زراوه‌ فیدرالیه‌كان به‌كار هات ئه‌وكات ده‌شى ئه‌وانى ئاماده‌كراون له‌دامه‌زراوه‌كان وه‌ك وه‌رگێر دابمه‌زرین، به‌مه‌ش چه‌ن چۆله‌كه‌یه‌ك به‌به‌ردىك ده‌پێکین و هه‌م خزمه‌تى زمانى كوردی ده‌كه‌ین و زیندوى ده‌كه‌ینه‌وه‌ له‌لايه‌كى تریشه‌وه‌ هه‌لى كاریش بۆ ژماره‌یه‌كى زۆر په‌یدا ده‌بى كه‌ ئه‌مه‌یان كاریكى ئاسان نیه‌ وه‌ هه‌ول و تیکۆشان و ته‌رخان كردنى بودجه‌ی باشى پێویسته‌.

دەرەنجام و پېشنيازەکان:

له کۆتايی ئەم توێژينهوهيه گهيشتینه ئەم دەرەنجام و پېشنيازانهی
خوارهوه:

دەرەنجامهکان:

يهکه م : سهبارەت به زمانی کوردی بهگشتی:

۱- يهکه م دەستوری عیراق که ناسراو بوو به یاسای بنچينهیی
سالی ۱۹۲۵ دانی نه نابوو به زمانی کوردی وهک زمانیکی فهرمی له
عیراقتا.

۲- بۆ يهکه م جار یاسای زمانه لۆکالیهکان ژماره ۷۴ ی سالی
۱۹۳۱ له مادهکانی (۲ و ۳ و ۴) بپاریدا که زمانی کوردی زمانی
فهرمی بئ له ناوچه کوردنشینهکان و له دادگاکانیش.

۳- له ۵ مایسی سالی ۱۹۳۲ وهک مه رجهکانی خۆگونجاندن بۆ
وهرگرتنی عیراق له ئەندامیتهی کۆمهلهی گه لان له و ساله دا عیراق
راگه یه نراویکی ئاراسته ی کۆمه له ی گه لان کردو پابه ند بونی خۆی
له به کار هینانی زمانی دایک له ژيانی تايبه ت و کۆبونه وه گشتیه کان و
رۆژنامه گه ری و دادگاگان راگه یاند.

۴- هه رچه نده ده ستوره کاتیهکانی کۆدیتاچیهکانی سالهکانی ۱۹۵۸
و ۱۹۶۴ و ۱۹۶۸ دانیان نا به نه ته وه ی کورد وهک نه ته وه یه کی
سه ره کی و هاوبه ش له عیراقتا و جهختیان له مافه نه ته وه ییهکانی
کرده وه به لام هه مویان خۆیان له وه لا دا دان به زمانی کوردیدا بنین له
چوارچیه ی ده ستوره که دا.

۵- ده ستوری کاتی عیراق سالی ۱۹۷۰ که دوهم ده ستوری
حکومه تی به عسه یه که م ده ستوره له ماده ی ۷ یدا دان به فهرمی بونی
زمانی کوردیدا داناوه و یاسایئۆتۆنومی ژماره ۳۳ سالی ۱۹۷۴ یش
جهختی کرده وه که زمانی کوردی زمانی فهرمیه له ناوچهکانی

ئۆتۆنۆمی، بەلام ئەم دانپێنانه تەنھا لە چورچیووەی تیۆری بو لە بواریکی تەسکدا نەبیت پیاوێ نەکرا.

۶- یەكەم دەستوری کاتی دواى پوڤخانى رژیمی بەعس كە ناسروابوو بە یاسای بەریوہبردنی دەولەت بۆ قونای گواستنهوہ سالی ۲۰۰۴ دانى بەوہدا نا كە ھەردوو زمانی كوردی و عەرەبی زمانی رەسمین لەسەر تاسەری عیراقدادا.

۷- دەستوری دیموکراتی عیراق سالی ۲۰۰۵ كە پراسی لەسەر كراو لەسەدا ھەشتای دەنگدەرانى عیراق دەنگیان بۆدا جەختی لەسەر فەرمى بوونی زمانی كوردی ھاوشانى زمانی عەرەبی كردهوہ لەسەر تاسەری عیراقدادا.

دوہم: سەبارەت بە زمانی كوردی لە دادگاكان:

۱- لە سالی ۱۹۹۲ یەكەم یاسای دەسەلاتی دادوہری دەرچوو لە ھەریم و جەختی لەسەر ئەوہ كردهوہ كە زمانی كوردی زمانی فەرمى دادگاكانە ھەروہا لەسالی ۲۰۱۴ یاسای دەسەلاتی دادوہری نوێ دەرچوو و جەختی كردهوہ لەمادەى ۶ كە زمانی كوردی زمانی دادگاكانە و دەشی لە كاتی پێویست زمانی عەرەبیش بەكاربھینى.

۲- لە سالی ۲۰۱۴ یاسای زمانە فەرمیەكان دەرچوو و جەختی كردهوہ كە زمانی فەرمى دادگاكان زمانی كوردیە و ئەگەر لایەنەكانى دەعوای زمانی دادگا كە كوردیە تینەگەشتن ئەوا پێویستە لەسەر دادگا وەرگێریان بۆ دابین بكات.

۳- سەرەرای ئەو چوارچیووە دەستوری و یاساییە باشە بەلام بەداخوہ لەسەر زەمینی واقع وانەبوہ لە دواى راپەرینەوہ تا سالی ۲۰۱۷ ھیچ دادگایەك نەبوہ زمانی كوردی بەكاربھینى مەگەر بەجھودی كەسى كەسیك لیرەو لەوى كە بەحوكمی نەبوو بوہ، لە دواى سالی ۲۰۱۷ كەمیک لە دادگا و دادوہرەكان دەستیان كرد

به به کار هینانی زمانی کوردی ئه ویش به شیوهی ئیختیاری له م سالانهی دوااییدا ژۆریک له دادگا سه ره تاییه کان به تیه تی له سنوری سلیمانی دادبینی و بریاره کانیان کرده به کوردی به لام تا ئیستا بالاترین دادگای هه ریم که دادگای پیداچونه وهیه هه موو بریارو ریوشوینه کانی هه ر به عه ره بین.

پیشنیاژه کان :

به مه بهستی به کوردی کردنی زمانی

دادگا کان ئه و پیشنهادانهی خواره وه ده خهینه بهرچاوه:-

۱- پیوسته به زوترین کات زمانی یه کگرتوی کوردی له کوردستان وهک زمانی فه رمی دیاری بکری و بریاری له سه ر بدرئ.

۲- دامه زرانندی کۆری زانیاری کورد بۆ گرنگی دان به زمانی کوردی.

۳- دامه زرانندی سه نته ریکی لیکۆلینه وه و وه رگیپان و زمانه وانی یاسایی سه ر به ئه نجومه نی دادوه ری، ئه رکی وه رگیپان و دروست کردنی زمانی یاسایی کوردی بگریته ئه ستۆ.

۴- گرنگی دان به زمانی کوردی له ناوچه کانی دهوله تی فیدرال و هه ولدان به جیه جی کردنی یاسای زمانه فه رمیه کانی فیدرالی و به کارهینانی زمانی کوردی له سه رجه م دامه زراوه دستوریه کان و دابین کردنی پیداویستیه مرۆیی و ماده کان وه به کارهینانی زمانی کوردیش وهک زمانی فه رمی دادگا کان له سه رتاسه ری عیراق.

۵- سوود بینین له کوردانی ناوچه کانی خوارو ناوه راست و راهینانیان و ئاماده کردنیان له ریی خول و په یمانگا و خویندنگه ی نمونه یی بۆ ئه وه ی بینه وه رگیری زمانی کوردی له سه رجه م دامه زراوه فیدرالیه کان به دادگا کانیشه وه.

سه رچاوه كان:

يه كه م: كتيب به زمانى عهده بى:

١. بكر حمه يديق عارف، التكهير الپقافى فى العراق كجزء من التغيير القومى و الكائفى من ١٩٦٣-٢٠١٥، بدون مكان وتاريخ النشر .
٢. جلال الكالبانى، كردستان والحركة القومية الكردية، ك٢، دار الكليعه، بيروت، ١٩٧١.
٣. عبدالرزاق الحسنى، تاريخ العراق السياسى الحديپ، ج ٢، ك٧، الرافدين للكباعه والنشر والتوزيع، لبنان_ بيروت، ٢٠٠٨ .
٤. د. محمد الهماوندى، قراءه قانونيه ل فكره الحكم الذاتى وتكبيقها فى كردستان العراق، مجله (دراسات كرديه)، مجله سنويه تيدرها المعهد الكردى فى باريس، العدد (٣-٧) السنه الپامنه ١٩٩٢.

دووهم: دهستورو ياساكان:

١. القانون الاساسى العراقى لسنة ١٩٢٥.
٢. دستور العراقى لسنة ١٩٥٨ المؤقت.
٣. دستور العراقى لسنة ١٩٦٤ المؤقت.
٤. دستور العراقى لسنة ١٩٦٨ المؤقت.
٥. دستور العراقى لسنة ١٩٧٠ المؤقت.
٦. قانون اداره الدوله العراقيه للمرحله الانتقاليه لسنة ٢٠٠٤.
٧. دستور جمهوريه العراق لسنة ٢٠٠٥.
٨. قانون اللغات المحليه رقم ٧٤ لسنة ١٩٣١.
٩. التيريج العراقى المقدم الى عيبه الامم بتاريخ ٥/مايس/١٩٣٢
١٠. قرار مجلس قياده الپوره المرقم (٢٨٨) فى ١١/٣/١٩٧٠.
١١. قانون الحكم الذاتى رقم ٣٣ لسنة ١٩٧٤.

١٢. قانون السلگه القچائيه لرقليم كوردستان رقم ١٤ لسنة ١٩٩٢.
١٣. قانون السلگه القچائيه لرقليم كوردستان رقم ٢٣ لسنة ٢٠٠٧.
١٤. قانون اللغات الرسميه رقم (٧) لسنة ٢٠١٤.
١٥. قانون اللغات الرسميه فى إقليم كوردستان-العراق رقم (٦) لسنة ٢٠١٤.

سنيهم: رۆژنامه و خولاهه كان:

١. الوقائع العراقية، العدد (٨٩٨) فى ١/حزيران/١٩٣١.
٢. الوقائع العراقية، العدد (١٨٦٣) فى ٤/٤/١٩٧٠.
٣. الوقائع العراقية، العدد (٢٣٢٧) فى ١١/٣/١٩٧٤.
٤. الوقائع العراقية، العدد ٢٥٨٧، بتاريخ ١٦/٥/١٩٧٧.
٥. الوقائع العراقية، العدد (٤٣١١) بتاريخ ٢٤/٢/٢٠١٤.
٦. الوقائع العراقية، العدد ٤٣٧٢، بتاريخ ١٣/تموز/٢٠١٥.
٧. ياساو برياره كانى ئه نجومه نى نيشتمانى كوردستان-العراق له ١٩٩٢/٦/٤ تا ١٩٩٢/١٢/٣١، بهرگى يه كه م، چاپى يه كه م، ١٩٩٧.
٨. ياساو برياره كانى ئه نجومه نى نيشتمانى كوردستان-العراق له ٢٠٠٧/٣/٢٦ تا ٢٠٠٧/١٢/٣١، بهرگى ده يه م، چاپى يه كه م، ٢٠٠٨.
٩. ياساو برياره كانى په رله مانى كوردستان-عراق له ٢٠١٤/١/١ تا ٢٠١٤/١٢/٣١، بهرگى حه قده م، چاپى يه كه م، ٢٠١٧.

پاشکۆکان

إقليم كوردستان / العراق
مجلس القضاء

- رئاسة محكمة تمييز القیم كوردستان
- الهيئة النزاعیة و المتفرقة و العمل

Council of the Judiciary

هه‌ریمی كوردستان / عێراق
ئه‌نجومه‌نسی دادوه‌ری

- سه‌روه‌كایه‌تی دادگای ینیداچونه‌وه‌ی هه‌ریسی كوردستان
- ده‌سته‌ی كه‌شوكاشی و په‌رته‌وازه و كار-

العدد / ٧١ / محاماة / ٢٠٢١

تشكلت الهيئة النزاعیة و المتفرقة و العمل لمحكمة تمييز كوردستان العراق بتاريخ ٢٠٢١ / ٢ / ٢٣ م برئاسة القاضي السيد (سامح عثمان یونس) و عضویة القاضیین السیدین (خدر حسن محمد و محمد مصطفی محمود) المأذونین بالقضاء بأسم الشعب وأصدرت القرار الآتی :-

المميز/ المحامي اس نو س
المميز علیهما/ ١-

٢- قرار اللجنة الأنضباطیة لنقابة محامي لأقليم كوردستان المرقمة

(٧٣) في ٢٠٢٠/١٢/١٧

أصدرت اللجنة الأنضباطیة لنقابة محامي كوردستان العراق قرارها المرقم (٢٠١٩/٧٣) في ٢٠٢٠/١٢/١٧ بإيقاف المحامي (اس نو س) لمدة ستة اشهر من مهنة المحاماة ، وعدم قنائة المميز بالقرار المذكور بإدر الی الطعن فیہ تمييزاً طالباً نقضه للأسباب الواردة في اللائحة التمييزیة المدفوع عنها الرسم في ٢٠٢١/١/١٢ . و بعد ورود الأضرار سجلت و وضعت قيد الدرس و المداولة:-

القرار:-

لدى التدقیق و المداولة وجد ان الطعن التمييزي مقدم ضمن المدة القانونیة تقرر قبوله شكلاً ولدى عطف النظر على القرار المميز وجد انه صحيح و موافق للقانون لاخلال المشكو منه بواجبات مهنته و الحاق الضرر بمصالح موكله و اقراره بتجاوز العمل الموكول اليه توأطناً مع ابن موكله بتحويل الحصص المسجلة بأسمه في القطعة ٢/٦٢ م قیرزة الشریقیة بأسم ابنه دون علم المشتكي و بذلك يكون قد مثل مصالح متعارضة و العمل لصالح خصم موكله و الاضرار بمصالحه استناداً لاحكام المادة ٤٣/ثانياً من قانون المحاماة رقم ١٧ لسنة ١٩٩٩ المعدل علیه قرر تصدیق القرار المميز ورد الطعن التمييزي و أسبابه و صدر القرار بالاتفاق بالنسبة لقرار الادانة و بالاکثریة بالنسبة لقرار العقوبة في ٢٠٢١/٢/٢٣ .

الرئيس
سامح عثمان یونس

اقليم كوردستان / العراق

مجلس القضاء
رئاسة محكمة تمييز اقليم كوردستان
الهيئة المدنية

Judicial Council

هه‌ڕێشی کوردستان / عێراق
هه‌ڕێشه‌ی نێسی دادوهری

هه‌ڕێشه‌ی نێسی دادوهری هه‌ڕێشی کوردستان
ده‌ستای هه‌ڕێشه‌ی نێسی

العدد / ٤٧ / الهيئة المدنية / ٢٠٢٠

رقم الاضماره / ٩٤٢ / ب / ٢٠١٩

التاريخ ٢٠٢٠ / ١ / ٢٨

تسکلت الهيئة المدنية لمحكمة تمييز كوردستان العراق بتاريخ ٢٨ / ١ / ٢٠٢٠ م برئاسة القاضي السيد / عبد الجبار عزيز حسن / وعضوية القاضيين السيدين / هاشم عبدالجبار محمد سعيد / وصلاح كيلاني عمر / المأذونين بالقضاء باسم القضاة واصدرت القرار الاتي :-

المميز / المدعى عليه / هه‌ڕێشه‌ست عارضا معروف - وكيله المحامي / هه‌ڕێشه‌یست جمال مصطفي / المميز عليه / المدعى / سلام نصر الدين عبدالكريم - وكيله المحامي / نومييد حمد رشيد

لادعاء المدعي بواسطة وكيله لدى محكمة بداءة المسلمين ان له براءة المدعى عليه مبلغ (٤٤٠٠٠) \$ عن قرضه حسنة وتعد بادائه بتاريخ ٢٠١٩/٧/١ الا انه لم يف بوعده فطلب دعوته للمرافعة الزامه باداء المبلغ المذكور اعلاه او مايعادله مبلغ (٥٣٢٤٠٠٠) دينار مع تسويله بتاريخ ٢٠١٩/١٠/٢٩ حكماً حضورياً قابلاً للاستئناف والتمييز بقضي الدعوى واتعاب محاماه وكيل المدعى مبلغاً قدره (٤٤٠٠٠) \$ او مايعادله مبلغ (٥٣٠٤٠٠٠) دينار الى المدعى مع تسويله مصاريف المذكور الى الطعن فيه تمييزاً وكيل المدعى مبلغاً قدره (٥٣٠٤٠٠٠) دينار. ولعدم قناعة المدعى عليه المميز بالقرار رقم ٢٠١٩/١١/٢٦ -

المقرر لدى التدقيق والمداولة وجد ان الطعن التمييزي مقدم ضمن المدة القانونية تقرر قبوله شكلاً وعند عطف على القرار المميز وجد انه غير صحيح وسابق لوانه ذلك لان المميز عليه المدعى اقام دعواه طالباً فيها الزام المميز المدعى عليه باعادة القرض الممنوح له والبالغ قدره ٤٤٠٠٠ اربعة الاف واربعمائة دولار بما يعادل ٥٣٢٤٠٠٠ خمسة ملايين وثلاثمائة واربعه وعشرون الف دينار و دفع الرسم القانوني على اساس المبلغ المطالب به الا ان المحكمة الزمت المميز المدعى عليه بمبلغ قدره (٥٣٠٤٠٠٠) خمسة ملايين وثلاثمائة واربعه دينار دون رد الدعوى بالزيادة المقررة وحيث ان هذا الخطأ مؤثر على صحة الحكم عليه تقرر نقض القرار المميز واعادة الاضماره الى محكمته لاتنابع ماتقدم بيانه وصدر القرار بالنقض رقم ٩٤٢ / ب / ٢٠١٩ .

عبد الجبار عزيز حسن
الرئيس

(توقيع)

هەزرىمى كوردستان / عێراق

عدد: ٣١٣/س٢٠١٩
تاریخ: ٢٠٢٠/٠٢/٢٥

Judicial Council

پێڕسارى دادگا

ئەنجومەنى دادوەرى
سەرۆكى ئەمى دادگاى تێهەلچووونەوى نارەجى
سەلمەلى

الميرم بين المدعى والمدعى عليه الاوّل بالعدد ١٠٥ في ٢٩/٣/٢٠١٧ الملظم والموقع والخاص بالهيكل المبني عن القطعة المرقم ١٦ / ٧٣٩ مقاطعه ٩ قلياساني زورو والزام المدعى عليه نالان عمر شريف بتأديته مبلغا قدره ٤٩٨٢٣٥٣ مليون دينار الى المدعى ريزين ناراس محمد لاو و تحميله المصاريف النسبية و اعباب المحاماة لوكيلا المدعى المحاميان ستار خوارعم حمه و نلير فريدون مبلغا قدره ٤٩٨٢٣٥ الف دينار توزع بالتساوي بينهما مع رد الدعوى بالزيادة البالغه ٥٠١٧٦٤٧ مليون دينار ورد دعوى المدعى بالنسبة للمدعى عليه الثاني حكما حضوريا قابلا للاستئناف والتّميز. ولعدم قناعه المدعى بالحكم المذكور بادر الي الطعن فيه استناداا بواسطة وكيله المحامي ستار خوارعم حمه بموجب اللاتحه الاستئنافية المنفوع عنها الرسم القانوني بتاريخ ٦ / ١١ / ٢٠١٩ و بعد ورود اضبارة الدعوى الى هذه المحكمة سجلت لديها تحت عدد ٣١٣ / س / ٢٠١٩ وعين وم ٢٠١٩ / ١١ / ٢٠ موعدا للمرافعه وفيه تشكلت المحكمة بحضور الطرفين وكون الطعن الاستئنافي مقدم ضمن مدته القانونيه و مشتملا على اسبابه قرر قبوله شكلا و بالطلب بوشر باجراء المرافعه الحضوريه العلنيه ،كرر المستأنف مفاد لاحتحه الاستئنافيه و طلب فسخ الحكم البدائي والحكم له وفق عريضته الاستئنافية بينما كمر المستأنف عليها نفس اقوالها و طلباتها في مرحله البداء و طلب تايبذ الحكم البدائي ورد الاتحه الاستئنافية ثم اجلت المرافعه الي اليوم ١٥ / ١ / ٢٠٢٠ لغرض التتقيق في يوم ١٥ / ١ / ٢٠٢٠ لم تشكل المحكمة لاسباب الواردة في محضر الجلسة و اجلت المرافعه الي يوم ٩ / ٢ / ٢٠٢٠ وفيه تشكلت المحكمة بحضور الطرفين ووشر باجراء المرافعه حضوريه العلنيه كمر المستأنف اقواله و طلباته السابقه و طلب برفع الرهن الذي تم وضعه على الملك المشار اليه بينما كمر المستأنف عليه ١/ طلبات السابقه و طلب بتايبذ الحكم البدائي و ان المستأنف عليه ٢/ افاد بان الرهن لاعلاقة له بالدعوى ثم كمر الطرفان اقولهما و طلبتهما ولم لم يبق ما يقال عين يوم ٢٥ / ٢ / ٢٠٢٠ موعدا للنطق بالحكم و افهم علنا في ٩ / ٢ / ٢٠٢٠ .

القرار :-

لدى التتقيق المداوله تبين بان الحكم البدائي الصادر من محكمة بداءة السبعيناه / ١ بعدد ٢٧٥٤ ب/ ٢٠١٧ في ٢٩ / ١٠ / ٢٠٢٩ صحيح و موافق للقانون لاسباب والحجيات المعتمده فيه و ان ما اشاره المستأنف حول رفع الرهن هو موضوع اخر و مستقل و باسكانه مراجعه المحاكم المدنية بذلك لذا و بالطلب قررت المحكمة تايبذ الحكم البدائي و رد اللاتحه الاستئنافية و تحميل المستأنف رسم الاستئناف واعتبار اعباب المحاماة المحكوم به لوكييل المستأنف شاملا لمرجلتي التقاضى البدائيه و الاستئنافية قرارا حضوريا بحق الطرفين قابلا للتمييز و صدر بالاتفاق في ٢٥ / ٢ / ٢٠٢٠ .

الرئيس
دادوهر / قادر سعيد محمود

٢

هاریمی کوردستان / عیراق

نەجۆمەنی دادوەری
سەرۆکیەتی دادگای تێهملچۆنەوی ناوچهی
سڵیمانی

ژماره: ٢٠٢٠/٠٧/٢٦
بهراور: ٢٠٢٠/٠٧/٢٦

دادگای تێهملچۆنەوی ناوچهی سڵیمانی بەسێفەتی پێداچۆنەوه پێکهات له رۆژی ٢٦ / ٠٧ / ٢٠٢٠
بەسەرۆکیەتی سەرۆک دادوەر بەریز (جاسم جزاء جابر) و نەخداوەتی دادوەران بەریزان (عبدالله اسماعیل
امین و سالار رزوف محمود) که ریگەپێداون به دادوەریکردن بەناوی گەلمو، وه نەم بهریاری خوارووی
دەرکرد:-

پێداچووکار / داواکار / شاز علی صدیق خیریکارمکهی پارێزر: نوێد حمە رشید محمد

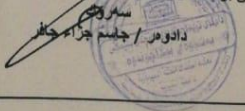
پێداچوولەسەرکراو/داوالەسەرکراو / وزیر ی نوێدانکردنەو نیشتمەجێکردن/ سەرەرای کارمکهی

داواکار له ریگای بریکار مکهیوه لەبەردەم دادگای بهرای سڵیمانی / ٤ لەداوای بهرای ژماره (١٣٦٨/ب/٢٠١٩)
باتگەشە نەوی کردوه که فرمانبەر لەگەڵ داواکاری دووم و داهاوتیان سنوورداره خاوسی هیچ بەکەمی
نیشتمەجێبوون نین و سوونماند نەبوون له پرۆژمکەتی نیشتمەجێبوون و پێشێمکەتی خانووبەرە ، که ماتیکی ناسی
چێگێرکراوه لەسەر داوالەسەرکراو که شۆنی نیشتمەجێبوونیان بۆ داوین بکات بەقەرزێ درێزخایەن و بیکات
بەناوێتەوه . بەلām داوالەسەرکراو سەرەرای کارمکهی ریگری دهمکات له پێدانی ماتی بریگر تەکهی به پێی یاسای
داوین کردنی خانووی نیشتمەجێبوون بۆ دانیشوان له هاریمی کوردستان ژماره ٧ سالی ٢٠٠٨ . ناماژ هەوی
سەر وه داوای باتگەپێشتی داوالەسەرکراو دهمکەن بۆ دادبێنی وه بریار دەر بکەرن به پابهنگردنی به ریگری نەکردنی
داوالەسەرکراو سەرەرای کارمکهی له داوین کردن و بەناو مکرندی شۆنی نیشتمەجێبوون بۆ داواکاران بەقەرزێ
درێز خایەن . وه سەرجم تێچوونەکانی داواکەیی بخێتە ناستۆ .

لەنجامی دادبێنی نامادەیی و ناسکرا دادگای ناوبراو بهریاری دەر کردوه به ژماره (١٣٦٨/ب/٢٠١٩) له (١٧ /
١١ / ٢٠١٩) به - پوچم کردنەوی داواکه سەبارت به داواکاری دووم سۆز احمد علي ٢- رەنگردنەوی
داواکه سەبارت به داواکاری بەکەم سەرجم تێچوونەکانی داواکه دهمکەوتە ناستۆی داواکاری بەکەم بەمکرندی
بهریاری داوالەسەرکراو وه بهری ١٠٠٠٠٠٠ سەد هەزار دینار که بەپێی مادهی ٣٥ لەیاسای پارێزرایەتی
داهەم دهمکەرن، بریار مکه شیاوی پێداچۆنەوییه . بریکاری داواکار تانە لهو بریار مکهداوه بەتێهملچۆنەوه بههۆی
بهریکار مکهیوه بهپێی تێتۆسی رەسم لێدراو له (١١ / ١ / ٢٠١٦) . وه تۆمار کرا به ژماره (٢٠٢٠/ب/٦) ، وه
دانرا بۆ ووردبێنی و گفتوگۆو بهریار :

بهریار :-

پاش ووردبێنی و گفتوگۆو دەرکەوت که تانەیی پێشکەشکراو له تالیبەتەندی جۆری دادگای
پێداچۆنەوی هاریمی کوردستانه به پێی حوکمی مادهی (٢٠٣) له یاسای دادبێنی شارستانی
هەموار کراو ژماره ٨٣ سالی ١٩٦٩ ، بۆیه بهریار دروا به ههواره کردنی بۆ دادگای ناوبراو به پێی مادهی

همریمی کوردستان / عیراق

ژماره: ١٦٦١ بریری کورد/ ٢٠١٧
هه‌ڕوان: ٩/١٢/٢٠

ئهمجوهمی دادوهری
سه‌ڕوکاریمی دادگای تێهه‌چوونه‌وه‌ی ناوچه‌ی
سه‌له‌مانی
دادگای به‌رای ١

شێنۆهه ، بریکاری رێلێگران روونی کردوه که دواى نهره‌ی بریگر ته‌کانی به‌ئسې رێلێگران اونیان کړیو شه‌وه له مولکی بابعتی نهم داوايه و به‌هاکه‌میان بېداون به‌لام داواى (تملیک) بیان تۆمه‌رنه‌کر نوه له‌عهر نه‌وه‌ی له بنه‌ر شه‌وه مولکه‌که تۆمه‌ر کراوه به‌ ناوی بریگر ته‌کانیوه و بریکاری رێلێگران او ان نکولی کرد له وونه‌کانی بریکاری رێلێگران و راییگه‌باند که بریگر ته‌کانی به‌ هېچ شێنۆه‌یک به‌ئسې خوێان له مولکی بابعتی نهم داوايه نه‌غور وشتووه به رێلێگران و داواى کرد که دادگا بریار ده‌ربکات به رعت کردنه‌وه‌ی رێگری کردنه‌که و پشت‌گیری کردنی به‌رای پاشمه‌له ، دادگا له دانېشتنی دادبېنی (٢٠٢٠/٢/٢٥) بریکاری رێلێگرانی راسپارد به سه‌لماندنی پاشنه‌که‌میان به کړنه‌وه‌ی به‌ئسې رېلېگراوان و له دانېشتنی دادبېنی (٢٠٢٠/٩/٩) بریکاری رېلېگراوان ناساده‌وو به‌لام رېلېگراوان نه‌خوێان نه بریکار که‌میان ناماده‌بوون و دادگا تېبېنی کرد که پاشانی رېلېگراوان بابعتی داوايه‌کی سه‌ره‌به‌خۆيه و په‌وه‌ندی نېيه به داواى پاشمه‌له‌وه چونکه مامه‌له‌ی پوچه‌ل کراوه‌ی سه‌روه به (انتقال) کراوه له زېر روژنایی دابه‌شنامه‌ی شەری که داوتر به به‌رای دادگا پوچه‌ل کراوه‌وه نه‌وه‌ک به مامه‌له‌ی فرۆشتن و هه‌روه‌ها دادگا تېبېنی کرد که داواله‌سه‌رکراوان له داواى پاشمه‌له‌ تانه‌ی بېداچوونه‌وه‌یان پشکه‌مش کردووه و مېرانبه‌میان داوه به‌هه‌رواری (٢٠١٩/١٠/٢٣) به‌لام به‌هۆی نهم رېگری کردنه‌وه‌وه دوسيه‌که نه‌هه‌زواوه بو دادگای بېداچوونه‌وه و بریکاری داواله‌سه‌رکراوان که هه‌مان بریکاری رېلېگرانه له تېانووسى بېداچوونه‌وه ناما‌ه‌ی داوه به هه‌مان پاشانی سه‌روه ، وه له‌عهر نه‌وه‌ی ده‌بنت رېگری کردن له به‌رای پاشمه‌له به تېانووسنیک پشکه‌مش بکړیت بو نهم دادگایه‌ی که بریار که‌ی ده‌ر کردووه که هۆار که‌کانی رنگر نه‌که‌ی له‌خو گرتنی‌ت (١٧٨ دادبېنیه شارسه‌سته‌هه‌مان) له‌عهر نه‌وه تانه‌ی رېلېگر شپاوی رعت کردنه‌وه‌یه.

ده‌ر به‌ئاجاسی دادبېنی.

نهم دادگایه‌ به‌رای حوکمی ده‌ر کرد به رعت کردنه‌وه‌ی تانه‌ی رېلېگر و پشت‌گیری کردنی به‌رای پاشمه‌له‌ی سه‌روه و گرتنه‌ نه‌ستوی رېلېگران (که‌سانی سه‌نېه‌م له پال داواله‌سه‌رکراوان) خه‌رجی داواکه و مېرانه‌ی رېگری کردن و کره‌ی پارێزه‌ر ابعتی بریکاری رېلېگران (داواکار) به به‌ری (٦٠٠٠٠٠) شه‌مش سه‌ه هه‌زار نینار بو هه‌ردوو قۆناعی پاشمه‌له و رېگری کردن و له دواى وه‌رگرتنی به‌رای که پله‌ی کوتایی دوسيه‌که به‌نېریت بو دادگای بېداچوونه‌وه‌ بو په‌کلا‌ی کردنه‌وه‌ی تانه‌ی داواله‌سه‌رکراوان.

تاته‌ه‌ندان.

به‌رای حوکمه‌که شپاوی تاته‌ه‌ندان به رێگاکانی تێهه‌چوونه‌وه و بېداچوونه‌وه.

پاشتی قانو‌ی به‌رای که.

به‌ئسکه‌کانی ٢٢ سه‌له‌ماندن و ٢/٢٧ مېرانه دادبه‌که‌مان ٣٥ پارێزه‌ریمی هه‌ریمی کوردستانى هه‌موارکراو ٩/١٢/٢٠٢٠ و ١٠٦١٠٥٦١ و ١٦٦١٧٨ و ١٨٥١٨٥٢٠ دادبېنیه شارسه‌سته‌هه‌مان تېه‌هه‌مان به ناسکری له ٩/١٢/٢٠٢٠.

همریمی کوردستان / عێراق

ژماره: ٢٠٢٠/٨٧٨
به‌راره: ٢٠٢٠/٠٧/٢٦

Judicial Council

بهریساری دادگا

ئەنجومەنتی دادوهری
سەرۆکایەتی دادگای تێهه‌نجوونه‌وه‌ی ناوچه‌ی
سڵێمانی

(٧٨) له یاسای نامائەمۆکراو له سەرۆه له گەڵ پاراستنی ره‌سمی دراو له لایهن پێداچوون‌کاره‌وه . به‌ریارکه
به زۆریه‌ی ده‌نگ ده‌رکرا له (٢٦ / ٠٧ / ٢٠٢٠).

٢

سەرۆک
دادوهر / جه‌لم جه‌زاه‌ جه‌ز

همزیمی کوردستان / عێراق

ژماره: ٢٤٤/٢٠٢٠
بههوار: ٠٩/٠٦/٢٠٢٠

لێخوسهێنی دادویری
سه‌رۆکایهتی دادگای تێههلوچوونهوهی ناوچهی
سه‌لهێنی
دادگای نۆنه‌مان ٢

دادگای نۆنه‌مان ٢ به‌شێوهی پێداچوونهوه بێگهات له رۆژی ٠٩ / ٠٦ / ٢٠٢٠ به‌سه‌رۆکایهتی دادویر به‌ریز (زوبه بشیر محمد) وه به‌ئه‌مانهێنی دادویران به‌ریزان (سه‌رگه‌وت عه‌نی عه‌مر و چه‌راخاڤ ابراهیم قه‌اج) که رێگه‌بیاران به دادویر بکرێن به‌خاوی گه‌معه ، نه‌م بواری خاوه‌نبووی دهرکردن:

پێداچووکار سه‌کالاکار / زۆرکار احمد محمود/بهره‌بهری پاریز/ شه‌وار عه‌نا عه‌صه
پێداچوو له‌سه‌ر گه‌راو به‌ریاری دادگای لێکۆڵینه‌وهی سه‌لهێنی ٧ له (٢٠١٩/١٢/٢٤)

به‌ریز دادویری دادگای لێکۆڵینه‌وهی سه‌لهێنی ٧ له (٢٠١٩/١٢/٢٤) به‌ریاریدا به‌ نازاندگه‌نی تۆمه‌تیار (محمد عه‌مر عه‌فر) به‌ پێی ماده‌ (٢٩٥) له پاسای سه‌زایان و داخستنی کێشه‌کهی به‌ شێوهی کاتی پابێست به‌ ماده‌ (١٢٠/ب) له پاسای به‌سه‌رکاتی دادگای سه‌زایی. به‌لام پێداچووکار به‌ریاره‌کهی به‌ راست به‌خاوی بۆیه تانه‌ی لێداو داوی هه‌لو به‌سه‌ندنه‌وهی کرد له‌به‌ر ئه‌وهی له لایه‌که‌یدا هاتووه له به‌هه‌واری (٢٠٢٠/١/١٦) هه‌روه‌ها به‌ریز داواکاری گه‌شتی داوی (به‌سه‌رکده‌نی) به‌ریاره‌کهی کرد به‌ هه‌واته‌ی له رانده‌ری نه‌که‌ی به‌ ژماره (٩٥/٢٠٢) له (٢٠٢٠/٥/١٢) هه‌تووێ. له‌به‌ر ئه‌وه پابێست به‌ ده‌سه‌لانی نه‌م دادگا به‌ پێی ماده‌ (٢٦٥) له پاسای به‌سه‌رکاتی دادگای سه‌زایی به‌ریار درا به‌ تێهه‌واڤین له دۆسه‌که‌ به‌ شێوهی پێداچوونه‌وه و دانرا بوو ووردبێنی و گه‌ندگۆر :-

دوا و وردبێنی و گه‌ندگۆر: دهرکوت تانه‌که له ماده‌ی پاسابێدایه بۆیه له رووی شێوهه و به‌رگه‌را دوا و سه‌هه‌ر کردنی دهرکوت به‌ریاری تاله لێهراو راست نیه و پێشوه خه‌ ده‌رچوهه چونکه سه‌کالاکار سه‌کالای تۆمه‌ت کردووه له سه‌ر نه‌وهی که چه‌که کاتی باه‌ ئه‌ نه‌م کێشه به‌ وه کو (ضمان) له لای تۆمه تیار (محمد عه‌مر عه‌فر) لێداوه بی له وه ی ناوی که سی له سه‌ر نه‌بوست بیان بۆ هه‌ لگه‌ی نه‌بوست په لام تۆمه تیاران هه له‌مان وه به‌ نه‌وسینی ناوی تۆمه تیار (ادرا فائق) له سه‌ر چه‌که‌مان هه‌وێی مه‌صرف کردنی داوێ وه به‌بوست بوو دادگا لێکۆڵینه‌وه ی ووردی نه‌ و به‌اره به‌ وه بگرایه له چۆنه‌ ئه‌ی و کاتی دانی چه‌که‌مان به‌ کام تۆمه تیار وه هویه که ی وه به‌ را مه‌هرچی درا وه چونکه داوای شان سه‌نایی له سه‌ر نه‌م کێشه به‌ (سه‌سته‌ر) که‌راوه وه دادگا لێکۆڵینه‌وه ی له دۆسه‌که‌ که‌ کردووه بی نه‌ وه ی چه‌که‌کاتی باه‌ ئه‌ی کێشه که بیان وینه به‌ په‌ که‌ی به‌ ده‌ سه‌ت به‌یه‌یت و به‌ سه‌نتی به‌ دۆسه‌که‌ وه هه‌ روه ها ئه‌م په‌را وه‌ له ئه‌ دۆسه‌ی داوای به‌ را بی که په‌وه ندی به‌م کێشه به‌ هه‌ په‌ که‌ی بکریه‌ت و داوای نامازه‌ پێدان به‌ی و به‌ ووتو به‌ لگه‌ر که‌ که‌ کار بکهری هه‌ په‌ له سه‌ر نه‌م کێشه به‌ نه‌ چا به‌ سه‌رکده‌ به‌م دۆسه‌ به‌ وه داوای نه‌ و او بوونی لێکۆڵینه‌وه تێنجا به‌ریاری گونجاو به‌درت سه‌ به‌اره‌ت به‌ تۆمه تیار که‌ان بۆیه دادگا به‌ریاریدا به‌ هه‌لو به‌سه‌ندنه‌وهی به‌ریاره‌که‌ و گه‌ر لێخوسه‌وهی دۆسه‌که‌ بۆ دادگا که‌ی بۆ تهاو کردنی لێکۆڵینه‌وه به‌ شێوهی سه‌هه‌وه و په‌مبو سه‌رکده‌نی دۆسه‌که‌ به‌ به‌ریاری گونجاو.

به‌ کۆی ده‌نگ دهرکرا له ٠٩ / ٠٦ / ٢٠٢٠.

سه‌رۆک
چه‌راخاڤ ابراهیم قه‌اج
سه‌رۆک
سه‌رگه‌وت عه‌نی عه‌مر
زیاد بشیر محمد

Judicial Council

ناجوميانى دادوهرى
دادگای تاونانگان سلیماني/۱

ژماره: ۲۰۱۹/ت/۱۴۹۲
بهرور: ۲۰۲۱/۱/۲۰

دادگای تاونانگانى سلیماني ۱/ رۆزى ۲۰۲۱/۱/۲۰ بېكهاټ به سرۆكايتمى دادوهر بهريز عمر احمد محمد احمد و به ناندانيتى دادوهران بهريزان(كاروان ووريا على سؤرائى)و(جبار احمد امين)كه ريگمپنراون به دادوهر يكر دن بئلاوى گملوه نم برپارې خوار موهى دهر كرد:-

تۆممتباران: ۱- هيمن احمد ابراهيم
پاريزره كهى هيرش رسول احمد و لشكر محمد ابراهيم
۲- گوڤار جمال قادر شېخه پاريزره كهى شاسوار عطا صالح و بروسكه عبدالله رفيق

بهريز دادوهرى ليكولنوموهى پشدر به برپارى هوالمكردنى ژماره (۲۰۱۸/ه/۲۴) له (۲۰۱۸/۱/۳۰) تۆممتبار (گوڤار جمال قادر شېخه) هوالمى نم دادگايكرد به داوايكى دريژخاين بؤ نوهى دادگايى بكرنيت به پني مادهى چوارديهم/يكم ب/۱ له ياساى ماده هوشبهر مگان ژماره ۶۸ سالى ۱۹۶۵، دواى گيشتنى وينهى بكمى نوسېكه به دادگای تاونگانى سلیماني/۱ نم دادگايه برپارى دستوره داني پنداجونوموهى به برپارى هوالمكردن دهر كرد به برپارى ژماره ۳۰۳/پ/ب/۲۰۱۸ له ۲۰۱۸/۵/۲ وه برپارى هوالمكردنى هلموشاندوه لمبر نم هوگارانى كه له برپارې كمدا هاتوه وه دواى نوهى نوسېكه گمرايوه بؤ دادگای ليكولنوموهى پشدر نم دادگايه جاريكيت دواى چاككردنى كمسوكوريمگان برپاريدايوه به هوالمكردنى تۆممتبار(گوڤار جمال قادر) به برپارى هوالمى ژماره ۱۱۷/ه/۲۰۱۸ له ۲۰۱۸/۵/۱۴ به همان مادهى سر موه بؤ دادگای تاونگانى سلیماني/۱ بؤ دادگايكردن به راگيراي بؤلام نم دادگايه برپارى دستوره داني پنداجونوموهى به برپارى هوالمكردن دهر كرد به برپارى ژماره ۱۱۹/پ/ب/۲۰۱۸ له ۲۰۱۸/۱۰/۳ لمبر نوهى ومك له برپارى دستوره دانمكه هاتوه كه برپارى هوالمكردن نا راسته لمبر نوهى وونى چند شاييتكى ومك ((شاييتى نهينى)) وهرگرتوه، به لام لمبر نوهى شتيك نييه له ياسادا بئلاوى (شاييتى نهينى) وه پندجوانهى ياسابه دجبت شايته نهينيمگان ناوهكنايان ناشكرا بكرنيت وه به ناشكرا ووتيان ليوهر بكرنيت وه تعنيا هوالمدرى نهينى ومك خؤى بمينيمتوره وه دواى نوه نوسېكه گمرايوه بؤ دادگای ليكولنوموهى پشدر دواى چاككردنى كمسوكوريمگان وه دواى نوهى برپارى دا به برپارى رۆزى ۲۰۱۸/۱۰/۷ صيفتى شاييتى نهينى هريمكه له (كريم رسول عبدالله) و (ابوبكر عبدالله احمدى) گۆرى بؤ شاييتى سملاندنى ناشكرا وه به ناشكرا ووتيان وهرگير، هرهوهها برپاريدا به گۆرى صيفتى هردوو شاييتى نهينى ژماره ۸/نهينى/۲۰۱۷ و ۹/نهينى/۲۰۱۷ بؤ هوالمدرى نهينى وه به نهينى بمينيمتوره ومك هوالمدرى نهينى وه جاريكيت به برپارى هوالمى ژماره ۳۴۹/ه/ه/۲۰۱۸ له ۲۰۱۸/۱۱/۱۱ دادوهرى ليكولنوموه برپاريدا به هوالمكردنى تۆممتبار (گوڤار جمال قادر) بؤدادگای تاونگانى سلیماني/۱ بؤ دادگای كردنى به همان مادهى پش، دواتر دواى نوهى به برپارى دادگای پنداجونوموهى هريمى وردستان ژماره ۱۴۸۰/الهېته الجزائيه الثانيه/۲۰۱۸ له ۲۰۱۸/۱۲/۱۲ دستوره داني پنداجونوه له برپارى هوالمكردن درا وه نوسېكه گمرايوه بؤ دادگای ليكولنوموهى پشدر وه برپار ياندا به بكمستوموهى نوسې

سرۆك
عمر احمد محمد احمد

كاروان ووريا على سؤرائى
ملاويتى ۸-۱

جبار احمد امين

اقليم كوردستان / العراق

مجلس القضاء

- رئاسة محكمة تمييز اقليم كوردستان -
- الهيئة المدنية -

Judicial Council

شه رئيسى كوردستان / عيراق

نهنجومه نى دادوهى

- سروركايشى دادگاى پيداچووهوى ههريى كوردستان -
- دهسته شارهتائى -

التاريخ ٢٠٢٠/٧/٢٢

رقم الاضبارة ٢١٤٠/ب/٢٠١٩

العدد ٢٢٢/ الهيئة المدنية/٢٠٢٠

تشكلت الهيئة المدنية بحكمة تمييز اقليم كوردستان العراق بتاريخ ٢٠٢٠/٧/٢٢ م برئاسة القاضي السيد نشات احمد رشيد/ وعضوية القاضيين السيدين (عبدالجبار عزيز حسن و هاشم عبدالحامد حمه سيد) المأذونين بالقضاء باسم الشعب واصدرت القرار الاتي:-

المميز/ المدعي/ نومييد حمه رشيد

المميز عليه/ المدعى عليه/ رئيس نقابة المحامين في اقليم كوردستان - اضافة لوظيفته

لادعاء المدعي لدى المحكمة الادارية في السليمانية بان المدعى عليه وفي الجلسة المتعددة في ٢٠١٨/١١/٢٢ بالرقم ٧٩/ قام باصدارنظام تاسيس شركات المحاماة استناداً الى التعديل الثالث لقانون المحاماة في الاقليم رقم (٨) لسنة ٢٠١٨ وورد النظام في الفقرة الثانية منه في الاسم والشروط بزيادة الشروط وذلك باضافة (١٠) سنوات كخدمة محاماة لصاحب السهم و(١٢) سنة خدمة محاماة للمدير المفوض وهذه الشروط و ايرادها ليست من صلاحيات مجلس نقابة وذلك لانه في العادة(٧٧) من القانون نفسه على سبيل الحصر قد اعطى هذه الصلاحيات للمحامي المستشار ورغم التظلم في القرار الا انه لم يتم الاجابة على تظلمه لذا طلب دعوته للمرافعة واصدار الحكم بالغاء الفقرة الثانية من القرار ٧٩ في ٢٠١٨/١١/٢٢ للمجلس وتحمله المصاريف وبنتيجة المرافعة الحضورية العينية ولحاله الدعوى الى المحكمة الادارية في اربيل ومنها الى محكمة بداءة اربيل حسب الاختصاص الوظيفي وتم تسجيلها لدى محكمة بداءة اربيل بالعدد (٢٠١٤/ب/٢٠١٩) بتاريخ ٢٠١٩/٢/١٠ اصدرت محكمة الموضوع بالعدد(٢١٤٠/ب/٢٠١٩) بتاريخ ٢٠٢٠/٢/١٠ حكماً حضورياً قابلاً للتمييز يقضي برد دعوى المدعي نومييد حمه رشيد محمد وتحمله المصاريف واتعاب المحاماة لوكيل المدعى عليه المحامي ديار محمد على مبلغاً قدره(١٥٠٠) دينار. ولعدم قناعة المميز المدعي بالقرار المذكور يادر الى الطعن فيه تمييزاً طالباً نقضه لاسباب الميمنة في لائحته التمييزية المدفوع عنها الرسم في ٢٠٢٠/٢/٢٣ ولدى ورود اضبارة الدعوى سجلت وضعت قيد التدقيق والمداولة.

النشأت احمد رشيد

إقليم كوردستان / العراق
مجلس القضاء

- رئاسة محكمة تمييز إقليم كوردستان -
- الهيئة المدنية -

Council of the Judiciary

هه ريمى كوردستان / عيراق
هه ريمه نى دادهورى

- سه روكه به تى داكاي ينداچونه وهى هه ريمى كوردستان -
- دهستهى شارستانى -

التاريخ ٢٠٢٠/٧/٢٢

رقم الاضبارة ٢١٤٠/ب/٢٠١٩

العدد ٢٢٢/ الهيئة المدنية/ ٢٠٢٠

القرار لدى التدقيق و المداولة وجد ان طلب التصحيح مقدم ضمن المدة القانونية تقرر قبوله شكلاً وعند عطف النظر على موضوعه وجد ان المميز/المدعى اقام دعواه امام المحكمة الادارية في السليمانية طالباً فيها الغاء القرار المرقم ٧٩ والمؤرخ في ٢٠١١/١١/٢٢ الصادرة عن المميز عليه /المدعى عليه-اضافة لوظيفته و احوالت المحكمة المذكورة الدعوى الى المحكمة الادارية في اربيل حسب الاختصاص المكاني وان الاخرى رفضت الاحالة لعدم الاختصاص واعادت الدعوى الى محكمتها ولم يطعن به اي من طرفي الدعوى ثم عرضت المحكمة الادارية في السليمانية الدعوى على مجلس الشورى لبيان المحكمة المختصة مكانياً واصدرت الهيئة العامة في مجلس شورى الاقليم قرار باحالة الدعوى الى محكمة بداءة اربيل للنظر في الدعوى حسب الاختصاص النوعي واصدرت المحكمة لاحرة قرارها المميز وحيث لايجوز احالة الدعوى الى محكمة ثالثة لان الدعوى تحصر بين المحكمة المحلية والحكمة المحال عليها وتؤكد على ذلك احكام المادة ٧٩ مرافعات مدنية و اذا ما رات المحكمة المحال عليها الدعوى انها غير مختصة بالنظر في الدعوى عليها اعادة الدعوى الى محكمتها وحيث ان اجراء الاحالة مخالف للقانون ويترتب عليه بطلان القرار المميز ويضاف الى ذلك فان الاحالة لعدم الاختصاص المكاني ليس من النظام العام واماكن طرفي الدعوى الطعن بقرار رفض الاحالة وليس عرض الدعوى على المرجع لتعيين المحكمة المختصة بخلاف الاختصاص النوعي الذي هو من النظام العام وتأسيساً على ماتقدم تقرر نقض القرار واعادة الاضبارة الى محكمتها لاتباع ماتقدم بيانه على ان يبق رسم التمييز تابعاً للنتيجة و صدر القرار بالاتفاق في ٢٠٢٠/٧/٢٢

التوقيع
نشأت أحمد رشيد

(فرميسك)

أقليم كوردستان / العراق
مجلس القضاء

- رئاسة محكمة تمييز اقليم كوردستان
- الهيئة الزراعية و المتفرقة و العمل

Council of the Judiciary

ههريي كوردستان / عيراق
نهنجومه نسي دادوهري

- سهروهكاهه نسي دادگاهي پيندا چونه وهوي ههريي كوردستان
- دهستهي كشتوكاشي و پهريته وازه و كار

العدد /٦٣/ تقاعد/ ٢٠٢٠

تشكلت الهيئة الزراعية و المتفرقة و العمل لمحكمة تمييز كوردستان العراق بتاريخ ١٠/٦/٢٠٢٠م برئاسة القاضي السيد (نشأت احمد رشيد) وعضوية القاضيين السيدين (خدر حسن محمد و محمد مصطفى محمود) المأذونين بالقضاء بأسم الشعب وأصدرت القرار الآتي :-

المميز- المعارض/ فؤاد عبدالرحمن عمر / وكيله المحامي / نومييد حمه رشيد محمد جاف
المميز عليه / مدير عام دائرة التقاعد - اضافة الى وظيفته - وكيله الموظف الحقوقي/ريمند خالد

طلب المعارض (فؤاد عبدا لرحمن عمر) بواسطة وكيله المحامي (اوميد حمه رشيد محمد) من المديرية العامة للتقاعد بتعديل راتبه التقاعدي عليه وقررت هيئه التقاعد في ٣/١١/٢٠١٦ برّد طلب المعارض . و لعدم قناعة المعارض بالقرار المذكور بادر الى اعتراضه فأصدرت لجنة تدقيق قضايا المتقاعدين وبعده ١٧/تقاعد/ ٢٠١٧ وبتاريخ ١٩/٦/٢٠١٧ قراراً قابلاً للتمييز يقضي برد اعتراض المعارض(فؤاد عبدا لرحمن عمر) وتحمله المصاريف و لعدم قناعة المعارض بالقرار المذكور بادر إلى الطعن فيه تمييزاً طالباً نقضه بموجب عريضته التمييزية المؤرخة في ٢٠/٧/٢٠١٧ . وبتنيجة التدقيقات التمييزية وبموجب القرار المرقم ١٤٧/الهيئة الزراعية و المتفرقة و العمل/٢٠١٧ في ٢٦/٩/٢٠١٧ تم نقضه و اعادة الاضرار الدعوى الى محكمتها . فأصدرت لجنة تدقيق قضايا المتقاعدين وبعده ١٧/تقاعد/ ٢٠١٧ بتاريخ ١٣/١٠/٢٠٢٠ قراراً قابلاً للتمييز يقضي برد اعتراض المعارض (**فؤاد عبدا لرحمن عمر**) وتحمله المصاريف، و لعدم قناعة المعارض/ بالقرار المذكور بادر الى الطعن فيه تمييزاً طالباً نقضه بموجب عريضته التمييزية المؤرخة في ١٢/٢/٢٠٢٠ . و بعد ورود الاضرار سجلت ووضعت قيد التدقيق والمدالاة:-

القرار :- لدى التدقيق والمدالاة وجد ان الطعن التمييزي مقدم ضمن المدة القانونية فتقرر قبوله شكلاً ولدى اعلان النظر في القرار المميز تبين انه صحيح ووافق للقانون كونه جاء اتباعاً لقرار النقص التمييزي الصادر من هذه المحكمة بالعدد ١٤٧/الهيئة الزراعية و المتفرقة و العمل/٢٠١٧ في ٢٦/٩/٢٠١٧ و بعد ان اجرت اللجنة تحقيقاتها في الطلب على ضوء القرار التمييزي المشار اليه اعلاه و ثبت استلام المميز/المعارض/مكافأة نهاية الخدمة و بمبلغ (٤,٨٥٤,٠٠٠) اربعة ملايين وثمانمائة و اربعة وخمسون الف ديناراً عن الاجازة المتراكمة وفق القانون بموجب التأيد الصادر من مديرية المكتبات العامة في السليمانية بالعدد ١٤٩٥ في ١٢/٦/٢٠١٩ و بذلك لا يحق للمميز طلب اضافة أية خدمة تقاعدية الى خدماته التقاعدية الاصلية عملاً بأحكام المادة ٢٦ من قانون التقاعد الموحد رقم ٢٧ لسنة ٢٠٠٦ عليه تقرر تصديق القرار المميز ورد الاعتراضات التمييزية وتحميل المميز رسم التمييز و صدر القرار بالاتفاق في ١٠/٦/٢٠٢٠

إقليم كردستان / العراق

مجلس القضاء

- رئاسة محكمة تمييز إقليم كردستان
- الهيئة الزراعية والمتفرقة والعمال

Council of the Judiciary

شهرىمى كوردستان / عىراق

نهجومه نسى دادوهى

- سركوه نى دادگارى پىداچوه نوه موى شه نرىمى كوردستان
- دهستى كشتوكالى و په نرته وازه و كار

العدد / ٩/ تقاعد / ٢٠٢١

تشكلت الهيئة الزراعية والمتفرقة والعمال لمحكمة تمييز إقليم كردستان العراق بتاريخ ١/١٧/٢٠٢١ م برئاسة القاضي السيد (نشأت احمد رشيد) وعضوية القاضيين السيدين (خدر حسن محمد ومحمد مصطفى محمود) المأذونين بالقضاء بأسم الشعب وأصدرت القرار الآتي .:

طالب التصحيح / المعارض / فؤاد عبدالرحمن عمر
المطلوب التصحيح / القرار الصادر من محكمته التمييزي بعدد ٦٢/تقاعد/٢٠٢٠ في ١٠/٦/٢٠٢٠

طلب المعارض (فؤاد عبدا لرحمن عمر) بواسطة وكيله المحامي (اوميد حمه رشيد محمد) من المديرية العامة للتقاعد بتعديل راتبه التقاعدي عليه ،مقررت هيئة التقاعد في ٣/١١/٢٠١٦ برده طلب المعارض . ولعدم قناعة المعارض بالقرار المذكور يادر الى اعتراضه فأصدرت لجنة تدقيق قضايا المتقاعدين وبعدد ١٧/تقاعد/٢٠١٧ وبتاريخ ١٩/٦/٢٠١٧ قرارا قابلا للتمييز يقضي برد اعتراض المعارض (فؤاد عبدا لرحمن عمر) وتحمله المصاريف ولعدم قناعة المميز بالقرار المذكور يادر الى الطعن فيه بموجب عريضته التمييزية المؤرخة في ٢٠/٧/٢٠١٧ . وبنتيجه التدقيقات التمييزية وبموجب القرار المرقم ١٤٧/الهيئة الزراعية والمتفرقة والعمال/٢٠١٧ في ٢٦/٩/٢٠١٧ تم نقضه واعادة اضبارة الدعوى الى محكمتها . فأصدرت لجنة تدقيق قضايا المتقاعدين وبعدد ١٧/تقاعد/٢٠١٧ بتاريخ ١٣/١٠/٢٠٢٠ قرارا قابلا للتمييز يقضي برد اعتراض المعارض (فؤاد عبدا لرحمن عمر) وتحمله المصاريف ، ولعدم قناعة المميز (المعارض) بالقرار المذكور يادر الى الطعن فيه تمييزا طالبا نقضه بموجب عريضته التمييزية المؤرخة في ١٢/٢/٢٠٢٠ . وبنتيجه التدقيقات التمييزية وبموجب القرار المرقم ٦٣/الهيئة الزراعية والمتفرقة والعمال/٢٠٢٠ في ١٠/٦/٢٠٢٠ تم تصديق القرار المميز ورد الاعتراضات التمييزية وتحمل المميز المصاريف ، ولعدم قناعة طالب التصحيح بالقرار المذكور يادر الى الطعن فيه تصحيحا طالبا تصحيحه بموجب عريضته التصحيحية المؤرخة في ١٨/١١/٢٠٢٠ . وبعد ورود الاضبارة سجلت ووضعت قيد التدقيق والمداولة .:

القرار / بعد التدقيق والمداولة وجد أن طلب التصحيح ينصب على القرار التمييزي الصادر من هذه الهيئة بالعدد (٦٣/تقاعد/٢٠٢٠) في ١٠/٦/٢٠٢٠ الذي يقضي بتصديق قرار لجنة تدقيق قضايا المتقاعدين المرقم (١٧/تقاعد/٢٠١٧) في ١٣/١٠/٢٠٢٠ المتضمن رد اعتراض المميز وحيث أن القرارات التي تصدرها محكمة التمييز بهذا الخصوص تكون قطعية استنادا لاحكام المادة (٢٠/ثالثا-أ) من قانون التقاعد الموحد رقم (٢٧ لسنة ٢٠٠٦) وغير قابل للطعن فيه بطريق تصحيح القرار التمييزي عليه ،مجرد رد الطلب شكلا وصدر القرار بالاتفاق في ١٧/١/٢٠٢١ .

الرئيس

نشأت احمد رشيد

رہ چاوکردنی زمان ئەرکی له پئیشینهی پەرلهمانی هەر گه لیکی زیندووہ

پ.د. هۆگر مه حموود فەرہج
زانکۆی سلیمانی

پیشہ کی:

تہم لیکولینہ وہیہ، بہ دوو بہشی کورت و چہند تہوہریک پیشکەش دەکریت، لە بەشی یەکھەمدا، لە زمان بەگشتی و زمانی کوردی، کە زمانی نەتەوہی کوردی نیشتمان دابەشکراوی نیوان چەندان داگیرکەرە دەدویت.

لەم بەشەدا لە ھەلومەرجی زمانەکە و چۆنییەتی تیروانین و مامەلە ی داگیرکەران بەرامبەر بە زمانەکە و نەتەوہکە دەدوین، کەم تا زۆر ئاماژە بە ئەو کارە دژ بە زمان و کەلتووہری کورد، لەلایەن داگیرکەرەنەوہ دەکریت، ھاوکات سروشتی ئەو بەرتەکانە ی نووسەرەن و شاعیرەن و پوژنییرانی کورد بەرامبەر بە کارەکانی داگیرکەرەن لەم پرسیەدا، دەخرینە پوو.

لە بەشی دووہەمدا، بە چەند تەوہریکی تر، لە پەرلەمان بەگشتی و پەرلەمانی چەند ولایتیک بەتایبەتی دەدوین. لەم تەوہرانەدا ئەرکی پەرلەمان بەگشتی و سروشتی کارەکانی دەخەینە پوو، دواتر لە پەرلەمانی ھەریمی کوردستان دەدوین، بەتایبەت چۆنیەتی مامەلە کردنی بەرامبەر پرسی زمانی کوردی، لە کۆتاییشدا ئەنجامی لیکولینەکە بەچەند خالییک دەخەینە پوو، پاشان بە پەراویزو سەرچاوەکان، کۆتایی بە لیکولینەکە دەھینین.

به‌شئی یه‌کهم:

زمان به‌گشتی و زمانی کوردی به‌تایبه‌تی

زمان: ئاشکرایه، که چه‌ندان پیناسه بۆ زمان هه‌ن، بۆ نمونه لای هیندیک که‌س و لایه‌ن، زمان ته‌نیا هۆکاری پیوه‌ندیکردن (communication) و گوازتنه‌وه‌ی بیره له قسه‌که‌ره‌وه بۆ گوئیگر یاخود گوئیگران. دیاره ئه‌م پیناسه‌یه بۆخۆی یه‌کیکه له ئه‌و پیناسانه‌ی که زمانیان پیده‌ناسینریت، به‌لام بۆ هیندیک نه‌ته‌وه، ده‌شیت ئه‌م پیناسه‌یه، ئه‌گه‌رچی بنه‌مایه‌کی راستیشی هه‌یه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا ده‌شیت بلین که‌م تا زۆر به‌شیوه‌یه‌کی پر اوپر زمان نانا سینیت. بیگومان ئه‌م بۆچوونه‌ش له‌وه‌وه سه‌رچاوه ده‌گریت، که زمانی هیندیک نه‌ته‌وه، له ناویشیاندا نه‌ته‌وه‌ی کورد، ته‌نیا و ته‌نیا به‌هۆی مانی زمانه‌که‌یه‌وه بووه، دهنه‌ ئه‌و نه‌ته‌وانه زۆرن، که خودی نه‌ته‌وه‌که مانی فیزیکانه‌ی ماوه‌و قه‌لاچۆ نه‌بوون، به‌لام زمانیان له‌ده‌ستداوه. جا به له‌ده‌ستدانی زمان، نه‌ته‌وه‌که ناسنامه‌که‌شی له‌ده‌ستداوه، چونکه نه‌ته‌وه بی زمان نابیت. که‌واته کاتیک زمانه نه‌ته‌وه‌یه‌که‌ی خۆی له‌ده‌ستدات، ئه‌وه به‌واتای ئه‌وه‌یه زمانیکی دی بووه‌ته جیگره‌وه‌ی زمانه‌که‌یان. ئه‌مه‌ش به زۆر ریگه رووده‌دات، له‌وانه‌ش داگیرکراوی نه‌ته‌وه‌که و سه‌پاندنی زمانی داگیرکه‌ر به‌سه‌ریاندا. ئه‌م کاره‌ش چه‌ندان ریوشوینی له‌لایه‌ن داگیرکه‌ره‌وه بۆ ده‌گیریته‌به‌ر له‌وانه: سه‌پاندنی زمانی داگیرکه‌ره‌که و هاوکات قه‌ده‌غه‌کردنی زمانی نه‌ته‌وه داگیرکراوه‌که‌یه. بیگومان قه‌ده‌غه‌کردنه‌که‌ش چه‌ندان ریوشوینی نامرؤ‌قانه و ناقانونیی ده‌گریته‌به‌ر، وه‌ک ئه‌وه‌ی، که ناهیلن به‌ئاشکرا له‌لایه‌ن ئه‌ندامانی نه‌ته‌وه داگیرکراوه‌که‌وه زمانه‌که به‌کاربه‌ینریت. جا ئه‌وه له شوینه

گشتیه‌کاندا بیت یاخود له داموده‌ستگا حوکرمانیه‌کانی داگیرکه‌راندا. له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا کار بو سووکایه‌تی پی‌کردنی ئاخوهرانی زمانه‌که، به‌چهندان جوړ ده‌کریت. بیگومان ئه‌مه‌ش به‌تیپه‌ربوونی کات، ئه‌گه‌رچی لی‌ره و له‌ویش به‌رت‌ه‌ک هه‌بیت، به‌لام دوو‌جار زمانه‌که به‌ره‌و سستیوون ده‌بات و له‌به‌رامبه‌ردا زمانی داگیرکه‌ره‌که پهره‌ده‌ستییت و ته‌نانه‌ت زور وشه و زاراوه‌ی زمانه‌ داگیرکراوه‌که‌ش ده‌کریته‌که‌ره‌سته‌ی زمانی زمانه‌ داگیرکه‌ره‌که، به‌جوړیک مه‌گه‌ر پسی‌پوران ده‌نا نازانریت، که‌ئه‌و وشه و زاراوانه‌ش وه‌ک زور تایبه‌تمه‌ندی و ئاسه‌واری نه‌ته‌وه‌ی داگیرکراو ده‌دزریت و هه‌ول‌ی نابوو‌کردنی نه‌ته‌وه‌ی داگیرکراو ده‌دزریت. که‌واته کاتیک که‌ده‌بینین نه‌ته‌وه‌ی کورد ماوه، سه‌رباری ئه‌و داگیرکراوییه و ئه‌و چهندان داگیرکه‌ره‌ی نیشتمان‌ه‌که‌ی بو سه‌دانسال، ئه‌وه بو ئه‌وه ده‌گه‌رپته‌وه، که‌کورد زمانه‌که‌ی له‌ده‌ستنه‌داوه، ده‌نا ئیستا نه‌ته‌وه‌یه‌ک به‌ناوی کورده‌وه نه‌ده‌ما. په‌نگه‌هر ئه‌م گرنگیه‌ی زمان وایکردبیت، که‌فه‌یله‌سوفی ئه‌لمانیا‌یی فیخته (۱۷۶۲-۱۸۱۴ز)، بلیت: زمان مروّف دروستده‌کات، نه‌ک مروّف زمان دروستده‌کات. (۱)

کاتیک که‌له‌زمانی فارسی و تورکی و عه‌ره‌بی ورد ده‌بینه‌وه، ئه‌وا ده‌بینین زوړیک له‌وشه‌و زاراوه‌ی زمانی کوردی خزاونه‌ته‌فه‌ره‌نگ و زمانی په‌شه‌خه‌لکیشیان‌ه‌وه، که‌چی سه‌رباری ئه‌وه‌ش ئه‌وان دین و پلار له‌زمانی کوردی ده‌دن، گو‌یه‌پراوپره‌له‌وشه‌ی ئه‌و زمانانه. کورد له‌میژه‌وتویه‌تی: تا‌خاوه‌نمال دزی گرت، دز خاوه‌ن مالی گرت.

سووکایه تیکردن به کوردو به زمانی کوردی:

سووکایه تی کردنی داگیرکه رانی کورد و کوردستان به نه ته وه که و به زمانه که ی، میژوو یه کی کۆنی هه یه. بۆ نموونه له ناو ئیراندا، که کورد ره سه نترین نه ته وه ی و لات ه که یه، که چی ده بینین، به چه ندان شیوه له کۆنه وه سووکایه تی به زمانی کوردی کراوه. ئه و تراوه دلره شان ه یی که ده لیت: "فارسی شکر است، ترکی هنراست، کوردی گوز خراست" ئه مه به ئاشکرا تیروانینی دوو نه ته وه ی داگیرکه ری کوردستان در ده خات، که ئه وانیش ده سه لات ه کانی فارس و پان تۆرانسته کانن، چونکه ناو بردنی (تورکی) به هونه ر، ئه وه ده گه ینیت، که سه رچاوه ی و تراوه ناب ه جیکه ته نیا (فارس) نییه، ئه گه رچی ئه وانیش مانه وه ی خۆیان له نه مانی ئیمه دا ده بینن. ئه م بیرکردنه وه یه له ئیراندا تائیس تاش له ئارادایه، هه ر له ئه مسالدا، له به رنامه یه کی ته له فزیۆنیدا، سووکایه تی به جلو به رگی کوردی کرا. که سی سووکایه تیکه ریش که سیکی راگه یندکار بوو، نه ک نه خوینده وار یکی ناو ره شه خه لک، له ناو عه ره بيشدا ئه م سووکایه تی بیکردنه، دیسان میژوو یه کی دووری هه یه. به نده وامده زانی، که ته نیا مه سه عودیی میژوونووسیان، که له (۸۹۶-۹۵۷) ی زاینیدا ژیاوه، ئه و گوته ناب ه جیی ه ی ترنجاندو وه ته کتیبه که یه وه، که ده لیت: "کورد له نه وه ی جنۆکه ن"، که چی که به دوا داچوونم بۆ ئه و گوته یه کرد، بۆم درکه وت، که له ناو ده سه لات ی عه ره ب و ده وه له تی خه لافه تدا، میژوو یه کی کۆنتری هه یه. به داخه وه تائیس تاش دلره شی وایان تیدا هه ن، ئه گه رچی خۆیان به پیاوی ئایینی ده زانن، که چی ئه و ته ناب ه جیی ه، که ته نانته دژ به ده فه کانی قورئانی پیرو زیش، که ده لیت: مرۆفه کان هه موویان له ئاده مه وه که وتوونه ته وه...

بۆ نموونه له ئەم سالانەى دوای کەوتنى پڤی به عس، له په‌له‌مانى ئیراقدا، په‌له‌مانتاریكى عه‌ره‌بى شیعە، که (جه‌لاله‌دین ئەلسه‌غیر) بوو، دیسان ئەو قسه‌یه‌ دووباره‌کرده‌وه. دلنایشم، که زۆریک له عه‌ره‌ب، به تایه‌ت شیعە، گوڤگری ئەو باب‌ه‌ته‌ن. که‌واته دل‌ه‌شان له‌پیناوی سووکایه‌تیکردن به‌کورددا، ته‌نانه‌ت ده‌قه‌کانى قورئانیش په‌چاو ناکه‌ن. هه‌ر له‌م رۆژانه‌دا ئاخوندیکى تریان که‌وته دژایه‌تیکردنى کورد، له‌کوئیش له‌حوسه‌ینییه‌یه‌کدا، که شوینى خوداپه‌رسستیانه. له‌دریژه‌ى قسه‌کانیدا سووکایه‌تیی به‌شه‌روالى کورد ده‌کرد. ئەو به‌رگه‌ى که تا بلئیت به‌رگیکى به‌ئده‌به‌ و به‌راورد ناکریت به‌زۆر به‌رگى تر.

دژایه‌تیکردنى زمانى کوردى به‌پى قانونى ولاتانى داگیرکه‌رى کوردستان:

میژووی هاتنى تورک بۆ ناوچه‌کانى ئەو ولاته، که ئیستا پى ده‌لین تورکيا، ناگاته هه‌زار سالیک، که چى له‌لایه‌نى دژایه‌تیکردنیانه‌وه بۆ کورد، ئەوا زۆر نموونه‌ى کۆن و نوئ هه‌ن، که سه‌ره‌جه‌میان پراوپرن له‌دل‌ه‌شى به‌رامبه‌ر به‌کوردو زمان و که‌لتوورى. ته‌نانه‌ت کاتیک، که مسته‌فا که‌مال ئیمپراتۆرییه‌تى عوسمانی پووخاند و سولتانی وه‌ده‌رنا، بانگه‌شه‌ى ئەوه‌ى ده‌کرد، که ده‌وله‌تیکى عه‌لمانى بنیاتده‌نیت، که چى هه‌ر له‌گه‌ل جیپى قایمکردنى خۆیدا له‌ئەو به‌لینانه‌ى، که به‌کورد و نه‌ته‌وه‌کانى دى دابوو، په‌شیمان بووه‌وه و ئاستى دوژمنکارییه‌که‌ى زۆر له‌رۆژگارى سولتانه‌کانى تپه‌پاند. هه‌ر بۆ نموونه ده‌وله‌ته‌ عه‌لمانییه‌که‌ى تورک، نه‌ک هه‌ر ژیره‌به‌ژیره‌ دژایه‌تیی کورد و زمانه‌که‌ی ده‌کرد، به‌لکو به‌قانون ئەوکارانه‌ى ده‌کرد، وه‌ک ئەوه‌ى له‌ ۳ى ئادارى ۱۹۲۴دا، به‌مه‌رسوومیکى کۆماریى تورکيا، زمانى کوردی قه‌ده‌غه‌کرد. له‌سالى ۱۹۳۰دا، ئاخواتن و نووسین و

خویندنه‌وه‌ش قه‌ده‌غه‌کرا. ته‌نانه‌ت له‌سالی ۱۹۶۷دا، به‌یاسای ژماره (۷۶۳/۶) هه‌ر به‌ره‌مه‌یک‌کی کوردیی بینراو و بیستراو و خویندراو قه‌ده‌غه‌کرا، که به‌یئیریته‌ ناو خاکی ده‌وله‌تی تورکیاوه. ئه‌و هه‌لومه‌رجه تا سالی (۱۹۹۱) به‌رده‌وامبوو. له‌وساله‌دا ده‌وله‌تی تورکیا، که مه‌به‌ستیووو بچیته‌یه‌کییتی ئه‌ورویاوه، بویه‌به‌ناچاری به‌جۆریک له‌جۆره‌کان ملیاندا، که کرانه‌وه‌یه‌ک بیته‌ئاراوه. واته‌ئوه‌ش له‌وه‌وه نه‌بوو، که برۆایان به‌کرانه‌وه‌ه‌بیته‌ و مافی نه‌ته‌وه‌ی کورد و زمان و که‌لتووری بده‌ن، به‌لکو ته‌نیا و ته‌نیا ده‌یانویست رای گشتییی یه‌کییتی ئه‌ورویا هه‌لخه‌له‌تینن(۲)

ده‌وله‌تی ئیرانی‌ش، به‌قانون زمانه‌کانی تری ناو ولاته‌که‌ی، جگه له‌زمانی فارسی، له‌سالی (۱۹۳۴)ه‌وه. قه‌ده‌غه‌کردبوو. جا ئه‌گه‌ر زمانی کوردی له‌رۆژه‌لاتی کوردستاندا که‌میک ریچکه‌ی بوژاندنه‌وه‌ی گرتبیت، ئه‌وا له‌ئو یانزده‌مانگه‌دا بووه، که کۆماری کوردستان، له‌به‌شیکی دیارکراوی رۆژه‌لاتدا حوکمرا‌نبوو. به‌رووخانی کۆمار، دیسان زمانی کوردی قه‌ده‌غه‌کرایه‌وه. به‌هاتنی کۆماری ئیسلامی ئیران بۆ سه‌ر ده‌سه‌لات، مافی به‌کاره‌ینانی زمانه‌خۆجیبییه‌کان و نه‌ته‌وه‌کانی دیکه، له‌ده‌ستووریاندا، بۆ رۆژنامه‌گه‌ری و بابه‌ته‌ئه‌ده‌بییه‌کان هاتوو، که‌م تا زۆر جۆریک له‌کرانه‌وه‌هاته ئاراوه، به‌لام پرسیی خویندن به‌زمانی کوردی، هه‌روه‌ک پیشتر مایه‌وه. دژایه‌تیکردنی ئه‌م بابه‌ته‌به‌رده‌وامه. جا ئه‌گه‌ر مامۆستایه‌کی دلسۆز خۆبه‌خشانه‌فیرخو‌ازانی خو‌ازینی خویندن و نووسین به‌کوردی فیربکات، ئه‌وا له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاته‌وه‌تووشی گرتن و سزادان ده‌بیت، هه‌ر له‌م چهند مانگه‌ی پیشوودا، خانم (زه‌ه‌رای محهمه‌دی) له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتی ئیرانه‌وه‌ده‌ستگیرکرا، ته‌نیا له‌به‌ره‌ئوه‌ی فیرخو‌ازانی فیره‌نووسین و خویندنه‌وه‌ی کوردی کردبوو(۳)

سه‌بارەت بە دەولەتی ئێراقیش، ئەگەرچی هەر لەگەڵ دامەزراندنی دەولەتەکاندا، لە (١٩٢١)دا، ددان بە زمانی کوردیدا نراوه، بەلام تەنانت دوای دەرچوونی قانونی زمانە خۆجێییەکانیش، کە بە ژمارە (١٩٣١/٧٤)ه، جێبەجێنەکراوه. هەر زمانی عەرەبی بالادەست و پلەیه‌ک بوو. لە ئێراقی نوێشدا، تاكو ئیستا بە یەكسانی زمانی کوردی و عەرەبی بەکارناهیتریت، ئەگەرچی بەپێی مادە (٤)ی دەستووری هەمیشەیی (٢٠٠٥)، زمانی کوردی و عەرەبی فەرمین، بەلام ئەمە بۆ جێبەجێکردنی، تەنیا بە پێی قانونی زمانەکان دەستەبەر دەکریت، وەک ئەوەی لە ولاتی فرەزمانی دیموکراسیدا هەیه. دیارە بەپێی ئەو قانونی زمانەش کۆمسیۆنیکی سەر بەخۆ بۆ بەدواداچوونی جێبەجێکردنی قانونەکان دادەمەزینتریت، ئەو کۆمسیۆتە بایەخ و گرنگی بە ئەو زمانە فەرمییانە دەدات. هاوکات بودجەیه‌کی زۆریش بۆ کۆمسیۆنەکان داڕێژراوە. لە ئێراقدا شتیکی هاوشیوەی ئەو نییه. لە ئەم ئێراقە نوێیەدا، پاسپۆرتی ولاتەکان بە زمانی کوردیی لێنووسراوه، کە ئەمە شتیکی گونجاوه بەپێی دەستور، کەچی پەرلەمانتار (عالیه نسه‌ییف) دیت دەخوایت نووسینه کوردییه‌کان لایتریت. بێگومان ئەم قسه‌یه تەنیا لە خودی ئەو پەرلەمانتاره‌وه سەرچاوه ناگریت، بەلکو گوزارشته لە ئاوه‌زمەندی شو‌فینیانە‌ی زۆریک لە عەرەبی ئێراق. بۆیه ئەگەر کۆمسیۆنیکی سەر بەخۆ بۆ زمانە فەرمییەکان هەبوایه و هاوکات کەس نەیتوانیا دەستوربەداته کارەکانییه‌وه، ئەوا کاتیک دەنگی ناسازی وەک ئەو پەرلەمانتاره بەرز ببیتەوه، دەکریت بەپێی قانون و دەستووری ولاتەکان لێبچینه‌وه‌ی لەگەڵدا بکریت و سزای قانونییی بدريت، چونکە دژ بە مافیکی قانونی و دەستووری نەتەوه‌یه‌کی هاوبه‌شی ولاتەکان وەستاوه.

پرسی زمان بۆ كوردی پوژئاواش، ههروهك باكوورو روژههلات وایه، چونكه له دهستووری ولاتی سووریدا، تاكه زمانی فرمی هه رههیبیه.

هۆكاری سووكایه تیکردنی كهسانی كورد به زمان و به سه رهجه م تاییه ته ندییه كانی نه ته وه كه یان:

كورد، نه ته وه یه كی دیرینی پوژههلاتی ناوه پراسته، پوژگارێك ئیمپراتۆریه تیکی هه بووه، كه به ماد یاخود میدیا ناوده بریت. دوای له دهستدانی ئه وه دهسه لاته، ئه گه رچی توانیویه لی ره وه وئ له به شی به رته سکی نیشتمان هه كیدا فرمانه وایی ناوچه یی بكات و تارا ده یه كیش پیش بکه ون، به لام له زور باردا ئه م دهسه لاته ناوچه ییانه ی كورد سه ره به خویی ره هایان نه بووه و له سایه ی ئیمپراتۆرییه ته به هیزه كانی ناوچه كه دا حوكم رانیان كردووه. له سنووری ئه وه چه ند سه ده یه ی پیشوویشدا چه ندان میرنشینی هه بوون. ئه مانه ش هه رگیز داگیركه ران نه یان هیش تووه به خۆدایین و په ره بستین، نه كا ببه هیزی گه و ره ی ریکه ره وه ی نه ته وه ی كورد و نیشتمان هه كیان رزگار بکه ن. ئه م باری داگیركراوییه ی نه ته وه ی كورد، کاریکی كردووه، كه تاکی كورد یه كگرتنه وه ی له لا بیته ئه فسانه، ئه گه رچی لی ره وه وئ هه میشه راپه رین و به رخۆدان هه بووه، به لام دوژمنان نه یان هیش تووه بگاته ئاستیک، كه سه ره جه م نه ته وه كه بگریته وه وه هه لومه ره جه كه یان له ده سته در بچیت. ئه م باره له كوون ته نانه ت له م سه ده یه وه له سه ده ی بیسته هه میشه، به روونی دیاره. هه ربۆنموونه چه ندان په یمان نامه له نیوان سه فه وئ و قاجارو عوسمانییه كاندا بۆ سه ره كو تکر دنی كورد، له نیوانیاندا به ستراره، ته نانه ت له م سه ده ی بیستویه كه هه مه شه، ئه وه تا ده وه له تی توركو

كۆماری ئىسلامى ئىران و بگره ئەم ئىراق و سوريایهش، كه هر به ناو سهروه ريبان ماوه، كه چى كاتىك قسه له پرسى كورد بكرىت، ئەوان دهكهونه كۆبوونهوه و گفتوگو له پىناو يه كخستنى ههوله كانيان بۆئەوهى كورد نه توانىت به ئازادى بگات.

مانه وهى كورد به داگیركراوى، زۆر لىكه وتهى هه بووه و ههيه، له وانه راگوازتنى زۆرملىى كورد چ بۆ ناوچهى ترى نىشتمانه كهى، يا خود بۆ قوولایى خاكى داگیركه ره كهى، هیندیكجار ره شه كوژى زۆر پیره و به ندانهى خه لكى كورد كراوه. ئەوهى له خاكى خۆيدا مابىته وه، هه مىشه له ژیر گوشارو سو كایه تیپىكر دندا بووه و ههيه، سه ربارى ئەمانه ش داگیركه ران هه مىشه هه ولپانداوه له ناو نه ته وه كه دا، كه سانىك وهك ئەلقه له گوئى بدۆزنه وه بۆئەوهى كارئاسانى بۆ دوژمن بگات له چه سپاندى به رنامه كانياندا بۆ چۆك داندان به كورد. هر بۆنموونه عوسمانىيه كان له شاره كانى كوردستاندا، ئەگه ر كه سىك توركى باش زانىبىت، ئەوا كارى پىدراوه، زهوى وزارى به ناوه وه كراوه. خو ئەگه ر وازى له زمانى خوئى هینابىت و وهك تورك خوئى دابىته قه له م ئىتر ئەوه هیندهى تر كارئاسانى بۆكراوه، له قوئاغىكدا به ئەو كورده به توركبووانه و زمانه كه يان و تراوه (زمانى نان). هاوكات ئەو سووكایه تىبهى به كورد و تايبه تمه ندىبه كانى كراوه، واىكردووه، كه خودى مرۆقى كورد، تارا دهيك به هوكارى درىژى ئەو ماوه زۆرهى داگیركراوى و هاوكات به رده وام به سووكگرتنى تايبه تمه ندىبه كان له لایه ن داگیركه رانه وه، ئەوه له ئاوه زيدا به شىوه يهك له شىوه كان بچه سپىت، به تايبهت خوینده وارى كورد، چونكه ئەمانه به چه ند شىوه يهك به ركه وتهى ئەو سووكایه تیپىكر دهنهى داگیركه ران بوونه ته وه .

هه‌رچه‌نده له هه‌موو قۆناغێکدا که‌سانێک هه‌بوون، که به‌رگه‌رییان له ناسنامه‌و زمان و سه‌رجه‌م تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی نه‌ته‌وه‌که کردووه. که‌واته هه‌میشه داگیرکه‌رانی کوردستان له هه‌ولێ ئه‌وه‌دا بوون، که مرۆقی کورد له میژووو زمان و که‌لتوووری خۆی دابهرن. کاتیکیش ئه‌مه‌یان به ته‌واوی بۆ نه‌چوو بیته‌سه‌ر، ئه‌وا وتویانه: "باشترین کورد، ئه‌وه‌یه که له ژێر خاکدایه". واته ئه‌وان مانی خۆیان له نه‌مانی ئیمه‌و زمان و که‌لتووورماندا ده‌بینن. ئه‌و کارانه‌ی داگیرکه‌رانی کورد کردوویانه به‌پیتی ئه‌و زاراوه‌ ده‌روونییه‌ی، که له په‌نجاکانی سه‌ده‌ی پیشوودا سه‌ره‌یه‌لداو پێیده‌لین "ئاوه‌ز شوشتنه‌وه"، ریک ئه‌مه به‌رامبه‌ر کورد کراوه‌و بگه‌ر میژوووه‌که‌شی زۆر زۆر کۆنتره‌ له‌وه‌ی که میژوووی خۆدی زاراوه‌که‌یه له جیهانی زانستدا. گومانیش له‌وه‌دا نییه، که کاریگه‌ریی زۆر زۆر خراپی بۆ کورد وه‌ک نه‌ته‌وه هه‌بوو، به‌چه‌شنیک به‌رده‌وام ڕووبه‌ری نیشتمانی کورد و ڕیژه‌ی کوردزمان له که‌مبووندایه. په‌نگه هه‌بن ئه‌م بۆچوونه په‌سه‌ند نه‌که‌ن، به‌لام ئه‌گه‌ر له ئێراقدا به میژوووی عه‌ره‌دا بچینه‌وه، ئه‌وا ده‌بینن، که پیش ئیسلام ته‌نیا له ڕۆژئاوای ئێراق دوو هۆزی (غه‌ساسینه‌) و (مه‌نازیره) هه‌بوون، به‌لام دوا‌ی هاتنی ئیسلام به‌رده‌وام له ئێراقدا په‌گه‌زی عه‌ره‌ب له په‌ره‌سه‌ندن و نیشتمانی کوردیش له به‌رته‌سکبوونه‌وه‌دا بووه. هاوکات خێلی کورد هه‌ن، که بوونه‌ته عه‌ره‌ب، به‌لام ددان به‌وه‌دا ده‌نن، که بنه‌چه کوردن، له‌وانه‌ش: خێله‌کانی (ئه‌لبوفه‌هد، ئه‌لبوده‌راج، به‌شیک له خێلی زۆبه‌ع...) له ناوچه‌ی (دلیم) پارێزگای په‌مادی (٤). ئه‌و شووشتنه‌وه‌ی ئاوه‌زه به‌چه‌شنیک کاریگه‌ره، که ده‌شیت خۆدی که‌سی ئاوه‌زشووراره‌و، نه‌ک هه‌ر بیته‌ که‌سیکی سه‌ر به نه‌ته‌وه‌ی داگیرکه‌ر، به‌لکو دژایه‌تییه‌کی زۆر خراپتر له خۆدی داگیرکه‌ره‌که، دژایه‌تی نه‌ته‌وه‌ی خۆی بکات و سووکایه‌تی به تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی بکات. بۆ نموونه له دوا‌ی که‌وتنی

سه‌ددام و دامه‌زاندنی ئیراکی نوئ، وه‌زیریک هه‌بوو، به‌ناوی (عه‌لی بابان)، که پیده‌چیت له‌ئو بابانانه‌بن، که له‌پوژه‌لاتی به‌غدا تا ئیستاش چه‌ند دینه‌کیان ماون، که‌چی ئه‌م پیاوه‌نه‌ک هیچ هه‌ستیکی کوردبوونی تیدا نه‌مابوو، به‌لکو دژایه‌تی کوردیشی ده‌کرد. له‌ناو تورکمانه‌کانی که‌رکووکیشدا، که‌سی وه‌کو (ئه‌رشه‌د سال‌حی) هه‌یه، که‌ ساله‌بیه، به‌لام ئه‌و رۆله‌ ده‌بینیت، که‌ شارراوه‌ نییه. ئه‌وه‌ی مه‌به‌سته‌ بو‌تریت، ئه‌وه‌یه‌ که‌ ئه‌و ئاوه‌ز‌شوشته‌وه‌یه، کاریگه‌رییه‌کانی له‌ناو کورددا بو‌ چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک نمونه‌ی ئاشکرای له‌ئو ده‌قانه‌دا ده‌رده‌که‌ویت، که‌ به‌ ئیمه‌گه‌یشتوون. جا ده‌قه‌کان له‌ دووتویی کتیبه‌ تایبه‌ته‌کانی زمانی عه‌ره‌بی یاخود شه‌ریعه‌تی ئیسلامدا بن، که‌ نووسه‌رانیان کورد بوون، یاخود له‌ دووتویی شیعردا، که‌ شاعیره‌کان کورد بوون و به‌رته‌کیان به‌رامبه‌ر به‌ئو سووکایه‌تیپیکردانه‌ هه‌بووه. گومان له‌وه‌دا نییه، که‌ ئه‌م کوردانه، کاریگه‌ری کتیبه‌ میژووویه‌کانی داگیرکه‌رانیان له‌سه‌ر بووه، ته‌نانه‌ت کتیبه‌ شه‌ریعه‌کانی ئیسلام (ئایینزای شیعه‌و سوننه‌)ش، هه‌روه‌ک پیشتر لیدوواین، که‌ کورد به‌ نه‌وه‌ی جنۆکه‌ ده‌زانن(٥). هه‌ر ئه‌و کتیبانه‌ش بوونه‌ته‌ سه‌رچاوه‌ بو‌ مه‌سه‌وودی میژوونوسی عه‌ره‌ب. میژووی ده‌وله‌تی خه‌لافه‌تیش، له‌ بابه‌تی کوژتنی ئه‌بو موسلیمی خوراسانیدا، که‌ خۆی ده‌وله‌تی عه‌بباسی بو‌ دامه‌زاندن، که‌چی له‌وده‌مه‌دا، که‌ به‌ فی‌ل ده‌یخه‌نه‌ ته‌له‌وه‌و ده‌یکوژن، ئه‌بو دولامه‌ی شاعیری ده‌رباری خه‌لیفه‌ به‌ به‌یته‌ شیعیک هه‌موو نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌ ده‌غەل (خائین) ده‌داته‌ قه‌له‌م، له‌کاتیکدا به‌ خوین و به‌ به‌ری ره‌نجی نه‌ته‌وه‌ی کورد، ئه‌وان به‌رده‌وامییان به‌ حوکمیان داوه، که‌چی ئه‌وه‌تا ئه‌بو دولامه،

ده‌لّیت: (٦) (٧)

أبا مجرم، ما غير الله نعمة
على عبده حتى يغيرها العبد

أفي دولة المنصور حاولت غدره

ألا إن أهل الغدر آباؤك الكرد

ئەم نابەجێیانە ی داگیرکەرەن، کاریگەری زۆری لەسەر مەلاو
فەقی ساکاری کورد هەبوو. لەلایەکی تریشەووە دووبارەکردنەوەی
بەردەوامی لەلایەن فەرمانرەوا بیگانەکانەو، هیندەپتر پۆلی لە
شووشتنەووەی ئاوەزی ئەو کوردە ساکارانەدا هەبوو، ئەگەرچی
تییاندا بوو لە بوواری شەریعەت و زمانی عەرەبیدا زۆر زیرەکیش
بوو. یەکیک لە ئەو کوردانە، (ئیبنولحاج)ە، کە هیندە خۆو زمانی
خۆی لەئاست عەرەبیدا بەکەمزانیو، وتوویەتی:

عەزم بە وهلیی سەحیح

بە لەفزی (کوردی نافەسیح)!!

بۆ مونسیفان لا لیلشەحیح

بۆ ئینتیفاعی عاممەتی

باشە بۆ دەبیت زمانی دایکی خۆی بە ناپاراو سەیربکات، بەلام بۆ
عەرەبی وانەبیت. ئەگەر ئەمە کاریگەری شووشتنەووەی ئاوەز نەبیت،
کەس هەیه زمانی بیگانە لە زمانی خۆی بە پاراوتر بزانی.

زانایەکی تری کوردی موسلمانمان هەیه، کە (ئیبن ئادەم)ە، ئەم
پیاو لەبەرئەووەی، کە خۆشویستن و پیزگرتن لەخۆو زمانی خۆی
لەدەستەداو، کتیی (مشکاة المنقول) دەنووسیت، دیت پیشەکییەکی
بە زمانی کوردی بۆ دەنووسیت. ئەم پیشەکییە کوردییە، لەبری
ئەووەی بییته مایە دەستخۆشیلێکردن لەلایەن مەلاو فەقی و
خویندەواری ئەو رۆژگارەو، کە کتیبەکی تیدا لە (۱۷۹۰) نووسیو،
کەچی دەبیتە مایە سەرکۆنەکردن و توانج لێدان. پیش نووسینی
ئەو کتیبە، سولتانی عوسمانی بە نیاز بوو، کە بیکاتە (شیخول
ئیسلام)، بەلام کاتیک هەوالی ئەو پیشەکی نووسینە ی بە زمانی

کوردی پیده‌دهن، ده‌بیتته هۆی ئەوهی له پیدانی ئەو پۆسته په‌شیمان
 بیتته‌وه. خۆئه‌گەر به‌ دیوانه‌ شیعرییه‌کانی شاعیرانی کورددا بگه‌رێین،
 ئەوا لی‌ره‌وله‌وی به‌رگریکردن له‌ کوردو زمانی کوردی هه‌ن. بۆ
 نمونه‌ (مه‌لای جزیری)، که‌ به‌هاوزمانانی ده‌لیت: ئیوه‌ وه‌رن شیعری
 مه‌لا بخویننه‌وه، پێویستان به‌ شیراز نییه‌. ئەم گوزارشته، که‌ دیویکی
 به‌خۆنازینه، به‌لام دیویکی تری به‌رته‌که‌ به‌رامبه‌ر به‌ ئەو ده‌نگانه‌ی
 خوینده‌واری کورد، که‌ ئەده‌بی بالاو زمانی پاراویان له‌ فارسی و له
 سه‌عدی و حافظی شیرازیدا بینیه‌(۸).

کاتیکیش که‌ خانی وتوویه‌تی من مه‌موزینم کردووه‌ته‌ به‌هانه،
 بۆئه‌وه‌ی بۆچوونه‌کانم بگه‌ینم(۹). وتوویه‌تی:

گەر دئ هه‌بوا مه‌ ئیتیحاده‌ک

فیکرا بکرا مه‌ ئینقیاده‌ک

پوم و عه‌ره‌ب و عه‌جه‌ب ته‌مامی

هه‌میان ژ مه‌ پرا دکر غولامی

ته‌کمیل دکر مه‌ دین و ده‌وله‌ت

ته‌حصول دکر مه‌ عیلم و حکمه‌ت... (۱۰)

ئه‌وه‌ چاک له‌وه‌ گه‌یشتووه، که‌ ئەگەر کورد به‌ ئەو شیوه‌یه
 به‌مینه‌وه، هه‌رگیز سووکایه‌تیکردن به‌ زمان و نه‌ته‌وه‌که‌ کۆتایی
 نایه‌ت. بۆیه‌ وه‌ک بیرمه‌ندیکی دوورئه‌ندیش، له‌ نه‌ته‌وه‌که‌ی خوازتووه
 که‌ یه‌کبگرن و یه‌کده‌نگین و یه‌ک پێشه‌نگ هه‌لبژێرن، ته‌نیا به‌ ئەو
 یه‌کبوونه‌ زمان و که‌لتووورو تایبه‌تمه‌ندییه‌کانیان ریزی لیده‌گیریت.

خانای قوبادبیش، له‌به‌رامبه‌ر ئەوانه‌دا، که‌ وتوویانه‌ زمانی فارسی
 زمانیکی شیرینه، ئەو وه‌ک مرۆفیکی ژیرو مرۆقدۆست، ژیرانه
 به‌رگری له‌ زمانی نه‌ته‌وه‌که‌ی کردووه‌و نه‌یوتووه‌ وانیه‌و زمانی
 کوردی شیرینه، به‌لکو وتوویه‌تی:

راسته‌ مواچان فارسی شه‌که‌ره‌ن

كوردی جه فارسی بهل شیرینته رهن

واته ئەو کارکردنە داگیرکردنە بۆ سووککردنە زمان و تاییبەتمەندییەکانی کوردی، ئاکام بوو هۆی شۆردنەو هۆی ئاوەزی زۆریک لە خەلکی کورد، کە ئیتر خۆیان گالته بە کەلتووور و زمان و تاییبەتمەندییەکانیان بکەن. تەنانەت ئایینە کۆنەکانی کوردیش، کە بەردەوام لە پاشەکشەدا بوون، هەر ئەو هۆکارە کە یەتی.

ئاخر شاعیریکی شیعرسواری وەک شیخ رەزای تالەبانی، بۆ دەبیت وەک خەلکە ناھۆشیارە کە ی کورد، بیت و ناشیرینترین تۆمەت بۆ ئایینی یارسان لە تویی شیعردا بخاتەرۆو، کە ئەو هیندە تر سووکایەتیکردنی بە ئایینە کە و پێرەوانیان خستوو و تە سەرزاران. دیارە ئەو تۆمەتەش میژووویەکی دوورو درێژی دووای داگیرکردنی نیشتمانی کوردی هەیه. هەربۆیە یارسانەکان نەیانویژاوە بە ئاشکرا لە ئایینە کە یان بدووین، تەنانەت تێیاندا یە کە و توییەتی موسلمانین، لە کاتیکدا کە ئەوان ئایینیکی کۆنی کوردن وەک ئیزیدی. ئەو ترسە وایکردوو، کە تا ئیستاش نەوێرن کتییی پیرۆزی (سەرئەنجام) یان بخەنە بەردەست لیکۆلان. یاخود ئەو ئەدەبیاتە ئایینییە دیرینە یان، کە دەقی تێدا یە میژوووە کە ی زۆر پیش ئەو میژووویە، کە خویندەواری کورد بۆ دەقی نووسراوی کوردییان دیاریکردوو. کە واتە شارەدەوای دەقەکانی یارسان، دوو هۆکاری لە پشتەو هەن. یە کە هەمیان: ئەو یە، کە دەقەکان بە زمانی کوردین. دوو هەم: دەقەکان دەقی ئایینین، کە ئایینیکی جیاوازه لە ئیسلام ئەمانەشی وایانکردوو و دوو پالەنەر بۆ شارەدەوایان لە ئارادابن، کە دوو هەمیان دوورنەبوو و بێتە مایە ی رەشە کوژکردنیشیان. دیارە بۆ ئایینی ئیزیدی، هەمان هەلومەرج، بگرە توندتریش گیراوە تەبەر، چونکە ئەوان تائیسە (۷۴) جار بەو هۆی داعشەو، رەشە کوژکراون. بە داخەو، کە هیندی کجار بە فیتی داگیرکردن و بە دەستی کوردی ئاوەزش شۆرراوە

رەشەكوژكراون. كتيبه ئايينييه كه شيان، كه (مسحه فاره ش)ه، تائىستا نازانریت ماوه ياخود له ناوبراوه، يان شاردرارووتهوه. هه ربۆيه ويردو نزاو سرووته ئايينييه كانيان سینه به سینه ده پاريزنو نه نووسراون، به لگو له لايهن پياوانى ئايينييه نه وه ئه زبه ر كراون و نه وه بۆ نه وه ده يگواز نه وه. مسته فا زه لمى، ده لیت: له چله كاندا كتيبيكم له باره ي ميراته وه به زمانى كوردى نووسى، هينديك مه لاو خوینده وارى كورد، پييانوتم كتيبيكى چاكه، به لام به داخه وه، كه به كوردى نووسراوه.

ئهو قسه يه، ئه گه ر سه رچاوه كه ي ئاوه زيكى شووراروونه بيت له لايهن ناحه زان و داگيركه رانى كورده وه، ده بيت چيبيت وابكات كه سانتيكى وا به ئهو چه شنه دژايه تى به كوردينووسين بكن.

موفتى پينجويين، كه له (۱۸۸۱-۱۹۵۲) دا ژياوه، پياويكى هوشمه نديووه. نه ك هه ر به كوردى شيعرى نووسيووه، به لگو جياوازله خه لكى، كچى خووى بردووته دووكانه كه ي، تاوه كو هاوكاربييت، كه ئه مه كاريكه له ئىستادا، كه (۲۰۲۱)ه ليره وه وي ئافره ت هه ن دووكاندارى ده كهن، كه چى لاي هه نديك هه ر به خه وش ده زانریت، گويه ئافره ت نابيت ئهو كارانه بكات، به لام موفتى پينجويينى، كه (۶۸) سال له مه وه به ر كوچيدووايى كردووه، چه ندان سال پيش مردنى ئهو كاره ي كردووه. بيگومان بۆ خه لكى ناهوشيارو ئاوه زشوورارووه ئه وه كارى كردن نه بووه. بۆيه مه لاقادر ناويك، له ناوچه ي مه ريوانه وه ده كه ويته رى و ديته پينجويين سه ركونه ي موفتى ده كات بۆ ئهو كارانه ي، كه يه كه هم به كوردينووسينه و دووه م بردنه سه ردوكانى كچه كه ي بووه.

له ئىستايىشدا ئاوه زشوورارووه له كورد نه براون. هه ر بۆنموونه له ناوانانى مندالدا، بروانه چۆن هينديك دايكو باوك، مندالانين به ناوى عه ره بيه وه ده نين، ته نانه ت چه شنه ناويكى كوئى عه ره بى، كه

ئىستا عەرەبىش بەكارىناھىيىت. ئەو ھە كاتىكدا، كە فەرمودەى پىغەمبەرى ئىسلام ھەيە، كە دەفەر موويت: "من حق الولد على الوالد أن يحسن اسمه..." واتە منداڭ مافى بەسەر باوكىيە ھەيە، كە ناويكى چاكي بنىت.

فەرمودەكە نەيوتو ھە ناويكى عەرەبى، بەلام ئاۋەز شۆرراۋەى كورد پىرۆزى لە وشەى كوردىدا نابىنىت، بەلكو وشەو زمانى عەرەبىي لا پىرۆزە. لەكاتىكدا خودا ھەموو زمانەكانى ئەفراندو ھە. ھەك وتمان ھەمىشە لەناو كورددا كەسانى ھۆشيارو ئاگاھەبوون، بەتايىبەت لە كۆندا، كە نەكەوتوونەتە ژىر ئەو بارى ئاۋەز شۆردنە ھەيە ھە. ئەوانە لە كۆندا بە زۆرى مەلاى كوردبوون، ھەر لە جزىرى و خانى و حاجى و بىسارانى و خاناو نالى و مەھوى... تاد، بەلام نەك ئەو قسانە كارىتەنە كوردون، بەلكو بەرگرىشان لە زمانو نووسىنى نەتە ھەى خۆيان كوردو ھە. بۆنمۇنە، حاجى قادرى كۆيى، دەلىت :

كاكە ئىمە موئىمىن نە پروسىن

بۆچى كفرە زمانمان بنوسىن

لە شىعەرىكى تردا، حاجى ھىند لەوانە پەستدەبىت، كە بە زمانى بىگانە ھە شانازنو زمانى خۆيان لە بىر كوردو ھە، دەلىت:

ئەگەر كوردىك قسەى بابى نەزانى

موھەققەق داكى حىزە بابى زانى (۱۱)

تەنانەت چەندان دەيەيە، كە ھىندىك كەس لە باشور منداڭيان بە كوردى ناۋدەنن، بگرە مەلاى كورد پىش خەلكى تر، منداڭى خۆيان بە ناۋى كوردى ناۋان، كە ئەمە بۆ رىزگرىشان لە خۆيانو زمانيان و ھاوكات بۆ بەئاگابىشان لە گە ھەرى دىنەكەش دەگەرپتە ھە.

به‌شوی دووه‌م

په‌رله‌مان

پاری یه‌که‌م/پیناسه و ئه‌رک و کاری په‌رله‌مان به‌گشتی:

په‌رله‌مان ده‌ستگایه‌کی تایبته به‌ قانوندانانه، ئه‌م ده‌ستگایه له ولاتانی دیموکراسیدا بوونی راسته‌قینه‌ی ده‌بیته، چونکه ده‌سه‌لاتی ته‌واوی له‌ دهرکردنی قانون و هاوکات له‌ وه‌لاتانی قانوننیشدا هه‌یه. هه‌روه‌ها ده‌سه‌لاتی راستاندنی ئه‌و ریکه‌وتننامه‌ی هه‌یه، که نوینه‌رانی ده‌سه‌لاتی جیه‌جیکار ده‌یکه‌ن. په‌رله‌مان سئ ئه‌رک ده‌گریته ئه‌ستۆ، که ئه‌وانیش، یه‌که‌م: قانون دانان، دووه‌م: چاودیرکردنی کاره‌کانی میری و سه‌هه‌م: نوینه‌رایه‌تی کردنی گه‌ل، له به‌رامبه‌ر میریدا. په‌رله‌مان له‌ کۆمه‌له‌ که‌سانیک پیکدیت، که پینانده‌وتریت په‌رله‌مانتار، یاخود نوینه‌رانی گه‌ل. چوونی نوینه‌ران بۆناو په‌رله‌مان، له‌رپه‌گه‌ی هه‌لبژاردنیانه‌وه‌ ده‌بیته، به‌ پیی ده‌نگدانی گشتی و به‌رپه‌گه‌یه‌کی دیموکراسییانه‌ ده‌بیته، که هاو‌نیشتمانیان هه‌لیانده‌بژیرن. ئه‌و هاو‌نیشتمانییانه‌ی له‌ تۆماری ده‌نگدان و هه‌لبژاردندا تۆمارکراین مافی هه‌لبژاردنیان هه‌یه، هه‌لبژاردنه‌که‌ش به‌ ده‌نگدانیکی راسته‌وخۆی نه‌یتی ده‌بیته (۱۲).

هه‌رنه‌ته‌وه‌یه‌که، که بیته‌خواه‌نی په‌رله‌مانی خۆی، ئه‌وا له‌ خه‌می دهرکردنی ئه‌و قانونانه‌دا ده‌بیته، که په‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانیان ده‌پاریزیت. دیاره‌و گومانیشی تیدا نییه، که کۆمه‌لانی خه‌لکی هه‌رنه‌ته‌وه‌یه‌که، یاخود هه‌ر پارته‌کی هه‌لقولاوی نه‌ته‌وه‌که، له‌باری ئاساییدا، که دیموکراسییه‌ته‌ هه‌بیته، ئه‌وا هه‌ولده‌دات که‌سانی له‌بارو شایسته‌و دلسۆز، بۆ چوونه‌ په‌رله‌مانه‌که‌ی بیالیون، تاوه‌کو له‌ پرۆسه‌یه‌کی دیموکراسییانه‌ی تیوار (شفاف) دا جه‌ماوه‌ر ده‌نگیان پیندات. به‌ئوه‌ش ده‌چنه‌ په‌رله‌مانه‌وه‌و له‌ویدا وه‌ک نوینه‌ری خه‌لکی

ناوچه و شاروشا رۆچکه کان، له په یج ووری په رژه وهندی دهنگیډه رانیان و سه رجه م نه ته وه که یاندا ده بن.

بویه هه پر سینک، که پیوه ندی به په رژه وهندی بالای نه ته وه که وه ه بیت، ئەوا ئەو په رله مانتاران، یاخود ئەو سه رۆک فراکسیونانه له په رله ماندا ده یورووژینن و له شیوه ی پرۆژهدا پیشکه شهیده که ن، تاوه کو بخریته به رنامه ی کاری په رله مانه وه. هه ربویه ئەو بابه تانه ی تایبه تن به په رژه وهندی بالای نه ته وه که، ئەوا به بی گویدان به ئەوه، که له لایه ن کیوه پیشکه شکراره، یاخود پرۆژهی کام پارتو فراکسیون بووه، پرۆژه که دهنگی ئەندامانی په رله مان به ده سته هینیت. له ئەمه شدا ته نیاوته نیا بیر له ئەوه ده کریته وه، که ئایا پرۆژه که له راژه ی نه ته وه و نیشتمان ه که دایه یان نا. که واته په رله مان به پرستی پامیاری گشتی و دانانی قانون و ده سته به رکردنی ره وایه تی بو میری له ریکخسته یه کی دیمو کراسیدا ده کات. واته سه رجه م کاره کانی ده سه لاتی قانوندانان له ده وه له ته ده ستووری به کاند له په رله مانه وه یه. دیاره ئەوه ش به پیتی بنه مای جیا کردنه وه ی ده سه لاته کان ده بیت. له ئیستادا په رله مان رینازیکه، که سه رجه م ده وه له ته شارستانیه کان له جیهاندا ده یگر نه به ر. بیگومان مه به ستمان له وانه یه، که خویان بروایان به رۆلی گه ل له هه لبژاردنی نوینه رانیاندا هه یه.

هاوکات په رله مانیش چاوی له پیوستیه کانی گه ل ده بیت و له داخواییه کانیان تیده گات، ئەوه ش له پیناوی ئەوه دا، که هه سته له گه لیاندا بیت و کار بو چاککردنی هه لومه رچی ژیان و لایه نی مرویی و لایه نه جو دا کانی شیان بکات. یه کی که له ئەو لایه نانه ی، که په رله مانانی ولاتان قانونی بو داده نین و به دوو داچوون بو جیه جیکردنی ئەو قانونانه ده که ن ئەوه ش بیگومان پرسی زمانه، چونکه زمان گرنگترین ره گه زی ناسنامه ی نه ته وه یی هه ر نه ته وه یه که. هه رئه وه ش وایکردوه، که هیچ په رله مانیک و لاتانی دیمو کراسی خاوه ن

شارستانی، که مته رخه می له پرسى زماندا نه کات. هه رکاتیکیش په رله مانیک هه بیټ، که پرسى زمانى له لا نه بوو بیته بابه تى گرن گپیدان، ئەوا خودى ئەو په رله مانه و ره چا و کردنى په رژه و هندى بالای نه ته وه یی و بوونى دیمو کراسییه تیش تیدا، ده که ونه بهر گومان.

میژووی پرسى زمان له یه کیك له کۆنترین په رله مانى جیهاندا:

له سه دهه کانى ناوه راسدا، له دوای داگیر کردنى تورمانیه کان، زمانى فهره نسى بوو به زمانى سه ره کى له بهر یوه بردن و خویندن و ئەده بو قانون، له بهریتانیا دا، ته نانه ت بو چەندان نه وه ی ئەرستۆکراته کانى ئەنگلۆنۆرمان بوو به زمانى دایک. هاوکات پیوستبوو زۆر له بهریتانیا ییه کان، زمانى فهره نسى وه ک زمانى دووه م فیڤرین. هه لومه رجه که له لایه نى زمانه وه، به ئەو شیوه یه بوو، تا وه کو له سالى (۱۳۶۲) دا، شارى له ندهن داواى له په رله مانى بهریتانیا کرد، که یاسایه ک دهر بکات، تا وه کو سه رجه م ئەو سکالانامانه ی دهر یینه داگاو بریاره کانى دادوهر، هه روه ها نووسرا وه کانى په رله مان خو ی، به زمانى ئینگلیزین، ئەوه به ئەو بیانو وه ی، که تا ئەو دهمه ش زۆر کهس له دانیش تى وانى ولات، فهره نسى یه که نازانن. په رله مانیش به دنگ ئەو خوازته وه ده چیت بریارى ئەوه دده ت. دوواتر بو چەند ده یه یه ک به کاریگه رى نووسه رانى وه ک (لانگلاند) و (چۆسه ر) و هه روه ها (ویگلف) یش، که نامیلکه ئایینییه کانى به زمانى خه لکه ره شوکییه که نووسى و بویه که هه مجاریش ته وراتى له گه ل که سانى تر دا بو زمانى ئینگلیزى وه رگێڤرا له (۱۳۸۵) دا ته واویکرد، ئەوانه هه موو کاریگه رى زۆریان هه بوو له وریا کردنه وه ی خه لکیدا به تاییه ت بو بیر کردنه وه له زمانى خو یان. دیاره تا ئەو ساتانه خویندن ته نیا به زمانى فهره نسى بوو، به لام له وه دهمه وه ئیتر فیڤرکردن به زمانى ئینگلیزییش ده ست پی کرد،

بهره‌بهره روى له پهرسه‌ندو زۆربوون كرد، به‌شيوه‌يه‌ك، كه له سالى (١٢٨٥) دا (جۆن برىفيسا) هه‌ستىكرد، كه له سه‌رجه‌م قوتابخانه گه‌شتىيه‌كانى ئىنگلته‌ره‌دا مندالان واز له خويندن به زمانى فه‌ره‌نسى ده‌هينزو به‌ره‌و خويندن به زمانى ئىنگليزى ده‌چن. ئه‌و وه‌رچه‌رخانه به‌شيوه‌يه‌ك بوو، كه له (١٤٠٥) دا له نووسىنى به‌لگه‌نامه فه‌رمىيه‌كاندا، زمانى ئىنگليزى جىگه‌ى زمانى فه‌ره‌نسى و لاتىنى گه‌رته‌وه‌و بوو به باو، نه‌ك هه‌ر ئه‌وه، به‌لكو بوو به زمانى ئاسايى سه‌رجه‌م چينه‌كان. (١٣) (١٤) ئه‌وه‌ى نوينه‌رانى شارى له‌نده‌ن، له په‌رله‌مانى به‌رىتانيادا بۆ زمانى خۆيانيان كرد، كارىكى دروستو گونجاوو پىويستى نه‌ته‌وه‌ىيانه‌ى ئىنگليزبووه بۆ زمانى خۆيان. خو ئه‌گه‌ر ئه‌وه نه‌كرايه‌و زمانى فه‌ره‌نسى و ته‌نانه‌ت لاتىنىش ئه‌و هه‌ژموونه‌يان به‌رده‌وامبووايه، ئه‌وا ئىستا ئه‌و زمانى ئىنگليزىيه‌ى، كه هه‌يه ئه‌مه نه‌ده‌بوو، كه له دوواى ئه‌و چه‌ند سه‌ده‌يه‌وه، به‌تاييه‌ت له سه‌ده‌ى بيسته‌مه‌وه، بووه‌ته زمانىكى جيهانى و ده‌كرىت بوترىت يه‌كه‌م زمانى جيهانه، كه له زۆرتري‌ن ده‌وله‌تى جيهاندا گرنگىي‌ده‌درىت. هاوكات بۆ هيندىكىشيان بووه‌ته زمانى دووه‌م. ولاتىش هه‌يه، كه زمانى ئىنگليزى بۆيان بووه‌ته ستانداردى ناو ولاته‌كه.

ئه‌وكاره‌ى په‌رله‌مانى به‌رىتانيا، له سالى (١٣٦٢) دا كردى، بووه هه‌نگاوى يه‌كه‌م بۆ ده‌رچوونى له ژىر هه‌ژموونى زمانى فه‌ره‌نسى و لاتىنى (٦٥٩) سال له‌مه‌وبه‌ر بووه. دياره ئىمه‌ى كورد له و پۆژگارهدا زۆر خراپتر له ئىستا ژىرده‌سته‌بووين، كه‌مترين هه‌ل بۆ بىركردنه‌وه له زمانى خۆمان نه‌په‌خساوه. جا ئه‌گه‌ر له‌باره‌ى ئه‌ده‌بىياتى ئايىنى يارسانه‌وه كه‌متازۆر ده‌ق به ده‌ستنووس مابن، ئه‌وه به ئه‌و شيوه‌يه نه‌بووه، كه بىته‌مايه‌ى په‌ره‌سه‌ندن و بلا‌بوونه‌وه له‌ناو رۆبه‌رىكى فراوانى نه‌ته‌وه‌كه‌دا. دياره هۆكارى ئه‌وه‌ش زۆرن، له‌وانه‌ش: هه‌ژموون و كارىگه‌رى ئايىنى ئىسلام و به‌كه‌مگرتنى ئايىنه

دېرىنەكانى كوردو زمانى كوردىيىش. ھاوكات كەمىي خويندەوارى كورد، كە ئەگەر خويندەوارىش ھەبووبىن، ئەوا بە زۆرى ئەوانەبوون، كە لە ساىھى خويندى ئايىنى ئىسلامدا فېزبوون. ديارە ئەمانەش زۆرىنەى ھەرە زۆريان كەوتوونەتە بەر كارىگەرىيى و ھەژموونى ئەو ئايىنەى، كە خويندوويانە. كەواتە ئەم بارە دەرفەتى بىر كەردنەوھى لە ئايىن و زمانى نەتەوھىي نەپەخساندووه. بۆيە فەقى و مەلاى كورد، بۆ چەندان سەدە بەرھەمىكان بە زمانى كوردى لەدووا بەجىنەماوھ. ئەو بەرھەمانەى، كە بە دەستمان گەيشتون، كۆنترىيان ھۆزاوھكانى بابا تايەرى ھەمەدانىيە، كە ھەر ھەزار سالىك دەبىت، ئەويش پەنگە بۆماوھەكى درىژ، سىنە بە سىنە لە نەوھەكەوھ بە نەوھەكى تر گەيشتەبىت.

پەرلەمانى كىيىكى كەنەداو پابەندنامەى زمانى فەرەنسى :

گەلى كىيىك ناسنامەى خۆى لە پىگەى زمانەكەيەوھ دەناسىنەت، كە زمانى فەرەنسىيە. زمانى گەلىكە، كە زۆرەيان فەرەنسىزمانن. پەرلەمانى كىيىك بە فەرمى خوازتى كىيىكىيەكان بۆ دەستەبەركردنى پاراوى و بلاووبوونەوھى زمانى فەرەنسى، دەناسىت، پەرلەمان لىپراوھ بۆئەوھى زمانى فەرەنسى بكاتە زمانى دەولەت و قانون، ھەرودھا دەبىت زمانەكە زمانى ئاسايىبىت لە بووارى كار و خويندن، پىوھەندىيەكان، بازرگانى و بزىندا.

پەرلەمان لە ھەولدا دەبىت بۆ گەيشتن بە ئەو ئامانجە، بە دادپەرودەرى و كراوھىي و بەپىزگرتن لە دامەزراوھكانى كۆمەلگەى كىيىكى ئىنگلىزىزمان و كەمىنە ئىيىكىيەكان و پۆلى بەنرخى ھەموويان لە گەشەكردنى كىيىكدا بە فەرمى دەناسىت لە بەشى يەكھەمى ئەو پابەندىنامەيەى زمانى فەرەنسىدا، ھاتووه، كە زمانى فەرەنسى زمانى فەرمى كىيىكە. دوواتر لە بەشى دووھەمدا مافە زمانىيە بنەپەرتىيەكان ديارىدەكات، لەوانەش:

-هه موو كه سيك مافي ئه وهى هه يه له داموده ستگاكانى ميرى،
خزمه تگوزار ييه تهن دروست ييه كان و كومه لايه تيه كان، كۆمپانياكانى
سوودى گشتى، سه نديكاو ئه نجوومه نه پيشه ييه كان، كۆمه له ييه
خاوهن مووچه كان و هه موو ئه و كۆمپانيا يانه ي له كينيك كارده كه ن،
به فه ره نسي له گه لى بدوين.

-كريكارو كارمندان مافي ئه وه يان هه يه، كه پيشه و كاره كانيان
به فه ره نسي ئه نجام بدهن.

-به كار به رانى به ره هم و خزمه تگوزار ييه كان مافي ئه وه يان هه يه به
زمانى فه ره نسي زانيار ييان بدر يتى و خزمه تبكرين.

-هه موو كه سيك، كه بوى هه بيت له كينيك بخوينت، مافي ئه وهى
هه يه خويندنه كه ي به فه ره نسي بيت.

له به شى سيته مدا، باس له زمانى قانون و دادوهرى دهكات و ئه م
خالانه ده گر يته وه:

-فه ره نسي له كينيكا زمانى قانون و دادوهر ييه، ئه وه ش به
له به رچاو گر تى ئه م تيبين يانه:

-چاپ و بلاو كردنه وه و په سه ندر دن و جتبه جيكر دنى پرؤژه قانونه كان
به هه ردو و زمانى فه ره نسي و ئينگليزى ده بن.

-روونوسه فه ره نسي و ئينگليز ييه كه ي دهقه قانون ييه كان بايه خى
قانونى وه كيه كيان هه يه.

-هه موو كه سيك له هه ركيشه يه كدا، كه ده ييات به رده م دادگاكانى
كيتيكاو له هه موو قوناغه كانى رپوشوينى دادخواز يدا (به بر يارى
دادگاشه وه) ده توان يت فه ره نسي يان ئينگليزى به كار به ر يت.

-به پيى ئه وهى كه بر يارى دادگاكه به چ زمانيك ده رچووه، له سه ر
داواى لايه نيكي كيشه و له سه ر ئه ركي دادگاكه، بر ياره كه بؤ زمانه كه ي دى
وه رده گر يت.

به‌شى چوارهم، باس له زمانى داموده‌ستگاکانى ميرى ده‌کاتو ئەم خالانه ده‌گرێته‌وه:

- ميرى، وه‌زاره‌ته‌کان، دامه‌زراوه‌کانى تری میرى و به‌پێوه‌به‌رایه‌تییه‌کان، ته‌نیا به‌ناوى فه‌ره‌نسى خویان ناویان دیت.
- داموده‌ستگاکانى میرى ده‌قو به‌لگه‌نامه‌کانیان به‌ فه‌ره‌نسى داده‌پرێژن و چاپیانده‌که‌ن.
- داموده‌ستگاکانى میرى له‌پێوه‌ندى نووسراوه‌بیاندا له‌گه‌ل حکومه‌ته‌کانى دیکه‌و که‌سایه‌تییه‌ مه‌عنه‌ووییه‌کان، که‌ بنکه‌یان له‌ کتیبیکه، ته‌نیا زمانى فه‌ره‌نسى، که‌ فه‌رمییه، به‌کارده‌به‌ن.
- میرى و وه‌زاره‌ته‌کان و داموده‌ستگاکانى تری میرى، له‌ پێوه‌ندییه نووسراوه‌بییه‌کانى نێوانیاندا ته‌نیا زمانى فه‌رمى به‌کارده‌به‌ن.
- هه‌رکه‌سێک له‌ داموده‌ستگاکانى میریدا دابه‌زێت یان بگوازیته‌وه، یان پله‌ى بالا بکات، پێویسته‌ شاره‌زاییه‌کى ئەوتوى له زمانى فه‌رمیدا هه‌بیته، که‌ له‌ ئاستى ئه‌رکه‌که‌یدا بیته.
- گرێبه‌سته‌کانى داموده‌ستگاکانى میرى، به‌ گرێبه‌سته‌ لاوه‌کى و ناراسته‌و خۆکانیشه‌وه، به‌ زمانى فه‌رمى (فه‌ره‌نسى) ده‌نوسرێنه‌وه.
- داموده‌ستگاکانى میرى، بۆئه‌و نووسینانه‌ى هه‌لده‌واسرین، ته‌نیا زمانى فه‌ره‌نسى به‌کارده‌بات، مه‌گه‌ر ئه‌وانه، که‌ له‌به‌ر هۆکارى ته‌ندروستى و ئاسایشى گشتى پێویست بکات، که‌ به‌ زمانى تریش بنوسرین له‌ پال زمانه‌ فه‌ره‌نسییه‌که‌دا، به‌ مه‌رجێک نووسراوه فه‌ره‌نسییه‌که‌ بالا ده‌ستى هه‌بیته .
- خاوه‌نکار ده‌بیته‌ له‌ نووسراوه‌کانیدا، که‌ روى له کارمه‌نده‌کانییه‌تى زمانى فه‌ره‌نسى به‌کاربه‌بات. ته‌نانه‌ت ئاگادارییه‌کانى

کارپیدان یان بهرزکردنه‌وهی پله‌ش هر به زمانی فەرهنسی
ده‌نوسیت و بلایانده‌کاته‌وه.

-قه‌ده‌غیه، که خاوه‌نکاریک کارمه‌ندیکی خوئی له سهرکار لاب‌دات
یان هه‌لبه‌سیریت یاخود پله‌ی دابه‌زینیت یان بیگوازیته‌وه، ته‌نیا
له‌به‌رئه‌وهی که که‌سه‌که به‌ته‌نیا هر زمانی فەرهنسی ده‌زانیت.

-قه‌ده‌غیه که خاوه‌نکار بو وهرگرتنی پیدانی کاریک یان
پۆستیک، داوا له کاندیدانی کارو پۆسته‌که بکات، که شاره‌زایی له
زمانیکی تری جگه له فەرهنسی هه‌بیت، مه‌گر سروشتی ئه‌رکه‌که‌ی
پیوستی به‌ئو زمانه‌هه‌بیت.

-هه‌رجۆره نووسینیک له‌سه‌ر به‌ره‌مه‌یک، به‌خودی به‌ره‌مه‌که‌و
کارتۆن و به‌لگه‌نامه‌و یان هر که‌لوپه‌لیک، که له‌گه‌ل به‌ره‌مه‌که‌دا بیت،
به‌و زانیاریان‌ه‌وه، که تایبه‌تن به‌شیوه‌ی به‌کاربردنی به‌ره‌مه‌که‌و
پسووله‌کانی گه‌ره‌نتیی به‌ره‌مه‌که‌شه‌وه، ده‌بیت هه‌موویان به‌ زمانی
فەرهنسی بنووسریت.

-نووسراوی تابلۆکان یان بانگه‌شه (ریکلام)ه‌کان، ده‌بیت به
زمانی فەرهنسیین.

-ناوی کۆمپانیاکان ده‌بیت به‌ زمانی فەرهنسیین.

-خویندن له‌ پۆله‌کانی پیش سه‌ره‌تایی و سه‌ره‌تایی و ناوه‌ندی به
زمانی فەرهنسییه.

-هیچ برون‌نامه‌یه‌کی کۆتایی خویندنی ئاماده‌یی به‌ خویندکاریک
نادریت که شاره‌زایی له‌ زمانی فەرهنسیدا، چ به‌ قسه‌کردن و چ به
نووسین له‌ ئه‌و ئاسته‌دا نه‌بیت، که پرۆگرامه‌کانی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده
دایناوه.

-ئۆفیس‌کی کینیکیکی زمانی فەرهنسی، ده‌توانیت به‌ گویره‌ی
پیشنیا‌زی کۆمیته‌ی به‌ فه‌رمیکردنی زمان، به‌ بریار وشه‌و زاروه

ستاندارد بکاتو ئەو ستانداردکردنەش لە پۆژنامەی فەرمیدا
بلاوبکاتەووە یەكسەر پاش بلاوبوونەووەی وشەو زاراوە
ستانداردکراوەکان لە پۆژنامەی فەرمیدا، ئیتر لە سەرجهەم
دامودەستگاو لە خۆیندا بەکارهێنانیان دەبێتە خورتی، نەك
ئارەزوومەندانە (١٥)

پەرلەمانی هەریمی کوردستان و پرسی زمانی کوردی:

لەدوای راپەرینی کوردو کوردستانیانی باشوور، لە سالی
١٩٩١ داو دوواتر کۆرەووە مەزنەکەى کوردو دەنگدانەووەی لە هەموو
جیهاندا، بەرەى کوردستانی بریاری وتووێژى لەگەڵ پژیى بەعس
دا. خەلکەکە گەرانهووە سەر مال و جیگەى خۆیان، وتووێژ ئاکامیكى
نەبوو، دوواتر بە کۆمەلێک هۆکار لە (٢٦/١٠/١٩٩١) پژیى
دامودەستگاکانى لە شارەکانى هەولێرو دەووکو سلیمانى کشانەووە.
ئەم هەلومەرجە وایکرد، کە بەرەى کوردستانی بیىر لە
دامەزراندنەووەى دامودەستگاکانى بەپێوەبردن بکاتەووە، بۆیە بریاری
هەلپژاردن درا و لەنیوان دوو پارتى بنکە فراواندا، بەشیووەى پەنجا بە
پەنجا پەرلەمانى هەریمی کوردستان لە (١٩/٥/١٩٩٢) دا پیکهات. ئەم
پەرلەمانە ئەگەرچى تیبینی لەبارەىووە زۆربوون، بەلام بووە جیگەى
ئومیدی نەك هەر کوردی باشوور، بگرە سەرجهەم کوردی پارچەکانى
دى و جیهانىش.

بۆیە گومان لەوهدا نییە، کە ئەگەر هەر نەتەووەیەك
ژێردەستەبووبیتو لە قۆناغىكى میژوویدا، هەلى بۆ هەلکەوتبیت، لە
بەشیكى نیشتمانەکیدا ببیتە خاوەنى قەوارەیهكى دىفاکتوى پارێزراو
لەلایەن زههیزان و هاوپهیمانیانەووە لەژێر چهپۆكى داگیرکردا
نەمایت، ئەوا بە دلنیاىیەووە، کارى لەپیشینهى دەبیتە ئەو بابەتانهى،

که پیوه‌ندیان به ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یییه‌وه هه‌بیت. دیاره له‌ه‌گرتیرینی ئەوانه‌ش پرس‌ی زمانه، بیگومان بیر‌کردنه‌وه‌ش له‌ پرس‌ی زمان و کار‌کردن بۆی، به‌ بیر‌کردنه‌وه‌یه‌کی سه‌رپینی نابیت .

دیاره هه‌موو نه‌ته‌وه‌یه‌کی بنده‌ست، چاک له‌ ئەوه ده‌گات، که زمان کۆله‌که‌ی یه‌که‌ه‌می مانه‌وه‌ی هه‌رنه‌ته‌وه‌یه‌که، هه‌ربۆیه‌ش پرس‌ی زمان و که‌لتوور، بۆ په‌رله‌مانه‌کانی ولاتان، پرس‌یکی کرۆکیه‌و به‌ رژدترین شیوه‌ کاری بۆ ده‌که‌ن و قانونی تایبه‌ت و پر‌ورده‌کاری بۆ داده‌نین، نه‌ک هه‌ر له‌پیناوی پارازتنیدا، به‌لکو له‌پیناوی په‌ره‌پیدان و که‌شه‌کردنیشیدا. هه‌ر له‌ په‌رله‌مانه‌کانه‌وه پرس‌ی فهرمیوونی زمان، به‌ قانون ده‌چه‌سپینریت، تاوه‌کو له‌ سه‌رجه‌م بوواره‌کانی خویندن و رۆژنبیری و بلا‌و‌کردنه‌وه‌و پیوه‌ندی‌کردن و رای‌کردنی سه‌رجه‌م کاروباره‌کانی میریاندان، به‌ دروستترین شیوه‌ به‌کاربریت.

له‌ زۆرباردا ناوی نه‌ته‌وه‌و ناوی زمانه‌که‌ی، یه‌ک وشه، له‌گه‌ل مۆرفیمیکی تردا، ده‌بنه‌ ناو بۆیان. وه‌ک ئەوه‌ی، که نه‌ته‌وه‌ی ئیمه‌ به‌ وشه‌ی (کوردا) ناو‌نراوه، هاوکات ناوی زمانه‌که‌مان به‌ خسته‌سه‌ری مۆرفیمی (ی)، که ده‌بیته‌ (کوردا) ناو‌نراوه. پاشان ئەو ناو و زمانه‌ بوونه‌ته‌ ناسنامه‌و له‌ ناو نه‌ته‌وه‌کاندا، نه‌ته‌وه‌ی ئیمه‌ی پیده‌ناسریته‌وه. بیگومان پیکه‌ینه‌ری ناسنامه‌ی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک، به‌ ته‌نیا زمان نییه، به‌لکو زۆر ترینگه‌ی تر هاوبه‌شن له‌ ئەو پیکه‌ینه‌یه‌دا، به‌لام گرتیرینی ئەوانه‌ زمانه.

هه‌ربۆیه نه‌ته‌وه‌یه‌ک ئەگه‌ر زمانه‌که‌ی له‌ ده‌ست نه‌دات، ئەوه‌ ده‌بیته‌ هۆکاری مانه‌وه‌ی، که‌واته‌ زمان له‌مپه‌ریکی رژده‌ له‌به‌رده‌م هه‌ر هه‌ولیکدا، که داگیرکه‌ریک بخوازی‌ت نه‌ته‌وه‌یه‌کی داگیرکراوی، بتوینیته‌وه. هه‌رئوه‌ش واده‌کات، که به‌رده‌وام داگیرکه‌ران له‌ هه‌ولێ ئەوه‌دابن به‌ چه‌ندان شیواز کار بۆ له‌ناوبردنی زمانی نه‌ته‌وه‌ی

داگیرکراوبکهن، چونکه تهنیا بهوه دهتوانن نهتهوه داگیرکراوهکه، له بۆتهی نهتهوهی خویاندا بتویننهوه. ههرکات نهتهوهی داگیرکراو ملبدات بۆ خوازتی داگیرکهر رو کهمتهرخه می بهرامبه ر زمانی زگماکی بکات، ئهوه زمانه کهیان بهرهو پووکانهوه دهچیت و له بهرامبهردا زمانی داگیرکهر جیگهی پیلێژدهکات. بیگومان ئهو کارهی داگیرکهر به شینهیی و به چهندان ریوشوینی دوژمنکارانه دهبیت، که هیندیک له ئهو ریوشوینانه دهروونی دهبن. بۆنموونه داگیرکهر، وهک پیشتر لیدواین، ههمیشه له ههولئیهوه دههوا دهبیت، که زمانی داگیرکراو به کهمبگریت و سووکایهتیبیکات، بهراوهیهک وابکهوئتهوه، که کهسانیک له ناو نهتهوهی داگیرکراودا، شهرمبکهن له شوینه گشتیهکاندا به زمانی خویان بدووین. داگیرکهریش زمانی خوی بۆ خویندن و سههرجه موارهکانی تر بسهپینیت. دیاره ئهو لایهنا نه خویان پۆلی گرنگ له گهشهکردن و په رهسه نندی زماندا دهبینن. کهواته داگیرکهر ئهوه دهزانیت بۆیه ناهیلایت زمانی داگیرکراو به کاربهینریت، تاوهکو بهرهو نابوودبوونی بیات. بیگومان ئهوه زمانه که تاراوهیهک سستدهکات. دوواتر داگیرکهر ههولدهدات کهلتوو رو ئاوه زمه ندیی خوی به سه ر داگیرکراودا بسه پینیت و بیئاخنیته ئاوهزی تاکهکانی داگیرکراوهوه. دیاره ئهوهش به بهرنامه و له ریگهی دامه زراوهکانی داگیرکهرهوه دهکریت. بۆنموونه له تورکیادا، که خویندن به زمانی کوردی قه دهغه یه و زمانی تورکی به کاردیت، له گه ل خویندنه که دا سووکایه تیپیکردنه کهش پیاده دهکریت. (عوسمان بایده میر)، که کوردیکی باکو ره و له ئه م سالانه ی دوواییدا شاره وانی ئامه د بوو، دهگیریته وه، که مندالبوو له پۆلی یه کهه می سه ره تایددا، که هیشتا جگه له زمانی زگماک، زمانی تری نه زانیوه، دهلیت: له گه ل خوشکه که مده دهچومه قوتا بخانه، که که میک له من گه وره تر بوو، جا کاتیک به کوردی له گه لی بدووابام، ئه و له لایه ن مامۆستایانه وه سزا

دهدراین. تهنانهت زمانی کوردییان به زمانی سهگ ناودهبرد. دیاره
 ئه و سووکایه تیکردنه به کوردو زمانی کوردی له لایهن داگیرکه رانه وه،
 پیشینه یه کی دووری هه یه و له به شی پیشوودا له وه دوواین.
 هه موو ئه وه ی باسکران، پاکانه بوئنه وه دهکات، که ئه گهر
 په رله مانی هه ری می کوردستان هه موو ئه رکه کانی بخستایه ته لایه کو
 له پیش هه ر کاریکیدا، پرسى زمان به شی وه یه کی پیژه وه به ندانه ی
 زانستانه و دلسۆزانه، بیوویه به خه می سه رجه م په رله مانتاره کانی.
 هه روه کچۆن ولاتان و نه ته وه زیندووه ریژ له خو و له زمانی
 زگماکیان و له که لتووری نه ته وه بیان ده گرن.

لیژدها پرس ئه وه یه ئایا په رله مانی هه ری م له ئه و باره یه وه چیی
 کردووه؟!

دیاره بوئنه وانیه ی، که به دوواداچوونیان بو ئه م پرسه کردییت،
 ئه و ئه وه ده زانن، که له په رله مانی کوردستاندا قانون و بریاره کان
 به زمانی عه ره بی داده ریژرین و دوواتر بو زمانی کوردیی
 وه رده گیژن (۱۶). که واته له دیدی په رله مانی کوردستاندا، زمانی
 کوردی و عه ره بی یه کسان نین، به لکو کوردی زمانی دووه مه.

ئه مه پرسیک ده ورووژینییت، ئه ویش ئه وه یه، که ئایا له سالی
 (۱۹۹۲) وه له په رله مانه که ماندا پرۆژه یه ک بو به کوردیکردن و به
 کوردی ده رکردنی قانون و بریاره کانیا، نه خراوته به رده م؟ له
 وه لامی ئه و پرسه دا له زمانی دوو په رله مانتاری خولی یه که هه مه وه،
 ئه م پرسه وه لامده دهینه وه، که یه که هه میان: دکتور (عیزه دین مسته فا
 ره سوول) و دووه م: دکتور (جه لال حاجی شه فیق) ه.

ئه و دوو به ریژه، چه ندانجار ئه مه ی خواره وه یان بو باسکردووم:
 د. عزیزه دین، وتی: هه ر دوومانگیک به سه ر یه که هه دانیشتنی
 په رله ماندا تیپه ریپوو، که پرسى به کوردیکردنی قانون و بریاره کانی

په‌رله‌مان خرایه ده‌نگدانه‌وه، به‌لام به ده‌نگیک ئه‌و پرسه شکستییه‌تا،
 واته ریژه‌ی دژ بۆ ئه‌و پرسه له‌ناو په‌رله‌مانتارانی کورددا، ده‌نگیک
 پتریان له ژماره‌ی ئه‌رئینده‌رانی پرسه‌که، هه‌بووه. د. عیزه‌دین، وتی:
 من و دکتور جه‌لال هاتینه‌ ده‌نگ، به‌لام نه‌بیسترا. هاوکات وتی: دکتور
 جه‌لال به ده‌نگی به‌رز وتی ئه‌مه مۆری شه‌رمه به ناوچه‌وانی
 په‌رله‌مانی کوردستانه‌وه، که دژی زمانی کوردی وه‌ستاوه. هه‌روه‌ها
 د. عیزه‌دین، وتی: له هاتنه‌ ده‌روه‌ماندا د. جه‌لال به په‌رله‌مانتار (ش.
 ح. م) ی وت: برا تو پیشمه‌رگه بوویت! بۆ دژی ئه‌و بابه‌ته ده‌نگتدا؟
 په‌رله‌مانتاره‌که وتوویه‌تی کامه پرس؟ د. جه‌لال وتوویه‌تی: ئه‌وه‌ی که
 ئیستا خرایه ده‌نگدانه‌وه. په‌رله‌مانتاره‌که، وتوویه‌تی: سه‌باره‌ت به چی
 بوو؟ د. جه‌لال پئیتوووه: ئه‌ی که نه‌تزانیه‌ سه‌باره‌ت به چی بووه،
 چۆن ده‌ستت بلن‌دکردبوو؟! په‌رله‌مانتاره‌که وتوویه‌تی: من، که بینیم
 دکتور (ف. م) ده‌ستی بلن‌دبوو، ئیتر منیش ده‌ستم بلن‌دکردا. (۱۷) (۱۸)
 خودی دکتور (جه‌لال حاجی شه‌فیع) چه‌ندجاریک، به چه‌سه‌ره‌ته‌وه،
 هه‌روه‌ک ئه‌وه‌ی، که دکتور عیزه‌دین گێ‌رایه‌وه، ئه‌میش
 بۆمیگێ‌راوه‌ته‌وه. به‌نده هه‌ولمدا، که ئه‌و بابه‌تی ده‌نگدانه له‌ریگه‌ی
 به‌لگه‌نامه‌کانی په‌رله‌مانه‌وه به‌ده‌ستبه‌ینم، به‌لام به‌داخه‌وه، که ته‌نانه‌ت
 وه‌ک به‌لگه‌نامه‌ش نه‌پاری‌زراوه، که ئه‌مه نابیت پرووبدات، که چی
 روویداوه!

ئه‌و بابه‌ته پرسیک به‌دو‌وای خۆیدا ده‌هینیت، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه ئایا چ
 پئیه‌ریک بۆ بوونه په‌رله‌مانتاریی ئه‌و به‌ری‌زانه ره‌چاوکراوه، که
 نه‌زانن په‌رژه‌وه‌ندیی بالایی نه‌ته‌وه‌که له چیدا‌یه؟ نه‌ک هه‌ر ئه‌وه‌ش،
 به‌لگو که‌سانیک هه‌ر نه‌شزانن چی له په‌رله‌مانه‌که‌دا ده‌گوزهری‌ت!
 نه‌ته‌وه‌ی کورد هه‌زاران قوربانیی داوه، تا ئه‌و هه‌له هه‌لکه‌وتوووه،
 که‌چی ده‌سه‌لاتی خۆمالی ئاوا په‌رله‌مانتار بباته په‌رله‌مانه‌وه، وه‌ک
 ئه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌که که‌سانی شایسته‌و هۆشیارو لی‌زان و خه‌مخۆری

تیدانه بیټ. هر له په‌رله‌مانی هه‌ریمی کوردستانداو له خو‌لی (٤) دا، سه‌دو دوو په‌رله‌مانتار له کو‌ی (١١١) په‌رله‌مانتار، واژو‌یان‌کردووه، که زمانی ئینگلیزی بیټه زمانی په‌روه‌دهو فیرکردن بو خویندن له هه‌ریمی کورستاندا (١٩).

هر له په‌رله‌مانی هه‌ریمدا، په‌رله‌مانتارمان هه‌بوون، که ناماده‌نه‌بوون له‌به‌ر سرودی نیشتمانی (ئه‌ی ره‌قیب) هه‌لبستن! ئه‌وه له کاتیکدا که کورد سه‌دانه‌زار قوربانی و به‌ر پووبار فرمیسکی رژتووه، تاوه‌کو بیټه خاوه‌نی په‌رله‌مان و ئالو سرودی نه‌ته‌وه‌یی خو‌ی، که‌چی له په‌رله‌ماندا به‌ئو چه‌شنه مامه‌له‌له‌گه‌ل پیروزییه‌کانی نه‌ته‌وه‌که‌دا بکریټ!

بو ده‌بیټ په‌رله‌مانی هه‌ریم به‌ئو چه‌شنه له‌پرسی زمانی رووانی بیټ؟

گومان له‌وه‌دا نییه، که هیچ کاریک، چ چاک و چ خراپ، به‌بی جوړیک له بیرکردنه‌وه‌ی پیشوه‌خت ناکریټ، یاخود هه‌لی کردنی نار‌ه‌خسیت، ئه‌گه‌ر له کردنی و له چوونه‌سه‌ری له ئاستیک له ئاسته‌کاندا، به‌ریژه‌یه‌ک رادیتن نه‌بیټ. هه‌ربو‌یه کاتیک له نیوه پتری په‌رله‌مانتارانی هه‌ریم دژ به‌به‌کوردیکردنی قانون و فه‌رمانه‌کانی په‌رله‌مانین، ئه‌وه به‌بی خاترجه‌مبوون له ئه‌وه‌ی که ئه‌و کاره‌یان دژ به‌خو‌ازتی ئه‌وانه نییه، که ئه‌مانیان بردووه‌ته په‌رله‌مان. ره‌نگه هه‌بن بلین ئه‌وانه به‌ده‌نگی جه‌ماوهر بوونه‌ته په‌رله‌مانتار، به‌لام که‌منین ئه‌وانه‌ی که ده‌ستی ئه‌ری بو‌ئو بو‌چوونه له ئه‌ستوناده‌ن، چونکه به‌وردی له پرسى دیموکراسی و ره‌چا‌و‌کردنی، ده‌روانن. که‌واته مامه‌له‌کردنی ئه‌و ریژه‌ر زوره‌ی په‌رله‌مانتاران، به‌ئو چه‌شنه له‌گه‌ل پرسى زمانی کوردیدا، سه‌رچاوه‌که‌ی بو‌ده‌ره‌وه‌ی په‌رله‌مان ده‌گه‌رینته‌وه.

ئەوھى كە سەبارەت بە حىزب و حىزبىيەتى زانراوھ ئەوھىيە، كە حىزب ھۆكاریكە بۆ بەدەھىتەنى پەرژەوھەندىيە بالاكانى نەتەوھىيەك، يان گرووپىك، ياخود چىنىكى دىيارىكراوى كۆمەل و... تاد. ئەم ناساندنە بۆ حىزب، رەنگە تارادەيەك بۆ ولاتانى پىرەوھەندو خاوەن كەلتورى دىموكراسىيەنى راستەقىنەو رىزگرتوو لە قانون، وابىت، بەلام بۆ ھىندىك ولات، لەناوياندا ولاتانى خۆرھەلاتى ناوھراستو بەتايبەت بۆ ھەرىمەكەى خۆمان، ئەوھ رەنگە بە ئەو چەشنە نەبىت، چونكە ئەوھى دەبىينىن و دەبىيستىن، وادەكات كە ئەو گومانە بكەين، ئەوھ ئەگەر بە رەھايى خۆمان رادەستى بۆچوونەكە نەكەين.

بەندە بەپىي ئەوھى، كە پىموايە لە ولاتى ئىمەدا برىارەكان لە سەرھوھ دەدرىن و جەماوەر مافى قايلبوونى ھەيە، نەك رەخنەگرتن و دژايەتلىكردنى خوازتەكانى سەرھوھ. بۆيە كاتىك، كە دەمىنى سالى بە سالى مامەلەكردن لەگەل زمانى كوردىدا، لەناو ھەرىمدا، پتر بەرھو خراپى و پاشاگەردانى دەچىت، ھەولمدا لەگەل بەرپرسانى پارتەكاندا قسەبكەم، تاوھكو كاريك بكەن، كە ئەو پاشاگەردانىيە بەردەوام نەبىت. يەككە لە ئەو بەرپزانەى لەگەل ھاورپىم كاك (د. عوسمان عەبدول بەرزنجەيى) دا بىرمان لىكردەوھ، رەوانشاد كاك (نەوشىروان مستەفا) بوو، كە ماوھىكى زۆر بەسەر جىابوونەوھى لە يەكئىدا تىپەرنەبووبوو (گۆران)ى دروستكردبوو، بە جووتە چووينە لای لە مالەكەى خۆيدا، دوواى خوشھاتن و وىلى كوردانە، كە وتمە ھەلرشتنى ئەو خەمى زمانەى كە بىھوودە پىوھى دەنالىنم. بەرپزيان بە وردى گوپى بۆ رادىرابووم، منىش ھەر ئەوھم رادەبىنى، چونكە ئەو يەككە بوو لە سەركردە زۆر خوئىندەوارەكان و تەنانەت لە ئەوروپا ژىابوو، ھەر لە ئەوئىش ماجستىرى بەدەستھىنابوو، تەنانەت خوئىندكارى دكتورابوو، كە كاتىك شوړش دەستپىكردەوھ، ئەو

خویندنه که ی و نازونیمه تی ئەوروپای بەجیهیشت و گه‌رایه وه چیاکانی کوردستان. ئەم خەسلەتانه هەموویان ئەوه دەگەیه‌نن، که دەبیت بەپزیزان له من پتر له خەمی زماندا بن، که چی کاتیک له قسه‌کانم بوومه وه، وتی: دکتۆر هۆگر، تۆ زیاد له پیویست خۆت به زمانه وه سه‌رقال کردوه، زمان ئەو گرنگییه ی نییه، قه‌یدی چیه ئەگەر ببیت به دوو زمان یان سی؟ به بیستنی ئەو قسانه، نه‌ک هەر به‌نده، به‌لکو (دکتۆر عوسمان) یش له‌گه‌لدا، تاساین. پاش که‌میک، وتم پیده‌چیت تۆ گاتم له‌گه‌لدا بکه‌یت. وتی نه‌خیر به‌خودا به‌راسته‌م. وتم ئەگەر وایبرکریته وه، ئەوا داها تووی زمانه‌که‌مان زۆر خراپ ده‌بیت. وتی: وانیه...

ئێستا هه‌رکات سه‌رنجی پاشاگه‌ردانییه‌که‌ی زمانه‌که‌مان ده‌ده‌ین، منیش و دکتۆر عوسمانیش ئەو دیداره‌مان به‌ بیردیته وه.

هەر بۆ پرسى زمان، له‌گه‌ل (١٣) سیانزده مامۆستای زانکۆدا، چووینه لای سه‌رکرده‌ی حیزبیکى تری ده‌سه‌لات، به‌لام پرسه‌که هه‌روه‌ک خۆی ماوه‌ته وه. من له ئەوه ناگه‌م، چۆن که‌سانیک سه‌رکرده‌بن و ده‌یانسال ته‌مه‌نیان له‌گه‌ل شو‌رشی نه‌ته‌وه‌که‌یاندا به‌سه‌ربردیت، که‌چی پرسى زمانیان بۆ نه‌بووبیته‌خه‌م.

هەر له‌ باره‌ی سه‌رکرده‌کانی باشوورو زمانى کوردییه وه، مامۆستای زانکۆ (ع. ت. ب)، که له‌ یه‌کیک له‌ زانکۆکانی هه‌ریم مامۆستایه، بۆمیگێرایه وه، که: "سه‌رکرده‌ی یه‌کیک له‌ حیزبه‌کان، رۆژیک ده‌چیته سه‌ردانی زانکۆکه‌یان. وتی: من له هۆلی وانه وتنه وه‌دابووم، له‌ ده‌رگا که‌مان درا، که کردمه وه، ئەو سه‌رکرده به‌پزیه‌بوو، زۆرم پێخۆشبوو، فه‌رمووم لیکرد، وتی چ به‌شیکن؟ وتم کوردی. وتی: لایبه، من تاقه‌تى کوردی و مورديم نییه. مامۆستا که وتی: ئەو به‌پزیه‌ پشته هه‌لکردو به‌ره‌و به‌شیکى تر که‌وته‌پری.

مامۆستاکە وتی: بۆ چەند خولەکیک تاسامو زۆر بەزەیییم بە خۆمو خویندکارەکانمو نەتەووە بەشو پسیپۆرییە کە شەمدا دەهاتەو. دیارە نەشمتوانی هیچ بلێم، چونکە چاک دەزمانی، کە بۆم دەبوووە گرفتی گەورە" (٢٠).

گوزارشتی ئەو سەرکردەییە، تاسەرئیسک راستگۆیانە بوو، لە هەستی خۆی بەرامبەر بە زمان و ئەدەبی کوردی. هەر ئەوەش وایکردوو، کە لە پەرلەمانە کەماندا، نەک خەم لە زمانە کەمان نەخوریت، بەلکو دژایەتیشی بکریت. هەر ئەو بەرپرسانەش بریار لە بوونە ئەندامی دامودەستگاکانی هەرێمدا دەدن، جا لە پەرلەمانەووە بیگرە تاووەکو بەرپۆوە بەریتییی خویندنگەییەکی بنەرەتی، کە ئەمەش پیچەوانەیی هەلومەرجە زانستی و کارگێرییەکانیشە، بۆیە ناکریت چاوەرپی پیتشکەوتن لە وەها بارودۆخیکدا بکەین، کە دلسۆزی و کارامەیی و زانستی تیدا پەچاوەنە کرابیت لەم هەریمە بەرتەسکەیی نیشتمانە کەماندا، وەک ناو چەندان دامودەستگامان هەن، بەلام دەستیوێردانی حیزبان، بوووەتە هۆی ئەوێ، کە تەنیا ناوبن و ناوەرۆک لە ئارادا نەبیت. هەربۆنموونە لە ئەم دوو زۆنەیی هەریمی کوردستاندا، دوو دەستگا هەن، کە دەکرا رازەیی زۆری زمان و میژوو و کەلتووور و تاییبەتمەندییەکانی کورد بکەن، بەلام بەهۆی ئەم چەشنە مامەلەکردنەیی حیزب لەگەل دامودەستگاکاندا، بوووەتە هۆی ئەوێ کە کەسانیکی تیدا جیببیتەووە، کە خۆیان نەتوانن پەرەگرافیک بە کوردی بنووسن. تەنانەت تییاندا هەبیت، کە لە کۆرۆکو بوونەووەکاندا بلیت: "ئەم نیشتمانە خاکی کورد نییەو..."

لێردا پرسیک سەرھەلەدات، کە دەشیت لە ریگەیی قسە نەستەقە کوردییە کەووە دەریبرین، کە دەلیت: "دۆستی وامان هەبیت، دوزمنمان بۆچییە؟! (٢١).

بۆيە ئەگەر بەشيوەيەکی کارەکیيانەش سەرنج بەدەین، بەرپرسیکی کورد نابینن، که له خەمی پرسە نەتەوہییە پژدەکاندا بیت، بەتایبەت پرسى زمان و بە کوردیخویندن، یاخود مندالانى بخاتەبەر خویندنی کوردی، ئەوہ ئەگەر مندالانیان لە کوردستاندا هیششتین، چونکە سەرجه میان رەگەزنامەى ولاتانیان هەن. خو ئەگەر بەرپرسیکی پلەدوو و سییان مندالیان لە هەریمدا مابن، ئەوا گوماندهکەم، تاوہکو زمانەکانی ئینگلیزی و فەرەنسی و تورکی و... تاد، وەستابن، مندال بخەنەبەر خویندن بە کوردی. تەنانەت دەولەمەندە هەلتوقیوہکانی هەلومەرجی نویی هەریمیش، ئامادەنین مندالیان بە کوردی بخوینن. لەلایەکی تریشەوہ کەنالە تەلەفزیونییەکانی حیزبان، شەوانە بانگەشە بو ئەو خویندنگا بیگانانە دەکەن، کە ئەوہش بوخوی گوزارشتە لەوہی خویندنگاکانی خویمان و بە کوردیخویندن، هەلومەرجی لەباریان تیدانەماوہ. بیگومان ئەمەش گورزیکى ترە، کە لە زمانی کوردی دەدریت و بەرہەمی رەنجی دەیانسالەى خەبات و قوربانیدانی نەتەوہیەک، بیپەرەو بەبا دەدریت.

ئەم بارەى خستەنەبەرخویندنی مندالی کورد بە زمانی بیگانە، بە چەشنیکە، کە مامۆستایەکی بیگانەى خاوەن یەکیک لەو قوتابخانە بە زمانی بیگانە خویندوووانە، لەرووی مرؤقدۆستی بەزەبیھاتنەوہ بە نەتەوہکەماندا، هاواری لیھەستاوہ و دەلیت: خەلکینە ئیوہ هەلەدەکەن، نەبووہو نەکراوہ نەتەوہیەک مندالەکەى زمانی زگماکی خوى فیرنەکریت!

لەلایەکی تریشەوہ، هەرکەس زانیارییەکی کەمى سەربارەت بە پرؤتوکۆلە دیپلۆماسى و حوکمرانییەکانەوہ هەبیت، ئەوہ دەزانیت، کە بەرپرسی میرى، لەکاتی چوونە دەرەوہ بو ولاتان، یاخود هاتنی شاندى بیگانە بۆلای، دەبیت بە زمانی فەریمی ولات و هەریمی خوى

بدوویت و بۆ بهرامبه ره که ی وهربگنیریت، که چی دهبینین بهرپرسه بالاکانی هه ریم، ئەگەر زمانی ئینگلیزی بزانی، ئەوا ئەو بابەتە پرۆتوکۆلییه ش پێهسته ده که ن و زمانه کوردییه که ش، که به پێی مادهی (٤) دهستووری ئیراقییش فهرمییه، وه لایده نین. سهیره وه یه، واده زانی ئەم هه لویسته یان لای بیگانه کان به کاریکی ئەرینی بۆ بهرپرسه کورده که داده نریت، به لکو به پێچه وانه وه، ته نیا ئە وه ی لیده خویننه وه، که پرسای زمان لای بهرپرسیانی کورد، به گرنگ نه گیراوه.

سه دوپه نجا سالتیک له مه وه بهر، مه حوی شاعیر، وتوویه تی:
 فخر هرکس بزمان خودش است ای (محو)
 فارسی را که تو بگزیده بر کردی حیف (٢٢)

بیگومان مه حوی، که ئەم به یته ی به فارسی وتوو، ئەمه ی وه ک بهرپه رچدانه وه یه کی ژیرانه بووه بۆ ئەو که سانه ی، که پێیانوتوووه تۆ بۆچی به فارسی شیعیر نالیت؟ فارسی زمانیکی گرنگه و تۆش فارسی ده زانیت. بیگومان ئەو خوازته له مه حوی، سه رچاوه که ی له ئەو ههسته وه یه، که خودی ئەو که سانه زمانی کوردییان به که مزانیوه، که خوشیان کورد بوون. جا بۆیه مه حوی هه ر به فارسی ئەو سه رکۆنه یه ی کردوون، که واتاکه ی ئەوه یه:

ئە ی مه حوی، هه رکهس به زمانی خۆی شانازه
 تۆ که فارسی به سه ر کوردیدا هه لبژیریت، حه یفه
 له جیگه یه کی ترده، مه حوی به به یتیکی کوردی به ئەو بیگانه
 په رستانه ده لیت:

کوردی زوبانی ئەسلمه، گه ر ته رککی که م به کول
 بۆ فارسی به کولی ئەمن ده بمه بی وه فا (٢٣)
 بۆیه له گه ل گیانی مه حویدا، به ئەو بهرپرسیانه ده لیم: ئیوه که
 بهرپرسی کوردن و شانازی به زمانی بیگانه وه ده که ن، ئەوا دوو جوړ

گلهی دیننه سهرخوتان، یه کهه میان ئه وهیه، که پیدهنین به بابه ته پرۆتوکولیه که دا. دووهه میش زمانه که ی خوتان به که مده گرن.

له ئه وهش نامۆتر، ئه وهیه، که له ئیستادا هیندیک له ئه بهرپرسانه کورپه وهه کانیا، که له ولاتان دهژین، توانای قسه کردنیا به زمانی زگماکی خویان نییه، بویه به زمانی ئینگلیزی ده دووین، که ئه مه ئه گهر جاریک خه وشبیت ئه وا کاتیک که راگه یاندنه کانی حیزبانی کورد چاوپیکه وتنیا له گه لدا ده که نه و ئه وانیش به ئینگلیزی وه لامده ده نه وه، ئه مه دوو جار خه وشه. هاوکات کورتبینی راگه ینکاره کانیش ده گه ینیت، چونکه نازان، که ئه مه سووکایه تیکردنه به بینه رانی ئه و که ناله و سۆزو هه ستیا به رامبه ر به زمانی نه ته وه که مان .

بیگومان زانستیش له میژه ئه وه یه کلا بیکردوه ته وه، که کاتیک مندال نه توانیت به زمانی خوی بدووی و بنووسیت و بخوینیته وه به که لتووری نه ته وه و ولاتو زمانیکی بیگانه په روه ده بکریت، ئه وا ئاوه زیشی ده که ویته بهر کاریگه ربی ئاوه زمه ندی ئه و نه ته وه و زمان و که لتووره. ئه مه ش واده کات منداله که شانازی به ئه و زمان و که لتوورو ولاته وه بکات، نه ک زمان و که لتووری نه ته وه که ی خوی. دیاره نموونه ی ئه و بۆچوونه ش له سه رچاوه کاندا هه ن. بۆنموونه له ولاتی میسر، که نیشتمانی قیبتیه کان بوو، نه ک عه رب، به لام له دوای ده سه لاتداری عه رب و ئیسلام له ولاته که یاندا، هیدی هیدی زمانی عه رهبی، زمانی قیبتیه کانی به ره و پاشه کشه و مردن برد. هه ربویه له ئیستادا که من ئه و میسریانه ی، که ده لاین ئیمه عه ره بنین. ئه کادیمییه کی میسری، خوی به راشکاوی ده لیت: من ده زانم، که ئیمه عه ره بنین و قیبتی بووین، به لام له ئیستادا له به ره ئه وه ی زمان و

که لتوورم بووه به عه ره بی، که واته ده بییت سهر به ئه و زمان و که لتوورهم.

سه بارهت به هه ری می کوردستان و به پرسان و مندا ل و نه وه یان، ئه گه ره هه لومه رجی به ری وه بردن و مامه له گه ل زماندا، به ئه م چه شنه بییت و له داهاتو دا ئه و نه وه یانه ی به پرسان بینه حوکمران، ئه و ده بییت نه ته وه که مان چاوه ری دارووخان و گورزی زور که مه رشکین بکات.

زمانی کوردی و هه لویستی شانیدی ئافره تانی هه ری می کوردستان:

پیشتر ئه وه مان خسته روو، که زمانی کوردی به پیی ماده ی (٤) ی ده ستوری هه می شه یی سالی (٢٠٠٥) زمانی فه رمیه. جا کاتیک، که له (٢٠٠٧) دا کونگره ی ئافره تانی عه ره ب به ستراوه، شانیدی هه ری می کوردستانیش به شدار ی کۆبوونه وه که بوون، به لام که ده بینن له به رنامه ی کاریاندا، زمانی کوردییان دانه ناوه، داوایانکردبوو، که دا بینن، به لام سه روکانی کونگره که قایلنه بوو بوون. بویه شانیدی ئافره تانی کورد، هۆله که یان جیهیشتبوو. دوای ماوه یه کی که م قایلبوون، که زمانی کوردی له ته ک زمانه کانی تر دا به کار به یتریت. بیگومان ئه وه مافیکی ده ستوری نه ته وه ی کورده، به لام له گه ل ئه وه شدا هه لویستی شانده که ی کوردیش هه لویستیکی دروست و قانونی و هاوکات نه ته وه بیانه ی ریزله خوگر تووی به جیهیسه (٢٤).

به پرسانی باشوورو گومان له هه لویستیان به رامبه ر پرسی زمانی کوردی:

گومانده که م، که به پرسان پرسی زمانی کوردی له لایان گرنگییت. دیاره ئه و به گرنگ نه گرتنه ش پتر له دوو بوچوون هه لئاگریت، یه که هم: ئه وه یه، که ئه و به پرسانه له بنه چه دا زمان و پرسی زمانیان

له لا گرنگ نه بووه، ياخود له ئه و ئاسته پوژنيری و زانستیه دانين، که بزنان زمان چ پوئیکي له پارازنتی نه ته وه که دا، به دريژایي میژوو، هه بووه و ته نانه ت ناسنامه ی نه ته وه که شه. هاوکات بیناگان له ئه وه ی، که نه ته وه کانی تر چوون مامه له یان له گه ل پرسى زمانى زگماکیاندا کردوه. جا ئه گه ر ئه م گومانه واییت، ئه وا به گرنگ نه گرتنى زمان، ته نیا بو نه بوونی هوشیاریی ده گه پریته وه، به تاییه ت سه باره ت به زمان.

دوو هه م: ئه وه یه، که ئه و بهر پرسانه، له سه روو ده سه لاتی خو یانه وه، له ده ره وه ی هه رییم، جا چ ده وه تانی هه ریمی بن، ياخود زله یزان، ئه وه یان به سه ردا سه پینراوه، که خو له قه ره ی پرسى زمان نه ده ن و لیگه ریین چوون به ره و په رتبوون و نادیده کردن ده برییت ببرییت. دیاره به ئه و کاره ش نه ته وه که به ره و په رتبوون و زمان و که لتووره که ش به ره و نادیده کردن و نابوودبوون ده برییت، هه ر به ئه وه ش ناسنامه ی نه ته وه که و هه وه کانی بیر کردنه وه بو یه گگرتنه وه ی نیشتمانه داگیرکراوه که ی له ناوده بریین. دیاره ئه وه ش خوازتی داگیرکه رانی کوردستانه. له کاتی که دا، که به هی زى چه کو چه و ساندنه وه ی پوئیکانی کورد، نه یان توانیوه کورد له زمان و که لتووری دا بپرن، له ئیستادا له سایه ی حوکمرانیی خو مالیی کوردا، له ئه م پارچه یه دا، که دیفاکتویه کمان هه یه، ئه وه له ریگه نادیده کردنی زمانى خو مان و له به رامبه ردا، گرنگیدان به زمانى داگیرکه رانى نیشتمان و زله یزانی جیهان، ئه و کاره ده کریت.

دیاره ئه و دوو بوچوونه، هه رکامیکیان راستین، ئه وه ئاکامه که بو کورد هه رییه که، چونکه خوازتی داگیرکه رانی پیدیته دی، به راستی ئه مه ش دووره له هه ستی که سانیک، که له خه می په رژه وه ندییه بالاکانی نه ته وه یاندا بن.

نەنجام:

له ئاكامى ئەم لىكۆلىنەدا، بە ئەم ئەنجامانە گەشتووین، كە بریتین
له:

1- ئەوئە نەتەوئە كوردی هیشتووئەتەوئە، بە پەلەى یەكەهەم
زمانەكەى بووئە.

2- داگیركەرانى كورد، پتر له خودى كورد، هەستیان بەئەوئە
كردووئە، كە لەمپەرى بەردەم سەرنەكەوتنیان له تواندەوئە
كورددا، له بۆتەى نەتەوئەى خۆیاندا، تەنیا و تەنیا زمانى كوردییە.
بۆیە هەمیشە كارکردنیان بۆ سستکردن و بیبایەخکردنى زمانەكە
بووئە له لای قسەپیکەرانى زمانەكە. بۆ ئەوئەش چەندان رێگەى
دوژمنكارانەیان گرتووئەتەبەر.

3- داگیركەرانى كوردستان بە درێژایى میژووى داگیركارییان، له
هەولێ شووشتنەوئەى ئاوەزى خۆیندەوارى كورددا بوون، چونكە
ترسى گەورەیان له رۆژنبییران بووئە، لەبەر ئەوئەى، كە هەر
رۆژنبییران دەتوانن نەتەوئەكە هۆشیار بكەنەوئە .

4- هەولێ داگیركەران بۆ ئەو ئاوەز شووشتنەوئەى
خۆیندەوارى كورد، هەرگیز نەیتوانیوئە گشتگیرییەت، چونكە هەمیشە
كەسانێك هەبوون، كە رۆژنبییری راستەقینە بوون و داگیركەر
نەیتوانیوئە دەستەمۆیان بكات. ئەوانە هەمیشەبەرتەكى رۆژدیان
هەبووئە و خەمى زمان و كەلتووئەى نەتەوئەكەیان خزتووئەتەپیش
پەرژەوئەندیی كەسى خۆیانەوئە.

5- پەرلەمانى هەر نەتەوئە و ولاتێك، جیگەى نوینەرانى
راستەقینەى نەتەوئەكەیانە، هەر له ئەوئەشدا بەقانون
پەرژەوئەندییەكانى نەتەوئە و ولاتەكە دەپاریزریت، باشترین نمونەى

جيهانى، په‌رله‌مانى به‌ریتانیای سده‌كانى ناوه‌راسته، كه‌چون زمانى ئینگلیزیان له‌ژیر هه‌ژمونی زمانى فره‌نسى و لاتینى ده‌ره‌ینا.

6- له‌سه‌رده‌مى ئیستاشدا، په‌رله‌مانى هه‌ریمی کتیبك له‌كه‌نه‌دا، نمونه‌ی په‌رله‌مانى هه‌ریمییه له‌ئو و لاتنه‌دا، كه‌ئو قانونانه‌ی له‌ئو په‌رله‌مانه‌وه ده‌رچوون، له‌هه‌ر لایه‌نیکه‌وه بیگريت، لیوانلیون له‌دلسۆزى و دوورئه‌ندیشى بۆ زمان و نه‌ته‌وه و هه‌ریمه‌که‌یان.

7- له‌ئهم لیكۆلینه‌دا، هیندیك له‌ئو خالانه‌ خراونه‌ته‌روو، كه‌ په‌رله‌مانى کتیبك و له‌پابه‌ندنامه‌ی زمانى فره‌نسىدا، به‌قانونى كراون و كۆمسیۆنىكى پسپۆریش دامه‌زراوه، تاوه‌كو هه‌میشه له‌په‌يجوورى چه‌سپاندنى ئو قانونانه‌دا بیته‌ وهاوكات ده‌سه‌لاتى سزادانى هه‌ر سه‌رپێچكارێكىشى هه‌بیته‌.

8- ئو كارانه‌ی له‌ په‌رله‌مانى هه‌ریمی كوردستاندا به‌رامبه‌ر زمانى كوردى كراون، هیندیكیان نه‌ك له‌ په‌رژه‌وه‌ندى زمانى كوردیدا نین، بگه‌ر پێچه‌وانه‌ی ئو په‌رژه‌وه‌ندیانه‌شن.

9- ئهم لیكۆلینه‌، به‌راوردی مامه‌له‌کردنى په‌رله‌مان و حكومه‌تى كوردستان له‌لایه‌نى زمانه‌وه به‌ئو خالانه‌ی، كه‌ له‌ پابه‌ندنامه‌ی زمانى فره‌نسى هه‌ریمی کتیبكدا هاتوون، بۆ خوینه‌رانى ئهم لیكۆلینه به‌جیده‌هیلت، تاوه‌كو خۆیان داوه‌ربن به‌رامبه‌ر به‌ئو بۆچوونانه‌ی، كه‌ لیكۆلینه‌كه‌ خزتوونیه‌ته‌روو.

راسپارده‌کان:

A. ئەو‌ه‌ی له ئەم سالانە‌ی پیشوودا، بەرامبەر بە زمانی کوردی کراوه، ئە‌گەر بە مە‌بە‌ست نییە، ئە‌وا دە‌کری‌ت بە چە‌ند شی‌وه‌یه‌ک کۆتایی پێ‌به‌یتریت، له‌وانە‌ش:

یه‌که‌م: حیزبانی کورد، که‌سانیکیان بنێرنه‌ پەرله‌مان، که‌ به‌ ئا‌گاین له‌ ئە‌و پرسانه‌ی ده‌چنه‌ خانه‌ی پەرژه‌وه‌ندیی بالایی نه‌ته‌وه‌ی کورده‌وه، له‌وانه‌ش پرس‌ی زمانی کوردی.

دووه‌م: به‌ دانانی یاسا، به‌ر به‌ هەر هه‌ولێ‌ک بگه‌یتریت، که‌ په‌رتکردنی زمان و نه‌ته‌وه‌که‌ی لێ‌که‌وته‌وه.

سێ‌هه‌م: به‌پێ‌ی ده‌ستووری ئێ‌راقی فیدرال و به‌پێ‌ی پەرله‌مانی هه‌ریمی کوردستانیش، قانونی زمانه‌ فەر‌میه‌کان بوونی هه‌یه، بۆ‌یه ده‌بی‌ت له‌ ئێ‌را‌قدا ئە‌و مافه‌ ده‌ستوورییه‌ی کورد، له‌ که‌تواردا پیا‌ده‌بکری‌ت، به‌ تاییه‌ت له‌ ناو خودی پەرله‌مانی ئێ‌را‌قدا، ئە‌وجا له‌ داموده‌ستگاکانی تر‌دا.

سه‌باره‌ت به‌ هه‌ریمی کوردستانیش، ئە‌وا ده‌بی‌ت، ئە‌وه ده‌ستنی‌شان‌بکری‌ت، که‌ زمانه‌ فەر‌میه‌که‌ کامه‌یه، چونکه‌ ئە‌‌گەر ئە‌وه‌نه‌کری‌ت، ئە‌وا هەر زاریکی زمانه‌که‌ ده‌کری‌ت وه‌ک زمانی فەر‌می ر‌ه‌چاو‌بکری‌ت، به‌وه‌ش خودی زاراوه‌ی زمانی فەر‌می له‌ ناوه‌ر‌ۆ‌که‌که‌ی داده‌مال‌رێ‌ت و ئاکام ده‌بینه‌ خاوه‌نی چە‌ند زمانیکی فەر‌می، که‌ ئە‌مه‌ش په‌رتبوونی زمان و نه‌ته‌وه‌که‌شی لێ‌ده‌که‌وته‌وه.

چواره‌م: به‌ قانون کۆ‌مسیۆ‌نیک بۆ‌ به‌دووادا‌چوونی پرس‌ی زمانه‌ فەر‌میه‌کان دا‌به‌زری‌ت، وه‌ک ئە‌وه‌ی، که‌ له‌ هه‌ریمی کۆ‌مسیۆ‌نیک له‌ که‌نه‌دادا هه‌یه، تاوه‌کو به‌دووادا‌چوون بۆ‌ سروشتی چه‌سپاندنی ئە‌و قانونی زمانه‌ فەر‌میه‌یه‌ بکات و ده‌ستکراوه‌بی‌ت بۆ‌ سزادانی سه‌ره‌پێ‌چیکارانی قانونه‌که‌.

B. حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان، شکۆ بۆ زمانی کوردی بگێریته‌وه، که ئەمه‌ش به‌چهند رێوشوێنیکێ تایبەت دەبێت، له‌وانه‌: یه‌که‌هم: ئەکادیمیایه‌کی تایبەت به‌ زمانی کوردی دابمه‌زرینیت، که‌ به‌پێی په‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی و به‌گوێره‌ی پامیاری و ستراتژیی زمان کاربکات و دووربیت له‌ ده‌ستتێوه‌ردانی حیزبان. ئەندامانی ئەو ده‌ستگایه‌، ته‌نیا زمانزانی و زمانه‌وانی و خه‌مخۆرییان بۆ نه‌ته‌وه‌که‌، هۆکاری بوونه‌ ئەندامبوونیان بێت.

دووهم: گۆرانکاری له‌ پرۆگرامه‌کانی به‌ کوردیخویندندا بکریت، به‌چه‌شنیک زانستی بێت، هاوکات خویندن به‌ زمانه‌که‌ له‌لای مندالی کورد خۆشه‌ویست و خوازاوبکات، نه‌ک پێچه‌وانه‌که‌ی.

سیهه‌م: ئەو په‌یمانگاو کۆلیژانه‌ی تایبەتن به‌ ئاماده‌کردنی مامۆستا، ده‌بیت گۆرانکاریان تێدابکریت، به‌پێی ستانداردی ولاتی پێشکه‌وتوو، که‌ مامۆستای په‌روه‌رده‌کار به‌ره‌مه‌ده‌ینن، نه‌ک ته‌نیا هه‌لگری بڕوانامه‌ له‌ بوواری په‌روه‌رده‌دا. ئەم ئاماده‌کردنه‌ ته‌نیا بۆ زمانی کوردی نه‌بیت، به‌لکو بۆ سه‌رجه‌م بابەته‌کانی خویندن، هه‌ر به‌ ئەمه‌ش یه‌کیک له‌ سیکۆچکه‌کانی فیربوون فه‌راهه‌م ده‌بیت، که‌ جگه‌ له‌ خویندکارو پرۆگرامی خویندن، مامۆستایه‌.

چوارهم: گێرانه‌وه‌ی شکۆ بۆ مامۆستا به‌ گشتی و مامۆستایانی زمانی کوردی و وانە‌ی کوردی له‌ سه‌رجه‌م قۆناغه‌کاندا، به‌تایبه‌تی. پینجه‌م: به‌رگرتن به‌ ئەو پاشاگه‌ردانییه‌ی بوواری راگه‌یانندن به‌ گشتی و به‌تایبه‌تیش له‌لایه‌نی زمانی کوردی و که‌لتووری کوردیه‌وه‌، که‌ رۆژانه‌ کاریگه‌رییه‌ نه‌رینییه‌کانی راگه‌یانندن له‌ ئەو لایه‌نانه‌وه‌ ده‌بیرن.

پهراویزهکان:

۱. پروانه: بیرى نه ته وه بی لای شیخ نوریی شیخ سالح، ل(۱۰۷).
۲. پروانه: بوونی نه ته وه و سیاسه تی زمان، ل(۳۱۹).
۳. پروانه (farsi..alarabiya.net) ، : 14/7/2020.
۴. له دووای نسکوی (۱۹۷۵)، خۆم بۆ چه ندسالیکی بۆ پارێزگای په مادی دوورخرامه وه، له باره ی بنه چه ی ئه و خیلانه وه زانیاریم ده سته که وت، که کوردن، ئه گه رچی زمانیان له ده سته ابوو به عه ره بی ده دووان. هاوکات چه ند ناحیه و ناوچه یه کی ئه و پارێزگایه، تائیسشاش ناوه کانیان کوردین، که ئه وه ش پتر راستیی بۆ چوونه که مان ده سه لمینیت.
۵. پروانه: السرائر، ابن إدريس الطلی، ج ۲، ل(۲۲۲).
۶. پروانه: (دیوانی اُبی دلامه)، ل(۵۲).
۷. پروانه: (کتاب الاغانی)، ۱۰ / ل (۲۸۱-۲۸۲).
۸. مه لای جزیری و تیگه یشتنی کوردو سینتتریک، ماموستا جه عفر، ل (۲۷-۴۶).
۹. پروانه: مه موزین، ل (۵۲).
۱۰. پروانه: دیوانی حاجی قادری کزی، ل (۱۰۲).
۱۱. پروانه: (ar.m.wikipedia.org) :
۱۲. پروانه: القومیة، د. جعفر خصباک و عدنان الحمیری، ل (۲۰۷، ۲۰۹).
۱۳. پروانه: زمان و نه ته وه و زمانی ئه ده بیی یه کگرتوو، ل (۱۸۴-۱۸۵).
۱۴. بوونی نه ته وه و سیاسه تی زمانی، ل (۳۷۴).
۱۵. پروانه سه رچاوه ی پیشوو، ل (۱۷۴).
۱۶. چه ندجاریک به ریزان (د. عیزه دین مسته فا) و (د. جه لال شه فیک) ئه و بابه ته یان بۆ گێراومه ته وه، که دوو اجاریان له (۲۰۱۹/۸/۱۰) و (۲۰۲۱/۱/۱۲) دا بوو.
۱۷. هه ر بۆ پتر دلنیا بوون، چه ند پوژیک دوواتر به ته له فون له گه ل (د. جه لال شه فیک) دا قسه مانکرد، به ریزیان له باره ی دلسوژی و زمان و په رله مانی کوردستانه وه ده دووا، هاوکات ئه و بابه ته شی گێرایه وه.

۱۸. بـروانه: پاشـکۆی ئەم لیکـۆلینە، کە سـەبارەت بە واژووی ئەو پەرلەمانتارانە (خولی چوارهەم) ه.

۱۹. بیگومان منیش نامەوێت ناوی بهێنم، دیارە هۆکارەکەشی بۆ خوێنەر، پروونه.

۲۰. لە رۆژی (۲۰/۱۸/۱۲/۱۰) دا، مامۆستای بەشی عەرەبیی کۆلیژی زمانی زانکۆی سلیمانی (د.ئیسماعیل ئیبراهیم مستەفا)، سمیناریکی سەبارەت بە (نظریة المعنى عند النقاد العرب القدامی) هه‌بوو، منیش له‌گەڵ ژمارەیکە مامۆستای بەشی کوردیدا، ئامادەبووین. دوای پێشکەشکردنی سمینارەکە، بوواری پرس و خستنه‌پرووی بۆچوونه‌کان درا. یه‌کیک له‌ ئامادەبووان، کە (د. فاروق عومەر سدیق)ی مامۆستای بەشی کوردی بوو، هاوکات ئەندامی ئەکادیمیای کوردە له‌ هه‌ولێر، به‌بێ بۆنه‌ که‌وته‌ قسه‌کردن و وتی: "ئەم خاکی خاکی کورد نییه‌ و کورد که‌لتووری نییه‌، جگه‌ له‌ دۆینه‌ و ترخینه‌!!" به‌داخه‌وه‌ که‌س له‌ ئەو دژایه‌تیکردنه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کوردو نیشتمان و که‌لتووره‌که‌ی نه‌هاته‌ ده‌نگ، بۆیه‌ ناچاربووم وه‌لامبده‌مه‌وه‌و بلیم "وانییه‌ و تۆ زانیاریت له‌ باره‌ی میژووی کوردو به‌تایبه‌ت میتانییه‌کانه‌وه‌ نییه‌، که‌ پیش هاتنی ئاشوورییه‌کان بۆ نه‌ینه‌وا، به‌ (۶۰۰) سال، ئەوان شوینه‌واری زۆریان له‌ ئەو ناوچانه‌دا هه‌یه‌... ئاشکراشه‌، میتانییه‌کان بـه‌چه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کوردن.."

۲۱. دیوانی مه‌حوی، ل (۵۱۱).

۲۲. سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل (۱۱).

۲۳. بروانه: بوونی نه‌ته‌وه‌و سیاسه‌تی زمان، ل (۳۱۵).

۲۴. بروانه: بیرى نه‌ته‌وه‌یى لای شیخ نووری شیخ صالح، ل (۵۸).

سەرچاوه كان:

۱. الاغانى، أبو الفرج الاصفهاني، المكتبة المصرية، صيدا- بيروت.
۲. السرائر، ابن إدريس الحلبي، الجزء الثاني، مؤسسة النشر الاسلامي.
۳. القومية- عرض وتحليل وترجمة: د. جعفر خصباك وعدنان الحميري، الناشر. دار مكتبة الحياة، بيروت، نشر بالمشاركة مع مؤسسة فرانكلين للطباعة والنشر، بغداد- نيويورك ۱۹۶۶.
۴. بووني نه ته وهو سياسه تي زمان، تاريخ جامباز، چاپخانه ي حاجي هاشم، هه ولير، ۲۰۱۴.
۵. بيرى نه ته وهى لاي شيخ نووربي شيخ صالح، مهجيد صالح، سليمانى ۲۰۱۶.
۶. ديوانى حاجى قادري كوئى، ليكولينه وهى: سهر دار هه ميد ميران و كهريم شاره زاء، انتشارات كردستان، سنندج ۱۳۹۰.
۷. ديوانى مه حوى، ليكيدانه وهو ليكولينه وهى: مه لا عه بدولكه ريمى مودهرس، چاپخانه ي كورى زانياربي كوردى، به غدا، ۱۹۷۷.
۸. ديوان أبى دلامة- الديوان، شرح وتحقيق الدكتور اميل بديع يعقوب، الناشر: دار الجيل، بيروت، ۱۹۹۴.
۹. زمان و نه ته وهو زمانى نه ده بى يه كگرتوو، د. هوگر مه حممود، گوڤارى زانكوئى كوئيه، ژماره (۷) نه يلوولى ۲۰۰۷.
۱۰. مه لاي جزيرى و تيگه يشتنى كوردو سينتريك، ماموستا جه عفر، گوڤارى بنكه ي ژين بو تووژينه وهى كه له پوورى به لگه نامه يى و روژنامه وانبي كورد، ژماره ۶ سالى شه شه م، ديسه مبه رى ۲۰۱۴.
۱۱. ديدارم له گه ل. د. عيزه دين مسته فا ره سوول، له (۲۰۱۹/۸/۱۰) دا، له مالى خوئى، كاتژمير (۱۱) به يانى.
۱۲. ديدارم له گه ل. د. جه لال شه فيق، له (۲۰۲۱/۱/۱۲) دا، كاتژمير (۱۰) ي به يانى.

۱۳. ar.m.wikipedia.org

۱۴. farsi.alarabiya.net

پاشكۆ

ياساي ژماره () سالى ۲۰۱۲

ماددى يەكەم

ناوى ھەر شوپىنېك يان ناوچە يەك لەكوردستان گۆپدراون بەھەر ھۆكارتك بېت دەگەرتتەو ھەر ناوھ رەسەنە گۆرۈنې يەكەى خۇى.

ماددى دووم

زمانى ئىنگلىزى دەبېتە يەكئ لەزمانە فەرمەيەكان لەھەرتىمى كوردستان.
(۳۶ رەبە)

ھۆكارتى دەرچوون

لەپىتئاو بەرژەوھەندى نەتەوھىرو قولكردنەوھى رۆشنىرى كوردستانى ئەم ياسايە دەرچوونرا.

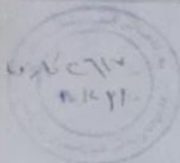
بېتە زىف ۳۶ رەبە وئىرگادى لە ھەرتىمى كوردستان
ھەرتىمى كوردستان

ھەرتىمى كوردستان
ھەرتىمى كوردستان
ھەرتىمى كوردستان

No:
Date:

ژماره :
بهروار :

بۆ/ سه‌رۆکایه‌تی پەرلهمانی کوردستان- عێراق
ب/ پرۆژه یاسا

ساژوو رێزمان...

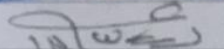

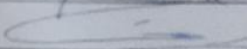

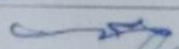
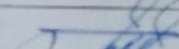

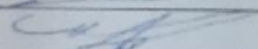
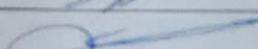
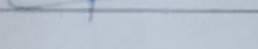

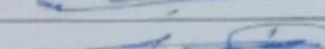

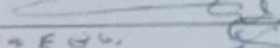
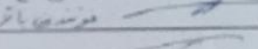
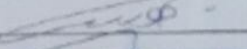
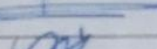

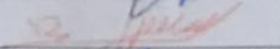

ئیمه ژماره‌ی یاسایی ئهن‌دامانی پەرلهمانی کوردستان، که له‌خواره‌وه وازوومان کردووه داواکارین به‌زۆترین کات پرۆژه (*هه‌م‌هه‌وێر یاسایی سه‌رۆکایه‌تی*) بکڕینه‌ به‌رنامه‌ی کاره‌وه‌وه‌ی خوێندنه‌وه‌ی په‌که‌سی بۆ بکړیت.

له‌گه‌ن رێزماندا

وێوو	نوی په‌رله‌مانتار	3
	فهریه‌ سه‌رۆکایه‌تی	1
	سه‌یاد فخر عه‌دایه‌تی	2
	کاوازه‌ سه‌یاد عه‌دایه‌تی	3
	زه‌فر عه‌دایه‌تی	4
	سه‌یاد عه‌دایه‌تی	5
	زه‌فر عه‌دایه‌تی	6
	سه‌یاد عه‌دایه‌تی	7
	عهباس عه‌دایه‌تی	8
	سه‌یاد عه‌دایه‌تی	9
	سه‌یاد عه‌دایه‌تی	10

Handwritten signature	۱۱- سر آبی کلبه
Handwritten signature	۱۲- عاورد اوغان رسول (عاورد نازگه)
Handwritten signature	۱۳- سیرده ای
Handwritten signature	۱۴- سیرده ای
Handwritten signature	۱۵- زیاده سینه عبدالمکریم
Handwritten signature	۱۶- د. مشرفین حسینی رضوان
Handwritten signature	۱۷- صلیت مجید به اهن
Handwritten signature	۱۸- وه دینه ایوت
Handwritten signature	۱۹- عزیزوز صلیت عبدالمکلف
Handwritten signature	۲۰- بیارطاهر کونک
Handwritten signature	۲۱- د. ساد صبان
Handwritten signature	۲۲- عیاری کهر سین
Handwritten signature	۲۳- هینا حاجی صیرقان
Handwritten signature	۲۴- د. پوری صالح امید
Handwritten signature	۲۵- کماله قادری علی
Handwritten signature	۲۶- محمود صهاجی عمر
Handwritten signature	۲۷- م. پرن صالح
Handwritten signature	۲۸- زولفا محمد کلبه
Handwritten signature	۲۹- جعفر ادهم شینی
Handwritten signature	۳۰- عیاری کلبه
Handwritten signature	۳۱- علی (علی) کفالو
Handwritten signature	۳۲- محمد علی آسین
Handwritten signature	۳۳- شریفین محمد علی

۴۶	بیکر و کوشا
۴۷	دکتر مایه
۴۸	سیدنا حایل
۴۹	سیدنا البر القدیر
۵۰	عبدالرحمن عارود
۵۱	ثومینہ عیار احمد
۵۲	دکتر سجاد بیگم
۵۳	دایرہ تعمیر امور کنو
۵۴	د. محمد قاسم بھٹو
۵۵	عبدلہ یاقوت
۵۶	زبان کلمہ / شو
۵۷	مجاہد عثمان بانو
۵۸	آغا بلال
۵۹	یعقوب کورئیس یاقوت
۶۰	مجاہد کارم / ان / عثمان خان / لبر
۶۱	سیرت جوت مصطفیٰ
۶۲	بہارہ دریش زبیر
۶۳	سہراب میکھیل ریگانی
۶۴	سہاب احمد قادر
۶۵	لبیا عزیز سلیمان
۶۶	عادل عزیز
۶۷	سوزان عوف
۶۸	م. بھوکہ سہیل عزیز
۶۹	عمر عثمانی

	63	...
	64	...
	65	...
	66	...
	67	...
	68	...
	69	...
	70	...
	71	...
	72	...
	73	...
	74	...
	75	...
	76	...
	77	...
	78	...
	79	...
	80	...
	81	...
	82	...
	83	...
	84	...
	85	...
	86	...
	87	...

19	انسان محمد شرف خاندان
90	عمر صالحی کوچه
91	عبدالله
92	ملکی صحر صالحی
93	نوراله بیباک
94	فریاد عثمانی
95	عربی پنهان
96	درمان آینه
97	نورمحمد عثمانی
98	انور محمد
99	فوری پنهان
100	مشاربه شهباز
101	نابینق مسسته فایه سونک
102	مکان فایه سونک

نسخہ
 نسخہ
 نسخہ
 نسخہ
 نسخہ

پهوشی زمانی کوردی له کردهی ئاخوتن و
نوسراوه فهرمیهکانی دهسهلاتی دادوهری و
دادگاکانی ههریمی کوردستان و عیراقد

(دادگایی بهرایی که لار و خانهقین و دادگای
تییه لچونهوهی گهرمیان و بهشی یاسای
زانکۆی گهرمیان به نمونه)

پ. د. ئومید بهرزان برزو
بهشی زمانی کوردی - کۆلیژی پهروهرده - زانکۆی گهرمیان

پيشه‌کي:

هه‌ميشه زمان به‌وه پيناسه‌ده‌کريټ، که شوناس و ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌ييه، هه‌روه‌ها يه‌کيکه له بنه‌ما سه‌ره‌کييه‌کانی ژيانی هه‌مو تاکيک بو په‌يوه‌نديکردن و له‌يه‌کترگه‌يشتن، بويه ئه‌رکی سه‌رشانی هه‌مو ده‌سه‌لات و نه‌ته‌وه‌يه‌که که ده‌ست به‌و شوناسه‌وه بگريټ و له هه‌مو ئه‌و کيشه‌و ئاسته‌نگانه بيانپاريټ، که روه‌روی ده‌بنه‌وه، چونکه هه‌مو تاکيک که شوناسه نه‌ته‌وه‌ييه‌که‌ی له‌ده‌ستبدات و له‌ناوبچيټ، ئيتر ده‌بيته مولکی کومه‌لگاوه نه‌ته‌وه‌يه‌کی تر، ئه‌مه‌ش کاريگه‌رييه‌کی نه‌رينی له‌سه‌ر ئاسايشی نه‌ته‌وه‌يی و ئاسايشی زمان دروستده‌کات، به‌وه‌ی شوناسی نه‌ته‌وه‌ييه‌که‌ی به‌ره‌و لاوازيون و توانه‌وه و داخوران ده‌چيټ، واته هه‌ر تاکيک زمانه‌که‌ی له‌ده‌ستدایيټ، هه‌ميشه شوناسی و بونی خوئی نادوؤزيتته‌وه.

له‌م روانگه‌يه‌وه ده‌توانين بليين زمان يه‌کيکه له بنه‌ما سه‌ره‌کييه‌کانی ژيانی مروؤف، به‌وه‌ی زمان ده‌بيته هوی له‌يه‌کترگه‌يشتن و دروستبونی کومه‌ل و به‌هوی زمانه‌وه په‌يوه‌ندی له‌نيوان سه‌رجه‌م چين و تويزه‌کان دروستده‌يټ، له هه‌مان کاتيشدا کومه‌ل سه‌رچاوه‌ی گه‌ياندن‌ی زمان و به‌کاره‌ينانی زمانه. واته زمان پايه‌يه‌کی گرنگی ژيانی کومه‌ل له تيگه‌يشتن و ريکخستنی په‌يوه‌نديه کومه‌لايه‌تبييه‌کان و گه‌ياندن‌ی زانياربييه‌کان و ريکخستنی ياساکان و ... تد پيکده‌هينيت، بيگومان کومه‌ل‌يش زمان به‌کارده‌هينيت به‌مه‌به‌ستی گه‌ياندن‌ی چه‌مکو ميتودو پرنسيپه‌کانيتي.

هه‌روه‌ها زمان بو خوئی خاوه‌ن ريزمانتيکه و له کومه‌ليک ياساو ريسا پيکهاتوه، واته خاوه‌ن ده‌ستور و پيروه‌به‌ندايه، هه‌ر زمانتيکيش کومه‌ليک له‌و ياساو ريساiane هه‌لده‌بژيريټ، هه‌ر بويه زمان هاوشيوه‌ی کايه‌و بواره گرنگه‌کانی تری ژيانی مروؤفايه‌تی له هه‌مو

کۆمه‌لیکدا له چوارچیوهی یاساو ریسادا کاردهکات، هه‌لبه‌ت له زۆربه‌ی ولاتاندا زمان هاوشیوهی کایه‌کانی تر ده‌کریت به پرۆژه‌یاسا بۆ ناساندنی زمانی فه‌رمی و پراکتیزه‌کردنی له داموده‌زگا فه‌رمی و نافه‌رمیه‌کانی حکومه‌تدا.

گرنگی ئه‌م باسه به‌دواداچونیکی مه‌یدانییه، تا چه‌ند زمانی کوردی وه‌ک زمانیکی فه‌رمی له هه‌ریمی کوردستان و عێراق له هه‌مو بواری نو‌سراوه‌کانی ده‌سه‌لاتدا جێبه‌جێده‌کریت و به‌تایبه‌تی له زمانی یاسا و دادگاکاندا.

باسه‌که له دو‌ته‌وه‌ر پیکهاتوه:

ته‌وه‌ری یه‌که‌م/ باس له ده‌ستوری عێراق و ده‌ستوری هه‌ریمی کوردستان و یاسای زمانه‌ زمانییه‌کان و بر‌گه‌و ماده‌ده‌کان و جێبه‌جێکردنیان ده‌کات.

ته‌وه‌ری دو‌وه‌م/ له‌م ته‌وه‌رییه‌دا، هه‌ول‌دراوه کۆمه‌لیک پرسیار له‌باره‌ی جێبه‌جێکردنی ئه‌و بر‌گه‌و ماده‌دانه‌ی که تاییه‌تن به زمانه فه‌رمیه‌کان و به‌تایبه‌ت زمانی فه‌رمی کوردی له دادگاکان و په‌یمانگای دادوه‌ری و خوێندنی به‌شی یاسای زانکۆکان به‌ده‌سته‌بهریتریت، پاشان خسته‌ن‌پرو‌ی کیشه و گرفته‌کانیان.

له کۆتاییدا کۆمه‌لیک ئه‌نجام و پێشنیان پاشان سه‌رچاوه‌کان و پاشکۆکان خراونه‌ته‌رو.

(١) ده‌ستوری عێراق و هه‌ریم و یاسای زمانه فه‌رمیه‌کان:
ئه‌وه‌ی لی‌ره ده‌مانه‌وی قسه‌ی له‌سه‌ر بکه‌ین، پاش پیکه‌ینانی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان و دامه‌زراندنی په‌رله‌مانی کوردستان،

پشتبهستن به حوکمی برگی (۱) له ماددهی (۵۶) ی یاسای ژماره (۱) ی سالی ۱۹۹۲ تایبته به پرۆژه یاسای زمانه فهرمییهکان له ههریمی کوردستان - عێراق، پاشان یاسای ژماره (۶) ی سالی (۲۰۱۴) ی یاسای زمانه فهرمییهکان له ههریمی کوردستان - عێراق، که له (۱۰) بهش و (۲۷) مادده پیکهاتوه، ئهوهی لیهردا مه بهستی تووژینه وه که بیت، ئه م بهش و ماددانه یه:

بهشی یه که م/ پیناسه و زاراوه کان

ماددهی (۱):

زمانه فهرمییهکان ئه و زمانانه یه که به پێی دهستووری هه میشه یی عێراق دان به فهرمی بوونیاندا نراوه. بهشی دووه م/ بنه ماو ئامانجه کان

ماددهی (۲):

کوردی و عهره بی دوو زمانی فهرمین له سه رانسهری عێراقدا، له کوردستانی عێراقدا زمانی کوردی زمانی سه ره کییه. بهشی سییه م/ زمانی یاساو دادگاگان

ماددهی (۴):

پرۆژه یاسا و په یره و و رینماییه کان له ههریمدا به زمانی کوردی ئاماده ده کرین و ده رده کرین.

ماددهی (۵):

دهقی یاسا و بریاره کان له رۆژنامه ی فهرمی له ههریمی کوردستان به زمانی کوردی و عهره بی بلاوده کرینه وه، دهقه کوردییه که سه رچاوه و بنه مایه.

ماددوی (٦):

یهکه م: هه موو رینکاره دادوه ریهه کان به بریاری دادگاکانی شهوه به زمانی کوردی به رپوه دهچن و دهنووسرین. دووهم: ئەگەر لایه نیککی داوا که زمانی کوردی نه زانیت، پیویسته دادگا وه رگنرکی بۆ دابین بکات.

پاش پرۆسهی ئازادی عیراق و پزگارکردنی ناوچه کوردستانییه کانی دهره وهی ئیداره ی ههریم، دهسته که وتیکی مه زن له بواری زماندا به دهستهات و دهستور له سه ر بنه مای به رپوه بردنی فره زمانی دارپژرا، واته نه ته وه کان مافی به کارهینانی زمانیان پیده دریت له سه رجه م کایه کانی ژیاندا ههروهک یه که م دهستوری عیراق له پاش پرۆسهی ئازادی عیراق و نه مانی رژی می دکتاتوری له (٤) هاتوه:

یهکه م: زمانی عهره بی و کوردی دوو زمانی فه رمین له عیرا قدا، مافی سه رجه م عیرا قیهه کان پاریزراوه له فیرکردنی رۆله کانیان به زمانی دایکیان وهک تورکمانی و سریانی له ده زگا کانی فیرکردنی دهوله تدا به پپی یاسا پهروه ردهیهه کان، یان به هه ر زمانیکی دیکه له ده زگا کانی فیرکردنی تاییه تدا.

دووهم: سنوری دهسته واژه ی زمانی فه رمی دیاری ده کریت، چۆنییه تی جیهه جیکردنی حوکمی ئەم ماده یه ش به یاسا ئەم خالانه دهگریته وه:

- أ- دهرکردنی رۆژنامه ی فه رمی به هه ردوو زمان.
- ب- قسه کردن و تووویژ و دهربرین له بواره فه رمیهه کاندایا به هه ریهک له دوو زمانه که، وهک ئەنجومه نی نوینه ران و ئەنجومه نی وه زیران و دادگاگان و کۆنگره فه رمیهه کان.
- ت- داننان به به لگه نامه فه رمیهه کان و ئالوگۆرکردنی نامه و دهرکردنی به لگه نامه فه رمیهه کان به هه ردوو زمان.

پ- کردنه وهی قوتابخانه به ههردوو زمانه که به پێی یاسا پهروه دهییه کان.

ج- هه ر بواریکی دیکه که بنه ما یاساییه کان بیگریته وه، وهک پاره و پاسه پۆرت.

سێیه م: داموده زگا فیدرالییه فهرمییه کان له هه ری می کوردستان ههردوو زمانه که به کار دهیین.

چواره م: زمانی تورکمانی و سریانی دوو زمانی فهرمی ترن له وه یه که کارگرییه کاندا که تیایدا زۆرینه ی دانیشتوان پیکه دهیین.

پینجه م: هه ر هه ری م و پارێزگایه ک مافی ئه وه ی هه یه زمانیکی ناوخرۆیی دیکه بکاته زمانی فهرمی، ئه گه ر دانیشتوانه که ی له راپرسییه کی گشتیدا بریاریان له سه ردا)). (دستور جمهوریة العراق، ۲۰۰۵)

۲) بریار و کۆنوسه کاتی دادگاکانی کوردستان و پرۆگرامی کۆلێجی یاسا:

هه لبه ت کارکردن و جێبه جێکردنی یاسا و بریاره کانی په رله مان چ له ده ستوری هه ری می کوردستان و چ له ده ستوری کۆماری عێراقیدا به درێژایی زیاتر له چه ن دین سال، پێویستی به لیکۆلینه وه و به دواداچون و هه نگاوانانی زانستی هه یه، پرسیارگه لیک هه ن، که له م باره یه وه بکریین، له وانه ش:

۱. ههروهک له ماده ی (۵۶) ی یاسای ژماره (۱) ی سالی ۱۹۹۲ ی هه موارکراو و ماده ی (۴ و ۵ و ۶) ی یاسای ژماره (۶) ی سالی (۲۰۱۴) ی یاسای زمانه فهرمییه کان له هه ری می کوردستان - عێراق هاتوه، زمانی یاسا و دادگاکان به زمانی کوردییه؟
۲. ئایا پێشکه شکردن بۆ وه رگرتن له په یمانگای دادوه ری (معهد قضاء) به چ زمانیکه و بۆچی؟

۳. هه‌موو رێکاره دادوه‌رییه‌کان به بریاری دادگا‌کانیشه‌وه به زمانی کوردی به‌رێوه‌ده‌چن و ده‌نوسرین؟

۴. ئایا کلێشه و نوسراوی دادگا‌کان له هه‌ریمی کوردستان به چ زمانیکه؟

۵. یه‌که‌م ده‌ستوری عێراق له پاش پرۆسه‌ی ئازادی عێراق و نه‌مانی رژییمی دکتاتۆری له (۲۰۰۵/۱۰/۱۵) دانرا، که‌ تیایدا قسه‌کردن و وتووێژ و ده‌ربهرین له بواره فه‌رمییه‌کاندا به هه‌ریه‌ک له دوو زمانی عه‌ره‌بی و کوردی، وه‌ک ئه‌نجومه‌نی نوێنه‌ران و ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران و دادگا‌کان و کۆنگره فه‌رمییه‌کان پێره‌وه‌کراوه؟

۶. ئایا داواکاری گشتی و دادوه‌ر و پارێزه‌ره‌کان به چ زمانیک بریاره‌کان (قراره‌کان) و دادبینی (مرافه‌عه‌کان) پێشکه‌شده‌که‌ن و ده‌نوسرین؟

۷. ئایا دادگای (شه‌رعی) و دادگای مه‌ده‌نی (بیدائه) و دادگای که‌تن (جرح) و دادگای لیکۆلینه‌وه (تحقیق) و دادگای (جینایات) و ...تد به چ زمانیک بریاره‌کان و دادبینی (مورافه‌عه) و دادگاییکردنه‌کان پێشکه‌شده‌که‌ن و ده‌نوسرین؟

۸. ئایا خوێندن و پرۆگرام و وتنه‌وه‌ی بابه‌ته‌کان له کۆلیجی یاسا و زانسته رامیاییه‌کان به چ زمانیکه؟ بۆچی؟

ئه‌مانه‌و چه‌ندین پرسیا‌ری تر هه‌ن، بۆ وه‌رگرنتی وه‌لامی ئه‌م پرسیا‌رانه به شیوه‌یه‌کی کاره‌کی چه‌ندین داتامان به شیوازی ئاخواتن و نوسین له (دادگایی به‌رایه‌ی که‌لار و دادگایی به‌رایه‌ی خانه‌قین و دادگای تیه‌ه‌لچونه‌وه‌ی گه‌رمیان و به‌شی یاسای زانکۆی گه‌رمیان) وه‌ک نمونه وه‌رگرته‌وه، که له پاشکۆی توێژینه‌وه‌که‌دا ئاماژه‌مان پێداون، که پوخته‌وه‌ی وه‌لامه‌کان له‌م خالانه‌دا ده‌خه‌ینه‌رو:

۱- له شاری خانهقین، دو دادگای بهرای ههن، دادگای بهرای خانهقین - کوردستان، دادگای بهرای خانهقین - دیاله:

۱- دادگای بهرای خانهقین - کوردستان: سه‌رجه‌م نوسراوه‌کان که له‌لایهن عهریزه‌نوسه‌کانه‌وه پیشکەش به هاوالاتیان ده‌کرین به زمانی کوردی یان زمانی عهرهبی له‌سه‌ر داواکاری داواکەر ده‌بیت، هه‌روه‌ها شیوازی ئاخاوتن له دادبینی (مرافه‌عه) و بریاره‌کان (قرار) به زمانی عهرهبین و هه‌ندی‌کجاریش به‌پیی پیویست به زمانی کوردیه.

ب- دادگای بهرای خانهقین - دیاله: سه‌رجه‌م نوسراوه‌کان که له‌لایهن عهریزه‌نوسه‌کانه‌وه پیشکەش به هاوالاتیان ده‌کرین به زمانی عهرهبیه، هه‌روه‌ها شیوازی ئاخاوتن له دادبینی (مرافه‌عه) و بریاره‌کان (قرار) یش به زمانی عهرهبین.

۲- دادگای بهرای که‌لار: سه‌رجه‌م نوسراوه‌کان که له‌لایهن عهریزه‌نوسه‌کانه‌وه پیشکەش به هاوالاتیان ده‌کرین به زمانی کوردیه، (زمانی عهرهبیش له‌سه‌ر داواکاری داواکەر) هه‌یه، که‌چی داواکاری باری شارستانی و ره‌گه‌زنامه (احوال شه‌خسی) به زمانی عهرهبیه و کوردی نییه (چونکه ئاراسته‌ی به‌پۆبه‌رایه‌تی ره‌گه‌زنامه و باری شارستانی ده‌کریت، که به زمانی عهرهبین و ناکریت کوردی بن). به‌لام شیوازی ئاخاوتن له سه‌رجه‌م به‌شه‌کانی وه‌ک (دادگای شه‌رعی، دادگای به‌رای/بیدائه، دادگای که‌تن/جرح، دادگای لی‌کۆلینه‌وه/تحقیق، دادگای جینایات) دادبینی واته (مرافه‌عه) به زمانی کوردیین، به‌لام بریاره‌کان (قرار) به زمانی عهرهبی ده‌نوسرین و تو‌مارده‌کرین.

۳- دادگای تیه‌له‌چونه‌وه‌ی گه‌رمیان - کرکوک (محکمه استئناف گرمیان - کرکوک): له سی به‌ش پیکهاتوه:

۱- دادگای تاوانه‌کان (خیابات).

ب- دادگای نهوجوانان (احداث - نوجوانان).

پ- دادگای تیهه لچوه کان (استئناف - میلکات).

له م سح به شه دا بریاری دادگا (قه راره کان) و بریاری ته دخول ته میزی به زمانی عه ره بی تومارده کرین، به لام دادبینه کان واته (مرافه عه کان) هر له داواکاری و ناگادارکرده وه و ... ته ده مویان به زمانی کوردی ده وترین و گفتوگوده کرین.

۴- به شی یاسای زانکوی گه میان: هه لبه ت ده رچوانی کولجی یاسا ده بنه پاریزهر و دانوس و دادوهر و له دادگاکاندا خزمه ت به یاسا ده که ن، واته زمانی خویندنی چوار یان پینج سالی قوناغی زانکویان رولیکی گرنه ده بینئ بو خزمه تکرده یاسا له دادگاکان و نه و زمانه ش ته رازوی که سینتی پاریزهره که یان دادوهره که ده بی ت له دادگاکاندا. بویه زمانی پروگرامه کانی به شی یاسا رولده بینن له داهاتوی پاریزهر و دادوهرکان چ له هه ری می کوردستان و چ له کوماری عیراقدا.

پروگرامه کانی خویندن له به شی یاسا به زوری به زمانی عه ره بین، به شیک له و سه رچاوانه و هرگیدراونه ته سه ر زمانی کوردی و له لایه ن ماموستاکه وه پیشکه ش به فیرخوازه کانیان ده کرین، ته نانه ت فیرخواز نازاده له وه لامدانه وه ی پرسیاره کان به هر زمانیک کوردی یان عه ره بی بیت. به لام زوربه ی جار گرفت چ له به رده م ماموستاکان چ له به رده م فیرخواره کان دروسته بی ت به هوی نه بونی زاراهوی کوردی به رانه ر به زاراه یاساییه عه ره بییه کان، هه روه ها و هرگیزرانی بیواتا یان نه بونی واتای پراوپر به ده قه و هرگیزدراوه که، به گشتی نه م دو خاله گرفتی سه ره کیی ماموستا و فیرخوازه کانن له پروسه ی خویندنی به شی یاسادا.

پاش ئاراسته کردنی پرسیارهکان و وەرگرتنی داتا و زانیارییهکان، به شیوهیهکی گشتی کیشه و گرفتهکانی بهردهم ئهو پرسیار و وهلامانه، ئهمانه ن:

۱- نهبونی فهرهنگی یاسایی له هه مو بابته و بواره یاساییهکان به زمانی کوردی، که بتوانیت کیشهی زاراو و وشه یاساییهکان چ له پرۆگرامهکانی خویندنی بهشی یاسا، چ له نوسراو و بریارهکانی دادگاگان و پهیمانگای دادوهری چارهسهربکات.

۲- هه بونی وەرگیڕانی وشه بهوشه بۆ وشه و زاراو یاساییهکانی زمانی عهره بی، ههروهها وەرگیڕانی دهقه یاساییهکان به هه مان یاسای ریزمانی زمانی عهره بی، بهمهش وەرگیڕانی ناتهواو و تینهگه یشتن له واتای دهقه یاساییهکان دههینته ئاراو.

۳- به پێی دهستوری عێراقی زمانی کوردی هاوشانی زمانی عهره بییه له سه رجه م قسه کردن و تووویژ و دهربرین له بواره فهرمییهکاندا به ههریهک له دو زمانه، وهک ئهنجومه نی نوینته ران و ئهنجومه نی وهزیران و دادگاگان و کۆنگره فهرمییهکان. که چی له دادگاگانی عێراقدا ئه م یاسایه جییه جیناکرئ، به لام له هه ریمی کوردستاندا جییه جیده کرئ. باشتترین نمونه ش هه ردو زمانه که له دهسه لاتی دادوهری و دادگاگاندا به کارده هینرین. ئه نجام و پێش نیازهکان:

۱- لیژنه یهکی تایبته له پسپوورانی زمانه وانی له گه ل پسپوورانی بواری یاسایی پیکه یینریت به مه به سستی دانانی ههنگاو به ههنگاوی فهرهنگی یاسایی بۆ وشه و زاراو یاساییهکان له هه مو بابته و بواره یاساییهکان به زمانی کوردی.

۲- وەرگیڕانیکی دهقه یاساییهکان له سه ر پێرهوی یاسا ریزمانییهکانی دروسته ی فریزو رسته ی زمانی کوردی، بۆ ئه وه دروسته کان ریزماندروست و واتاراست بن.

۳- ریکخستنهوهی سه‌رجه‌م کلێشه و نوسراوه‌کانی عهریزه‌نوسه‌کان و دادگاگان و ته‌نانه‌ت په‌گه‌زنامه‌ی باری شارستانی به زمانی کوردی له ههریمی کوردستاندا.

۴- له ماده‌ی (۶) په‌رله‌مانی کوردستاندا هاتوه، ((هه‌موو رێکاره دادوه‌رییه‌کان به بریاری دادگاگانیش‌ه‌وه به زمانی کوردی به‌رپۆه‌ده‌چن و ده‌نوسرین)). به‌لام ته‌نها دادبیینیه‌کان (مورافه‌عه‌کان) به ئاخاوتنی زمانی کوردیه‌یه، به‌لام بریاره‌کان و تۆمارکردنیان به زمانی عهره‌بیه‌یه، بۆیه پێویسته چاره‌سه‌ری ئه‌م گرفته بکریته.

۵- پێویسته ده‌سه‌لاتی سیاسی کوردی و په‌رله‌مانتاران‌ی کورد له به‌غداد جه‌خت له‌سه‌ر جێبه‌جێکردنی پرۆژه‌یاسا‌کانی ده‌ستوری عێراقی ماده‌ی (۴) ی سالی (۲۰۰۵) بکه‌نه‌وه، که زمانی کوردی هاوشانی زمانی عهره‌بی له بریارو نوسراوه‌کانی دادگاگان وه‌ک دامه‌زراوه‌یه‌کی حکومی جێبه‌جێ بکریته.

۶- پێویسته په‌یمانگای دادوه‌ری له ههریمی کوردستان چ له ئاماده‌کردن و جێبه‌جێکردنی یاسا‌کان، چ له تاقیکردنه‌وه‌ی وه‌رگرته‌ی دادوه‌ره‌کان، زیاتر گرنگی به زمانی کوردی بده‌ن وه‌ک له زمانه عهره‌بیه‌یه‌که، نه‌وه‌ک به‌پێچه‌وانه‌وه.

سه‌رچاوه‌کان:

- ۱- الدستور العراقي - دستور العراق الجديد، ۲۰۰۵.
- ۲- سايته‌ی په‌رله‌مانی کوردستان (www.parliament.krd).
- ۳- چاوپێکه‌وتن (دادگای به‌رای به‌لار، دادگای به‌رای خانقین، به‌شیک له دادوه‌رکان، عهریزه‌نوسه‌کان، وه‌رگرته‌ی پرۆگرامی که‌هولنجی یاسای زانکۆی گه‌رمیان).

پاشکۆکان

په‌ناوی خودای پده‌شتمو بهیرمیان په‌ناوی که‌نومه

په‌رهنمائی کوردستان - عێراق

پشت به حوکمی برگیه (١) له ساددهی (٥٩) ی یاسای ژماره (١) ی سالی ١٩٩٢ ی هموارکراو و، لاسه پشتماری ژماره ی یاسای لهنه‌مانی په‌رهنمان، په‌رهنمائی کوردستان - عێراق له دانیشی لاسی ژماره (٩) ی رۆژی ٢٩/١٠/٢٠١٤ برهاری ده‌رجیواندنای له یاسایه ی:

یاسای ژماره (٦) ی سالی ٢٠١٤

یاسای زمانه هه‌رمیه‌کان له هه‌رمێس کوردستان - عێراق

په‌شی یه‌کهم

پێشاهه و ژاراوه‌کان

مانده‌ی (١)

مه‌به‌ست له‌م ژاراوانی له‌م یاسایه‌دا به‌کارهاتوون له‌مانه‌ن:

یه‌کهم: هه‌رمێس: هه‌رمێس کوردستان - عێراق.

دووم: زمانه هه‌رمیه‌کان: له‌و زمانه‌نیه‌که‌ به‌ئێ ده‌سه‌رووری هه‌میشه‌یی عێراق دا‌ن به‌ هه‌رمی بووتایه‌دا براره‌.

په‌شی دووم

پشهما و ئاسا نه‌چکه‌کان

مانده‌ی (٢)

کوردی و هه‌رمی دوو زمانی فرمێن له‌سه‌راسه‌ری عێراقدا، له‌ کوردستانی عێراقدا زمانی کوردی زمانی سه‌ره‌که‌یه‌.

مانده‌ی (٣)

له‌ کوردستانی عێراقدا زمانی پشکه‌نه‌کانی تهری زورکسان و سه‌ریان و نه‌رمه‌ن له‌ په‌که‌ی په‌رته‌وه‌ریانی عێراقدا و له‌ کانی پشماندا، له‌ پات‌زمانی کوردیدا فرمێن.

په‌شێن سه‌یهم

زمانی یاسا و دادگا‌کان

مانده‌ی (٤)

په‌ژه‌ یاسا و به‌راره‌ و په‌ره‌وه‌ و په‌شمانیه‌کان له‌ هه‌رمێسدا به‌ زمانی کوردی لاساده‌ ده‌که‌رێن و ده‌ده‌که‌رێن.

مانده‌ی (٥)

ده‌لی یاسا و به‌راره‌کان له‌ رۆژنامه‌ی فرمێن له‌ هه‌رمێس کوردستان به‌ زمانی کوردی و هه‌رمی پات‌ده‌که‌رێنه‌وه‌، ده‌قه‌ کورده‌که‌ سه‌رچاره‌ و بنه‌مانه‌.

مانده‌ی (٦)

یه‌کهم: هه‌موو زنگاره‌ داوه‌ریه‌کان به‌ به‌راره‌ی دادگا‌کانیشمه‌وه‌، به‌ زمانی کوردی به‌رته‌وه‌ ده‌چن و ده‌هوسه‌رن.

دووم: له‌گه‌ر لایه‌نیکی داواکه‌ زمانی کوردی نه‌زانیت، په‌شمانه‌ دادگا‌ وه‌رگه‌رته‌کی بۆ دانین یه‌کانت.

په‌شی چوارهم

زمانی دامه‌زنگه‌کانی حکومه‌ت و نامه‌زێاوه‌کانی ده‌که‌

مانده‌ی (٧)

زمانی کوردی، زمانی لاساوون و نووسینی فرمێن - ارجم دامه‌زێاوه‌ ده‌سه‌رووری - فرمانگه‌کانی هه‌رمێس.

املیم خوردستان - الخراق
مجلس الوزراء
وزارة العدل
رئاسة الادعاء العام
دائرة الادعاء العام في كرميان
نيابة الادعاء العام في كلار

هه ریتیسی كوردستان - هه راتی
نه بیهه سی وه زیوان
وه زاره تسی داد
سه رێكابه تسی داواكارێ گشتی
هه رمانگه ی داواكارێ گشتی له كرمیان
جێگه یه تسی داواكارێ گشتی له كه لار

ژماره ١١٤
هه راره ٠١٩/٥/٤٩

بۆ/هه رمانگه ی داواكارێ گشتی له گه رمیان
ب / داواكارێ

هه وێنج له گه ن نووسراوماندا وێه به كه له یاداشتێ به رێزان نه تدامانی داواكارێ گشتی له جێگه یه تسی داواكارێ گشتی كه لار ده نیتیرین بۆتان تکه یه به هه رمون بۆكارێ پێویست .

له گه ن ریزدا.....

دادوه ر

زانهار حبیب سعید

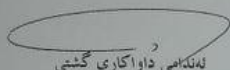
هه ندامی داواكارێ گشتی

٠١٩/٥/٤٩

وێه به كه بۆ :
هه رچه و هه مگان

بویه داواکارین له بهریتان تم یاداشتمان بهرزبکریتموه بویهریتان له نهنجوومدنی داداوهری له
هرنمی کوردستان بهمه بهستی چاره سهر کردنی نهوپا بهته که باهه تیکه شیای ههلو ههست
له سهر کردنه و په یوه ندی بهیه کتیک له پایه هره گرنگه کانی هیه تیک هیه که نه ویش زمانی
کوردیه بهیاسا ریکخواه.

له گهله ریزدا...

له ندهمی داواکاری گشتی

دلیر نریمان سیحان

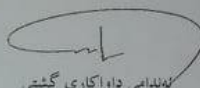
۰۰/۰۵/۰۹

له ندهمی داواکاری گشتی

سامی حمید امین

۰۰/۰۵/۰۹

له ندهمی داواکاری گشتی

زانیار حبیب سعید

۰۰/۰۵/۰۹

به‌رێز به‌پرێسی فه‌رمانگه‌ی داواکاری گه‌شتی گه‌رمیان

ب / یاداشت

له‌باش ده‌رجوونی یاسای ژماره (٦) ی سالی ٢٠١٤ (یاسای زمانه فه‌رمیه‌کان له هه‌رێمی کوردستان) وه‌ به‌تایبته‌ له‌ماده‌ی (دووهم) که‌تبه‌دا هاتوو (زمانی کوردی له‌هه‌رێمی کوردستان زمانی سه‌ره‌کیه) وه‌ له‌فه‌ سه‌نی سه‌ی یه‌م له‌به‌شی (زمانی یاساو دادگاگان) له‌ماده‌ی (چوارهم) دا هاتوو که (ده‌رجواندنی پرۆژه یاساو بریارو رێساو رێنماییه‌کان له‌هه‌رێمی کوردستان به‌زمانی کوردی یه‌ وه‌ هه‌روه‌ها له‌ ماده‌ی (شه‌شه‌م) له‌ بره‌گه‌ یه‌ که‌مدا هاتوو (سه‌رجه‌م رێککاره‌ یاساییه‌کان له‌ گه‌لێدا بریاره‌کانی دادگا به‌ زمانی کوردی ده‌ده‌کریت) ، به‌لام تێبینی ده‌کریت سه‌ره‌رای ده‌رجوونی نه‌م یاساییه‌ له‌ لایه‌ن په‌رله‌مانی کوردستان و بلاو کردنه‌وه‌ی له‌ رۆژنامه‌ی وه‌فایی کوردستان وه‌ به‌رکارکردنی که‌ ده‌ بیته سه‌رجه‌م یاساو بریاره‌کان وه‌ کو خۆی جێ به‌جێ بکریته‌ ، که‌ جێ تێبینی ده‌کریت له‌دادگاگانی (باری که‌سه‌ی و به‌راینی و لیکۆلتیسه‌وه‌) ی که‌لار سه‌رجه‌م رێککاره‌ کارگێریسه‌کان (نووسراو کردن بۆ دامه‌زراوه‌کان) وه‌ رێککاره‌ دادوه‌ریه‌کان (نوسینه‌وه‌ی دادبێسی یه‌کان و بریاره‌کان) به‌زمانی سه‌ره‌بی سه‌رجه‌میان له‌نجام ده‌درێن و ده‌ده‌کرین له‌مه‌ش پێچه‌وانه‌ی جوکه‌کانی نه‌م یاساییه‌ن . جا ئێمه‌ وه‌کو نه‌ندامانی داواکاری گه‌شتی له‌ جێگرایه‌تی داواکاری گه‌شتی که‌لار وه‌کو نه‌رکی پێشه‌که‌مان که‌ به‌کیک له‌ نه‌ر که‌کامان چاودێری کردنی مه‌شروعه‌ته بۆباش یاده‌ کردنی یاساکان وه‌ بۆنه‌وه‌ی ریز له‌یاساکان و بریاره‌کانی په‌رله‌مانی کوردستان بکریته‌ که‌ تا که‌ مه‌رجه‌ی بالای یاسا دانانه‌ له‌ هه‌رێمی کوردستان وه‌ بۆ زیاتر گرنگیدان و بایه‌خدان به‌زمانی دایک که‌ زمانی کوردیه‌ وه‌کو له‌ هۆیه‌کانی ده‌رجواندنی یاساکه‌بشدا هاتوو (یاسای ژماره ٦ ی سالی ٢٠١٤) وه‌ بۆ ریزگرتن له‌ زمانی ناخاوتنی خه‌لکی ده‌قه‌ری گه‌رمیان که‌ هه‌ر له‌ دوا‌ی راپه‌رینه‌وه‌ زمانی کوردی له‌ دادگاگاندا چه‌سه‌پترواوه‌ بۆته‌ نه‌مه‌ری واقع وه‌ زۆریه‌ی هه‌ره‌ زۆری دانیشه‌وانه‌که‌ی کورد زمانن و سه‌رجه‌م قوربانیه‌کان دراون له‌پێشودا ده‌رله‌نجامی کورد زمانیان بووه‌ له‌گه‌ن سه‌رجه‌م نه‌وه‌ نه‌ه‌مانیه‌ی به‌سه‌ر خه‌لکی کوردستاندا هاتوو به‌ گه‌شتی .

 رقم ۶۰/۲۱
 بهروز ۲۰۱۸/۵/۲۹

**بۇ / سرحدی عدالت دواکاری کشتی
بابت / بہاولپور**

ھاویئچ نہ گھن ٹووسراوماندا وئٹہ یہ نہ کہ لار یہ ژمارہ (۱۱۴) نہ
 (۲۰۱۸/۵/۲۹) بۇتآن دہئیرین ، وئک نہ ناوہرؤکی یاداشتہ کہدا ھااتووہ داوای جئیہ جن کردنی یاسای ژمارہ (۶) ی سالی
 (۲۰۱۴) ی (یاسای زمانہ ہرمیہ کان نہ ہرئیس کوردستان) دہکات و تئیبئیی نہوویان ہدیہ نہ سہر پیریارکاشی دادگاشی
 (باری گہ سئیش و بہرائی و ٹیکوئلیئہود) نہ کہ لار کہ سہرہرای دہرچوونی یاسای ناسازہ پیکراو پیریارکاشیانی بہ زمانہ
 عمرئیس دہووسن بۇئہ داوکاری نہ بہرئیزتان نہرئیکہی خۇتائہوہ بہ ہرمون بہ ناگادار کردنہوہی نہ تجوسہنی دادوہری بۇ
 چارہ سہر کردنی نہم بابتہ نہ .

نہ گھن رؤژہا.....

 دادوہر

نزار حسن علی
 بہرپرسی سرحدی عدالت

وئٹہ یہ نہ بۇ:

- چکر ایہنی داوکاری کشتی نہ کہ لار ، ٹووسراوتان نہ سہرہوہ بۇ ناگادارایتان .
- ڈوسیدی کشتی

ناوئیشان ، کہ لار - شہیدان - فلکھی ناوارمکان - E-mail: dawakaregshyty@gmail.com . ژ نہ لہ فون (۰۷۴۸-۱۱۵۸۸۵)

اقلیم کوردستان - العراق
مجلس الوزراء
وزارة العدل
رئاسة الادعاء العام
هيئة الحق العام

کوردستان-عێراق
مەمەنی وهێزان
وهزارهتی داد
پایهتی داواکاری گشتی
دهستهی مافی گشتی

پێکهوایی/ ٢٠١٩ / ٢٠١٩

٦١٥ / ١٩١٩

بۆ/ وهزارهتی داد / ب. کاروباری یاسایی
ب/ نارێنی نوسراو

ههواپێچ له گهڵ نوسراومان و ئهنهیهک له نوسراوی فهرمانگهی داواکاری گشتی
گهرمیان / به دوا داچوون زمهاره (٦٠/٢ له ٢٠١٩/٥/٢٩) بۆ تان پهوانه ده که یه
بهمه بهستی ناگادار کردنه وهی نهنج و مهنی دادوهری له رێگه ی خۆ تانه وه له گهڵ
پێزدا.

دادوهر

نازاد حسن احمد

سه روکی داواکاری گشتی

بۆ کاروباری یاسایی
بۆ نازاد حسن احمد
٢٠١٩ / ٥ / ٢٩

ههواپێچ له گهڵ نوسراومان و ئهنهیهک له نوسراوی فهرمانگهی داواکاری گشتی
گهرمیان / به دوا داچوون نوسراوتان له سه ره وه بۆ ناگاداریتان له گهڵ پێزدا.
هی تابهت.

إقليم كوردستان / العراق
مجلس القضاء
المديرية العامة لمكتب المجلس
مديرية شؤون القضاة

هەڕێوی کوردستان / عێراق
ئەنجومەنی دادوەری
بەڕێوەبەرایەتی گشتی نوێنەگە ئێنجومەن
بەڕێوەبەرایەتی کاروباری دادوەران

Date: ٢٠١٩/١١/١١

ژماره: ١٢١١ / ٢٧١٩
رنگهوت: ١
٢٧١٩ كوردی

حكومتي ههريش كوردستان
وزارتي داد
بهره هههه
ژماره ٩
بهره

بۆ / وهزارهتی داد- بهرێوهبەرایەتی کاروباری یاسایی

ب / وهلام

نووسراوتان ژماره (٢٠١٩/٢٨ له ٢٣٦٥/٢٠).
سهبارته به ناوهڕۆکی نووسراوی سه ره وه تان به هاوینچ و ئینه یهك له نووسراوی ئەنجومەنی دادوەری
ژماره (٢٣٨٧/١ له ٢٠١٨/١٢/٢٧) بۆ تان ده نێزین كه له دانێشتنی ٢٠١٨/١٢/٢٤ پاسا رده یان ده ركردوو ه
له سه ره با به تی به كار هێنای هه ر دوو زمانی عه ره بی و كوردی بۆ نه و هاوولاتیانه ی كه داوای مافی خۆیان و
به لگه نامه كاتیان پێش كه ش ده كه ن پالێشت به یاسای ژماره (٦ بۆ ساڵی ٢٠١٤) كه له به ر له مانی كوردستان
ده رچوو ه وه ده ستووی عێراق بۆ ساڵی (٢٠٠٥) كه هه ر دوو زمان فه رمین له ده وله تی عێراقی فیدرال و
ئه گه ر بیا ره كانی (القرار القضا ئی) به زمانی عه ره بی ده ر بچیت نابیته ییجه وانه ی یاسای سه ره وه
چو كه دانێشته كانی دادگا (جلسات المرافعه) به زمانی كوردیه ، به ره موون به وه رگرتنی له گه ل ڕێژدا .

به ڕێژه زۆری داد

هاوینچ / فهرمانات له سه ره تارا سگرتی
- نووسراوی نامازه ییكراو . نامه رۆك كانه م
نووسراوه بۆ سه ره رۆكابه تی داوکار
گه تارا ده بچیت مافی خۆیان له گه ل ڕێژدا
ب. گه تارا داد
و ئینه یهك بۆ ١٢/١١/١٩

- سه ره رۆكابه تی داوکار ی گه تیی - ده ستی مافی گه تیی / نووسراوتان ژماره (٦١٥ له ٢٠١٩/١٢/٢٠) به هاوینچ
- و ئینه یهك له نووسراوی نامازه ییكراو له گه ل ڕێژدا .
- نۆسیه ی نووسراوه ده رچوو ه گان .
- نۆسیه ی خولاو .

العقد :
التاريخ : ٢٠ / /

التليم كورنستان - العراق
مجلس القضاء
محكمة الاحوال الشخصية في كلار

عقد الزواج

انني القاضي محكمة الاحوال الشخصية في كلار السيد (

سجلت ماهو آت :

حضر كل من السيد و الانسة امامي

وبعد توفر جميع الشروط الشرعية و الصحيحة و القانونية اللازمة ، تم تسجيل عقد الزواج بينهما على مهر :

محلته
والمؤجلة

يباق بنعمة الزوج ال اقرب الأجلين (الطلاق او الوفاة)

معلومات عن :	الزوج	الزوجة
دائرة الاحوال المدنية :	_____	_____
رقم السجل :	_____	_____
رقم الصحيفة :	_____	_____
تاريخ الولادة :	_____	_____
العالة الزوجية :	_____	_____
الشروط او الملاحظات ان وجد :	_____	_____

القاضي

الموظف المختص

بهريز / دادومري دادگای باری کهستی له که لار

ب / لیکنتر ماره بپین

بهريز ، نيمه که له خواره وه زانیاری تهواو لهسه که سایه تيمان به بیان کراوه و واژمان کردوه ، لهسه ویستی تهواری خومان و بهر زامه ندی تهواوه وه ، وه له بهر شهوی هیج جوره کۆسپینکی (شهروی ، یاسایی ، تهندروستی) نییه له پنگه مان بویه داواکارین که لیکنان ماره بپین لهسه ماره یی :

پیشگی :

پاشگی :

مەرج نەگەر هەبیت :

لهسه ماره بپاو	لهسه ماره بپ	زانباریه کان
		ناوی سیانی
/ /	/ /	له دایک بووی
کچ	کور	باری هاوسه ریستی
موسلمان	موسلمان	نایین
عیراقی	عیراقی	رهگه زنامه
		پیشه
		ناو نیشانی تهواو
		فهرمانگی باری شارستانی
		ژماره ی تواری باری شارستانی
		ژماره ی په ره ی باری شارستانی
		ژماره ی رهگه زنامه ی عیراقی
		بهرواری ده رجوونی رهگه زنامه ی عیراقی
		شویتی ده رجوونی رهگه زنامه ی عیراقی
		ژماره ی تلیفون یان موبایل
		واژ

هەرێمی کوردستان – عێراق

نه‌نجۆمه‌نی وه‌زیران

وه‌زاره‌تی داد

به‌ریوه‌به‌رایه‌تی گه‌شتی هه‌رمانگه‌کانی داد

هه‌رمانگه‌ی دادنووسی (که‌لاز/١)

به‌روار: / / ٢٠ / / بریکارنامه‌ی تاییه‌ت به‌ نۆتۆمبیل / ژماره‌ی گه‌شتی / تۆمار/

مسن () به‌ریز () م ()

کرده بریکاری تاییه‌تی خۆم به‌ پینی نهم بریکارنامه‌یه مافی هه‌یه به‌ فرۆشتنی نه‌و نۆتۆمبیله‌ی که ژماره‌که‌ی و وردمه‌کاریه‌که‌ی له‌ خواره‌وه هاتوووه وه تۆماری بکات به‌ ناوی هه‌ر که‌سیک که خۆی بیه‌وئیت له‌ به‌ریوه‌به‌رایه‌تی هاتوچۆی تاییه‌ تمه‌ند و مافی دان پیندانه‌ی هه‌بیت و واژوو له‌سه‌ر گه‌ڕیبه‌شتی فرۆشتن بکات و یساره وه‌بگه‌ڕیت و مافی هه‌له‌نوه‌شاندنه‌وه‌ی هه‌بیت و سالنامه‌ی نۆتۆمبیل وه‌بگه‌ڕیت و مافی گواستنه‌وه‌ی له‌ پارێزگایه‌که‌وه‌ بۆ پارێزگایه‌کی تر هه‌بیت و بژارده‌نه‌کان و رسومات بدات و مافی به‌پیندانی هه‌بیت و داواکاری پێشکه‌ش بکات و مافی دانانی نیشانه‌ی گلدانه‌وه و هه‌لگه‌رتنی هه‌بیت و مافی ئیخووبینی هه‌بیت له‌ نساوه‌وه‌ی و دهره‌وه‌ی عێراق و مافی نه‌وه‌ی هه‌یه‌ که‌سیکی تر بکات به‌ بریکاری خۆی و لای بدات بۆیه له‌ خواره‌وه واژوووم کرد.

واژۆی بریکادهر:

ناوی سیانی:

ژماره‌ی ناسنامه: به‌رواری دهرچووینی: / / ٢٠ دهرچوو له:

ئاوینیشان: مۆیایل:

ژماره‌ی نۆتۆمبیل	ژماره‌ی سالنامه
جۆری نۆتۆمبیل	
به‌نگ	سالی دهرسکه‌رتی
ژماره‌ی لاشه	
ناوی خاوه‌نی	

ناماده‌ببۆ له‌ پێشم بریکادهر () دوا‌ی دهلنیا‌ببۆن له‌ ناسنامه‌ی ده‌قی بریکارنامه‌که‌م بۆ خوینده‌وه‌ و دانی به‌ ناوه‌به‌رێکه‌که‌ی نا دوا‌ی له‌ به‌رمه‌لدا واژۆی کرد، منیش په‌سه‌ندم کرد له‌ ریکه‌وتی / / ٢٠ .

هەرێمی کوردستان - عێراق

گه‌نجوومه‌نی وه‌زیران

وه‌زاره‌تی داد

به‌رێوه‌بهرایه‌تی گه‌شتی فه‌رمانگه‌کانی داد

فه‌رمانگه‌ی دادنووسی (که‌لار ۱)

به‌رواز: ۲۰ / /

أقليم كردستان - العراق

مجلس الوزراء

وزارة العدل

المديرية العامة للدوائر العدلية

دائرة كاتب عدل (كلار ۱)

ژماره‌ی گه‌شتی :

بریکار نامه‌ی گه‌شتی ره‌ها

من)

(به‌رێز به‌رێزهر)

گرده‌ بریکار و گه‌شت ده‌سه‌ڵاتیکی یاسایی خۆم پێدا بۆ ئه‌وه‌ی له‌سه‌ر ئه‌و مه‌افه‌ یاسایی و شه‌ریعه‌یانه‌ی به‌شێن بۆ بریکاره‌که‌م که‌ په‌فتار بکات وه‌ک کێن و فرۆشێتی سامانی گۆنیزاو وه‌نگۆنیزاو و پارمه‌تی و ده‌سه‌کته‌وه‌ن و خه‌رجکردن و وه‌رگرتن و لێ وه‌رگرتن و دان پێدانان و واژه‌ له‌ماف هێنان و مافی به‌خه‌شێن و له‌ئاماده‌تی ده‌سه‌به‌ری دارایی (که‌فاله‌ التضامنه‌ أو العاله‌) بۆ دانای بارمه‌ و بارمه‌گیری (الرهن والاژه‌ان) له‌سه‌ر سامانی گۆزاراو و نه‌گۆزاراو و مافی لابردنی بارمه‌ی هه‌میه‌تی و مافی گواسته‌وه‌ (حق الانتفال) و مافی دابه‌شکردن و دابه‌رکردن و جها‌کردنه‌وه‌ و په‌خه‌ستن و تکه‌لکه‌کردنه‌وه‌ و راس‌کردنه‌وه‌ی جو‌ر و پۆلێنی په‌که‌زی زه‌وی و زار و داواکردنی فریوو و فه‌رز و وه‌رگرتنی پێشینه‌کان (السلف) ب‌عدام و ده‌زگا فه‌رمی و نه‌یچه‌ فه‌رمیه‌کان و بانگ و پێکه‌خه‌وه‌کان هه‌میه‌تی و مافی په‌که‌زێدان په‌که‌زێگرتن و داخه‌ل بوون له‌ زیادکردنی ئاشکراو نه‌ئاشکراو و مافی واژووکردن و له‌ئاماده‌تی گه‌شت جو‌ره‌گرێبه‌ست و رێک که‌وشن و په‌رواکانی بازرگانی (کۆمپیه‌انو سفه‌حه‌چه‌ چه‌ک) و په‌سوله‌ و جبه‌رکردن هه‌میه‌تی و مافی معلومه‌شاندنه‌وه‌ (فسخ ای کۆمپیه‌اله‌ و گرێبه‌سته‌کان و مافی کردنه‌وه‌ی نه‌ژمه‌ری ده‌وان (الحساب الجاری) و یاشه‌که‌وت (التوفیر) و مافی دانان و راکه‌شانی باره‌ی هه‌میه‌تی له‌بانگ و داوا‌ی ئاسانکاری بانگ بکات وه‌ک بارمه‌ته‌ نامه (خطاب ضمان) و باوه‌رپیکراوی قه‌واله‌ین (الأتمعات المستندة) وه‌هره‌زێکتی ئه‌روا‌وی بێشوانی و ده‌رخه‌ستی نه‌ژمه‌ری بانگ بکات و مافی وه‌رگرتنی موجه‌ هه‌میه‌تی له‌سه‌ر چه‌م دام و ده‌زگا فه‌رمیه‌کان و نه‌یچه‌ فه‌رمیه‌کان و سه‌ردانی به‌رێوه‌بهرایه‌تییه‌ی کانی ئه‌مبارکردنی خاوه‌بهره‌ و باجی ده‌رامه‌ت بانگ بۆ جیه‌یه‌جیکردنی مامه‌له‌کانم و مافی لێبوودنی هه‌میه‌تی له‌ باجی خاوه‌بهره‌ و ده‌رامه‌ت و سه‌ردانی به‌رێوه‌بهرایه‌تی هاوچه‌ج بکات بۆ په‌ ناوکردن و ئێکه‌ردنه‌وه‌ی سالدانه‌ هه‌روه‌ها مافی لێخه‌وێنی ئۆبیه‌لی هه‌میه‌تی و سه‌ردانی به‌رێوه‌بهرایه‌تی گۆسه‌ر بکات بۆ ده‌وا‌هه‌ کردن یاخوود وه‌رگرتنه‌وه‌ی ئه‌و کاتوو شه‌که‌نه‌ی به‌نا‌وی منوه‌ ها‌وو و پێدانی هه‌رچه‌یه‌ک یۆوست پێت له‌ باج و خه‌رجی یاسایی و مافی دامه‌زاردنی کۆمپیه‌انو کارگه‌کان و ئه‌مبارکردن و سه‌ینه‌وه‌ی هه‌ما و نا‌وی بازرگانی هه‌میه‌تی و مافی ئه‌مبار و به‌ره‌زکردنه‌وه‌ی داوا و سه‌کالی هه‌میه‌تی له‌سه‌ر چه‌م دادگایه‌که‌دابه‌ هه‌موو جو‌ر و قه‌ناغ و په‌له‌ کانیه‌وه‌ و مافی هاو‌زێتی پرکابه‌ری هه‌میه‌تی(حق الخصومه‌) له‌ به‌رده‌م هه‌موو دادگایه‌که‌دابه‌ به‌ هه‌موو جو‌ر و په‌له‌ کانیه‌وه‌ و په‌دا‌یانا به‌جێت تا کۆتایی قه‌ناغه‌کانی دادیه‌تی و دادگایی کردن تا دا‌وا‌یه‌که‌ په‌له‌ی بێه‌وره‌گرێتی وه‌ چونه‌ نا‌و هه‌موو دا‌وا‌یه‌ک و سه‌کالیه‌ک و ده‌ک داوا‌کار. دا‌واله‌یکراو و که‌سی سه‌یهم و بۆ ئه‌م که‌سه‌ سه‌ه‌ش مافی نه‌کۆتی و دا‌گایی هه‌میه‌تی و به‌نگه‌ پێشته‌وه‌ به‌ هه‌موو جو‌ره‌گالی و دا‌وا‌ی رکه‌ردنه‌وه‌ی به‌نگه‌ بکات و سه‌وێند ب‌دات و پارزی بیه‌ت به‌ سه‌وێند و سه‌وێندیش ره‌هه‌بکاته‌وه‌ و مافی دا‌وا‌کردنی نا‌و‌بو‌وز (التحکیم) و دانای لێزان و لادانای بکات و دا‌وا‌ی رکه‌ردنه‌وه‌ی دا‌وه‌ر بکات و سه‌کالا ده‌ره‌فیان ئه‌مباریکات و مافی خۆشبوون و پێکه‌کاته‌وه‌ و دانای هه‌میه‌تی (حق الاقرار) دا‌وا‌ی پێکه‌گرتن له‌ سه‌فه‌رکردن و پێکه‌ پێدان بکات و مافی دانای گه‌دانه‌وه‌ی په‌ده‌گی و به‌ردوام و هه‌لگه‌رتیان هه‌میه‌تی و مافی دا‌وا‌کردنی نه‌هه‌شتی فره‌به‌ش(طلب زلفه‌ الشیوع) و مافی رکه‌ردنه‌وه‌ و ده‌سه‌ت هه‌لگه‌رتن و پو‌چکه‌کردنه‌وه‌ی دا‌وا‌ی هه‌میه‌تی سه‌ردانی بکه‌سه‌کانی یۆبیس و ئاسایش و ده‌سته‌ و لێزه‌نه‌کانی لێکه‌وتنه‌وه‌ی بکات بۆ سه‌رکردنی په‌را‌وی لێکه‌وتنه‌وه‌کان وه‌ ئاماده‌بوون له‌ کاتی لێکه‌وتنه‌وه‌ی یۆبیس و سه‌ره‌تایی و دا‌وه‌ری و مافی پێشه‌کش کردنی دا‌وانامه‌کار و پارێزنامه‌ پێشه‌کش کردنی سه‌به‌ته‌کان و مافی گواسته‌وه‌ی دا‌وا و دا‌وا‌ی راکه‌شتی ئه‌مه‌نبار و به‌ردان و ئازادکردن بکات و به‌جێته‌ نا‌و‌دا‌یه‌بینه‌کانی با‌ری که‌سه‌بانی له‌کێشه‌کانی ها‌وسه‌رتنی و خه‌رجی بزۆی و گۆیه‌لانی ها‌وسه‌ری و لێک جها‌پوه‌نه‌وه‌ و ده‌سه‌ت لێک به‌ردان و په‌چه‌ک و دا‌یه‌نی و هه‌ر دا‌وا‌یه‌که‌ تری با‌ری که‌سه‌تی و مافی تانه‌ پێدان هه‌میه‌تی (حق الطعن) له‌ (حکم) و فه‌رمان و په‌رپاره‌کانی دا‌گا و ده‌سه‌ت و لێزه‌نه‌کانی ئایه‌مه‌نه‌ به‌ سه‌ر چه‌م جو‌ر په‌له‌ کانیه‌وه‌ وه‌ک پێدا‌چو‌ونه‌و و تێه‌لچو‌ونه‌وه‌ و دا‌گا‌پێکه‌ردنه‌وه‌ و نا‌زازی له‌ په‌رپاری باش مه‌له‌ و نا‌زازی که‌سه‌نی دی و هه‌رچه‌ره‌ تانه‌یه‌کی ئه‌ر و سه‌ردانی فه‌رمانه‌ی دادنووس بکات بۆ ئه‌وه‌ی هه‌شدار ب‌دات و وه‌ری به‌گه‌رتی وه‌ راپه‌گه‌یه‌رتی وه‌ پێی راپه‌گه‌یه‌رتی وه‌ پاره‌ دا‌به‌یت و وه‌ر به‌گه‌رتی و به‌جێته‌ به‌رێوه‌بهرایه‌تی جیه‌یه‌جیکردن بۆ جیه‌یه‌ جیکردنی ئه‌و په‌رپار و به‌نگه‌نامه‌نایه‌ شیا‌وی جیه‌یه‌جیکردن وه‌ دا‌وا‌ی گه‌رتن و به‌ردانی فه‌رزدار بکات و دا‌وا‌ی پێکه‌ گه‌رتنی سه‌فه‌ری فه‌رزدار و پێکه‌ پێدانی بکات و دا‌وا‌ی گه‌دانه‌وه‌ی جیه‌یه‌جیکاری و په‌ده‌ و هه‌لگه‌رتیان بکات و مافی پێکه‌تانی له‌ سه‌ر به‌شێک له‌ قه‌مه‌ز یان هه‌مو‌وه‌ی هه‌میه‌تی و پاره‌ دا‌به‌یت و وه‌ر به‌گه‌رتی و تانه‌ له‌ په‌رپاره‌کانی جیه‌یه‌جیکاری ب‌دات به‌ هه‌موو . و په‌له‌ کانیه‌وه‌ و به‌جێته‌ دا‌گا بۆ ده‌کردنی گه‌شت جو‌ره‌ به‌نگه‌نامه‌ی شه‌ه‌ی و یاسایی وه‌ک ده‌رکردنی دابه‌شنامه‌ و لێده‌چوون له‌ دابه‌شنامه‌ و مافی ئه‌مبارکردنی سه‌مه‌ هه‌میه‌تی (حق النظم) له‌ فه‌رمانه‌ سه‌کالا نامه‌کان و سه‌ردانی به‌رێوه‌بهرایه‌تی و فه‌رمانه‌گه‌ که‌سه‌یه‌کان بکات به‌ هه‌موو جو‌ره‌گالی و واژوو له‌ جیا‌یی من بکات وه‌ ما به‌لێدانی هه‌میه‌تی و پێی مه‌یه‌ گه‌شت ئه‌وه‌ ده‌سه‌ڵاته‌نامه‌ یان هه‌لده‌تکه‌سیان یان به‌رپاکه‌زێکی دیکه‌ ب‌دات و لایب‌دات (عزل) بۆ په‌له‌ خا‌وه‌ره‌ و واژوو کرد .

واژوو و په‌سه‌ندکردن له‌ پشته‌وه‌ی

أقليم كردستان – العراق
مجلس وزراء
وزارة العدل
مديرية العامة للدوائر العدلية
دائرة كاتب عدل

هه‌ڕێمی کوردستان – عێراق
ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران
وه‌زاره‌تی داد
به‌ڕێوه‌به‌رایه‌تی گه‌شتی فه‌رمانه‌گه‌کانی داد
فه‌رمانه‌گی دادنووسی

به‌روار: / / ٢٠١
به‌ریکارنامه‌ی تاییه‌ت
ژماره‌ی گه‌شتی /
ژماره‌ی /

من که له خوارهوه واژۆم کردوووه

به‌ریکارنامه‌ی تاییه‌تم دا به به‌پێز/ پارێزهر

به‌مه‌به‌سته‌ی وه‌رگرتنی پاره‌ی گه‌نمه‌که‌م له ساییو و بانکی که لاره‌ مافی واژۆکردنی

هه‌بیت بۆ ئهم مه‌به‌سته‌.....
.....
.....
.....
.....

مسانی واژۆکردنی هه‌بیت له‌سه‌ر مامه‌له‌کانی تاییه‌ت به‌م کاره‌ و سه‌ردانی فه‌رمانه‌گه‌
په‌یوه‌نداره‌کان بکات بۆ جێبه‌جێکردنی بۆیه‌ له‌ خوارهوه‌ واژۆوم کرد.

واژۆی به‌ریکارده‌ر:

ناوی سیانی:

به‌رواری ده‌رچوونی: / / ٢٠١

ژماره‌ی ناسنامه:

مۆبایل:

ناونیشان:

ناسنامه‌بوو له‌ پێشم به‌ریکارده‌ر) دوا‌ی دانیابوو له‌ ناسنامه‌ی ده‌قی به‌ریکاره‌که‌م بۆ

خوێنده‌وه‌ و دانی به‌ناوه‌ڕۆکه‌که‌ی نا دوا‌ی له‌ به‌رمندا واژۆی کرد. منیش په‌سه‌ندم کرد له‌ ریکه‌وتی / / ٢٠١.

بهريز / دادوهری ليکولينه وهی

بابه ت / نازا کردنی به که فاله ت

بهريز...

من که نه خوارووه ناوم هاتووه پيشتر به بپياريني به پريزتان راگير او م به ريوبه رايه تي
پوليسي گرتن و گواسته وهی گهرميان، بويه داواكارم له به پريزتان رهزاهه ندي بضره موون به
نازا كردنم به که فاله ت تا روي دادگايي كردنم.

له گهن ريزدا...

راگير او

اقلیم کردستان – عێراق
مجلس الوزراء
وزارة العدل
مديرية العامة للدوائر العدلية
دائرة كاتب عدل (كلار ١١)

هەرێمی کوردستان – عێراق
ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی داد
بەرپرسیارێتی گشتی فەرمانگە کانی داد
فەرمانگەى دادنووسى (کەلار ١١)

ژمارەى گشتى /

بریکارنامەى تاییهت به خانوو بهره

بەرۆر: ١٩٨ / ٢٠٢١

من که له خواروه وازووم کردووه ()
بەرێز / پارێزەر ()
م کرد به بریکار و پێگهه پێدا سهردانی
بەرپرسیارێتی تۆمارکردنی خانوو بهره بکات که تاییهت به مۆلکی (ژماره _____ ک)

وه پفتار (تصرف) بکات به فرۆشتن و تۆمارکردنی به ناوی هه که سیک خۆی بیهویت و مافی پاره وهرگرتن و دان پێدانان بهو نرخه (بدل) ه ی بریکاره که یی باشه و وازهینانی هه بیهت و مافی دابهشکردن و په کخستن و پاستکردنهوهی چۆر و په گهزی هه بیهت و مافی داتانی نیشانهی گلدانهوه و هه لگرتنی هه بیهت و سهردانی بهرپرسیاره پاره پاره کانی باجی خانوو بهره و دهرامهت و کشتوکال و په گهز نامه و باری شارستانی و ئاو و کارهبا و شارهوانی و بانکی خانوو بهره وه هه فەرمانگه و دام و دهزگایه کانی تر بکات که په یهوهندی بهم مۆلکه وه هه یه بۆ جیبه چیکردنی مامهله کانم و مافی لیبوردنی هه بیهت له باجی خانوو بهره و دهرامهت ، مافی دانی پاره ی تۆمارکردن (رسم التسهیل) و مافی پیرادانی کۆتایی هه بیهت له بری خۆم و مافی به لێدانانی هه بیهت و داواکاری پێشکەش بکات و ئەو به لگه نامانهی تاییهت بهم مۆلکه ی سه ره وه وازوو بکات له جیاتی من و مافی ئەوهی هه یه که سیک تر بکات به بریکاری خۆی و لایبدا ت بۆه له خواروه وازووم کرد.

واژووی بریکاردهر :

ناوی سیانی :

رێکهوتی ده رجوونی: / / ٢٠ ده رجووه له :

ژماره ی ناسنامه :

مۆبایل :

ناو نیشان :

ئاماده یو له پێشم بریکاردهر ()

دوای دنیابوون له ناسنامه که ی دهقی بریکارنامه کهم بۆخویندهوه ودانی به ناوه رۆکه که ی نا دوای ئەوه له بهردممه وازوو کردمنیش په سه ندم کرد له بهرۆاری / / ٢٠

بەرپىز / دادومرى لىكۆلىنەۋەدى كەلار

بابەت / گەراندىنەۋەدى ئۆتۈمبىل

داۋاكارم ئە بەرپىزتان رەزامەندى بقەرموون بە مەبەستى گەراندىنەۋەدى ئۆتۈمبىلەكەم، كە بە
قەرمانى بەرپىزتان دەستى بەسەردا گىراۋە ئە بىكەي) كە جۈر و ژمارەى
لاى خوارەۋە ئوسراۋە.

ئەگەل رېزدا...

تېيىنى /

جۈرى ئۆتۈمبىل :

ژمارەى ئۆتۈمبىل :

مۇدىلى ئۆتۈمبىل :

داۋاكار

بەراۋر: / / ۲۰

دادگای باری کەسپیتی لە کەلار

ژمارە ١

٢٠ / / بەروار

بۆ / کلینکی پسیۆری ئیواران لە نەخۆشخانە گشتی کەلار

ب / پشکنینی پزیشکی

هەریەک لە بەرێژ وە خاتوو
داوایەکیان داووە بەم دادگایە و داواکارن لە یەکتر ماره بکێنن ... بۆیە ، پشت بەست بە ئەحکامی مادە ١٠ بڕگە ٢ لە یاسای باری کەسپیتی هەموارکراو ، ئەبێت لەش ساغی هەردوولا بسەلمێندرێت
لە نەخۆشی (کەمی بەرگری وەرگیراوە) و هەروەها پێگەرە تەندروستیەکانی تر ، لە لایەن لیژنە بەکی پزیشکی
پسیۆرەوه .

جا بۆ ئەو مەبەستە هەردوو ناویراو کە وێنەکانیان هەلواسراوە لە سەرەوه دەنێزین بۆ لاتان
بە مەبەستی پشکنینیان وە لە سەرئەنجام بە راپۆرتێک کە لە لایەن ئەو (لیژنە پسیۆرە) وە دەکرێت
ئاگادارمان بکەنەوه ... لە گەز پۆزدا .

دادوهر

أقليم كردستان – العراق

مجلس وزراء

وزارة العدل

مديرية العامة للدوائر العدلية

دائرة كاتب عدل (كلار / ١)

ههري می كوردستان – عێراق

له نجومه نی وزیران

ومزاره تی داد

به رێنومه رايه تی گشتی فهريمانگه كانی داد

فهريمانگه ی دادنووسی (كه لار / ١)

العدد العمومي /
الرجل /

وكالة خاصة بالسيارة

التاريخ: / / ٢٠

النسي الموقع أدناه) (وكلتا)
وكالة خاصة و خولته بموجبها حق بيع وشراء المركبة المدرجة تفاصيلها و أوصافها أدناه وتسجيلها باسم من يشاء لدى مديرية المرور المختصة وله الاقرار والتوقيع على عقد البيع وقبض الثمن و ترقيق قيدها وتسلم شهادة ايداعها ونقلها من محافظة الى اخرى ودفع الرسوم و الغرامات المترتبة و تقديم الطلبات و التعهدات كافة ووضع اشارة الحجز و رفعه و له حق قيادتها داخل و خارج العراق وله حق توكيل الغير و عزله و لاجله وقعت أدناه.

توقيع الموكل:

الاسم الثلاثي:

رقم الهوية:

صحيفة:

سجل:

جهة الاصدار:

تاريخ الاصدار: / / ٢٠

العنوان:

موبايل:

رقم المركبة	رقم السنوية
نوع المركبة	
اللون	سنة الصنع
رقم الشاصي	
اسم المالك	اسم الحائز

حضر أمامي الموكل) (المعرف لدي بهويته أعلاه وبعد تلوت عليه مندرجا

هذه الوكالة فاعترف بها حرفيا و قعها أمامي و عليه صدقتها تحريراً بتاريخ / / ٢٠.

زمانی یاسایی له فەرهنگی یاساییدا

عەلی حەمەد عوسمان هاژە چیچۆ محەمەدئەمین
خویندکاری دکتۆرا له زانکۆی سۆرانخویندکاری دکتۆرا له زانکۆی سۆران
پسیپۆری زمان و فەرهنگسازى پسیپۆری زمانى یاسایی
hazha_ameen@soran.edu.iq ali_osman@soran.edu.iq

وهرگرتن و لیكدانهوه و تیگه‌یشتن له دهقه دهستووری و قانونی و شه‌رعییه‌كاندا، دوور له لیلی و فره‌واتایی و لیكدانه‌وه‌ی جوړاوجوړ، به ش—یوه‌یه‌کی ورد و ږوون و پس—پوړیانه، پیوئیس—تی به فره‌ه‌نگی‌کی‌قانونی دانپیانراو و بریار له‌سه‌ردراو هه‌یه، که زاراوه یه‌كخراوه یاساییه‌كاني به‌ته‌واوی له‌خو گرتیټ. بوونی فره‌ه‌نگیك له‌م جوړه، که به‌شیوه‌یه‌کی پیره‌وبه‌ندانه و به زاراوه‌ی ئه‌كادیمی و زمانیکی یاسایی، نه‌ك هه‌ر ده‌بیته ږابه‌ری دهستی دادوهر، دادنووس، داواکاری گشتی، پاریزهر، ماموستا و خویندکاری یاسا له زانكوكان، به‌لكو ده‌بیته‌ خوانی هه‌موو ئه‌و كه‌سانه‌ی ئاره‌زووی وهرگرتنی ږوشنیری یاساییان هه‌یه. هه‌بوونی ئه‌م جوړه ږوشنیرییه‌ش پیوئستییه‌کی كوومه‌لگای كوردییه.

توئیزینه‌وه‌که به ناوئیشانی؛ زمانی یاسایی له فره‌ه‌نگی یاساییدا. که وه‌سفی شیکارییه و ئه‌و شیوازه زمانه ږوون ده‌کاته‌وه، که پیوئسته له فره‌ه‌نگی یاسایی به‌کاربیټ. له‌م توئیزینه‌وه‌یه‌دا که دوو به‌شه، هه‌ر به‌شینک توئیزه‌ریك ئاماده‌ی کردووه و جه‌خت له‌سه‌ر دوو خال ده‌کرټه‌وه و ده‌یه‌ویټ وه‌لامی ئه‌م ږرسیارانه بداته‌وه؛ له به‌شی یه‌که‌مدا، ئه‌بئ فره‌ه‌نگی پسرپوړی یاسایی چوئبیټ؟ تا ئیستا به‌ زمانی كوردی ئه‌م جوړه هه‌یه؟ چوئنه؟ پیوئسته چی له‌خو بگریټ؟ باس له ئه‌زموونیکی جیهانی و نموونه‌ی ئه‌م چه‌شنه فره‌ه‌نگه پسرپوړییه ده‌کرټ. له به‌شی دووه‌مدا، ئیا زمانی كوردی له‌باریدایه له بوار و پسرپوړییه‌کی وه‌ك یاسا، وه‌ك زمانیکی ته‌کنیکی و زانستی به‌کاربیټ؟ تا چ ږاده‌یه‌ك ئه‌م شیوه دووانه له‌باریدایه زاراوه‌ی تاییه‌ت به‌خوی هه‌بیټ و له پسرپوړییه‌كاني دیکه جیا‌بگریټه‌وه و خاوه‌ن فره‌ه‌نگی پسرپوړی تاییه‌ت به‌خوی بیټ؟ توئیزینه‌وه‌که كوټایی به ئه‌نجام و لیستی سه‌رچاوه‌كان دیت.

و شه‌کللییه‌كان: فره‌ه‌نگی پسرپوړی، فره‌ه‌نگی یاسایی، یاسای نووسراو و شیکردنه‌وه‌ی زمانی یاسایی.

پینشہ کی:

زمانی یاسایی لہ فہرہنگی یاساییدا، ناونیشانی ئہو بابہتہیہ کہ تووژینہوہی لہ بارہوہ ئہنجام دہدریت۔ فہرہنگسازی و یاساناسی ئہو دوو بابہتہ گرینگن، کہ دانیشتووانی ہہریمی کوردستان لہ رُوژگاری ئہمپوڈا، پیویستی زوری پیمان ہہیہ۔ ئہم دوو ہوارہ لہرپگای زمانہوہ بہ باشتر ریک دہخرین و لہ رپگای یہک تووژینہوہدا باہہخی پیکہوہیی ہہردوویکیان زیاتر دہخریتہروو .

وہک پیویستیہ کی ہہنووکہیی، دانانی فہرہنگیکی پسپوری یاسایی، وادہخوازیت سہرہتا بنہماکانی دانانی ئہم فہرہنگہ لہرووی فہرہنگسازیہوہ روون بکریتہوہ و چونیہتی چہسپاندنی بنہما سہرہکیہکانی فہرہنگسازی بہتایبہت ہہلہبژاردنی زاراوہ یاسایہکان و سیستہمی ریزکردنیان لہ فہرہنگہگہدا، ہاوکات جہخت کردنہوہ لہسہر زمانی سہرہوشہکان و روونکردنہوہی دہروازہ فہرہنگیہکانی بہ زمانیکی یاسایی و رہوان.

رپیازی تووژینہوہکہ وا دہخوازیت وہسفی شیکاری بیت۔ کہرہستہکانیشی زیاتر ئہو بہرہمانہن کہ بہ زمانی کوردی بلاوکرانہتہوہ و زمانہکہشی زاری کوردیی ناوہراستہ، کہ وہک زمانیکی نیمچہفہرہمی لہ ہہریمی کوردستانی عیراقد، لہ دامودہزگاکانی حکومہتی ہہریم و عیراق کاری پی دہکریت و ریشہی فہرمیبوونی نزیکہی سہدہیہکہ۔ بو چروپرکردنی تووژینہوہکہ، سوود لہ سہرچاوہی بیانی وہرگیراوہ .

تووژینہوہکہ بو دوو بہش دابہش کراوہ؛ فہرہنگی پسپوری یاسایی و زمانی نووسینی یاسایی۔ کہ ہہرہشیک تووژہریک ئامادہی کردوہ وہلامی ئہم پرسیارانہ دہدریتہوہ؛ زاراوہ نووسینی یاسایی لہ زمانی کوردی ناوہراست کہی سہرہہلداوہ؟ لہ

زمانی کوردیدا فەرھەنگ ھەبە بۆ ئەم زاراوە یاساییانە؟ فەرھەنگی پەسپۆری یاسایی پێویستە چۆنیت؟ نمونەى ئەم چەشنە فەرھەنگە پەسپۆرییە لە زمانەکانی تری جیھانی چۆن مامەلەى لەگەڵ کراوە؟ ئایا زمانى کوردی لەباریدایە لە بوار و پەسپۆرییەکی وەک یاسا، وەک زمانى تەکنیکی و زانستى بەکاربیت؟ تا چ رادەبەک ئەم شێوە دووانە لەباریدایە زاراوەى تاییبەت بەخۆى ھەبیت و لە پەسپۆرییەکانى دیکە جیاکەیتتەو و خاوەن فەرھەنگى پەسپۆرى تاییبەت بەخۆى بیت؟ توێژینەووەکە کۆتایی بە ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان و پێشنيانزەکان دیت.

1- فەرھەنگى پەسپۆرى یاسایی

لە بەشى پەسپۆرى یاساییدا، سەرتا پاشخانىكى میژوویى بۆ نووسینی بابەتى یاسایی و زاراوە یاساییەکان و فەرھەنگە یاساییەکان بە زمانى کوردی دەخەینەپوو .

• پاشخانىكى میژوویى

گەرانبەووە بۆ سەرھەتای تۆمارکردنى بابەتى یاسایی بە زارى کوردی ناوەراست لە زمانى کوردیدا، بۆ نیوەى کۆتایی سەدەى بیستەم دەگەریتتەو. نوری تالەبانى بابەتیکى (گرینگى یاسایی بۆ ئەو سەردەم)، لە ژمارە (5)ى گۆڤارى ھیوا، لە سالى یەكەمى تشرینی دووهمى 1957، لە لاپەرە 39-42، بە ناوینشانى؛ ھەلگرتنى یاسای (دەعوای عشائرى) بلۆکەردەو. لە ناوەرۆكى بابەتەكەدا، نووسەر باسى یەكخستنى یاساكانى عێراق دەكات، كە ناكریت، لە ولاتىكدا و لە یەك كاتدا، دوو یاسای جیاواز بەیەكەووە بۆ یەك بابەت دەكاربخرن. واتە كەسێك لە گوندێك تاوانێك ئەنجام بدات، ھەمان

تاوانیش له شار ئه نجام بدریت، به لامله ژیر پهردهی عورفی
عه شائیری، سزاکه یان جیاوازییت. ئەم بابەته له زمانی کوردیدا
ههنگاوی یه کهمه بو یه کخستی یاساکان و زاراوه یاساییه کان .

سه عدی به رزنجیش له لاپه ره (۵-۲۷) ی ژماره سیی سالی
۱۹۸۲ گوڤاری ئابووریزان، که پاشکوی (الاقتصاد) بو، بابەتیکی به
ناونیشانی (کورته باسیک له بابەت پیناسین و به شهکانی یاساوه)
بلاوکردهوه. وهک سه ره تیهک و به شیوهیهکی گشتی کومه لیک
زاراوهی یاسایی به زمانی کوردی خسته روو، که زوربهی زاراوهکان
چه سپان و تا ئیستاش به کارده هینرین. هه مان نووسەر، له لاپه ره
(۸۰-۸۳) ی گوڤاری کاروانی ژماره (۲۲) ی سالی ۱۹۸۴ بابەتیکی تری
بلاوکردهوه به ناونیشانی (عورف). له م باسه دا نووسەر پیگه ی
عورف وهک چه مکیکی یاسایی دهخاته بهر توژیینه وه. دوابه دوا ی ئەم
بابه تانه، نووسەر کتیبیکی سه ره به خو، به ناونیشانی؛ (تیوری گشتی
یاسا) بلاوده کاته وه. ئەم کتیبه له لایه ن ئه مینداریتی گشتی رۆشنیری
و لاوان وهک ژماره یهکی زنجیره ی زانیاری یاسایی وه سف کراوه
وله کتیبه که دا، بابەتی یاسایی به زاراوهی یاسایی خراونه ته روو، که
ئهمه دووه م کتیبی یاساییه.

تا پیش راپه رینی ۱۹۹۱، یه که م کتیبی یاسایی به زمانی کوردی، به
ناونیشانی؛ (یاسا له نیوان کۆن و تازه دا)، له لایه ن به شیر حوسین
سه عدی، له سالی ۱۹۸۸ له چاپخانه ی (الحوادث) ی به غدا چاپکراوه.
ئامانج له نووسینی کتیبه که بلاوکرده وهی رۆشنیری یاساییه وهک
نووسەر له پیشه کییه که ی ئاماژه ی بو ده کات. ئەم کتیبه له سی به ش
پیکه اتووه. له به شی یه که م دا؛ میژووی یاسادانان و چه ند یاساییه کی
دیرین باس ده کات و له به شی دووه م دا؛ چۆنیه تی دانانی یاسا لای
ده سه لاته جوړاو جوړه کان له سه رده مه جیاوازه کان و له به شی

سییه‌میش؛ پژی می یاسایی له عیراق، له‌کۆن و ئیستادا ده‌خاته به‌رباس. (بشیر حسین سعدی ۱۹۸۸).

دوای راپه‌رین و کردنه‌وه‌بیه‌شی یاسا له‌چهند زانکۆیه‌کی هه‌ریمی کوردستاندا، سه‌رچاوه‌ی جو‌راوجو‌ر له‌کتیب و فه‌ره‌ه‌نگ و تو‌یژینه‌وه‌ی ئه‌کادیمی و وه‌رگی‌پان له‌سه‌ر بابته‌ی یاسا و یاسایی بلا‌وکراونه‌ته‌وه. بابته‌ی یاساش توشی گرفت‌ی فه‌زاراوه‌یی بووه و ئه‌مه‌ش که‌لینتیکی زۆره‌ که‌وتۆته‌ ناوی، هه‌نگاوی یه‌که‌می چاره‌سه‌رکردنی گرفته‌که، یه‌کخستنی زاراوه‌کانه له فه‌ره‌ه‌نگیکی پسپۆری یاساییدا.

• فه‌ره‌ه‌نگی پسپۆری یاسایی به‌ زاری کوردی ناوه‌راست

ئه‌وه‌ی په‌یوه‌سته به فه‌ره‌ه‌نگسازی، یه‌که‌مین فه‌ره‌ه‌نگی یاسایی به زاری کوردیی ناوه‌راست، فه‌ره‌ه‌نگه‌که‌ی نوری تاله‌بانیه، به‌ناونیشانی (فه‌ره‌ه‌نگی قانونی)، که به‌ چوار زمانی؛ کوردی، عه‌ره‌بی، ئینگلیزی و فه‌ره‌نسی له‌ ساڵی ۲۰۰۴ بلا‌وکراوته‌وه. ئه‌حمه‌د هه‌ردی پێشه‌کییه‌کی کورتی بو‌ نووسیوه. چاپی دووه‌می فه‌ره‌ه‌نگه‌که، له بلا‌وکراوه‌کانی چاپخاته‌ی سارایه، له‌ ساڵی ۲۰۰۹، که وه‌ک چاپیکی چاککراو ئاماژه‌ی بو‌ کراوه. له پێشه‌کییه‌که‌یدا فه‌ره‌ه‌نگنوس ئاماژه به‌وه ده‌کات که فه‌ره‌ه‌نگه‌که‌ی به‌ هاندانی مامۆستا توفیق وه‌هبی نووسیوه. زۆر له زاراوه‌کان خۆی دایرشتوون و سوودیشی له زاراوه‌کانی کۆری زانیاری کورد وه‌رگرتووه. ئه‌م فه‌ره‌ه‌نگه تا ئیستاش له‌لایه‌ن به‌کاربه‌رانی وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی یاسایی سوودی لێ بینه‌راوه، هه‌رچه‌نده‌ چهندان زاراوه‌ی یاسایی سه‌رده‌میانه‌ی پتویست هه‌ن له فه‌ره‌ه‌نگه‌که‌دا نین و له‌کاتی به‌کاره‌یناندا، به‌کاره‌ینه‌ره‌که‌ی نائومید ده‌کات. بو‌نموونه‌ گه‌ر به‌کاره‌ینه‌ریک بیه‌ویت

به‌دوای ده‌سته‌واژه‌ی (قرکردنی به‌کۆمه‌ل) دا بگه‌پیت، که به زمانی عه‌ره‌بی (الابادة الجماعية) و به ئینگلیزیش (Genocide) ه، له‌دادگا نیوده‌وله‌تییه‌کان و یاسا ناوخۆییه‌کانیش له‌لیستی تاوانه هه‌رگه‌وره‌کانه و گه‌لی کورد پیو‌یستی به‌شارزابوون هه‌یه به‌م چه‌مکه‌یه به‌لام زاراوه‌که، نه‌له‌م فه‌ره‌نگه‌هه‌یه و نه‌له‌و فه‌ره‌نگه‌ی دواتر باسی ده‌که‌ین. ئه‌بده‌یتیش نه‌کراوه‌ته‌وه.

سه‌لام ناوخۆش له‌سالی ۲۰۱۳ فه‌ره‌نگی کوردی - ئینگلیزی به‌ناو‌نیشانی؛ (فه‌ره‌نگی ئوکسفۆرد) بلاو‌کرده‌وه، که چه‌ندان زاراوه‌ی یاسایی به‌سوودی له‌خۆ گرتووه. له‌راستیدا فه‌ره‌نگنوس، له‌به‌رگه‌که‌یدا ئاماژه‌ی به‌وه‌کردووه، که فه‌ره‌نگه‌که‌ی فه‌ره‌نگی گشتی یاساییه. له‌به‌ر ئه‌م وه‌سفه‌نا‌توانی‌ت ئه‌م فه‌ره‌نگه‌ به‌فه‌ره‌نگی پسیپۆری دا‌بنی‌ت و له‌ناوه‌رۆکیشدا، ده‌بینی‌ت چه‌ندان زاراوه‌ بۆ چه‌مکێک دا‌ندراوه، زاراوه‌سازیش ئه‌مه‌ په‌سند نا‌کات.

• فه‌ره‌نگسازی و فه‌ره‌نگی پسیپۆری

فه‌ره‌نگسازی وه‌ک زانستیکی سه‌رده‌م، له‌ناو کورداندا، له‌قۆناغی سه‌ره‌تایی دایه. دروسته‌زیاتر له‌سی سه‌ده‌یه کورد فه‌ره‌نگنوسی هه‌بووه، به‌لام به‌پیوه‌ری ئه‌م‌رۆبه‌ره‌می ئه‌م جۆره فه‌ره‌نگنوسییه وشه‌دانه‌که فه‌ره‌نگ. واته فه‌ره‌نگسازی ته‌نیا فه‌ره‌نگنوسی یان فه‌ره‌نگدانان نییه به‌لکو، "پروسه‌یه‌کی مه‌عریفی، زانستی، هونه‌ری و پیشه‌یی فره‌بنه‌مایه، له‌فه‌ره‌نگی ئاوه‌زییه‌وه ده‌ستپێده‌کات بۆ فه‌ره‌نگی تۆمارکراو و به‌رپه‌وه‌ی پیچه‌وانه‌دا ده‌گه‌رپێته‌وه." (عه‌لی حه‌مه‌د ۲۰۲۱: ۱۱). ئه‌م تیروانینه‌ نوویه بۆ فه‌ره‌نگ، فه‌ره‌نگی کردۆته سه‌رچاوه‌یه‌کی به‌به‌ها و سه‌ره‌کی بۆ زمان.

فەرھەنگ کە بەرھەمی پڕۆسەى فەرھەنگسازییە، لەسەر بنەمای
 جۆراوجۆر، پۆلینی ھەمەجۆری بۆ کراوە. یەکیک لەم بنەمایانە،
 بنەمای گشتی و تاییبەتییە. دیارە فەرھەنگی گشتی بە پێی قەبارەکەى،
 بەدوای کۆکردنەووە و تۆمارکردنی تەواوی وشە و زاراوەکانى ئەو
 زمانەدا دەگەرێت کە پێی دەنوسرێت، بە چالاک و ناچالاکەووە.
 ھەرچى فەرھەنگى تاییبەتییە، تەنیا وشە تاییبەتیەکانى بابەتیک
 ھەڵدەبژێرى و تۆمارى دەکات و لە دەروازەى زانیارى وشە و
 زاراوەکاندا زانیارى تەواو سەبارەت بە لیماکە پوون دەکاتەووە.
 فەرھەنگى تاییبەتیش بۆ فەرھەنگى بابەتى و پسیپۆرى دابەش دەبێت .
 لە فەرھەنگى بابەتى ئەو فەرھەنگانەن کە ھەرچى وشەیک
 پەيوەست بێت بە ناوونیشانى بابەتەکە لە فەرھەنگەکەدا تۆماردەکرێت
 و زانیارى سەرەوشەکانى وەک فەرھەنگى گشتى تیدا دەخرینەپروو.
 فەرھەنگى پسیپۆرى بە تاییبەتمەندییەکانى خۆى، لە فەرھەنگى گشتى
 کە وەک فەرھەنگى دایکە و فەرھەنگى بابەتى کە وەک
 دەستەخوشکییەتى جیادەکرێتەووە.

فەرھەنگى پسیپۆرى وەک فەرھەنگى تاییبەتى ھەموو ئەو زاراوانەى
 تیدا تۆماردەکرین، کە تاییبەتن بە زانستیک لە زانستەکان. جا زانستى
 سروشتى بێت یان مۆیى. تاییبەتمەندى ئەم فەرھەنگە ئەو دیە کە
 ھاوواتایى تیدا نییە و ھەر زاراوەیک بەرامبەر بە چەمکیکە. ھەبوونى
 ھاوواتا لە زاراوەکاندا گزفتى زانستى دروست دەکات. فەرھەنگى
 یاسایى بۆ بابەتى یاسا یەکیکە لەو فەرھەنگە پسیپۆرییانە و ئەم
 فەرھەنگە پێویستە بە ھەموو زمانیک ھەبێت بەلام خەلکى ھەریمی
 کوردستان زیاتر لە ھەموو کەس پێویستى بە فەرھەنگىکى لەم جۆرە
 ھەبێت .

• فەرھەنگی پسیپۆری یاسایی

میزۆپۆتامیا، که بە کانگای یاسا نووسراوەکانی ئورنمو، لبت عەشتار و حامورابی ناسراوە، هاوکات شۆینی دانانی یەكەم فەرھەنگی نووسراویش بە پێی بەلگەنامەکانی بەردەست. لە نیوئەو فەرھەنگانەشدا وشە یاسایی تۆمارکراوە. وەك: "لە فەرھەنگی زمانی ئەکەدی دیارە، واتە ی سەرەکی بۆ وشە (نسخاتم)، واتە ئەو کونجیە ی باجی لەسەرە". (بشیر حسین سعیدی ۱۹۸۸: ۲۹)

هەبوونی فەرھەنگی یاسایی گشتگیر بە زمانی کوردی، یەکیکە لە پێویستیە هەنووکەییەکان، بۆ حوکمرانی کردنیکی پێرەوبەندانە و سیستەماتیکی لە هەریمی کوردستاندا، (ئەگەر بەراستی بمانەوێت یاسا سەرەواریت). چونکە زمانی فەرھەنگنوسی لە یاسادا پێویستی بە دەربڕینی یاسایی نووسراو هەیە و جیاوازی لە ئاخوانتی شۆینکار، کە لێرەدا مەبەست شۆیوازی گفتوگۆکردنە لە کاتی بەرپۆەچوونی دانیشتی دادگادا. هەلبەت دادوەر لە دەرکردنی بریارەکانی، زیاتر پشت بەو زمانە نووسراوە فەرھەنگی دەبەستیت، کە خۆی لە زاراوە یاساییەکاندا دەدۆزیتەو، بەلام هونەری دەربڕین و شۆیوازی قسەکردنی دادوەر، چ لەکاتی لیکۆلینەو و چ لەکاتی دادگاییکردندا، کاریگەری خۆی هەیە بۆسەر پرۆسە ی دادگاییکردنە و زووتر گەشتنە ئەنجام .

سەرەوشەکانی فەرھەنگی یاسایی، پەیوەستن بە دەقە یاساییەکان، دەقی یاساییش، وەکو هاژە چیچۆ دەلیت: "زمانەوانیانە دادەپێژریت، بۆیە دەبیت زمانەوانیانەش لیک بدەریتەو. چونکە دەقە یاسای دارپێژراو، بەردەوام بە کردە ی زمانی ورد و ئالۆز چنراوە و یاسا دارپێژریش ویستوویتی بەم هۆیەو، بە وردی و سنووردارکراوی مەبەستە یاساییەکانی بگەینیت." (هاژە چیچۆ ۲۰۱۵: ۱۸) ئەگەر لە

فهره‌نگی یاسايشدا تېيىنى ئەم وردىيە نەكرىت، گرفتى ياساى لى دەكە وىتەوہ. بۆنمونه؛ رۇداوئىك رۇوى داوہ، زىان بە كەسانىك يان دەزگايەك كەوتووہ، كەسانىك ھۆكارى رۇوداوہكەن، دوو زاراوہى (بېسەرۇبەر) و (كەمتەرخەم) دەدرىتە پال تۇمەتبار/ان. ئەگەر لە فهره‌نگدا بە شىۋەيەكى وردى زمانى دەروازە زانىارىيەكانى ئەم دوو سەرەوشەيە رۇون نەكرىنەوہ، وەكو ھاوواتا دىنە بەرچاۋ، لە فهره‌نگى پىسپۇرپىش ھاوواتايى پەسند نىيە، كەواتە ناكرىت حوكمى ھەردوو حالەتەكە يەك حوكم بىت.

فهره‌نگسازى بەگشتى و فهره‌نگنوسى بە تايىبەتى پىرۇسەى فرەبنەمان، پىويستيان بە كارى پىكەوہىي ھەيە. نوسىنى فهره‌نگىكى پىسپۇرپى وەك فهره‌نگى ياساى، بەتەنيا لە رىگاي وەرگىرپانەوہ ناتوانىت بەكارھىنەرانى رازى بكات، ئەگەر ياساناسىك، فهره‌نگناسىك و زمانەوانىك پىداچوونەوہى بۆ نەكەن. كەواتە پىويستە چەند لىژنەيەك لەم پىسپۇرپانە بەھاوہەشى كاربكەن بۆبۇ بەرھەمھىنانى فهره‌نگىكى ياساى و كەم كەلن.

• نمونەى ھەرەباوى فەرھەنگى ياساى

فەرھەنگى ياساى تەنيا ئەو زاراوہ ياساىيانە لەخۇ ناكرىت كە تەنيا لەناو دەستور و ياسا و رىنماى ياساى ناو ھۆلى دادگا بەكاردەھىنرىن، بەلكو زاراوہى چەندەھا بوارى تر لەخۇ دەگرىت وەك؛ دارايى و بانكەكان، نەوت، بازرگانى، دىبلۇماسىيەت، فرۇكەوانىي مەدەنى، پزىشكى دادوہرى، فىقھى ئىسلامى...ھتد. وەك دەبىنرىت، فەرھەنگە ياساىيەكانى ئىنگلىزى وەك؛ (وۆرتۇن، سویت، برپاون، ستراود، ئىزل جۆيت)، ھەرۇھا فەرھەنگە ئەمرىكىيەكان، (ئەندرسن، بۆوڧىر، بورىل و بلاك) و ھى ترىش، چەندان زاراوہى ئىسلامىيان

تېدايه، وهك؛ ته لاق، حهق، قازى، حهه، ناشيزه... زۆرى تىرىش، كه سهره وشه كان به پيى شەريعه تى ئىسلامى ليكدراونه ته وه. (الفاروقى ۲۰۰۸: ۷)

فهره نگی ياسايى بلاك، وهك نمونە يه كي هه ره باو هه لده بژيرين و بو به رچا و پرونى، له رووى چۆنيه تى هه لېژاردنى سهره وشه كانى و ده روازه ي زانياريه كانى. ئەم فهره نگی له لايەن هينرى كامپبيل بلاك، له كۆمپانيای بلاو كه ره وه ي رۆژئاوا، له سالى ۱۸۹۱ز له ئەمريكا بلاو كه راه ته وه و بو سالى ۲۰۱۹ گه يشتوو به چاپى يازده هه مى . بو يه كه مين جار به شيوه ي ئونلاين له سالى ۱۹۹۰ خراوه ته به رده ست و تا ئىستاش پرسه ردا نترين فهره نگی ياساييه . ئەمەش زياتر له پاش ئەوه ي بريان گارنەر (Chief Bryan A. Garner) رابه رى فهره نگی ياسايى، له سالى ۱۹۹۹ بوو به سه رنو سه رى، فهره نگی كه گه شه يه كي به رچاوى به خو وه بينيو وه .

فهره نگی ياسايى بلاك چاپى ۱۱، فهره نگی گشتگير، زانستى، پسپوړى و باوه رپيكر او، ورد و پروونه . ئاسانيشه بو به كار هينان . زياتر له (۵۵۰۰۰) زار او وه ده سه ته واژه ي ياسايى تېدايه، كه هه نديكيان له گه ل ديار ده نو ييه كانى سه رده م و كيشه ئەله كتر و نيه كان و ماف و ئازاديه جؤراو جؤره كانى مرؤف، په يدا بوون و له سه رچاوه ياساييه كان تو مار كراون . ئەو هو كار هى وا يكر دو وه، فهره نگی كه باشتر بنا سه ريت، پرؤسه فهره نگی سازيه كه يه تى به گشتى و فهره نگو وسيه كه ي به تاييه تى . (legal.thomsonreuters.com) . هه بوونى ده نگو وسى له فهره نگی كه دا، چاره سه رى چه ندين كيشه ده كات؛ ليلى واتايى، گو كردن له ديالكته جؤره كاندا و ده ربرينى قه رده وشه كان كه له زمانى تر وه رگيراون . پونكر دنه وه ي هيمما و كور تى كراوه و ئەكرؤنيمه كان پي ره و كر دنى بنه ماي ئابووريا نه يه له

فهره‌نگدا. هه‌بوونی بابته‌تی تری پیویست له پیشه‌کی و پاشکوی
فهره‌نگه‌که‌دا وه‌ک؛ ده‌ستووری ولات، دادگا بالاکان و
تابه‌تمه‌ندی‌تییان، کۆدی به‌رپرسیاریتی پرۆفیشنالانه و یاسا و
شهریعه‌تی ره‌وشتی دادگه‌ری، که بیجگه له به‌ریوه‌بردنی ریکاره
یاساییه‌کان له‌ناو دادگادا، رۆشنبیری گشتی یاساییش به تاکه‌کانی
ناو کۆمه‌لگه ده‌به‌خشیت .

له‌کاتی کارکردندا، بوئه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌که وه‌ک فهره‌نگیکه‌ی
ئه‌کادیمی ته‌ماشابکریت، سه‌رنووسه‌ره‌که‌ی فهره‌نگی بلاک، هه‌ر
سه‌ره‌وشه‌یه‌کی بیه‌ویت بیخاته فهره‌نگه‌که، خۆیی و ده‌روازه
فهره‌نگیه‌که‌ی پیشانی چه‌ندان که‌سی ئه‌کادیمی و پسپۆری زمانی و
یاسایی داوه، تاکو له وردی زانیارییه‌که‌ی و ده‌ربرینه‌کان دلنیا‌بن.
تییینی و رینماییه‌کانی ئه‌وانیشی زانستیانه له بیژینگ داون، ئه‌نجا
سه‌ره‌وشه‌که‌ی به ته‌واوی زانیارییه‌وه له‌گه‌ل کۆی ده‌روازه
فهره‌نگیه‌که، به پئی رینماییه فهره‌نگنووسییه‌کان، له فهره‌نگه‌که‌دا
تۆمارکردوه. نزیکه‌ی هه‌زار سه‌رچاوه‌ی یاسایی ئاماژه پیکراوه، که
بو فهره‌نگه‌که به‌کاره‌توون، به‌کاره‌ینه‌ره ئه‌لیکترۆنیه‌که‌ی له ریکای
ئاماژه یه‌کتبره‌که‌نه‌وه به زانیارییه‌کانی ده‌گات. له پرۆسه‌ی
فهره‌نگنووسی یاساییدا، پیش ئه‌م به‌ره‌مه، کاری له‌م شیوه‌یه
ئه‌نجام نه‌دراوه. له‌م رۆژگاره‌شدا، رۆژبه‌رۆژ دیارده‌ی تاوانکاری
نوئ و شیوازی ئه‌نجامدانی تاوان له‌گه‌ل ریکاره یاساییه‌کانی
به‌رامبه‌ریان له زیادبوون دان و چه‌مکه یاساییه‌کان زاراوه‌ی یاسایی
نوئیان پیویسته وشوینی راسته‌قینه‌ی پاراستنی ئه‌م زاراوانه‌ش ته‌نیا
فهره‌نگی پسپۆری یاساییه (collegelearners.com) .

فهره‌نگی یاسایی بلاک، نموونه‌یه‌کی باشه بو به‌کاره‌ینانی وه‌کو
بنه‌مایه‌ک بو ئاماده‌کردنی فهره‌نگی پسپۆری یاسایی به زمانی

کوردی. بۆ ئەوەی ته‌واوی به‌کاره‌ینه‌رانی سوودی لێ وەر بگرن، پێویسته سه‌ره‌رای ئاماده‌کردنی فه‌ره‌ه‌نگی گشتگیری یاسایی، هاوکات چه‌ند فه‌ره‌ه‌نگی تریش ئاماده‌بکری تا به‌ت بن به‌ خوێندکارانی یاسا، کاروباری دادگاكان، پۆشنییری یاسایی، فه‌ره‌ه‌نگی یاسایی فه‌زه‌مانی...هتد. دیاره هه‌ریه‌ک له‌م فه‌ره‌ه‌نگانه‌ش بنه‌مای کارکردنی جیاوازه له‌رووی هه‌لبژاردنی سه‌ره‌وشه‌کانیان و خسته‌ته‌رووی زانیارییه‌کانی ناو پێکهاته جو‌راو جو‌ره‌کانی فه‌ره‌ه‌نگه‌کان.

ئە‌وه‌ی تا ئیستا له‌ زمانی کوریدا په‌یره‌و ده‌کریت سه‌باره‌ت به‌ فه‌ره‌ه‌نگی یاسایی، وه‌رگێزانی فه‌ره‌ه‌نگی که له‌ زمانی تره‌وه، که ریگایه‌کی ناچاری و که‌لینداره له‌ فه‌ره‌ه‌نگنوسیدا. بۆ ئە‌وه‌ی پڕۆسه‌ی فه‌ره‌ه‌نگنوسی یاسایی به‌ره‌مدار و ئە‌کادیمیانه‌بیت، پێویسته کۆمه‌لێک یاساناس، فه‌ره‌ه‌نگناس و زمانناس به‌ کۆمه‌ل کاربکه‌ن و به‌شداربن له‌ دانانی فه‌ره‌ه‌نگه‌ یاساییه‌ جو‌راو جو‌ره‌کان و ده‌زگایه‌کی نیشتمانیش سه‌ره‌په‌رشتی پڕۆسه‌که‌ بکات. فه‌ره‌ه‌نگه‌کان چ کاغه‌زی بن چ ئە‌لیکترۆنی زمانی یاسایی نووسراویان بۆ به‌کار دێت. که‌واته سه‌ره‌رای زانستی یاسا، وردی و پرونی و دارپشتن و ده‌رپرینی زمانی یاسایی نووسراویش له‌ فه‌ره‌ه‌نگدا په‌که‌یکه له‌ بنه‌ما سه‌ره‌که‌یه‌کانی فه‌ره‌ه‌نگنوسی یاسایی. وه‌ک له‌ له‌ به‌شی دووه‌مدا، شرو‌قه‌ی زمانی کوردی ده‌که‌ین وه‌ک زمانیک له‌ پسپۆرییه‌تی یاسادا.

2- زمانی نووسینی یاسایی

پرسیاری سه‌ره‌کی ئە‌م به‌شه‌ خۆی له‌ وه‌دا ده‌بینیته‌وه، که ئایا زمانی کوردی له‌باریدایه، له‌ بوار و پسپۆرییه‌کی وه‌ک یاسا، وه‌ک زمانیکی ته‌کنیکی و زانستی به‌کاربیت؟ ئە‌ی تا چ راده‌یه‌ک ئە‌م شیوه‌

دوانه‌یییه له‌باریدایه زاراوه‌ی تایبته به‌خۆی هه‌بیته و پێی له
پسپۆرییه‌کانی دیکه جیا بکریته‌وه؟

• **زمانی یاسایی (بنهما و تایبته‌تمه‌ندی):**

بنهما‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی زمانی یاسایی زیاتر شیکردنه‌وه‌یه‌کی
ره‌خه‌نهیانه‌یه بۆ کۆپه‌یوه‌ندی نێوان یاسا و زمان. به‌شێوه‌یه‌کی
گشتی تا سه‌رده‌می هاتنه‌کایه‌ی چه‌مکی (زمانی یاسایی)، خودی (یاسا
و زمان) وه‌ک دوو دیارده‌ی جیاوازه‌مان له‌گه‌ڵدا کراوه، به‌لام
به‌دوای ناساندنی چه‌مکی (زمانی یاسایی) دا، ئەم بیره‌گۆرانی
به‌سه‌ردا هات و هه‌ردوو دیارده‌که له‌بۆته‌ی رێبازیکی لیکۆلینه‌وه‌ی
نێوانگیردا وه‌ک دوو دیارده‌ی په‌یوه‌سته به‌یه‌کتر شیکردنه‌وه‌یان بۆ
ده‌کریت. له‌سه‌ر ئەم بنهما‌یه (Peter Goodrich:1984) پینیاویه،
که: ((زمانی یاسا "Legal Language" چه‌پکه نیشانه‌یه‌کی
ده‌رپه‌ریوی لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی و میژویانه‌ی سه‌ره‌تاکانی دروستبونی
مروّقه‌کانن و هانده‌رن بۆ دارشتنی ده‌قی یاسایی وه‌ک ئامرازیکی
رێکخستنی کۆمه‌لایه‌تی و پۆلکردنی رێکخستنه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان)).
بۆچوونی ئەم لیکۆله‌ره ئەو راستیه‌ ده‌چه‌سپینیت، که ده‌قی یاسایی
وه‌ک هه‌ر ده‌قی تری گوتراو یان نوسراو، ده‌قیکی زمانیه‌، بۆیه
شێوازی قسه‌کردن و نوسینی یاساییانه‌ش وه‌ک هه‌ر شێوازیکی
ئاخاوتن و نوسینی تایبته‌تی زانسته و پێشه‌یه‌یه‌کی تایبته‌تی، شێوازیکی
قسه‌کردن و نوسینیکی تایبته‌تییه‌ واته‌ زمانی یاسایی شێوازیکی
ده‌ربرینی تایبته‌تی زانسته‌کی تایبته‌تی وه‌ک یاسایه. ئەم راستیه‌ش
له‌و بنهما‌یه‌وه هاتووه، که هه‌م تیۆری یاسایی و هه‌م پراکتیزه‌کردنی
یاسایی هه‌میشه و به‌شێوه‌یه‌کی زۆر به‌هیز پشت ده‌به‌ستیت به
ئامرازی شیکردنه‌وه‌ په‌وانیژیو زمانه‌وانیه‌کان. ئەمه‌ش له‌ به‌رئه‌وه‌ی

کارپیکه رانی یاسا ھەمیشە ویستوویانە لەم دەقە تەواو تەکنیکییە واتە (دەقی یاسایی، کە چنراویکی نیشانە زمانەوانی و ڕەوانبیزییەکانە) تیئگەن. بۆیە بەر دەوام پێویستییان بە سەر جەم توانست و توانا زمانەوانی و درکپیکردنە زمانەوانییەکانە بۆ یەکلایکردنەو دەوی ئەم ئالۆزیانە ی ئەم دەقە تەکنیکییە و سانا تیئگە یشتن لێی. بەمشێو یە ئەم بۆچوونە ئەو ڕاستیە دەسەلمینیت، کە دەقی یاسایی زمانەوانییانە دادەرپێژریتی، بۆیە دەبیت زمانەوانییانەش لیکبدریتەو، چونکە دەقە یاساییە دارپێژراوەکان بەر دەوام بە کردە ی زمانی ورد و ئالۆز چنراوە و یاسا دارپێژریش ویستوویەتی بە ھۆیەو بە وردی و سنوردارکراوی مەبەستە یاساییەکانی بگە یە نیت. ئەمەش لە کۆتاییدا دەبیتە ھۆی ئالۆزییەکی بی کۆتایی دەقە کە و زیاتر وە ک دەقیکی زۆر تەکنیکی ڕەوانبیزییانە دەردەبردیت. ئەگەرچی ئەم بۆچوونە بۆتە ھۆی ئالۆزبوونی دەقی یاسایی، بەلام لەگەل ئەو ھشدا ئەم بۆچوونە بنەمایە ک بوو بۆ خستنەرووی ئەو ی، کە دەبیت دارشتنی دەقی یاسایی بە زمانی یاسایی سروشتی (پێرەو) بە یاسا ببەخشیت، ھەربۆیە (Peter Goodrich: 1984) لە بۆچوونە کەیدا بەر دەوام دەبیت و دەلیت: ((بەر دەوام ھەول دەدریت بۆچوونیکێ ئەرینیانە لە سەر یاسا بخریتەروو بەو ی، کە یاسا لە کرۆکدا وە ک (پێرەو) پێناسە بکریت، پێرەویک بۆ واتا جیھانییەکان یان نرخە یاساییە تایبەتەکان. بەمەش زمانی یاسا دەبیت بە زمانیکی تەکنیکی، بەلام ئەم لایەنە تەکنیکییە نایبیتە بنەمای ھەلە لە زمانی یاسادا، بە مەرچیک دروست بخویند ریتەو و تیئبگە ین)). کەواتە چەندە دارشتنی یاسا بە دارشتە یەکی زمانەوانی دروست گرنگە، دوو ھیندە ششیکردنەو ی دارشتە کە و تیئگە یشتن لەو دارشتە یە گرنگە، تا ڕاستەوانە یاساکە دابرپێژریت و بشخویند ریتەو. لە ڕاستیدا گرنگترین لایەنی ھاوبەش

له نيوان هەردوو و دیاردهی(زمان و یاسا)دا بریتییه له چوونیهکی پاشخانی هەردوو دیاردهکه، چونکه هەر وهک چۆن زمان زیاتر وهک دیاردهیهکی کۆمه لایهتی دەناسریت و سەرجه م نیشانه میژویی و کۆمه لایهتی و کلتوری و ئاینی و ئابوری و رامیاری و...هتد له ناوه خنیدا هه لگرتوه به شیوهی کۆدی زمانی له ئاوه زیدا هه لگراوه و له ئاخوتنه کانی و تیگه یشتنه کانییدا به ردهوام ئاماده بیان هه یه، به هه مان شیوهش کارکه رانی بواری یاسا له هه رسن دهسه لاتن(یاسادانان و یاساجیبه جیکردن و دادوه ریدا) کاتیک پرۆژهی یاسا پێشنیاز دهکهن یان یاسا داده پرێژن یان جیبه جیی دهکهن، ئه وا له م کاره یاندا به ردهوام هه روهک دیاردهی زمان نیشانه(میژویی و کۆمه لایهتی و کلتوری و ئاینی و ئابوری و رامیاری...هتد)هکانی ئه و کۆمه لگا و ولاته ئاماده یی هه یه و هه ر له م بنه رده ته وه یاسا ئه نجامی وردبوونه وه یه له و کیشانه ی له م نیشانانه دهکه ویته وه. هه ربۆیه سەرجه م یاساکان به م چه پکه نیشانانه داگیراونه ته وه. به مه ش یاسا وهک دهقیکی زمانی تاییه تی ده بنه زمانیکی تاریک و نارونی سهخت و دژوار، چونکه له لایهک خودی یاساکه به م نیشانانه داگیراونه ته وه و له لایهکی تریشه وه به ئامرازی زمان(که له خۆیدا دروستبووی کۆی ئه و نیشانانه یه) دارپێژراوه. که واته ئه گه ر زمان جاریک ئالۆز بیت و پێویستی به شیکردنه وه بیت، ئه وا یاسا دوو جار ناروونه و پێویستی به شیکردنه وه یه کی زمانه وانی و یاساییانه هه یه، تاوه کو بتوانریت دروست بخویندرینه وه و لیان تیگه یین. ئه وه ی زیاتر بۆته هۆی دژواربوونی دهقه یاساییه کان زیاتر بریتییه له شیکردنه وه ی هه له کان، که بۆ لایه نی زمانی دهقه کان دهکریت، چونکه خه لگی ناپسپۆر له مباره دا زۆر جار به شیوه یه کی ناچاربیانه ی خۆرسکی قسه له سه ر یاسا دهکهن به پێی درکپیکردنی خۆیان بۆ یاساکه و زمانی

دارشتنی یاساکه به بی گویدانه خودی سیسته مه زمانی و یاساییه که ی دهقه یاساییه که، که دواتر سه رجه م ئه و قسانه ده بنه گوته یه کی وشک هه لهاتوو له باره ی یاسا و زمانی یاساوه و له بری ئاسانکاری دهقه یاساییه که زیاتر لیلی و ناروونی به دهقه که ده به خشن. لیره وه ده توانریت ئه وه هه لیهینجیندریت، که زمانی یاسا/ زمانی یاسایی وهک هه موو به کارهینانیکی زمانی تر زیاتر جیبه جیکردنیکي کومه لایه تیانه ی کلتوریانه و خودی دهقه کانیشی هه لگری نیشانه کانی ئه مجوره جیبه جیکردنانه. به مهش زمانی یاسا هه ولدانه بو دهست به سه رداگرنتی ره هنده سیاسی و کومه لایه تییه کانی لایه نی واتایی زمانی یاسایی و جیبه جیکردنه دهقیه کانیان له ریگه ی ئامرازه کانی شیکردنه وه ی زمانه وانیه وه.

• له م تیگیشتنه وه ده کریت بگوتریت، که زانستی یاسا هه ر له به راییه کانی خولقاندنیه وه زور به وردی سودی له فه لسه فه ی زمانه وانی وهرگرتوه، به تاییه تی له روانگی هه ولدان بو دیاریکردنی واتایه کی وردی ئه و پرسیاره گشتیانه ی له یاساکاندا بوونیان هه یه. ئه مه جگه له گرنگیدانیکي بی شومار به زاراه یاساییه کان، به لام هیشتا له گه ل ئه م گرنگی پیدانه کلاسیکیه شدا تا سه رده می هاتنه کایه ی (زانستی زمانی کاره کی) و گه شه کردنی بواری زانستی (به کارهینانی زمان بو مه بهستی تاییه تی/ بو مه بهستی یاسای بو نمونه "واته زمانی یاسایی") له ناو ئه م لقه زمانه وانیه دا، زانستی یاسا نه یه توانیوه ورد و زانستیانه که لک له شیکردنه وه زمانه وانیه کان وهربرگریت، چونکه راسته له زوربه ی بابه ته یاساییه کاندا په ی تا په ی تا ئامازه دراوه به ئالوزیه کانی (لیکدانه وه و ناروونی و لیلی فره واتایی) داتای دهقه یاساییه کان و شیواندنی واتا یاساییه کان، به لام زور به دهگمه ن پیش سه رده می (زمانی یاسایی)

توانراوه له پروانگه یه کی زمانه وانیا نه وه شیکردنه وه بۆ ئەم ئالۆزییانه بکریت له ږنگه یه کلایکردنه وه ی خودی گرفتگی دهقه یاساییه کان، که زیاتر زمانه وانی بوون وهک له یاسایی. به مشیوه یه گرنگیدانی زانستی زمان به بهها به کارهینانییهکانی یه که زمانیهکان له ناو کومه ل و گروهه ئاخاوتنییه جیاوازهکاندا له خویدا لاکردنه وهش بووه له کروکی ئەم کیشه یه ی زانستی یاسا، چونکه زمانه وانی وهک ئەرکیکی رهسه نی خوی به دوا ی ئەو واتا زمانیا نه شدا گهراوه له ناو سه رجه م شیوازه قسه کردنه جیاوازهکانی گروهه ئاخاوتنییهکاندا به شیوازی قسه کردنی گروهی ئاخاوتنی یاساییشه وه. هه ربۆیه دهکریت بگوتریت سه رهله دانی کۆزمانه وانی وهک لقیکی سه ره به خوی زانستی زمان و گرنگیدانی به م لایه نه زمان له خویدا بنه مای یه که م بووه بۆ دارشتنی په یوه ندی نیوان (زمان و یاسا) وهک دوو دیارده ی په یوه ندیدار، که هه ردوو زانستی (زمان و یاسا) خویانی پیوه خه ریکده که ن و ئەنجامه که شی هاتنه کایه ی (زمانی یاسایی) بووه. ئەوه ی زیاتر یارمه تی سه رهله دانی ئەم په یوه ندییه دا وهک زانستیک بۆچونه یاساییه باوهکانی ناو تووژهرانی یاسا بووه و له پیش هه مووشیا نه وه بۆچونهکانی (H.L.A. Hart)، چونکه ئەم پیوابووه، که سیسته می یاسایی بریتییه له سیسته میکی لۆژیکی داخراو، که له کۆده له خۆوه و ناله خۆوهکان پیکهاتووه و خودی سیسته مه کهش له سه ره ردوو بنه مای (چۆنیه تی دارشتنی یاساکان) و (بابه تیتی یاساکان) دارپژراوه . که واته ئەم بۆچونه راسته وخۆ ئەوه دهخاته به رده ست، ئەگه ر بمانه ویت له سیسته ماتیکی سیسته می یاسا تیبگه ین، ئەوا راسته وخۆ پیویستمان به شیکردنه وه ی خودی دهقه یاساییه که هه یه، هه ربۆیه له بنه رهدا لیکدانه وه ی کۆده له خۆوه یی و ناله خۆوه ییهکانی دهقیکی یاسایی شیکردنه وه ی دهق ده ره خسینیت. به مه ش ئەو سیسته مه

لۆژیکییه داخراوه شیده کریتیه وه و سانایانه (چۆنیه تی دارشنتی یاساکان) و رهنگدانه وهی (بابه تیتی بوون) یان لیکه دریتیه وه و هه لده سه نگیتریت .

• تاییه تمه ندییه کانی زمانی یاسایی:

زمانی یاسایی وهک شیوهیه کی دووانی تاییه تی، که له بواریکی تاییه تیدا به کار دیت و له خویدا دوو چه شنی سه ره کی هه یه، که ئه وانیش (ئاخاوتنی یاسایی) و (نوسراوی یاسایی) ن. ئەم دوو چه شنه ی زمانی یاسایش ویرای رهنگدانه وهی سه رجه م تاییه تیه کانی زمانی یاسایی تییاندا، به هه مان شیوه هه رچه شنیکیان چه ند تاییه تمه ندییه کی وردتری هه یه، که تاییه ته به خودی چه شنه که و به کاره یئانه که شی دیاریده کات. هه ربۆیه لیردا به پیویست ده زانریت ئه و تاییه تمه ندییه بخرینه روو:

• تاییه تمه ندییه کانی دهقی نوسراوی یاسایی (نوسینی یاسایی):

زمانی ئاخاوتنی هه ر نه ته وهیه ک به گشتی و زمانی نوسراوی نه ته وه که به شیوهیه کی تاییه تی رهنگدانه وهی میژوی نه ته وه که یه. له مباره یه وه میژوو و کلتوری هه ر نه ته وهیه ک خو ی له زمانه که یدا مه لاسداوه و به رده وام له ئاخاوتن و نوسین ئه و زمانه ئاماده گی هه یه. بیگومان له م ئه رکه دا (زمانی نوسراو) زور زیاتر له (زمانی گوتراو) ئەم رهنگدانه وهی تیدا ده بیریته وه، چونکه هه روه ک ده زانریت نوسین هه ولی مرۆقه بو پاراستنی گوته کانی. له م روانگه یه وه ئه گه ر سه یری زمانی نوسراوی ده قه یاساییه کانی زمانیکی وهک زمانی ئینگلیزی بکریت، ئه وا زور به ئاشکرا زمانه یاساییه که سه رجه می قوناغه جیاوازه کانی رابردووی ئه و نه ته وهیه له

خویدا هه لگرتوه و بهردهوام میژوی نه ته وه که و بیر و بوچوون و چۆنیه تی ژیانیان و چیه تی ریزدانیان بو یاسا له پنت به پنتی دهقه یاساییه کاندای بوونی هیه . له م تیگه یشتته وه ئه گهر له زمانی نوسراوی دهقه یاساییه کانی زمانی کوردی وردبینه وه، زور به زهحمهت ده توانریت هه مان راستی سه ره وهی تیدا بدوزریتته وه. ئه مهش به هوی ئه وه وه نا، که کورد خاوه نی میژوو نییه یاخود زمانه که ی توانای له خویدا هه لگرتتی میژوی نه ته وه که ی نییه، به لکو هۆکاره که ی زیاتر بو ئه وه ده گه پیتته وه، که ئه زمونی کورد له نوسین و دارشتتی یاسادا زور لاوازه. ئه وهشی که هیه زیاتر وه رگپرانی دهقی یاسا عه ره بییه کانه یان دارشتته وهی دهقی یاساکانه به زمانی کوردی. به مشیوهیه که م ئه زمونی کورد له م بواره دا، بوته هوی ئه وهی زمانی یاسایی تایبهت به خوی نه بیت. به مهش که زمانه یاساییه که ی نه بوو یان له سه ره تای دامه زراننیدا بوو، ئه وا سانایانه رهنگدانه وهی لایه نی میژوویی و کلتووری کورده واریشی تیدا نابینریتته وه. به لام دوا ی راپه رینه مه زنه که ی کورد له به هاری (۱۹۹۱) دا، ئه م باره وه رچه رخانیکی گه وره ی به سه ردا هات، چونکه هه لبژاردنی یه که م په رله مانی کوردستان له سالی (۱۹۹۲) دا و، دامه زارندنی حکومه تی هه ری می کوردستان به ته واوی ئه م باره ی زمانی کوردی گۆپی و، چه ندین دهقی یاسایی و پرۆژه ی یاسایی یان وه رگپردران یان به زمانی کوردی دارپژرانه وه و زۆرینه ی یاساکان به زمانی کوردی هه مووار کرانه وه. له م باره شدا زمانی کوردی ئه و ئه رکه ی که وته ئه ستۆ، که پیش چه ندین سه ده به سه ر زمانیکی وه ک زمانی ئینگلیزیدا درابوو. ئه رکه که ی زمانی کوردی له دوا ی پرۆسه ی ئازادکردنی عیراق و، دامه زرانندی ده وه له تی عیراقی فیدرال له سالی (۲۰۰۳) به دوا وه چرتر بوون، چونکه له دوا ی ئه و

میژوووه به فه رمی زمانی کوردی له دهستووری ولاتدا به زمانی فه رمی دووه می دهولت دانی پیدانرا و به دوایدا دارشته وهی یاساکان به زمانی کوردی بووه راستییه کی حاشا هه لئه گر. له م بواردها زمانی کوردی وهک هه ر زمانیکی تری ئاسایی ئه م دوو نیایه تاییه تمه ندییه کانی خو ی له گشت ئاسته کانیدا له دهقه یاساییه کاندا رهنگ پیدایه وه. به مهش زمانی کوردی ویرای به کارهینانی وهک زمانیکی نه ته وهیی، بووه زمانیکی پیشهیی و ئه کادیمیش و، له بواریکی تاییه تی وهک بواری یاسادا به کارهات و به کاردیت. هه ربویه له م لیکولینه وهیه دا زور به وردی کار دهکریت له سه ر شیکردنه وه و خستنه پرووی وشه فه رهه نگیه کانیزمانی نوسراوی یاسایی له ناو زمانی کوردیدا. بو ئه م مه به ستهش له م وهچه پارهدا به شیوهیه کی گشتی تاییه تمه ندییه گشتییه پیشبینیکراوه کانی زمانی نوسراوی یاسایی دهخرینه پروو. گرنگترین ئه و تاییه تمه ندییانهش، که پیویسته له زمانی نوسراوی یاساییدا بوونیان هه بیت زیاتر بریتین له چوار تاییه تمه ندی، که له شیکردنه وه یاندا په بیرهوی بوچوونه کانی (Vijay K. Bhatia) دهکریت، تاییه تمه ندییه کانیش زیاتر بریتین له:

۱. پرونی: "Clarity" زمانی نووسراوی دهقه یاساییه کان دهبیت پروون بن و له دارشته نی یاساکاندا هیچ ناروونییهک له خو دا هه لئه گر. خو ئه گه ر هه ر ئامرازیکی ناروونیشی تیدا بیت، ئه و دهبیت بوونی بو مه به ستنیکی دیاریکراوی یاسایی بیت. ئه م تاییه تمه ندییهش زیاتر به دی دیت له ریگه ی به کارهینانی (زاراوه رونکارییه کان و فریزه پیشناوییه ئاسایی و دریز و ئالوز و رونکارییه کان).

۲. وردیتی: "Precision" پیویسته زمانی دارشته نی دهقه یاساییه کان ورد بن له گه یاندنی واتای یاسایدا. ئه م مه به ستهش به

دهست دیت له ریځه‌ی به‌کاره‌یتانی دهربرپاوه ناوییه‌کان و دهربرپاوه به‌ناو‌کراوه‌کانه‌وه.

۳. نالیلی "Unambiguity" لیلی یه‌کیکه له دیارده ریژمانی و واتاییه هره‌هه‌ره دیاره‌کانی هر زمانیک، که به هویه‌وه وشه لیل‌ه‌کان و دروسته‌ی سینتاکسی جیاواز به‌ره‌مدیت. له به‌رانبه‌ردا زمانی نوسراوی یاسایی نابیت ئه‌م لایه‌نه له خوی بگریت. به مه‌به‌ستی دوورکه‌وته‌وه‌ش له‌م دیارده زمانیه، زمانی نوسراوی یاسایی په‌نا ده‌بته بهر، به‌کاره‌یتانی یاسای سینتاکسی جیاواز بؤ ره‌واندنه‌وه‌ی لیلیه‌کان و دوورکه‌وته‌وه‌ه له لیلی و نزیک‌بونه‌وه له نالیلی.

۴. گشتیتی "All-Inclusiveness" زمانی نوسراوی ده‌قه یاساییه‌کان پیوسته ته‌واو و پراو‌پری ئه‌و مه‌ودا دیاریکراوه یاساییه بیت، که ده‌قه یاساییه‌که ده‌یه‌ویت بیگه‌یه‌نیت. به شیوه‌یه‌ک ده‌بیت زمانی نوسراوی ده‌قه یاساییه‌کان هم‌م (توانای تیگه‌یشتن) لیلی هه‌بیت و هم‌م (توانای لیکدانه‌وه) شی هه‌بیت.

ئه‌گه‌رچی زمانی نوسراوی ده‌قی یاسایی له هر زمانیکدا نمونه‌ییانه ده‌بیت ئه‌م چوار تاییه‌تمه‌ندییه‌ی تیدا بیت، به‌لام ئه‌م تاییه‌تامه‌ندییانه به‌دینایه‌ن به بی ره‌نگدانه‌وه‌ی نیشانه‌ی (فه‌ره‌نگی و وشه‌یی و سینتاکسی و ده‌قی واتایی) خودی زمانه‌که له ناو دارشته‌ی زمانی نوسراوی یاساییدا، که تیدا لیکول‌هر هه‌ولده‌دات به شیوه‌یه‌کی کاره‌کی کار له سهر (نیشانه‌ی فه‌ره‌نگی) ده‌قی یاساییه‌کی تاییه‌ت بکات.

• زاروه ته‌کنیکیه‌کان (Technical Term):

بنه‌رته‌ی یه‌که‌می دارشته‌ی زمانی یاسایی له‌پرووی فه‌ره‌نگیه‌وه بونی زاروه‌ی زانستی و پسپوری تاییه‌ت به‌خویه‌تی، له‌م

پروانگه‌یه‌شه‌وه زمانی نوسراوی زمانی یاسایی له زمانی کوردیدا له م
 تایبه‌مه‌ندیه بی‌به‌ش نییه، (هه‌روهک بو ده‌قی یاسایی سه‌ندی‌کای
 پزیشکانی هه‌ریمی کوردستان / ژماره ۶ / سالی ۲۰۰۲ خاوه‌نی ئه‌م
 تایبه‌تمه‌ندیه‌یه، هه‌روهک له‌خشته‌ی ژماره‌(۱) دا ده‌خزیته‌پوو و
 شیکردنه‌وه‌یان بو ده‌کریت:

خشته‌ی ژماره (۱)

- دارِ شتنی مؤرفؤلؤذییته‌کته‌ی ئولی وشته خواستراو و
 رِسه‌تن ماده‌/برگه زاراوه‌ی ته‌کنیکی ن
 ناویکی ساده‌یه ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
 یاسا ۱
 ناویکی دارپژراو
 په‌گی به‌ند+پاشگری دارپشتن
 بناغه+پاشگری دارپشتن
 ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه بپیار ۲
 ناویکی ساده‌یه ناو خواستراوی عه‌ره‌بی
 حوکم ۳
 ناویکی ساده‌یه ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
 برگه ۴
 ناویکی ساده‌یه ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
 ماده ۵
 ناویکی ساده‌یه ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
 مه‌رج ۶
 ناویکی ساده‌یه ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
 تاوان ۷

ناویکی لیکدراوه

ناو + ناو ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
داواکار ۸

ناویکی لیکدراوه

ناو + ناو ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
به‌لگه‌نامه ۹

ناویکی داریژراوه

ناوی ساده + پاشگری داریژتن /-گا/ ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی
زمانی کوردیه دادگا ۱۰

ناویکی ساده‌یه ناو خواستراوی عه‌ره‌بی

ته‌میز ۱۱

ناویکی ساده‌یه ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
مؤله‌ت ۱۲

ناویکی ساده‌یه ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
قه‌ده‌غه ۱۳

ناویکی ساده‌یه ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
ماف ۱۴

ئاوه‌لناویکی لیکدراوه

ناو + ناو ئاوه‌لناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
قه‌ده‌غه‌کراو ۱۵

ناویکی لیکدراوه

ناو + ناو ناو وشه‌یه‌کی ره‌سه‌نی زمانی کوردیه
سه‌ریچی ۱۶

نه نجامه كان:

۱. له پرۆسهی فەرهنه‌نگسازیدا، فەرهنه‌نگی پسیپۆری یاسایی شوینی تایبه‌تی خووی هه‌یه و زاراوه‌ی یاسایی تیدا تۆماری ده‌کریت. زاراوه یاساییه‌کانیش به زمانی کوردی، له بلاوکراوه و فەرهنه‌نگه کوردیه‌کاندا بلاوکراوه‌ته‌وه به لām فەرهنه‌نگه‌کان به پیی بنه‌ما سه‌ره‌کیه‌کانی فەرهنه‌نگنوسی هاوچه‌رخ ریک نه‌خراون، بۆیه که‌لیندارن.

۲. ئەزموونی فەرهنه‌نگنوسی یاسایی جیهانی ئەوه ده‌سه‌لمینیت، که له‌کاتی دانانی فەرهنه‌نگی له‌م بابته‌ته و مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل ئەم بنه‌مایانه، پیره‌وکردنی ئەم زمانه له دادگاکاندا، ده‌سته‌به‌ری ریک‌خستنی کۆمه‌لگا‌که‌یه، له‌سه‌ر بنه‌مای دادگه‌ری و سه‌روه‌ری یاسا.

۳. زمانی یاسایی له زمانی کوردیدا، خاوه‌نی نیشانه‌ی زمانی فەرهنه‌نگیه‌یه‌ی خوویه‌تی، به‌مه‌ش ئەم شیوه دووانه‌یه‌یه خاوه‌نی دا‌رشته‌یه‌کی زمانی تایبه‌ت به‌خوویه‌تی و ده‌توانریت پیی له پسیپۆریه‌کانی دیکه جیا بکریته‌وه و ده‌کریت زاراوه‌کانی ئەم بواره تایبه‌ته زانستیانه له فەرهنه‌نگی پسیپۆری تۆماری بکرین.

پیشنیا‌زه‌کان:

۱. هه‌بوونی فەرهنه‌نگیه‌کی هاوچه‌رخ به زمانی کوردی له پسیپۆری یاسادا، پیویستیه‌کی هه‌نووکه‌یی کۆمه‌لانی خه‌لکی کوردستانه به گه‌ل و حکومه‌ته‌وه.

۲. ئەم جو‌ره فەرهنه‌نگه له پۆژگاری ئەم‌پۆداکاری تاکه‌که‌س نییه، به‌لکو پیویستی به ده‌زگایه‌کی فەرهنه‌نگسازیه سه‌ره‌به‌خۆ هه‌یه، یان پرۆسه‌که به هه‌ماهه‌نگی چهند زانکویه‌ک ئەنجام ده‌دریت له‌گه‌ل دامو‌ده‌زگای دادوهری هه‌ریم، که پسیپۆرانی فەرهنه‌نگسازیه و زمانی و یاسایی تیدا به‌شداربن. له حاله‌تی دووه‌مدا، فەرهنه‌نگه‌که فەرمیوونیه‌کی ده‌بیته و ده‌کریت له دادگاکاندا پشت به پونکردنه‌وه‌ی چه‌مک و زاراوه‌کانی به‌ستریته.

سەرچاوهكان:

۱. بشير حسين سعدى (۱۹۸۸). ياسا له نىوان كۆن و تازەدا، الحوادث، به غدا.
۲. سەلام ناوخۆش (۲۰۱۳). فەرھەنگى ئوكسفورد (گشتى و ياسايى)، مکتبه محوى، ھەولير.
۳. سەعدى بەرزنجى (۱۹۸۹). تيورى گشتى ياسا، ئەمىندارىتى گشتى رۆشنىيرى و لاوان.؟.
۴. على حمد عثمان (۲۰۲۱). ئاستەكانى زمان له فەرھەنگى كوردیدا، كاروان بۆ چاپ و بلاوكردنەو، سۆران. (ماستەرنامە، زانكۆى سۆران، ۲۰۱۶)
۵. كاروان عومەر قادر (۲۰۱۲). فۆرمى لۆژىكى له زمانى كوردیدا، چاپخانهى بينايى، چپ ۱، سلیمانى.
۶. نورى تالەبانى (۲۰۰۹). فەرھەنگى قانونى، كتيپخانهى سارا، ؟.
۷. ھاژە چيچۆ محمىدامين (۲۰۱۵). دارپشتهى زمانى ياسايى له زمانى كوردیدا، ماستەرنامە، فاكهلتى ئادابى زانكۆى سۆران.
۸. الفاروقى، حارس سلیمان (۲۰۰۸) المعجم القانونى، مکتبه لبنان ناشرون، بيروت .
۹. Black's Law Dictionary 11th ed. (West Group.2019), Bryan A. Garner, editor, ISBN 978-1-5392-2975-9
۱۰. Coulthard, M. And Jahnsen, A. (2010), The Routledge Hand Book Of Forensic Linguistics, 1st, Routledge, USA And Canada.
۱۱. Gibbons, J. And Turell, M., T. (2008) Dimensions, Of Forensic Linguistics, Jon Binjamins Company, Amsterdam.

Goodrich, P (1984), *Legal Discourse Studies In Linguistics, Rhetoric And Legal Analysis*, University Of Edinburgh

<https://collegellearners.com/ebooks/blacks-law-dictionary-pdf/> Kimberly Blevins, *The Black's Law Dictionary* 11th Edition February 24, 2021 at 9:19 pm. May 4, 2021.

<https://legal.thomsonreuters.com/en/products/law-books/blacks-law-dictionary?May 4,2021.> Mcmenamin, R., G. (2002), *Forensic linguistics/ advances in forensic stylistics*, Congress Cataloging, USA.

ئاسته‌نگه‌كانى بەردەم وەرگێرانی دەقه ياساییه‌كان له نیوان كوردی و عەرەبیدا

م. ی. عەبدولسەمەد محەمەد خەیلانی
زانکۆی سۆران

پیشہ کی :

ناشکرایہ پیشہ کے وٹن و گہشہ کردنی ہر ولات و کومہ گایہک بہ ستر اوہ تہ وہ بہ بہرہ و پیشچوونی زانست، تاکہ سہرچاوی ہر زانستیکش بریتیہ لہ نووسین و خویندہ وہ، جا بہ ہر جوریک بیت، وک: (کتیب، توژینہ وہ، بابہت، وتار، روژنامہ و ہتد...)، بوئہ وہی بتوانریت نووسینی زور بخریتہ بہرہدستی خوینہران و لہ گہل کاروانی زانستی سہردہم ہنگاو بنریت، پیویستہ سوود لہ زانستی ولات و گہلانی دونیا و ہرگریں، ئەگہر و ہرگریان تاکہ کللیش نہ بیت بو چوونہناو کاروانی زانستی، دہتوانم بلیم یہ کیکہ لہ کلیلہ ہرہ گرینگہکان. کوردستانیش وک ہر ولات و گہلایکی ناوچہکہ و دونیا بہ جوریک لہ جورہکان خاویہنی دام و دہزگای یاسایی و دادوہری و کارگریہ، خہلکہکە ی بہ زمانیک قہسہ دہکەن، کہ ہیچی کہ متر نیہ لہ زمانہکانی تر، بوہ لوژیکی نیہ کومہ لیک یاسا بنیت و لہ سہر ہا ولاتیانی ئەو ولاتہ پیادہیان بکہیت، و بہ پیی ئەو یاسایانہ سزایان بدہیت، کہ بہ زمانی خویمان نہ بیت و پیشتر لہ واتہکە ی تی نہ گہیشتب، چونکہ ئەمہش خوی لہ خویدا پیچہ وانہی بنہمایہ کی گشتی یاسایہ، کہ دہلایت: (لا جریمہ و عقوبہ الإ بالنص) و اتا: بہ بی بوونی دہق نہ تاوان و نہ سزا نین. چونکہ مہ بہست لہ بلاوکردنہ وہی یاسا لہ روژنامہی فہرمی ہر بو ئەوہیہ خہلکی لہ یاساکہ تینگہن، بہ لام ئەگہر بہ زمانی خویمان نہ بیت چوں تی بگہن؟ بوہ پیویستہ لہ ہموو لایہک گرنگی بہ و ہرگریانی دہقہ یاساییہکان بدریت.

ناونیشانی توژینہ وہکەمان (ئاستہنگہکانی بہرہدہم و ہرگریانی دہقہ یاساییہکان لہ نیوان کوردی و عہرہبیدا)یہ، یہ کیکہ لہ

ئالانگاراییانەى لە وەرگێرانددا بوونی هەیه. سنوری ئەو توێژینە وەهیه مان تەنھا وەرگرتنی ئاستەنگەکانی زاراوەیە لە بەردەم وەرگێراند، بە وەرگرتنی چەند نمونە یەکی بژاردەى زاراوەیى بۆ ئەو هی ئاسۆی وردەکاری ئەو وەرگێرانی، که پتویستە بەرچاوبخریت .

نامانجی توێژینەوہ

بۆ کاری وەرگێران بە تاییەتی لە زانستەکاندا کاری وەرگێران ئاستەنگی خۆی هەیه، هەربۆیەش گرنگە لە وەرگێرانی یاسایی هەست بەو بەرپرسیارییەتیە بکریت. ناکریت وەرگێران بەبێ وردەکاری زاراوە و بەبێ رەچاوکردنی چەمکی زاروہکان کردەى وەرگێران ئەنجام بدریت. من لەو توێژینە وەهیه دەمەوێت چۆنیەتی بە کوردیکردنی دەقە یاساییەکان و ئەو ئاستەنگانە بخەمەرۆو، که لە ئەنجامی گەران لە سەرچاوەکان و کارکردنم لەو بوارە پێیان ئاشنا بووم.

گرینگی توێژینەوہ:

ئەم توێژینە وەهیه هەولیکە بۆ ئاشناکردنی کەسى وەرگێر بەو کیشە و ئاستەنگانەى بە تاییەت دینەر بەردەمی لە کاتی وەرگێرانی دەقە یاساییەکان. چۆنییەتی مامەلە کردنیان و ئاگادار بوونیان بە تاییەتی تیگەیشتنی دەقە یاساییەکان وەک یاسا گرنگن. لە پال ئەزموونی توێژینە وەدا هەلۆەستەیک بۆ بنەما و چۆنییەتی بەکارهێنانی ئەو زاراوانە گرنگە .

پرسیاری توژینه وه :

ئایا وەرگیرانی دهقیکی یاسایی له عەرهبییه وه بۆ کوردی هیچ جیاوازییه کی ههیه له گه‌ل وەرگیرانی هەر دهقیکی تری عەرهبی؟ ئه‌و جیاوازییانه چین؟ بۆچ گرنکه ره‌چاوکرین؟

پلانی توژینه وه:

پیشه کی :

وشه کیلییه کان: (Keywords)

ته‌وه‌ره‌ی یه‌که‌م: چه‌مک و پیناسه و جو‌ره‌کانی وەرگیران
له‌ته‌وه‌ری دو‌وه‌مدا: جو‌ره‌کانی زمان و تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی یاسا
ته‌وه‌ره‌ی سییه‌م: ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌م وەرگیرانی ده‌قه
یاساییه‌کان و به‌کوردی کردنی

وشه کیلییه کان: (Keywords)

زمانی یاسا، تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی ده‌قه یاساییه‌کان، کیشه و
ئاسته‌نگه‌کان

چه‌مک و پیناسه‌ی وەرگیران

وەرگیران وه‌ک هەر زانستیکی تر بایه‌خ و به‌های خوی هه‌یه، بۆیه
پێویسته چه‌مکی وەرگیران پیناسه بکریت.

پیناسه‌ی وەرگیران:

به‌مه‌به‌ستی پیناسه‌کردنی وەرگیران پێویسته جیاوازی له‌ نیوان
وەرگیران (Traduccion) و زانستی وەرگیران (Traductologia)
یان تیوره‌کانی وەرگیران بکریت (البیر، ۲۰۰۷، ۳۳).

- 1- پیناسەى وەرگىران: وەرگىران بریتىيە لە بەهرە و شارەزایى لە کارى وەرگىران، واتا تەنھا بریتىيە لە توانای گواستەوہى دەق لە زمانیکەوہ بۆ زمانیکى تر، یان ھونەرى گواستەوہى وشە و واتا لە زمانیکەوہ بۆ یەکیکی تر.
- 2- زانستى وەرگىران: بریتىيە لە تیگەيشتن لە تیورەکانى وەرگىران و جۆرەکانى وەرگىران.

جۆرەکانى وەرگىران :

بەرلەوہى باس لە وەرگىرانى دەقە یاسایيەکان بکەم حەزەدەکەم زۆر بە کورتى ئاماژە بە جۆرەکانى وەرگىران بە شیوہیەکی گشتى بکەم، وەرگىران چەند جۆریکی ھەيە لەوانە، (عنانى، ۲۰۰۳، ۳۳) (اکرم، ۸ و دواتر):

- 1- وەرگىرانى دەقاو دەق (الترجمة الحرفية): بریتىيە لە پابەندبوون بە دەقى رەسن و واتای پیتى وشەکان، ئەم جۆرە وەرگىرانە بە خراپترین جۆرەکانى وەرگىران دادەنریت، چونکە زۆر جار وشەکان تاواى راستەقینەى خۆیان لە دەست دەدەن، و بگرە تەنانت بەلای زۆر بەی ھاوزمانەکانى زمانى ئامانج (زمانى بەرامبەر) تیگەيشت لە دەقى رەسن ئاسانترە لە تیگەيشتن لە دەقى وەرگىردراو.
- 2- وەرگىران بە دەستکارییەوہ: بریتىيە لە دەستکاریکردنى وشە و دەستەواژە و رستەکان بەپیتى ريساکانى زمانى بەرامبەر، بەمەش دەقەکە واتای راستەقینەى خۆى دەگەيەنیت و تیگەيشتن لى ئاسانە.
- 3- وەرگىرانى راقەيى (الترجمة التفسيرية): بریتىيە لەوہى وەرگىر ھەندیک وشە و دەستەواژەى ناروون رووندەکاتەوہ، بەلام ئەگەر ئەو راقەکردنە لە پەراویز بکريت باشتەرە.

4- وەرگىرانى كورتكراوه: برىتييه له وهى وەرگىرپ باهه ته كه كورت بكا ته وه و به شيواز و دهربرپنى خوى پيشكه شى بكا ته وه.

5- وەرگىرانى راسته خو: برىتييه له وەرگىرانى وته و دیدار و كۆبوونه وه كان و كۆنفرانسه رۆژنامه وانىيه كان و هتد... به شيويه كه راسته وخو، بۆ ئەم مه به سته ش پئويسته وەرگىرپ ليها تووييه كه باشى هه بيته له ههردوو زمانه كه و شيوازى دهربرپن .

هه ريهك له وەرگىرانى دهقاو دهق و وەرگىرانى راهيى به جورىك له جوره كان په يوه ندىيان به وەرگىرانى دهقه ياساييه كانه وه هه يه، به لام ده بيته به شيويه كه ريژه يى تيكه له به يه كتر بكرين ههروهك دواتر باسى دهكه ين .

زمانى ياسا :

زمانى ياسا، كه برىتييه له زمانى پسپورى ياسا (لغة اختصاص القانون): ههروهك (د. پيار لورا: (Pierre LERAT) - بهم جوره پيتاسه ي زمانى پسپورى دهكات: (برىتييه له زمانىكى سروشتى، كه ئامرازى كه بۆ گوزارش تکردن له زانيارىيه كانى پسپورىيهك)، (بوالمركة، 2007-2008، 11).

كه واته زمانى پسپورى بهنده به بواريكى ديارىكراو و زور جار له چوارچيوه ي زمانى گشتى دهرده چيته، بويه واتا و مه به سته دهسته واژه كان له پسپورىيه كه وه بۆ يه كىكى تر دهگورپت. كه واته وەرگىران بووه ته پسپورى له ناو پسپورپدا، بۆ نموونه وەرگىرانى ئەدهبى په يوه سته به دهقه ئەدهبىيه كان و وەرگىرانى دارايى په يوه سته به وەرگىرانى دهسته واژه و راپورته داراييه كان و، پزىشكى برىتييه له وەرگىرانى راپورته كانى پشكنين و به لگه نامه پزىشكىيه كان وهتد...

بۆيە ناکریت وەرگیت له هه‌موو پسیپۆرییه‌کان داھێنان بکات، به‌لکو پئیویسته‌ته‌نھا له بواریککی دیاریکراو کار بکات.

پسیپۆری یاساش وه‌ک هه‌ر پسیپۆریکی تر، زمان و ده‌سته‌واژه‌ی تایبته‌ به‌ خۆی هه‌یه، که گوزارشت له ده‌ق و ریسا یاساییه‌کان ده‌که‌ن، و ته‌نانه‌ت ده‌ربرینی زاره‌کی و نووسراویش له مه‌یدانی یاسا واتا و مه‌به‌ستی تایبته‌ به‌ خۆی هه‌یه، بۆ نمونه ئه‌و زمانه‌ی له کاتی دادبینی و لیکۆلینه‌وه و دادگاییکردن به‌کارده‌هینریت هه‌ر وشه‌یه‌ک گوزارشته‌ له واتایه‌کی تایبته‌ی و پئیویسته‌ به‌ ئه‌مانه‌ته‌وه ده‌ربردریت، وه‌ک وشه‌ی تۆمه‌تبار و تاوانبار (المتهم والمجرم)، ئه‌و که‌سه‌ی له کاتی پرۆسه‌ی لیکۆلینه‌وه دایه و تاوانه‌که‌ی له سه‌ر ساخ نه‌بۆته‌وه پئی ده‌گوتریت تۆمه‌تبار و کاتیک تاوانه‌که‌ی له سه‌ر چه‌سپا پئی ده‌گوتریت تاوانبار، بۆیه ناکریت به‌ هه‌یچ جوړیک له کاتی وەرگیتان ئه‌م دوو ده‌سته‌واژه‌یه تیکه‌ل به‌یه‌کتر بکری‌ن. که‌واته وەرگیتانی یاسا واتا پسیپۆری له زمانی یاسا و شاره‌زابوون له ده‌سته‌واژه‌ یاساییه‌کان.

جوړه‌کانی زمانی یاسا:

زمانی یاسا له روه‌ی ئه‌رکه‌وه له سه‌ی جوړ پیک دیت، (بوالمرقه، ۲۰۰۷-۲۰۰۸، ۱۶ و دواتر)، (حساین سه‌ام، ۲۰۰۹-۲۰۱۰، ۶):

یه‌که‌م: زمانی یاسادانان: به‌لگه‌نامه یاساییه‌کان له‌خۆده‌گریته، وه‌ک یاساکانی په‌رله‌مان و به‌لگه‌نامه ده‌ستوورییه‌کان و گریبه‌ست و ریکه‌وتننامه و په‌یماننامه‌کان، شیوازی یاسادانان دیارترین شیوازه‌کانی نووسینی یاساییه، چونکه ئه‌و ده‌قه یاساییانه‌ی یاسادانه‌ر ده‌ریان ده‌کات رهنگدانه‌وه‌ی فیکری کۆمه‌لگان له

سەردەمىكى ديارىكراو، و ناكريّت ئەم شىۋازە تىكەل بە ھىچ شىۋازىكى ترى دەربرىن بكرىت.

دووەم: زمانى دادگا: برىتییە لە زمانى برىار و كۆنووس و راپۆرتەكانى دادگا و بەلگەنامەكانى دادگا، وەك گرپپەستى ھاوسەرگىرى و بەلگەنامەى لە دايك بوون و مردن و دابەشنامەى شەرى و ھتد...

يەكەم: زمانى زانستى (ئەكادىمى): وەك توپژىنەوہى ئەكادىمى ياساى و كىتیبەكانى تايبەت بە پرۆگرامى خويندى ياسا. بۆيە پىويستە وەرگىر ھەرسى جۆرەكە بە يەكترەوہ ببەستىتەوہ.

تايبەتمەندىيەكانى زمانى ياسا :

ھەرچەندە زمانى ياسا لە زۆر لايەنەوہ لەگەل زمانى گشتى يەك دەگرىتەوہ، بەلام بە پىسى سروشتى ئەو مەيدانەى تايادا بەكاردەھىنرىت چەند تايبەتمەندىيەكى ھەيە لەوانە، (حەيد، ۱۹۷۱، ۱۳۲)، (بوالمرقە، ۲۰۰۷-۲۰۰۸، ۱۸ و دواتر)، (حساين سھام، ۲۰۰۹-۲۰۱۰، ۸ دواتر):

1- وردى (الدقة): واتا بە شىۋەيەكى يەكسان گرنگى بە پىت و واتا دەدات، بۆيە پىويستە رەچاوى ناوەرۆكى دەقەكە بكرىت بۆ ئەوہى واتا و لىكدانەوہى جياواز لەگەل واتاي راستەقىنە ھەلنەگرىت، و بە ھۆشيارى راقە بكرىت، چونكە ھەر تىكەلاوييەك لە واتاي دەستەواژەكان كاريگەرى لە سەر دەقەكە و تىگەيشتن لە پىساي ياساى دەبىت.

2- راستەوخۆ و راشكاوى يان روونى و سادەيى: يەككى تر لە تايبەتمەندىيەكانى زمانى ياساى راشكاوى و راستەوخۆيى، بە جۆرىك دوورە لە ھەر جوانكارىيەكى رەوانىيىزى، چونكە گەرەكە

هاولاتی به بی پیچ و په نا له واتاکه‌ی تیښگات، بویه پیویسته زمانى یاسا دوور بیت له هەر وشه‌یه‌کى نادیار و ئالوز و تیکه‌لاو، چونکه راسته‌وخو په یوه‌ندى به ئه‌رک و مافى هاولاتیانه‌وه هه‌یه .

3- کورتى و پوختى: واتا ده‌رپرینى واتاى مه‌به‌ست به که‌مترین وشه و رسته‌ی گونجاو، بویه چوون ده‌قه‌که کورت و پوخته به هه‌مان شیوه پیویسته وه‌رگير به پوختى دایپرېژیته‌وه بو سه‌ر زمانى به‌رامبه‌ر.

4- ده‌سته‌واژه‌ی تاييه‌ت به بواری یاسایى: پسپوړى یاسا وه‌ک هه‌ر پسپوړییه‌کى تر ده‌سته‌واژه‌ی تاييه‌ت به خو‌ی هه‌یه، که ئه‌شى له پسپوړییه‌کانى تر واتاى جیاواز بگه‌یه‌نیت، بویه پیویسته وه‌رگير له زمانى به‌رامبه‌ر ده‌سته‌واژه‌ی تاييه‌ت به پسپوړى یاسا به‌کاربه‌نیته‌وه.

بو نمونه وشه‌ی (القاعدة واللوائح)، که له پسپوړى یاسا به واتاى ريسا و گه‌ل‌له‌نامه دین، به‌لام له پسپوړییه‌کى تری وه‌ک کو‌مپیوت‌ه‌ر و هونه‌رى به واتاى جیاواز دین.

چه‌ند ئاسته‌نگیكى گشتى به‌رده‌م وه‌رگيرانى ده‌قه یاساییه‌کان: به‌رله‌وه‌ی باس له کيشه‌کانى وه‌رگيرانى ده‌قه یاساییه‌کان بکه‌م، به کورتى ئاماژه به‌و کيشانه‌ ده‌که‌م، که پووبه‌رووى زانستى وه‌رگيران ده‌بنه‌وه، به‌م جوړه‌ی خواره‌وه (أبو يوسف و مسعد، ۲۰۰۵، ۱۶ و دواتر:)

1- کيشه‌ی وشه و ده‌سته‌واژه‌کان:

کيشه‌ی سه‌ره‌کى وشه و ده‌سته‌واژه‌کان ده‌گه‌رېته‌وه بو بنچه و وه‌رگيرانى وشه و گوړانى واتاکه‌یان به‌پى شیوه‌ی ده‌سته‌واژه‌کان و شوین و پیگه‌ی له رسته‌دا، به‌م جوړه‌ی خواره‌وه (کحیل، ۵۲ و دواتر:)

أ- جياوازی زمانه‌وانی وهک جياوازی له پیکهاته‌ی وشه (بناء الكلمة) بۆ نمونه ناوی بکه‌ر (اسم فاعل) و ناوی کارلیکراو (اسم مفعول)، یان پیگه‌ی وشه له رسته بۆ نمونه ئەگه‌ر وشه له رسته‌دا بکه‌ر (فاعل) بیت و اتاکه‌ی جياوازه له‌گه‌ل ئەوه‌ی کارلیکراو (مفعول) بیت و به‌ جوړه، بۆیه پښووسته وهرگير به وردی ره‌چاوی ئەمه بکات.

ب- جياوازی رۆشنیبری و شارستانی له نه‌ته‌وه‌یه‌که‌وه بۆ یه‌کیکی تر و کاریگه‌ری له سه‌ر واتا و مه‌به‌ست له ده‌سته‌واژه‌کان.

ت- کیشه‌ی داهینانی ده‌سته‌واژه له‌لایه‌ن نه‌ته‌وه‌یه‌ک و هه‌ولی وهرگيران بۆ سه‌ر زمانیکی تر، بۆ نمونه کاتیک نه‌ته‌وه‌یه‌ک زانستیک یان ئامیتریک یان بیروکه و تیوریک داده‌هینیت و به‌ زمانی خو‌ی ناویکی بۆ داده‌نیت و خاوه‌ن زمانه‌کانی تر ده‌یانه‌ویت خودی ناوه‌که وهربگيرنه سه‌ر زمانی خو‌یان، که زور جار ناوه‌که له واتای راسته‌قینه‌ی خو‌ی دهرده‌چیت، من پیم باش ناوه‌که به هه‌مان زمانی ره‌سه‌ن له زمانی به‌رامبه‌ر بناسیندریت و له نووسینه‌کاندا به‌کاربه‌ینریت.

2- کیشه‌ی لیکدان و به‌کارهینانی رسته :

ئهم کیشه‌یه ده‌گه‌رپته‌وه بۆ شیوازی نووسینی رسته و پیکهاته‌ی رسته و چۆنیه‌تی به‌کارهینانی و جیگورپکیکردن به وشه‌کان له زمانی به‌رامبه‌ر، وهک شیوازی به‌کارهینانی کردار له رسته‌دا بۆ نمونه له زمانی عه‌ره‌بی کردار (الفعل) له سه‌ره‌تای رسته دیت و له زمانی کوردی له کوتایی رسته دیت و هه‌روه‌ها. بۆیه پښووسته وهرگير له کاتی وهرگيرانی رسته‌کان ره‌چاوی ریزمانی زمانی به‌رامبه‌ر بکات .

3- کیشه‌ی فه‌ره‌نگی: خو‌ی له دوو حاله‌ت ده‌بینته‌وه :

أ- کاتیک پښووست به‌ دارشتنی ده‌سته‌واژه‌یه‌ک ده‌کات، که له زمانی ئامانج نییه، له و حاله‌ته وهرگير په‌نا بۆ دارشتنی ده‌سته‌واژه‌ی

نوئى دەبات لە ڤيگه‌ى گه‌رانه‌وه بۆ فه‌ره‌نگ و بونىادى زمانى ئامانج، لى‌رهدا وه‌رگىڤ ده‌كه‌ويته به‌رده‌م چه‌ند حاله‌تيك له‌وانه نه‌بوونى وشه‌ى هاوتا له‌ فه‌ره‌نگى هه‌ردوو زمانه‌كه، و نه‌پىكانى واتاى ته‌واوى وشه‌ى بيانى، و گوزارشتكردنى وشه‌كان له‌ واتايه‌كى جياواز له‌گه‌ل واتاى زمانى سه‌رچاوه‌.

ب- كيشه‌ى هاوواتاى: برىتتبه له‌ كيشه‌ى ده‌ست نه‌كه‌وتنى وشه‌ى هاوواتا له‌ زمانى ئامانج، ئەمه‌ش زۆر جار په‌يوه‌ندى نىبه به‌ كه‌م و كورى زمانه‌كه به‌لكو ده‌گه‌رته‌وه بۆ كه‌مه‌رخه‌مى و لاوازى وه‌رگىڤ.

٤- كيشه‌ى په‌يوه‌ست به‌ ده‌ق: به‌ تايبه‌ت له‌ بوارى ده‌قه زانستى و پسپۆرپيه ورده‌كان، چونكه ده‌قه زانستيه‌كان به‌رده‌وام له‌ گۆڤان و نوپوونه‌وه دان، به‌ جۆرئىك به‌ ده‌گه‌ن وايه هه‌ردوو زمانه‌كه له‌ يه‌ك ئاستى زانستىدا بن، بۆيه ئەمه‌شيان ده‌بته‌ ئاسته‌نگ له‌به‌رده‌م وه‌رگىڤ.

٥-

كيشه‌ى وه‌رگىڤانى ده‌قه ياساييه‌كان:

له‌به‌ر ئەوه‌ى ده‌قى ياسا تايبه‌ته و راسته‌خۆ په‌يوه‌ندى به‌ ژيانى تاكه‌كانه‌وه هه‌يه و به‌ شيوه‌يه‌كى ورد دانراوه، به‌جۆرئىك هه‌ر پىت و وشه‌يه‌ك مه‌به‌ستى تايبه‌تى خۆى هه‌يه، بۆيه پىويسته به‌ هه‌مان شيوه به‌ شيوه‌يه‌كى ورد وه‌رگىڤدرتته سه‌ر زمانىكى تر بۆ ئەوه‌ى واتاى راسته‌قىنه‌ى خۆى له‌ ده‌ست نه‌دات، چونكه راسته‌خۆ په‌يوه‌ندى به‌ ژيان و ئەرك و مافى هه‌ر تاكىكى كۆمه‌لگه‌وه هه‌يه .

ئاسته‌نگه‌كانى به‌رده‌م وه‌رگىڤانى ده‌قه‌كان ياساييه‌كان به‌ شيوه‌يه‌كى گشتى به‌م جۆره‌ى خواره‌وه پۆلئىن ده‌كرئىن (رىكالد: ٢):

یەكەم: كېشەى دەستەواژەكان :

لە بەر ئەوھى ھەر ولاتىك خاوەنى سىستەمى ياساى و دەستەواژەى ياساى تايبەت بە خۆیەتى، و دەكرىت واتاى دەستەواژەكان لە ولاتىكەوھ بۆ یەككى تر بگۆرین. چونكە كلتور و زمانى كۆمەلگا كاریگەرى پوونى ھەیە لەسەر زمانى ياسا. بۆیە پىویستە دەستەواژەكان بە وردى بۆ زمانىكى تر بگوازینەوھ، بۆ ئەوھى واتاى راستەقینەى خویان بگەینەن.

بۆیە لە كاتى وەرگىرانى دەقە ياساییەكان بە شیوھەكى گشتى ئەم چەند حالەتەمان دیتە بەردەم (رىكالد: ۲):

1- بوونى دوو سىستەمى ياساى، كە بە دوو زمانى ياساى ھاوشیوھ گوزارشتیان لى دەكرىت، لەم حالەتە وەرگىران تا ئاستىك ئاسانە.

2- بوونى دوو سىستەمى ياساى ھاوشیوھ، كە بە دوو زمانى ياساى جیاواز گوزارشتیان لى دەكرىت، لەم حالەتە وەرگىران زۆر زەحمەت نییە .

3- بوونى دوو سىستەمى ياساى تەواو جیاواز، بەلام لەگەڵ ئەوھ زمانى ياساییان بە تەواوەتى پەيوەندیان بە یەكترەوھ ھەیە، لەم حالەتە وەرگىران زۆر ئەستەمە.

4- بوونى دوو سىستەم و دوو زمانى جیاواز كە بە ھیچ جۆرىك پەيوەندیان بە یەكترەوھ نەبیت، لەم حالەتە زیاترىن كېشە بۆ وەرگىرپى ياساى دروست دەكات.

كەواتە پىویستە وەرگىر رهچاوى جیاوازی دەستەواژەكان و كلتور و شیوازی دەربرپىن یاساى لە ھەردوو زمانەكە و كۆمەلگاكە بكات .

دووهم: وەرگيږانی دهقی یاسایی :

به شیوهیه کی گشتی کیشه سه ره کییه کانی وەرگيږانی دهقی یاسایی بریتین له (حدید، ۱۹۷۱، ۱۳۳ و دواتر) (سفیلر، ۲):

1- چوارچیوهی تهسکی دهقی یاسایی دهربارهی هه لېژاردنی سه رچاوه کانی زمان، که پیویسته وەرگيږ تی بگات و جۆریک له ملکه چی بوی هه بیته و ریژی بگریته و به ته واوه تی بزانیته تاچه ند ئازاده له به کارهینانی، چونکه وەرگيږ بوی نییه به ویستی خوئی روونکردنه وهی دریژ له سه ر دهسته واژه کان بخاته پروو، ته نها بوی هه یه له کاتی پیویست روونکردنه وه له په راویز بدات .

2- گوتار و زمان و چه مک و ئامراز و میکانیزم و ده زگاکانی بواری یاسایی زۆر فراوانن، به جۆریک پیویسته وەرگيږ بتوانیک له گه لدا هه ل بگات.

3- جۆراوجۆری لایه نی سیاسی و کۆمه لایه تی سیسته مه یاساییه کان، یه کیکی تره له و کیشانه ی پووبه پرووی وەرگيږ ده بیته وه.

4- کیشه ی په یوه ست به په سه ندکردنی دهسته واژه بی شوماره کان، که به هوی بارودۆخی کۆمه لایه تی و روشنبیری و ئابووری کۆمه لگان گواستنه وه یان ئهسته مه، چونکه هه لژاردنی دهسته واژه شوینه واری یاسایی لینه که ویته وه، هه روه ها ده کریته کت و پر به هوی گۆرانی یاساکان چه ند دهسته واژه یه ک کۆن ببن یان پووچه ل بکرینه وه.

5- پیویستی په یه ره وکردنی پرۆگرامی چه ند پسپۆری، به جۆریک پیویسته وەرگيږ له یه ک کاتدا شاره زایی له کۆمه لیک پسپۆری هه بیته، بۆ نمونه له کاتی وەرگيږانی دهقه کانی یاسای بازرگانی پیویسته وەرگيږ شاره زایی له زانستی دارایی و بانکی هه بیته.

کینشەى بە کوردیکردنى دەقه یاساییەکان و تایبەتمەندییەکانى وەرگێرى

یاسایی:

کینشەى بە کوردیکردنى دەقه یاساییەکان:

زۆر کەس پێى وایە هەرگیز ناکریت یاسا بکریتە کوردی، بەلام
من بۆچوونیکى پێچەوانەم هەیه و هەرگیز باوەریشم وانیه، کە
پێویست بێت هەموو دەستەواژەکان بکرینە کوردی، بۆیه لە ئەنجامى
کارکردنم لە بواری وەرگێرانى دەقه یاساییەکان بۆم دەرکەوت، کە
دەستەواژەکان بە شیۆهیهکی گشتى بەم جۆرهى خوارهو دابهش
دەکرین:

1- ئەو دەستەواژانەى لە کوردیدا وشەى بەرامبەریان هەیه بەبێ
ئەوهى واتای راستەقینەى خۆیان لە دەست بدن، و لە زمانى کوردی
بۆ هەمان ئەم مەبەستە بەکاردهینرین، وەک:

عقوبە - سزا

جریمە - تاوان

محکمة - دادگا

حاکم أو قاضى - دادوهر

تحقیق - لیکۆلینهوه

زواج - هاوسەرگيرى

بۆیه لە کاتى وەرگێرانى ئەم دەستەواژانە بۆ سەر زمانى کوردی
هیچ کیشەیهک ناهیتە بەردەم و بە زمانى کوردی دەنوسرینەوه و
پێویست بە هیچ روونکردنەوهیهک ناکات.

2- ئەو دەستەواژانەى واتاکەیان لە زمانى کوردی نامۆیه، و اتا

ئەگەر تەنھا بە زمانى کوردی بنوسرینەوه تیگەیشتیان بۆ خەلکى
ئەستەمه، بۆیه پێویستە وشە عەرەبیبهکەى لەگەڵدا بنوسریتەوه،
ئەگەر نا کیشە لە تیگەیشتن لە واتای راستەقینە دروست دەکات،

چونکه ههروهك پيشتر باسمانكرد يه كيك له تايبه تبه تمه ندبيه كاني دهقى ياسايى برىتييه له پرونى و راشكاوى بو ئه وهى هاوالاتى به بى پىچ و په نا له واتاكه ي تىبگات. ئهم دهسته واژانه ش وهك نمونه برىنين له:

إلتزام - پابه ندبوون

رهن - بارمه

حقوق الإرتفاق - مافه كاني هاوته نىشتى

3- ئه وهسته واژانه ي ئه گهر دهقاودهق بكرينه كوردى واتاى راسته قينه ي خويان له دست دهن يان له گهل دهسته واژه ي تر تىكه ل دهن، بويه پيوسته هه ر به عه ره بى به كار به ئيرينه وه: وهك:

الحكم والقرار: چونكه له كوردى وشه ي (الحكم و القرار) واتا برپيار، به لام له رووى ياسايى حكم و قرار جياوازن، عاده ته ن قه رار پيش يه كلايى كردنه وهى داوا له لايه ن دادوهر دهر ده چي ت، واتا: برپيار دهر دريت به ئه نجامدانى ريكاره كاني داوا، بو نمونه برپاردان به راگرتنى تومه تبار و دهسته به رداگرتنى كه رهسته ي به كارها توو له ئه نجامدانى تاوان، به لام حوكم دواى يه كلايى كردنه وهى داواكه وهك دهر ئه نجامى داواكه دهر ده چي ت، بو نمونه حوكمدان به تاوانبار كردنى تومه تبار و زىندانى كردنى بو ماوه ي ديارى كراو له دهقى ياسا، بويه ئه گهر له كاتى وه رگيرانيان بو سه ر زمانى كوردى له به رامبه ر هه ردوو كيان برپيار به كار به ئيرى ت هه له يه، چونكه دهسته واژه كان تىكه ل دهن. كه واته به بو چوونى من ده كر ي ت له به رامبه ر (قرار) برپيار به كار به ئيرى ت و (حكم) ىش له زمانى كوردى وهك خو ي بنووسرى ته وه .

السجن والحبس: له زمانى كوردى هه ردوو وشه كه به واتاى به نكردن يان زىندانى كردن به كار ده هئيرى ن، به لام له رووى ياساييه وه

جياوازن، به جوړيک به پټی ماددهی (۸۷) له ياسایي سزاکانی عیراقی ژماره (۱۱۱)ی سالی ۱۹۶۹ (السجن) بریتیه له بهندکردنی بؤ ماوهی زیاتر له پینچ سال به رهوه سهرهوه، به لام له پټی ماددهی (۸۸) له هه مان ياسا (الحبس) بریتیه له بهندکردن بؤ ماوهی سی مانگ تاکو پینچ سال. بویه نه گهر له کاتی وهرگیران بؤ سهر زمانی کوردی بهندکردن بؤ هره دووکیان بهرکابهنیریت واتای دهقه ياساییه که دهگوریت و خوینهر نازانیت مبهست سیجنه یان حهس، که واته دهکریت وشهی (السجن) به بهندکردن لیکبدریته وه و (الحبس) یش وهک خوی له ناو دهقی کوردی به کاربهنیریته وه.

تایبه تمه ندییه کانی وهرگیري ياسایي:

به پټی روونکردنه وهیهی پینشوو مان دهرده که ویت، که به شیوهیه کی گشتی پیویسته وهرگیري ياسایي نه م تایبه تمه ندی و خسه له تانهی تیدا بیت، (عنانی، ۲۰۰۳، ۲۴)، (أبو يوسف و مسعد، ۲۰۰۵، ۲۱)، (اکرم، ۹ و دواتر) و (ریکالد: ۳)، (مکی، ۲۰۱۰، ۱):

- 1- شاره زاییه کی ته واوی هه بیت له تیور وپروگرامه کانی وهرگیران (نظریات و مناهج الترجمة)، (نیوبرت، ۲۰۰۸، ۱۶ و دواتر).
- 2- پیویسته شاره زاییه کی ته واوی هه بیت له شیوازی دهربرین و نووسینی ياسایي تایبهت به زمانی ئامانج (واتا ئه و زمانه ی وهرگیرانی بؤ دهکات).
- 3- مهرجه زانیاری پیویستی هه بیت له سهر سیسته مه ياساییه کانی ولاتی سهرچاوه (واتا ئه و ياسایانه ی مبهستییه تی وهریان بگیریت).
- 4- توانای دارشتی چه مکی ياسایي هه بیت بؤ گوزارشتکردن له زمانی سهرچاوه، بؤئه وهی له زمانی ئامانج هه مان واتای خوی بگه یه نیت.

5- پیوسته ئەمین بیټ له گواستنهوهی واتا و فیکرهکان له زمانی سه‌رچاوه.

6- شاره‌زاییه‌کی ته‌واوی هه‌بیټ له سه‌ر واتا و مه‌به‌ستی ده‌سته‌واژه‌کان له هه‌ردوو سیسته‌مه یاساییه‌که، بۆ ئه‌وه‌ی بتوانیت هه‌ر ده‌سته‌واژه‌یه‌ک له زمانی ئامانج له به‌رامبه‌ر ده‌سته‌واژه‌ی هاوشیوه‌ی له زمانی سه‌رچاوه به‌کاربه‌ئینیت .

7- ئاگاداری ئامانج و مه‌به‌ستی ده‌قه یاساییه‌که بیټ، بۆ ئه‌وه‌ی له کاتی گواستنه‌وه‌ی بۆ زمانی به‌رامبه‌ر له چوارچیوه‌ی ئەم مه‌به‌سته‌ده‌رنه‌چیت .

8- شاره‌زایی له ریسا و بونیادی هه‌ردوو زمانه‌که هه‌بیټ، بۆ نمونه له زمانی عه‌ره‌بی (فعل) کردار له سه‌ره‌تای رسته‌دیت، به‌لام له زمانی کوردی له کۆتایی رسته‌دیت، بۆیه‌ئه‌گه‌ر وه‌ک نمونه‌بمانه‌وێت ئەم ده‌قه یاساییه‌ له عه‌ره‌بییه‌وه‌ وه‌رگێژینه‌ سه‌ر زمانی کوردی :

تُحَسَبُ الْمَوَاعِيدُ بِالتَّقْوِيمِ الْمِيلَادِيِّ... (یاسای شارستانی عیراقی، ژماره‌(٤٠)ی سالی ١٩٥١، ماده‌ی (٩))

ماوه‌کان به‌ پۆژژمیری زاینی هه‌ژمار ده‌کری‌ن.
هه‌روه‌ها ماده‌ی (٧٢٢) له هه‌مان یاسا :

الایجار تملیک منفعه‌ معلومه‌ بعوض معلوم لمدة معلومة و به‌ يلتزم المؤجر ان يمكن المستأجر من الانتفاع بالمأجور.
هه‌ریه‌ک له وشه‌ی (المؤجر - اسم فاعل) واتا به‌کری‌ده‌ر، (المستأجر) ئه‌و که‌سه‌ی داوای به‌ کری‌گرتن ده‌کات، (المأجور) به‌ کری‌گه‌راو، بۆ تیگه‌یشتن له‌و ده‌سته‌واژانه‌ پیوسته‌ وه‌رگێژ شاره‌زای ریساکانی زمانی عه‌ره‌بی بیټ.

9- شاره‌زا بیټ له‌و پسپۆرییه‌ی وه‌رگێزانی تیا‌دا ده‌کات، که‌واته‌ تیگه‌یشتنی وه‌رگێر ته‌ن‌ها له‌ چه‌مه‌که‌ یاساییه‌کانی ده‌قی زمانی

سەرھەکی (source language text) ، و لە زمانی بەرامبەر (target language) ، و بەکارھینانی فەرھەنگ و شارەزابوون لە زانستی زمان و (علم النحو والصرف) بەس نییە، بەلکو پێویستە لە شیوازی دەربرینی یاسایی زمانی بەرامبەر شارەزا بیت، بۆ ئەوەی دوور بیت لە وەرگێرانی دەقاو دەق (وشە بە شە). (ریکالد: ۲)، کەواتە باشترین وەرگێری یاسایی بریتییە لە خودی پەسپۆری یاسایی، بەلام کەسی دەرھووی ئەم پەسپۆرییەش پێویستە شارەزاییەکی فراوانی ھەبێت لە بواری رۆشنییری یاسایی، ئەگەر کاری وەرگێران لەم بوارە بکات. (حەدید، ۱۹۷۱، ۱۲۳).

10- شارەزابوون لە دەستەواژە یاساییە نوێیەکان، بۆ نمونە وەک (الاستنسال- الاستنساخ البشري) واتا: کۆپیکردنی مروّف، بۆ ئەوەی لە کاتی وەرگێران تووشی تیکەلکردنی دەستەواژەکان نەبێت .

ئەنجام:

1- کێشەکانی وەرگێران بە شیوەیەکی گشتی دەگەرێنەو بۆ کێشەیی وشە و دەستەواژەکان لە ڕووی جیاوازی زمانەوانی و رۆشنییری و کێشەیی داھینانی وشە و وەرگێرانی بۆ سەر زمانیکی تر، و کێشەیی لیکدان و بەکارھینانی ڕستە و فەرھەنگ و جگە لەوانە چەند کێشەیی پەيوەست بە دەق و وشەیی ھاوواتا .

2- کێشەیی وەرگێرانی دەقە یاساییەکان بە شیوەیەکی گشتی بریتییە لە کێشەیی جیاوازی دەستەواژەکان بە پێی جیاوازی سیتەمی یاسایی و تاییەتمەندی دەقی یاسایی.

3- کێشەیی بە کوردیکردنی دەقە یاساییەکان دەگەرێتەو بۆ سی جۆر دەستەواژەیی یاسایی، وەک ئەو دەستەواژانەی لە کوردیدا وشەیی بەرامبەر یان ھەییە بە ھەمان واتا، و ئەو دەستەواژانەی و اتاکەیان لە زمانی کوردی نامۆیە، کە پێویستە لەگەڵیدا وشە

عەرەبىيەكە لە ناو كەوان بنووسرىتەوه، و ئەو دەستەواژانەى ئەگەر دەقاولدەق بكرىنە كوردى واتاى راستەقىنەى خۆيان لە دەست دەدەن يان لەگەل دەستەواژەى تر تىكەل دەبن، پىويستە هەر بە عەرەبى بەكاربەينرىنەوه.

4- پىويستە وەرگىرى ياساى چەند تايبەتمەندىيەكى تىدا بىت لەوانە: شارەزا بوون لە تىور وپروگرامەكانى وەرگىران و شىوازى دەربرىن و نووسىنى ياساى و سىستەمە ياساىيەكانى و لاتى سەرچاوه و دارشتى چەمكى ياساى و ئاگادار بوون لە ئامانج و مەبەستى دەقە ياساىيەكە، و شارەزا بوون لە رىسا و بونىادى هەردوو زمانەكە، هتد...

راسپاردە:

بە مەبەستى گرنگىدان بە بوارى ياساى بە پىويستى دەزانم ئەم چەند راسپاردەيه بخەمە پوو:

1- لەسەر ئاستى فەرمى لە حكومەتەوه تا دەگاتە دامەزراوه زانستىيەكانى وەك وەزارەتى خويندنى بالا و زانكو و كۆليژەكان گرنكى بە بوارى بەركوردىكردنى ياسا بدرىت.

2- لەسەر ئاستى رىكخراوهى گرنكى بدرىت بەم بواره لە رىگەى كردنەوهى خول و دامەزراندنى ناوهند و سەنتەرى تايبەت بە وەرگىران.

3- لە سەر ئاستى تاكە كەسى بە پىويستى دەزانم مامۆستىانى ياسا و دادوهر و ياساناس و پارىزەر هەولى بە كوردىكردنى دەقە ياساىيەكان بەدەن.

- 1- اشكالية الترجمة القانونية، ترجمة. د. حسيب الياس حديد / ادريانا سفير، جامعة باريس ٣/السوربون / www.alnoor.se/article.asp?id=285861.
- 2- أصول الترجمة، د. حسيب الياس حديد، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، ١٩٧١.
- 3- الترجمة القانونية: إشكاليات وأخطاء شائعة، مثنى مكي محمد، ا. م. في الادب الانكليزي - جامعة كربلاء قسم اللغة الانكليزية - المقال منشور على موقع صحيفة كتابات في الميزان- Muthanna.meqi@uokerbala.edu.iq.
- 4- الترجمة القانونية: طبيعتها وصعوباتها، بقلم: دينيس ريكال Denise Recald، ترجمة: هاشم كاطع لازم - أ. م. (لغة إنكليزية وترجمة) - كلية شط العرب الجامعة البصرة.
- 5- ترجمة المصطلحات الجنائية: رسالة الماجستير - حساين سهام: جامعة وهران- الجزائر - ٢٠٠٩-٢٠١٠: ٦.
- 6- ترجمة بعض المصطلحات والمفاهيم المستمدة من القانون الإسلامي إلى اللغة الفرنسية، رسالة ماجستير، مينة بوالمرقة، جامعة منتوري- قسنطينة - كلية الآداب واللغات- الجزائر - ٢٠٠٧-٢٠٠٨.
- 7- الترجمة وعلوم النص، ألبرت نيوبرت و غريغوري شريف، النشر العلمي والمطابع- جامعة الملك سعود، ٢٠٠٨.
- 8- الترجمة ونظرياتها مدخل إلى علم الترجمة، أمبارو أورتادو ألبير، ترجمة على إبراهيم المنوفى، المركز القومي للترجمة، ط ١، ٢٠٠٧.
- 9- فن الترجمة للطلاب والمبتدئين، (اكرم أي. مومن Akram) (A. Mo,men)، دار الطلائع.

- 10- مبادئ الترجمة وأسياؤها، د.إيناس أبو يوسف، د. هبة مسعد،
٢٠٠٥.
- 11- نظريات الترجمة بحث في الماهية والممارسة، د. سعيده
كحيل، منشور في موقع www.ebook.univeyes.com :
- 12- نظرية الترجمة الحديثة، د. محمد عناني، الشركة المصرية
العالمية للنشر-لونجمان، ط١ / ٢٠٠٣.

زمانی کوردی له دادگاکانی هه‌ریمی کوردستان له نیوان یاسا و واقیعدا

نازاد عه‌بدولقادر سا‌له‌ح وه‌له‌دبه‌گی

پیشہ کی:

یہ کہہ/ دہروزا یہ کہ بۆ دەستیکی توژیئەوہ کہ

یاسا لە لایەکەوہ، ئامرازیکە بۆ جێبەجێکردن و چەسپاندنی دادپەرۆری، چ لەسەر ئاستی نیشتمانی و چ لەسەر ئاستی نۆدەوڵەتی. لە لایەکی ترەوہ، زمانیش بە نۆرە ی خۆی ئامرازیکە بۆ دانان، دەربرین، ڕوونکردنەوہ و ڕاڤەکردنی یاسا و لە ئەنجامدا ئەویش دەبیتە ئامرازیک بۆ بەدیھینانی دادپەرۆری، چ لەسەر ئاستی کۆمەلگا و چ لەسەر ئاستی نۆدەوڵەتی. ئاشکرایە یەکیەک لە تاییەتمەندییەکانی یاسا ئەوہیە کہ ھەمووان لێی تێگەن، ئەگەر خەلکی کۆمەلگە یەک لە دەق و زاراوہ و بڕیارە یاساییەکان تێنەگەن، سەرپێچی کردن لە یاسا و سزادان ھیچ واتایەکیان نامینیت. ھەربۆیە، بزاقی یاسا بۆ ھەمووان و تێگەیشتنی ھەمووان لە دەق و زاراوہ یاساییەکان، بۆ خۆی بزاقیکی ڕەوایە بۆ چەسپاندنی دادپەرۆری لە کۆمەلگەدا.

زمانی عەرەبی وەک زمانی ئایینی ئیسلام (کە ئایینی زۆربە ی خەلکی کوردستانە)، ھەروا بالادەستی زمانی عەرەبی پاش دروستبوونی دەوڵەتی عێراق بە درێژایی دەیان سالی ڕابردوو، بوو ھۆی ئەوہی کہ زۆربە ی دەق و سەرچاوہ یاساییەکان بە زمانی عەرەبی بنووسرینەوہ و زمانی کوردی بێتە زمانی لۆکالی و پەراویزخراو. بەلام دروستبوونی حکومەتی ھەریمی کوردستان لە سالی ۱۹۹۲ و، داننان بە زمانی کوردی وەک زمانی فەرمی لە عێراق بە گوێرە ی مادە ی (۴) لە دەستوری عێراقی سالی ۲۰۰۵، بوو دەستیکی سەردەمیکی نوێ سەبارەت بە پێگە ی زمانی کوردی لە عێراق و ھەریمی کوردستان.

یہ کیک له هۆکاره کانی بوونی چه ندین زمانی فه رمی له بری یه ک زمانی فه رمی بو ئه وه ده گه پیتته وه، که کۆمه لگه فره زمانه کان له دريژده ی هه وراز و نشیوه میژوو ییه کان و به شایه تی "نه خشه ی زمانی" هه ر ولاتیك، که یشتنه ئه و ئه نجامه که "زمانی هاوبه ش" فاکته ری یه گگرتووی نیشتمانی نییه. هه ربۆیه ئه م ولاتانه بو که مکردنه وه ی هه رچی زیاتری گرژییه نه ته وه ییه کان، سیاسه تی "پیکه وه ژیا نی ئاشتیانه ی زمانی" یان گرته به ر؛ سیاسه تیک که له سه ر سی بنه مای یه کسان ی زمانه فه رمییه کان، ئازادی که لکوه رگرتن له زمانه کان و پیدانی ده سه لات ی جیبه جیکاری زیاتر به ناوچه کان له سه ر بنه مای پره نسپی قه له مره و دامه زراوه. له کاتی ئیستادا له (۵۵) ولاتی جیهان پتر له زمانیک به زمانی فه رمی ناسراون.^۱

دووهم/ بایه خی توژیینه وه که:

ههروهک ئاشکرایه زمان به ردی بناخه ی شوناسی هه ر نه ته وه یه که، هه ربۆیه گرنگیدان به پاراستن و په ره پیدانی زمان وه ک ئه رکی تاک و دهوله تان سه یر ده کریت، که پئویسته له ده ستوور و یاساکاندا رهنگ بداته وه. له لایه کی تره وه ئه مرۆ زۆربه ی دهوله تانی جیهان و له وانه ش عیراق فره شوناس و فره نه ته وه ن، ئه مه ش وایکردوه بابه تی شوناسه جیاوازه کان ببیته سه رچاوه ی ناکوکی و ململانئ له م ولاتانه دا. به ده ر له مه ش پاش نزیکه ی سی ده یه له دامه زراندنی حکومه تی هه ریمی کوردستان زمانی کوردی هیشتا نه ییتوانیوه وه ک پئویست له هه موو داموده زگا کانی سه ر به هه ر سی

^۱ رسمیت چند زبان و تنوع زبانی در اروپا، در سایت زیر قابل مشاهده است:
<http://eyitimhaqqi.blogspot.com/> last visited:2021/3/3.

دهسه لاتی یاسادانان، دادوهری و جیبه جیکردن و له سه رانسهری سنووری کارگیریی حکومه تی ههریما به ته وایی بچه سپیت.

سییه م/ ئامانجی توژیینه وه که

ئامانجه کانی ئەم توژیینه وه یه له م خالانه ی خواره و هدا خوئی ده بینیتته وه:

(۱) خستنه پرووی هه لویستی به لگه نامه نیوده وه له تیهه کان سه بارهت به مافه زمانیهه کان.

(۲) خستنه پرووی پینگه و چوارچیوهی یاسایی زمانی کوردی له دهستوور و یاسا ناوخییه کانی عیراق و ههریمی کوردستان.

(۳) خستنه پرووی دۆخی ئیستای زمانی کوردی له چوارچیوهی دهسه لاتی دادوهری و له وانهش دادگاکانی ههریمی کوردستان.

(۴) دهست نیشانکردنی ئاستهنگه کانی بهردهم چه سپاندنی به ته و اهوتی زمانی کوردی له دادگاکانی ههریمی کوردستان.

(۵) ئاگادارکردنه وهی لایه نه په یوه ندیداره کان له دۆخی ئیستای زمانی کوردی له دادگاکانی ههریمی کوردستان به مه بهستی چاره سه رکردنی گرفت و ئاستهنگه کان.

چواره م/ گرفتی توژیینه وه که

گرفتی توژیینه وه که له و هدا خوئی ده بینیتته وه، که پینگه ی یاسایی زمانی کوردی وهک زمانیکی فه رمی له چوارچیوهی دهستوور و یاسا ناوخییه کانی عیراق و پرۆزه ی دهستوور و یاسا ناوخییه کانی ههریمی کوردستاندا به ته وایی چه سپاوه و له پرووی دهستووری و یاسایی وه گرفت نییه، به لام گرفته که بو قوناغی پراکتیزه کردنی ئەو دهقه دهستووری و یاساییانه دهگه ریتته وه.

پینجهم / گریمانہی توئژینہ وەکہ

گریمانہی ئەم توئژینہ وەہیہ ئەوہیہ، کہ سستی و بایەخ نەدانی پێویست لە لایەن دەسەلاتی دادوهری هەریمی کوردستان هەیه سەبارەت بە پراکتیزەکردنی دەقە دەستووری و یاساییەکان و، هەولێ پێویست نەدراوە بۆ چەسپاندنی تەواوی ئەم دەقانە و پەرەپێدانی زمانی کوردی لەسەر هەموو ئاستەکان.

شەشەم / چوارچێوەی توئژینە وەکہ

چوارچێوەی ئەم توئژینە وەہیہ، دۆخی زمانی کوردی لەناو دەسەلاتی دادوهری هەریمی کوردستان و بە وردیی دادگاکی هەریمی کوردستان دەگریتەو، پالپشت بە دەقە دەستووری و یاساییەکانی عێراق و هەریمی کوردستان.

هەوتەم / میتۆدی توئژینە وەکہ

لەم توئژینە وەہیەدا، بە گۆڕە پێویستی توئژینە وەکہ سوودمان لە میتۆدەکانی شیکاری یاسایی، وەسفی و پراکتیکی وەرگرتوو بۆ شیکردنەو و خستنەرووی پەیماننامە نیۆدەولەتیەکان و دەقە دەستووری و یاساییەکان. هەروا لە هەندێ شوێندا بە گۆڕە پێویستی توئژینە وەکہ و زیاتر دەولەمەندکردنی، کەلکمان لە میتۆدی میژوویی و هەڵنجان وەرگرتوو.

هەشتەم / پلانی توئژینە وەکہ

ئەم توئژینە وەہیہ، لە سێ بەش پیکهاتوو و شیوازی پۆلێنکردنی ژمارەبیمان (دیجیتالی) بەکارهێناوە بەم جۆرە خوارەو: لە بەشی یەكەم، باس لە مافە زمانییەکان دەکەین لە یاسای نیۆدەولەتیدا، کە

تییدا ئەو پەیمان و ڕاگەیەندراوە نیۆدەولەتیانە دەخەینەپروو که گرنگییان بەم بابەتە داو. لە بەشی دووهم، تیشک دەخەینەسەر پیگەیی زمانی کوردی لە دەستوور و یاسا ناوخۆییەکانی عێراق و ھەریمی کوردستان. لە بەشی سێتەم، وێرای ناساندنی دەسەلاتی دادوهری، دۆخی زمانی کوردی لە دادگاگان و گرنگیی زمانی کوردی و ئاستەنگەکانی بەردەمی دەخەینەپروو.

۱. مافە زمانییەکان لە یاسای نیۆدەولەتی

ھیچ یەك لە بەلگەنامە گرنگە نیۆدەولەتیەکان وەك جارنامەیی گەردوونی مافەکانی مەرۆف، پەیمانی مافە شارستانی و سیاسییەکان و پەیمانی مافە ئابووری، کۆمەلایەتی و ڕۆشنیریەکان بە ڕاشکاوایی باسیان لە مافە زمانییەکان نەکردووە. ھۆکاری ئەمەش ڕەنگە بۆ ئەو بەگەرپیتەو، که لە کاتی پەسندکردنی ئەو بەلگەنەدا ھیشتا باسکردن لە مافە زمانییەکان زۆر زوو و دوور لە خەیاڵ بوون. ئەم مافانە پەيوەندیی ڕاستەوخۆیان لەگەڵ مافی کەمینەکان ھەیە، چونکە ئەمە کەمینەکانن که ھەمیشە لە بەکارھێنانی زمانی زگماکی خۆیان بپێش دەکرین. دواتر لە ھەندی لە بەلگەنامە نیۆدەولەتیەکاندا وەك ڕاگەیەندراوی جیھانی مافی زمانی، ڕاگەیەندراوی مافی کەسانی سەر بە کەمینە نەتەوھیی یا ئەتتی، ئایینی و زمانییەکان باس لە ھەندیک لە مافە زمانییەکان کراوە، بەلام بە ھۆی ناوەرۆکی تایبەتی مافە زمانییەکان و ترسی دەولەتان لە بەھیزبوونی کەمینەکان بە ھۆی بەخشیینی ئەم مافانە، ئەوا ھەر بە گومانەو ھە سەیری ئەم مافانە دەکریت.^۱

^۱ (سید احمد حبیب نژاد؛ زھرا دانش ناری، حمایت از حقوق زبانی در رویه دیوان اروپایی حقوق بشر، فصلنامه حقوق اداری (علمی - پژوهشی)، سال ششم، شماره ۱۷، زمستان ۱۳۹۷، صص ۱۷۵-۱۷۶.)

مافه زمانیه‌کان و داواکاری که مینه‌کان له م باره‌یه‌وه ده‌کری له م خالانه‌دا کورت بکریته‌وه:

ئا- مافی قسه‌کردن به زمانی دایک له په‌یوه‌ندییه تاییه‌تییه‌کانی نیوان ئه‌ندامانی گروویدا.

ب- مافی که‌لکوه‌رگرتن له زمانی دایک له بواره گشتیه‌کان و داموده‌زگا کارگیریه‌کاندا.

ج- مافی په‌روه‌رده و فیژکردن به زمانی دایک.

د- مافی که‌لکوه‌رگرتن له زمانی دایک له ده‌زگا‌کانی را‌گه‌یاندندا.
ده‌وله‌ته‌کان ئاره‌زوومه‌ند نین دان به مافی که‌مینه‌کاندا بنین و هه‌ندی جار ئه‌وان به ده‌وله‌تیک له ناو ده‌وله‌تانی خویاندا ده‌زانن، هه‌ربۆیه هه‌وله‌ده‌دن تا ئه‌و شوینه‌ی که ده‌کریته مافی که‌مینه‌کان و سنوره‌که‌ی به‌رته‌سک بکه‌نه‌وه.^۱ که‌مینه‌کان دوو جوړ مافیان هه‌یه، مافه گشتیه‌کان و مافه تاییه‌تییه‌کان. ئه‌وه‌ی جیی بایه‌خه مافه تاییه‌تییه‌کانه، واته ئه‌و مافانه‌ی که تاییه‌تن به که‌مینه‌کان و ئه‌وان لینی سوودمه‌ند ده‌بن.^۲ به‌تییه‌ر‌بوونی کات ده‌رکه‌وت مافی که‌مینه‌کان ته‌نیا به مافه گشتیه‌کانی مرؤف دابین ناکریته، هه‌ربۆیه ده‌بی ره‌هه‌نده‌کانی دیکه‌ی ئه‌م بابه‌ته‌ش بخریته به‌ریاس. ئه‌و ره‌هه‌نده‌ش بریتیه له هه‌ستی هوگری تاکه‌کان وه‌ک ئه‌ندامانی که‌مینه‌یه‌ک، که ئه‌وان له هاوولاتیانی دیکه جیا ده‌کاته‌وه. هه‌ربۆیه پاراستنی مافه‌کانیان به بی له‌به‌رچاو‌گرتنی ئه‌و تاییه‌تمه‌ندیانه ناته‌واو ده‌بیته.^۳

^۱ دستار عزیزى، حمایت از اقلیت ها در حقوق بین الملل، چاپ اول، انتشارات نور علم، همدان، ۱۳۸۵، صص ۲۸۵-۲۸۶.

^۲ محمدرضا خوبروی پاک، اقلیت ها، چاپ اول، نشر شیرازه، تهران، ۱۳۸۰. ص ۲۱۷.

^۳ دلشاد حامید ده‌رویش، که‌مینه‌کان (ناسنامه، یاسا، هه‌ریمی کوردستان)، چاپی یه‌که‌م، مآلی سوهره‌موردی و ناو‌ندی غه‌زله‌نووس، سلیمانی، ۲۰۱۷، ل ۵۸.

^۴ نادر ذوالعین، حمایت از حقوق اقلیت ها در حقوق بین الملل، نشریه تحقیقات حقوقی، شماره ۱۵، ۱۳۷۳، ص ۴۴۳.

که مینه‌کان گرفتیکى پرونیان هه‌یه و ئه‌ویش پیداکرتنه له‌سه‌ر پاراستنى تایبه‌تمه‌ندییه‌کانى خویان، هه‌ربۆیه بۆ پاراستنى که مینه‌کان، ته‌نیا قه‌ده‌غه‌کردنى جیاکارىی به‌س نییه، به‌لکوو پێویسته پیدانى مافی ئه‌و گرووپانه و چۆنیتی جیبه‌جیکردنى ئه‌و مافانه‌ش له‌به‌رچاو بگيردرين.^۱ مافی مرۆفى زمانى، تیکه‌له‌یه‌که له‌و پێویستیه ياسایانه‌ی که پشت به پیمانانه نیوده‌وله‌تییه‌کانى مافی مرۆف ده‌به‌ستى و، پێوه‌ره‌کانى تایبه‌ت به چۆنیتی چاره‌سه‌رکردنى کیشه زمانیه‌کان یا کیشه‌ی که مینه‌کان و فره‌زمانى له‌ناو ده‌وله‌تدا ده‌خاته‌روو.^۲

له‌م به‌شه‌دا، تیشک ده‌خه‌ینه سه‌ر ئه‌و پیمان و راگه‌یه‌ندراوانه‌ی که له‌م باره‌یه‌وه له لایه‌ن کۆمه‌لگه‌ی نیوده‌وله‌تییه‌وه ده‌رچوو به‌م جۆره‌ی خواره‌وه:

۱-۱. پهمانى مافه شارستانى و سیاسیه‌کان سالى ۱۹۶۶

پهمانى مافه شارستانى و سیاسیه‌کان یه‌که‌مین به‌لگه‌نامه‌ی گشتیه، که به شیوه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ باس له مافی که مینه‌کان ده‌کات، هه‌رچه‌نده له کاتى په‌سندکردنیدا، گۆرانکارییه‌کی زۆر له هه‌ندیک له به‌شه‌کانى ئه‌م پیماندا کرا، به‌لام ئه‌و به‌شه‌ی که تایبه‌ت بوو به مافی که مینه‌کان پێشوازی لیکرا و گۆرانیکى ئه‌وتوى تیدا نه‌کرا.^۳ پهمان له ماده‌ی (۱/بەرگه ۱) دا باس له مافی چاره‌ی خۆنوسین ده‌کات بۆ هه‌موو گه‌لان. هه‌روا له ماده‌ی (۲۷) دا باس له مافی

^۱ محمدرضا خوبروى پاک، منبع پیشین، ص ۲۱۶.

^۲ المقررة الخاصة المعنية بقضايا الاقليات، الحقوق اللغوية للاقليات اللغوية (دليل عملي للتنفيذ)، جنيف، آذار ۲۰۱۷، ص ۴.

^۳ پاتریک ترنبری، حقوق بین الملل و حقوق اقلیت ها، پژوهشکده مطالعات راهبردى، تهران، ۱۳۷۹، ص ۵۲.

که لتووری که مینه‌کان دهکات و دهلیت: "له و ولاتانه‌ی که که مینه‌ی نه‌تنی یا ئایینی یا زمانییان تیدایه، نابیت که سانی سهر به و که مینه‌ان بیه‌ش بکرین له سوودمه‌ندبوون له که لتووری تاییه‌ت به خویمان یا ئاشکرکردنی ئایینه‌که‌یان و نه‌نجامدانی ریوره‌سمه‌کانیان یا به کارهینانی زمانه‌که‌یان به هاویه‌شیی له‌گه‌ل نه‌ندامانی دیکه‌ی کو‌مه‌له‌که‌یاندا."^۱

۱-۲. ریکه‌وتننامه‌ی نه‌هیشتنی جیاکاری له فیگردن ۲

به و پییه‌ی که مینه‌کان زیاتر له به‌رده‌م هه‌ره‌شه و زیانمه‌ندبووندان، هه‌ریوه به مه‌به‌ستی پاراستنی شکوی مرویی و یه‌کسانی بابه‌تی بو که سانی سهر به‌م که مینه‌ان، جگه له و پاراستنه‌ی که بو هه‌موو مروفتیک هه‌یه، نه‌وا پیوستیان به پاراستن و مافی تاییه‌ت هه‌یه. له‌م پیناوه‌شدا پرده‌نسیپی قه‌ده‌غه‌کردنی جیاکاری و هک پردیک سیستمی گشتی مافی مروفت و سیستمی مافی که مینه‌کان به یه‌کتر ده‌به‌ستیتته‌وه.^۲ بو نه‌م مه‌به‌سته ریکه‌وتننامه‌ی نه‌هیشتنی جیاکاری له فیگردن له دانیشتنی یازده‌یه‌ی یونسکو له ۱۴ نو‌قه‌مه‌به‌ه‌تا یازده‌ی دیسه‌مه‌به‌ری ۱۹۶۰ له پاریس په‌سندکرا که له ۱۹۶۲/۵/۲۲ هه‌وه به‌رکاره. به‌پیی ماده‌ی

^۱ العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية، المؤرخ في ۱۶ كانون/ديسمبر ۱۹۶۶، المواد (۱) و (۲۷).

^۲ Convention against Discrimination in Education, Paris, 14 December 1960.

^۳ مصطفی فضائلی و موسی کرمی، تأملی بر نسبت میان حمایت از اقلیت ها و صلح و امنیت منطقه‌ای در اسلام و حقوق بین الملل، فصلنامه پژوهشی تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال سوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵، ص ۱۳۰.

۵) ی ئەم پڕیکه وتنه، که مینه کان مافیان ههیه زمانی خۆیان بو
خویندن و فیربوون به کار بهینن.^۱

۱-۳. راگه ندرای مافی کهسانی سهه به که مینه نه ته وهیی، نه تنی،
نایینی و زمانییه کان^۲

ئەم راگهیه ندراره، به پێی بریاری ژماره (۷/۱۳۵) له
۱۸/ دیسه مبهری ۱۹۹۲ له لایه ن کۆمه له ی گشتی نه ته وه
یه کگرتو وه کانه وه په سندرکرا.^۳ له پێشه کی ئەم راگهیه ندراره دا، ئاماژه
به وه کراوه که ئەم راگهیه ندراره له ماده ی (۲۷) ی په یماننامه ی مافه
شارستانی و سیاسییه کانه وه هه لقا لاره و ته نیا ده وه له تی تورکیا
دهنگی نه رینی پێدا.^۴ له ماده ی (۱/ب) جهخت له سهه پالپشتی
ده وه له تان ده کاته وه بو پاراستنی بوونی که مینه کان و شوناسی
نه ته وهیی یا ئەتینیان و شوناسی که لتووری و نایینی و زمانیان و
گرته به ری هه ر پێوشوینیکی شیوا بو پاراستنی ئەم شوناسانه. له
ماده ی (۲/ب) باس له وه ده کات که که مینه کان مافیان ههیه سوود
له که لتووری تاییهت به خۆیان وه برگرن و زمانی تاییهتی خۆیان به
ئاشکرا و نهینی به ئازادی به کار بهینن، به بی هیچ ده ستوهردان یا
جیاکارییهک و له برکه ی دووه می هه مان به ند باس له مافی
به شداریی که لتووری که مینه کان ده کات. ماده ی (۴/ب) ی
راگهیه ندراره که ئاماژه به وه ده کات، ده بی ده وه له تان پێوشوینی شیوا

^۱ د. سید احمد حبیب نژاد و عالیه اسمعیلی زاده، حقوق فرهنگی اقلیت های قومی در نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران و اسناد بین المللی حقوق بشر، چاپ اول، انتشارات مجد، تهران، ۱۳۹۵، ص ۹۵.

^۲ Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, New York, 18 December 1992.

^۳ محمدرضا خوبروی پاک، منبع پیشین، ص ۲۱۷.

^۴ دستار عزیزی، منبع پیشین، ص ۲۴.

بگرنبهەر بۆ ئهوهی کهسانی سهر به کهمینهکان ههلی پێویستیان له بهردهمدا بێت بۆ فێربوونی زمانی دایک یا وهگرتنی وانهکان به زمانی دایک.^۱

۱-۴. راگهیهندراوی جیهانی مافه زمانییهکان^۲

ئهم راگهیهندراوه، له کۆنفرانسی ریکخراوه ناحکومییهکان له ۶-۹ ته مووزی ۱۹۹۶ له شاری بهرشه لۆنه پهسندکرا. له سه رهتای ئهم راگهیهندراوه دا، باس له پیناسه ی کهمینه زمانییهکان و جۆرهکانی کراوه و پێویستی ریزگرتن له مافه زمانییهکان له کۆمه لگه فره زمانهکاندا دهخاته روو.^۳ له ماده ی (۳) دا مافی زمانی کهمینهکان بهم جۆره دهخاته روو: مافی مرۆف وهک ئه ندامی کۆمه له یهکی زمانی، مافی مرۆف بۆ که لکوه رگرتن له زمانی خۆی له شوینه گشتی و تایبه تیهکاندا، مافی مرۆف بۆ که لکوه رگرتن له ناوی خۆی، مافی مرۆف بۆ دروستکردنی په یوه ندیی کۆمه لایه تی له گه ل ئه ندامانی دیکه کۆمه له ی زمانی خۆی، مافی مرۆف بۆ په ره پیدان و پاراستنی که لتووری خۆی، مافی گرووپه زمانییهکان له فێربوونی زمان و که لتووری خۆیان، مافی گرووپه زمانییهکان بۆ ده سترا گه یشتن به خزمه تگوزارییه که لتوورییهکان، مافی گرووپه زمانییهکان بۆ ده رکه وتنی یه کسانی زمان و که لتووریان له میدیا گشتیهکان. له به شی بنه ما گشتیهکان له ماده ی (۷/ب ۱) دا ده لایت: ”هه موو زمانهکان نیشانه ی شوناسی گرووپیکی تایبه تن و تاکه رێگایه بۆ وه سف و تیگه یشتنی راستیهکان؛ که وابوو ده بی هه موو هه لومه رجه

(^۱) إعلان بشأن حقوق الأشخاص المنتمين الى أقليات قومية أو اثنية أو اقلية دينية و لغوية، ۱۳۵/۴۷ المؤرخ في ۱۸ كانون الأول/ديسمبر ۱۹۹۲.

(^۲) Universal Declaration on Linguistic Rights, Barcelona, 1996.

(^۳) د.سید احمد حبیب نژاد و عالیه اسمعیلی زاده، منبع پیشین، صص ۹۳-۹۴.

پيويسته كان بۆ پهره پيدان و پيشكه وتنيان له هه موو بواره كاندا دهسته بهر بكرين.^۱

۱-۵. ريككه وتننامهى مافه كانى مندال^۲

ئهم ريككه وتننامهيه، به پيى بريارى ژماره (۴۴/۲۵) له ۲۰/نۆقه مبهري/۱۹۸۹ له لايه ن كۆمه لهى گشـتى نه ته وه يه كگرتوه كانه وه په سندرگا. له مادهى (۱۷/بـرگه د) باس له هاندانى دهزگاكانى راگه ياندن دهكات بۆ ئه وهى گرنگى تايبه تى بدن به پيداويستىيه زمانىيه كانى ئه و مندالانهى كه سهر به گرووپى كه مينه كان يا دانىشتووانى خوجيين. هه روا له مادهى (۳۰) دا هاتوه: "ئهو دهوله تانهى كه كه مينهى ئه تنى يا ئايىنى يا زمانى يا دانىشتووانى ره سەنى تىدايه، نابى مندالانى سهر به و كه مينانه يا ئه و دانىشتووانانه وهك ئه ندامانى ديكهى ئه و گرووپانه له و مافه بيبهش بكرين كه كه لك له كه لتوور يا په روه ردهى ئايىنى يا به كاره يتانى زمانى خويان وه ربگرن."^۳

۱-۶. ريككه وتننامهى پاريزگار يكردن له كه له پوورى كه لتوورى نامادى^۴

ئهم ريككه وتننامهيه، له ۱۷/ئۆكتۆبه رى/۲۰۰۳ له لايه ن ريكخراوى يونسكو وه په سندرگا. ئه مپۆ، كه له پوورى كه لتوورى نامادى وهك يه كيك له گرنگترين پيوه ره كانى كه لتوورى و فاكتهرى فره كه لتورى پيگه يه كى گرنگى هه يه و پاراستنى بو وه ته جى بايه خ. به پيى مادهى

(^۱) الإعلان العالمي لحقوق اللغوية، حزيران ۱۹۹۶، المواد (۳) و (۷).

(^۲) Convention on the Rights of the Child, New York, 1989

(^۳) اتفاقية حقوق الطفل، ۲۰ تشرين الثاني/نوفمبر ۱۹۸۹، المواد ۱۷ و ۳۰.

(^۴) Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003.

(۱) ی ریککه وتنه که، ئامانجه کانی ئەم ریککه وتننامە یه بریتین له پاراستنی که له پووری که لتووری نامادی، ریزگرتن له که له پووری که لتووری نامادی گروپ و کۆمه له دیاریکراوه کان و وشیارکردنه وه بیان له م باره یه وه له سه ر ئاستی ناوچه یی، نیشتمانی و نیوده وه له تی. له ماده ی (۱) / برگه ۲/أ) نه ریته کان و شیوازه کانی ده ربړینی زاره کی له وانه ش زمان وه ک نیوانکاریک بو که له پووری که لتووری نامادی له قه له مدراون.^۱

۱-۷. راگه یه ندرای جیهانی ده رباره ی فره که لتووری^۲

ئەم راگه یه ندراره، له ۲/ نوڤه مبه ری/ ۲۰۰۱ له پاریس په سندکرا. به پێی ماده ی (۱) فره که لتووری سه رچاوه یه که بو ئالوگور و نویبوونه وه و داهیتان و پیویسته بو مروڤ هر وه ک پیویستی فره یی بایۆلۆجی بو بوونه وه ره زیندووه کان. به م پنیه، فره که لتووری که له پووری هاوبه شی مروڤایه تییه و ده بی دانی پیدا بنری و جه ختی له سه ر بکریته وه له پیناو به رژه وه ندیی نه وه کانی ئیستا و داهاتوو. به پێی ماده ی (۵) مافه که لتوورییه کان به به شیکی جیهانه کراوه ی مافی مروڤ دانراون و، له سه ر ئەم بنه مایه هر که سیک ده بی توانای ئەوه ی هه بییت به و زمانه ی که ده یه وییت و به تایبهت به زمانی ره سه نی خۆی رای خۆی ده ربړیت یا داهیتان له کاره کانییدا بکات یا بلاوی بکاته وه. هه روا ماده ی (۶) جه ختی له سه ر ئازادی را ده ربړین، فره یی ده زگا کانی راگه یاندن و فره زمانی و هتد کردو ته وه.^۲

^۱ اتفاقية بشأن حماية التراث الثقافي غير المادي، باريس، ۱۷ اکتوبر/تشرین الأول ۲۰۰۳، المادة (۱).

^۲) Universal Declaration on Cultural Diversity, Paris, 2 November 2001.

^۳) Universal Declaration on Cultural Diversity, Paris, 2 November 2001, Articles 1, 5 and 6.

۱-۸. راگه‌یندراوی نه‌توه یه‌گگرتووہکان سہبارت به مافی گہلانی

خوجینی^۱

ئەم راگه‌یندراوہ، لە ۱۳/سپتەمبەری/۲۰۰۷ لە لایەن کۆمەڵە گشتی نەتوہ یه‌گگرتووہکانوہ پەسندکرا. بە سەیرکردنیکی ئەم راگه‌یندراوہ دەردەکەوێت، کە بەشی ھەرە زۆری تایبەت کراوہ بە مافە کەلتوویریہکان، کە ئەمەش نیشانە ی گرنگی ئەم مافانە یە بۆ پاراستنی ئەم جوۆرە کەسانە.^۲ ھەندیک لە مافانە ی کە لەم راگه‌یندراوہ دا ھاتوون بەم جوۆرہ یە: مافی چارە ی خوونوسین (مادە ی ۴)، مافی بەشداری لە ژبانی کەلتوویری بە دروستکردنی دامەزراوہ کەلتوویریہکان (مادەکانی ۵ و ۳۴)، مافی نەتوانوہ لە ناو کەلتوویری زۆرینە (مادە ی ۸)، مافی پاراستنی داب و نەریتەکان (مادەکانی ۱۱ و ۱۲)، مافی پاراستنی کەلتوویری نامادی (مادەکانی ۱۳ و ۲۴ و ۳۱) و مافەکانی پەیوہست بە زمان (مادەکانی ۱۴ و ۱۶).^۳

۱-۹. بەلگەنامە ھەریمیہکان

ھاوکات لەگەڵ پێشکەوتنەکان و گەشەکردنی سیستەمی نیۆدەولەتی مافی مرۆف بە تایبەت سەبارت بە مافی کەمینەکان و مافە زمانییەکان، ولاتانی جیہان ھەر بەوہندەش نەوہستان و لەسەر ئاستی ناوچە و کیشوہرەکانیش کۆمەڵیک ریککەوتننامە و راگه‌یندراو بۆ پاراستن و پەرەپیدانی مافەکانی مرۆف ھاتنەئاراوہ، کە بەشیکی گرنگی ئەم دیکۆمینتەنە تایبەتن بە مافی کەلتوویری

^۱) Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, New York, 2007.

^۲) د.سید احمد حبیب نژاد و عالیہ اسمعیلی زادہ، منبع پیشین، ص ۱۰۰.

^۳) إعلان الامم المتحدة بشأن حقوق الشعوب الاصلية، سبتمبر ۲۰۰۷.

که مینه کان، بۆ نمونە راگه یه ندرای ئەمەریکی ماف و ئەرکه کانی مروّف، جارنامە ی ئەورووپی بۆ زمانە ناوچەییەکان یا زمانی که مینه کان، ریککه و تننامە ی چوارچێوه یی ئەنجومە نی ئەورووپی سەبارەت بە پاراستنی که مینه نەتەوه ییەکان، جارنامە ی ئەفریقی مافی مروّف، جارنامە ی که لتووری بۆ ئەفریقا، راگه یه ندرای پە یوه ندیی نەتەوه کانی باشووری رۆژەه لاتی ئاسیا بۆ مافی مروّف و هتد.^۱

لە سالی ۱۹۸۱ گەشە کردنیکی بەرچاو سەبارەت بە مافە زمانیەکان لەسەر ئاستی ئەوروپی روویدا. لەم سالا دا، ئەنجومە نی ئەوروپی راسپاردە ی ژمارە (۹۲۸) ی دەربارە ی گرفته کانی خویندن و که لتووری که مینه زمانیەکانی ئەوروپی پەسندکرد. ئەم بەلگە نامە یه، شوناسە زمانیەکان بە رەگە زیکی پێویست دەزانی بۆ گەشە کردنی ئەوروپی و ئەم خالانە لە خو دەگریت: بەکارهینانی ناوہ جوگرافیە رەسەنەکان لە قەلە مره ویکي تایبەت که لە زمانە خو جیبیەکاندا بە کار دیت، ناچار کردنی دامودەزگا کانی دەولەت بۆ بە فەرمی ناسین و پەسندکردنی، که لکوەرگرتن لە زمان و زاراوہ زگماکیەکان لە قوتابخانە سەرەتاییەکان، پشتیوانی کردن لە که مینه کان لە خویندنی بالا و میدیا لۆکالییەکان و دانپیدانیان لە دامودەزگا کانی دەولەتدا.^۲

۲. پێگە ی زمانی کوردی لە ناو دەستوور و یاسا ناوخوا ییەکاندا

مافی مروّفی زمانی سێ مافی جیاواز بەلام لیک گری دراو لە خو دەگریت که بریتین لە: مافی ناسینەوه لە رێگە ی زمانی دایک، مافی پەسندکردن و ریزگرتن لەم شوناسە زمانیەکان لە لایەن ئەوانیتر و

^(۱) ریتا إسحق، مجلس حقوق الإنسان، الدورة الثانية والعشرون، تقرير الخبيرة المستقلة المعنية بفضايا الأقليات، A/HRC/22/49، ۳۱/ديسمبر/۲۰۱۲، صص ۱۲-۱۴. هر واد. سيد احمد حبيب نژاد و عاليه اسمعيلي زاده، منبع پيشين، ص ۱۰۱.

^(۲) سيد احمد حبيب نژاد و زهرا دانش ناري، منبع پيشين، صص ۱۵۸-۱۵۹.

مافی خویندن و په‌روه‌رده‌کردن به زمانی دایک و مافی به‌کاره‌یتانی زمانی دایک له هه‌موو بواره تاییه‌تی و گشتیه‌کاندا.^۱ له‌م باره‌یه‌وه، ده‌وله‌تان سیاسه‌تی جوړاو‌جوړیان گرتوته‌به‌ر سه‌باره‌ت به داننان به بوونی که‌مینه زمانیه‌کان و پریزگرتن له که‌لکوه‌رگرتن له زمانه‌که‌یان له بواره‌کانی حکومت، سیسته‌می یاسایی، قوت‌ابخانه‌کان و میدیا و بواره‌کانی تر. هه‌ندیک له ده‌وله‌تان، دانیان به هه‌موو یا هه‌ندیک له‌و زمانانه‌دا ناوه وهک زمانی فه‌رمی له‌سه‌ر ئاستی ولاتدا. هه‌ندیکی تر، شیوازیکی ناناوه‌ندییان په‌یره‌و کردووه و ویرای ئه‌وه‌ی دان به یهک زمانی فه‌رمیدا ده‌نین، له هه‌مان کاتدا دانیان به زمانه‌کانی تریشدا ناوه یا وهک زمانی فه‌رمی یا له پیگه‌یه‌کی به‌رز له‌سه‌ر ئاستی هه‌ریمیی یا ناوچه‌یی. هه‌ندیکی تر له ده‌وله‌تان وهک ولاته یه‌کگرتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکا، ته‌نیا دانیان به یهک زمانی فه‌رمیدا ناوه به‌ده‌ر له قه‌باره‌ی گروویپی که‌مینه زمانیه‌کان له‌ناو سنووری ولاته‌که‌یاندا.^۲

سه‌رچاوه‌ی داننان به فه‌رمی بوونی هه‌ر زمانیک و دروستبوونی پالپشتیی یاسایی بو په‌ره‌پیدانی ئه‌و زمانه، بو هه‌لوئیستی ده‌ستوور و یاسا‌کانی ئه‌و ولاته ده‌گه‌رپه‌ته‌وه له‌م بواره‌دا. له‌م به‌شه‌دا، باس له پیگه‌ی زمانی کوردی له‌ناو ده‌ستوور و یاسا ناو‌خوئییه‌کانی عیراق و هه‌ریمیی کوردستاندا ده‌که‌ین و بو ئه‌م مه‌به‌سته ئه‌م به‌شه به‌سه‌ر

^۱ ارکان شریفی، بررسی حق بر آموزش به زبان مادری در نظام حقوقی ایران در پرتو اسناد حقوق بشری، پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته حقوق عمومی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، تابستان ۱۳۸۵، ص ۳.

^۲ Kathryn J. Zoglin, Recognizing a Human Right to Language in the United States, Boston College Third World Law Journal, Volume 9, Issue 3, 1989, p.29.

سى لىدا دابەش دەكەين: زمانى كوردى لەناو دەستورەكانى عىراقدا، زمانى كوردى لەناو ياسا ناوخۆيىهەكانى عىراقدا و زمانى كوردى لەناو پرۆژەى دەستور و ياسا ناوخۆيىهەكانى ھەريىمى كوردستاندا.

۲-۱. زمانى كوردى لەناو دەستورەكانى عىراقدا

عىراق ولاتىكى فرەنەتەوہ و فرەزمانە، ھەربۆيە سىستەمى دەستورى و ياسايى ئەم ولاتە بەدەر لەوہى كە دەبى ريز لەم فرەيىهە بگريت، پيوستە دان بە پرەنسيپە گشتيىهەكانى وەك نەھيشتنى جياكارى و يەكسانيدا بنيت و لە ھەمان كاتدا كۆمەلەك ريساي دەستورى و ياسايى تايبەت دابنيت بۆ پالپشتى كردن و بە فرەمى ناسينى ماف و ئازادىيەكان، لەوانەش بە فرەمى ناسينى زمانى كەمىنە و پىكھاتەكان و بەكارھيىنانى زمانيان لە ھەموو بوارە تايبەتى و گشتيىهەكاندا. بۆ ئەم مەبەستە، باس لە پىنگەى زمانى كوردى و چۆنيتى ھەلسوكەوتى دەستورەكانى عىراق دەكەين لەگەل ئەم زمانە ھەر لە سەرەتاي دامەزراندنى دەولەتى عىراقوہ ھەتا ئىستا بەم جۆرەى خوارەوہ:

۲-۱-۱. ياسايى بنەرەتى سالى ۱۹۲۵

ياسايى بنەرەتى سالى ۱۹۲۵ بە شيوازى ناراستەوخۆ بە بى ناوھيتان لە مادەى (۱۷)ى خۆيدا دانى ناوہ بە بوونى زمانى كوردى و دەلالت: "عەرەبى زمانى فرەمىيە جگە لەوہى كە لە ياسايەكى

(^۱) ياسايى بنەرەتى (قانون الاساسى) نەر ناومىيە كە بۆ يەكەم دەستورى عىراقى بە كارھاتوہ و ئىمەش وەك خۆى وەرمانگر توہ.

تایبه‌تدا هاتووہ^۱. یاسای تایبەت لەم بارەہیوہ بریتییە لە یاسای زمانە ناوچەبێھەکان ژمارە (۷۴) سالی ۱۹۳۱، کە تەنیا دان بە فەرەمی بوونی زمانی کوردیدا دەنیت لە ناوچە کوردییەکاندا.

ھەروا لە مادە (۱۶) دا دەلێت: "تایفە جوړاو جوړەکان مافی دانانی قوتابخانەیان ھەبە بۆ فێرکردنی زمانی تایبەتی خوێان بە تاکەکانیان و پاراستنی، بەو مەرجەئەمە بگونجییت لەگەڵ ئەو میتوودە گشتیانەئەئە کە یاسا دیاریی کردووہ."^۲

۲-۱-۲. دەستووری کاتی سالی ۱۹۵۸

لەم دەستووردا ھیچ ئاماژەئەئە بە زمانی فەرەمی لە عێراقدا نەدراوہ، بەلام لە مادە (۳) دا دەلێت: "قەوارەئە عێراقی لەسەر بنەمای ھاوکاری لەنیوان ھەموو ھاوولاتیان دامەزراوہ بە ریزگرتن لە مافەکانیان و پاراستنی ئازادییەکانیان و عەرەب و کورد بە ھاوبەش دادەنرین لەم نیشتماندا و ئەم دەستوورە دان بە مافە نەتوہییەکانیاندا دەنیت لە چوارچیوہئەئە یەکییتی عێراقدا."^۳ ئەم مادەئەئە لاستیکییە و مانای جیاوازی ھەلەدەگریت، ھیچ دانپیدانانیکی راستەوخوئەئە تیدا نیە سەبارەت بە زمانی کوردی و شروؤقەئەئە جیاواز ھەلەدەگریت، ھەربوئەئە ناکریت بە دانپیدانان بە زمانی کوردی لە قەلەم بدریت.^۴

^(۱) القانون الاساسي العراقي لعام ۱۹۲۵، المادة (۱۷).

^(۲) القانون الاساسي العراقي لعام ۱۹۲۵، المادة (۱۶).

^(۳) الدستور المؤقت لعام ۱۹۵۸، المادة (۳).

^(۴) لە رۆژی جیھانی زمانی دایک، پێگەئەئە زمانی کوردی لە کوئیدایەئەئە لەسەر ئەم مائەپرە ئەلیکترۆنییەئەئە خواری دەبێنریت:

٢-١-٣. دەستووری کاتی سالی ١٩٦٤

ئەم دەستورە لە مادەى (٣)دا باس لەو دەکات کە زمانی عەرەبى
زمانى فەرمییه لە عێراق. ھەروا لە مادەى (١٩)دا ئاماژە بەو دەکات:
"عێراقییهکان یەكسانن لە بەردەم یاسا و لە ماف و ئەرکە
گشتییەکاندا، ھیچ جیاکارییهك نیه لەنیوانیان بە ھۆى جۆر یا بنەچە یا
زمان یا ئایین و ھاوولاتیان ھەموویان ھاوکاریی یەكتر دەکەن لە
پاراستنى قەوارەى ئەم نیشتمانە لەوانەش عەرەب و کورد و ئەم
دەستورە دان بە مافە نەتەوہییەکانیاندا دەنیت لە چوارچێوہى
یەكیتیى عێراقدا."^١

٢-١-٤. دەستووری کاتی ٢١/ئەیلوول/١٩٦٨

ئەم دەستوورە پاش ھاتنەسەرکاری بەعس نووسراوہتەوہ و لە
مادەى چوارەمى خۆیدا زمانی عەرەبى بە زمانی فەرمى عێراق
دەناسینیت. ھەروا لە مادەى بیست و یەكدا دەلیت: "عێراقییهکان
یەكسانن لە ماف و ئەرکەکانیاندا لەبەردەم یاسادا، ھیچ جیاکارییهك
نیه لەنیوانیان بە ھۆى جۆر یا نەژاد یا زمان یا ئایین و ھاوکاریى
یەكتر دەکەن لە پاراستنى قەوارەى نیشتمان لەوانەش عەرەب و
کورد و ئەم دەستوورە دان بە مافە نەتەوہییەکانیاندا دەنیت لە
چوارچێوہى یەكیتیى عێراقدا."^٢

بە وردبوونەوہ لەو دەقانەى دەستوورەکانى سەرەوہ، بۆمان
دەردەکەویت، کە زمانی عەرەبى تاکە زمانی فەرمییه لە عێراقدا بە بى
ئەوہى ھیچ ئاماژەیهك بە زمانی کوردى بکات، بەلام لە ھەمان کاتدا

^١ (١) الدستور المؤقت لسنة ١٩٦٤، المواد (٣) و (١٩).
^٢ (٢) الدستور المؤقت ٢١/أيلول/١٩٦٨، المواد (٤) و (٢١).

دانی ناوه به مافه نه ته وه بییه کانی کورد، به بی ئه وهی ئاماژه به ورده کاری یا شیوازی دهسته به رکردنی ئه و مافانه بکات.

۲-۱-۵. دهستوری کاتی سالی ۱۹۷۰

دهستوری کاتی سالی ۱۹۷۰ له مادهی (۷) ی خۆیدا دهلیت: "۱- زمانی عهره بی زمانی فهرمیه. ۲- زمانی کوردی له پال زمانی عهره بی زمانی فهرمیه له ناوچه کوردیه کاند".^۱ هه روا یاسای ئوتۆنۆمی که له ژیر سیبه ری ئه و دهستوره دا ده رچوه له مادهی (۲) ی خۆیدا دهلیت: "أ- زمانی کوردی له پال زمانی عهره بی زمانی فهرمیه له ناوچه که دا. ب- زمانی کوردی زمانی فیرکردنه بۆ کورده کان له ناوچه که و خویندنی زمانی عهره بی ته وزیمیه له هه موو قوناغه کانی خویندن و له گه لیدایه".^۲

تایبه تمه ندیی ئه م دهستوره ئه وه یه، که بۆ یه که مجار دانی ناوه به فهرمیه وونی زمانی کوردی ته نیا له ناوچه کوردیه کاند و له م رووه وه هه نگاو یک پی ش دهستوره کانی بهر له خۆی که وتوه.

۲-۱-۶. یاسای بهرپه بردنی دهولهت بۆ قوناغی راگوزاری سالی

۲۰۰۴

سه بارهت به ناوانی ئه م دهستوره به (یاسای بهرپه وهردنی دهولهت بۆ قوناغی راگوزاری) له بری (دهستوری کاتی) یا (راگه یه ندرای دهستوری)، هه ندی که س بۆ ناکۆکی قول له نیوان لایه نه بالادهسته کان دهیگه پێینه وه سه بارهت به و پرسه بنچینه بیانه ی، که له م یاسایه دا هاتوون و به م ناولیتانه دهیانویست له دژایه تی لایه نه

(^۱) دستور الجمهوریه العراقیه المؤقتة لسنة ۱۹۷۰، المادة (۷).

(^۲) شورش حسن عمر، حقوق الشعب الكردي في الدساتير العراقیه دراسة تحليلیه مقارنه، مركز كردستان للدراسات الاستراتیجیه، السلیمانیه، ۲۰۰۵، ص ۴۰۲.

عیراقییه‌کان کهم بکه‌نه‌وه. هه‌روا (پۆل بریمر) هۆی به‌کارنه‌هینانی زاراوه‌ی ده‌ستووری کاتی بۆ ئەوه ده‌گه‌رینیتته‌وه، چونکه عیراق بۆ ماوه‌ی (٣٥) سال خاوه‌ن ده‌ستووری کاتی بووه، هه‌ربۆیه ئەم ئەم ناولینانه ده‌بووه هۆی بیه‌تنامه‌یی زۆرینه‌ی عیراقییه‌کان.^١

یاسای به‌ریوه‌بردنی ده‌وله‌ت بۆ قوناغی راگوزاری (قانون ادارة الدولة العراقية لمرحلة الانتقالية) سالی ٢٠٠٤، له ماده‌ی نۆیه‌می خۆیدا بۆ یه‌که‌مجار دانی به‌وه‌دا ناوه که "هه‌ر دوو زمانی عه‌ره‌بی و کوردی زمانی فه‌رمین له عیراقتا ... چوارچیوه‌ی زاراوه‌ی زمانی فه‌رمی و چۆنیتتی پراکتیزه‌کردنی ئەه‌کامه‌کانی ئەم ماده‌یه به‌ یاسا دیاریی ده‌کریت و ئەمانه ده‌گریتته‌وه: ١. ده‌کردنی رۆژنامه‌ی فه‌رمی (الوقائع العراقية) به‌ هه‌ر دوو زمان. قسه‌کردن و نووسراوه‌کان و ده‌ربهرین له بواره فه‌رمییه‌کان وه‌ک کۆمه‌له‌ی نیشتمانی و ئەنجومه‌نی وه‌زیران و دادگاگان و کۆنگره فه‌رمییه‌کان به‌ هه‌ر دوو زمان ده‌بیته‌.

٢. داننان به‌ به‌لگه فه‌رمییه‌کان و نووسراوه‌کان و ده‌رچوواندنی به‌لگه فه‌رمییه‌کان به‌ هه‌ر دوو زمان. کردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌کان به‌ هه‌ر دوو زمان به‌گویره‌ی رێوشوینه‌ په‌روه‌رده‌یه‌کان و هه‌ر بواریکی تر که په‌ره‌نسیی یه‌کسانی بخوازیت وه‌ک په‌راوه نه‌ختینه‌کان، پاسپۆرت و پووله‌کان. دامه‌زراوه و داموده‌زگا فیدرالییه‌کان له هه‌ریمی کوردستان هه‌ر دوو زمانه‌که به‌ کار ده‌هینن.^٢

له‌م ده‌ستووره‌دا، زمانی کوردی له‌پال زمانی عه‌ره‌بی به‌ زمانی فه‌رمی ناسرا له سه‌رانسه‌ری ولاته‌دا، ئەمه‌ش وه‌رچه‌رخانیکی گه‌وره و گرنگ بوو له ژبانی ده‌ستووری عیراق، چونکه بۆ

^١ (عابد خالد رسول، الحقوق السياسية في الدساتير العراقية دراسة تحليلية مقارنة على ضوء المتغيرات السياسية، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السلمانية، ٢٠١٢، صص ٣٢٦-٣٢٧.

^٢ (قانون ادارة الدولة العراقية لمرحلة الانتقالية لسنة ٢٠٠٤، المادة التاسعة.

یه که مجار بوو زمانی کوردی له بازنه‌ی ناوچه‌یی دهر بچیت و بیته زمانی فه رمی له سه‌رانسه‌ری ولاتدا.^۱ ئەم دانپیدانانه دستووریه به فه رمی بوونی زمانی کوردی له هه‌ریمی کوردستان و حکومه‌تی فیدرالی هه‌نگاوێکی پیشکه‌وتوو له چاو هه‌لوێستی دستووره‌کانی پیشووتر، که ته‌نانه‌ت به‌ پ‌واله‌تیش دانیان به‌ فه رمی بوونی زمانی کوردیدا نه‌ناوه، ته‌نانه‌ت له ناوچه کوردیه‌کانیشدا، جگه له دستووری سالی ۱۹۲۵ و دستووری کاتی سالی ۱۹۷۰. ئەم ده‌قه‌ی دستووری عیراقیش هه‌مان ریازی زۆرینه‌ی ده‌وله‌تانی دیکه‌ی فیدرالییه وه‌ک ماده‌ی (۴) له دستووری سوێسری و ماده‌ی (۱۶) له دستووری که‌نه‌دی و ماده‌ی (۴) له دستووری به‌لجیکی.^۲

۲-۱-۷. دستووری سالی ۲۰۰۵

ئه‌گه‌ر بوو دستووری سالی ۲۰۰۵ بگه‌رپینه‌وه، ده‌بینین که به هه‌مان شیوه‌ی یاسای به‌ریوه‌بردنی ده‌وله‌ت بوو قوناعی راگوزاری و بگه‌ر زیاتریش باسی له بابه‌تی زمانی فه رمی کردوو و له ماده‌ی (۴) دا ده‌لێت: "یه‌که‌م- زمانی عه‌ره‌بی و کوردی زمانی فه‌رمین له عیراقدا و...هتد.

دووهم- چوارچێوه‌ی زاراوه‌ی زمانی فه رمی و چۆنیتی پراکتیزه‌کردنی ئەه‌کامه‌کانی ئەم ماده‌یه به یاسا دیاری ده‌کریت که ئەمانه له خو ده‌گریت:

ئا- ده‌رکردنی پ‌وژنامه‌ی فه رمی به هه‌ر دوو زمان.

^(۱) خه‌لیل عه‌بدوللا، رۆژی جیهانیی زمانی دایک و کاروانی تیکۆشانی به‌ رسمیی ناسینی زمانی کوردی!، له‌سه‌ر ئەم ماله‌په‌ره ئەلیکترۆنییه‌ی خوارموه ده‌بینریت:

[/?p=63437](http://www.knwe.org/?p=63437), last visited: 2021/3/26. Knwe.org

^(۲) شورش حسن عمر، المصدر السابق، صص ۴۰۲-۴۰۳.

ب- قسه‌کردن و وتووێژ و دەربرپین له‌ بواره‌ فه‌رمییه‌کان به‌ هه‌ر یه‌ک له‌ دوو زمانه‌که‌ وه‌ک ئه‌نجومه‌نی نوێنه‌ران و ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران و دادگاكان و كوئنگره‌ فه‌رمییه‌كان.

ج- داننان به‌ به‌لگه‌ فه‌رمییه‌كان و نووسراوه‌كان و دەرچوواندنی به‌لگه‌كان به‌ هه‌ر دوو زمان.

د- كردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌كان به‌ هه‌ر دوو زمان به‌پێی رێوشوێنه‌ په‌روه‌رده‌ییه‌كان.

ه- هه‌ر بواریکی تر که بنه‌مای یه‌کسانی بیگرێته‌وه‌، وه‌ک پاره‌ و پاسپۆرت و پوول.

سێیه‌م- داموده‌زگا فیدرالییه‌كان و داموده‌زگا فه‌رمییه‌کانی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان هه‌ر دوو زمانه‌که‌ به‌ کار ده‌هێنن.

چواره‌م- زمانی تورکمانی و زمانی سریانی دوو زمانی فه‌رمی دیکه‌ن له‌و یه‌که‌ کارگێرپییانه‌ی که‌ تێیدا زۆرینه‌ی دانیشتوووان پێکده‌هێنن.

پنجه‌م- هه‌ر هه‌ریم یا پارێزگایه‌ک مافی ئه‌وه‌ی هه‌یه‌ هه‌ر زمانیکی ناوچه‌یی تر بکاته‌ زمانی فه‌رمی، ئه‌گه‌ر زۆرینه‌ی دانیشتوووانه‌که‌ی به‌ ریفراندۆمیکی گشتی برپاری له‌سه‌ر بدن.^١

دێری یه‌که‌می ماده‌ی چواره‌م که‌ رێسایه‌کی گشتیه‌ زۆر یاساییانه‌ دارپێژراوه‌ که‌ ده‌لێت: "اللغه‌ العربيه‌ واللغه‌ الكوردیه‌ هما اللغتان الرسميتان للعراق"، به‌لام له‌ پرگه‌ی دواتردا که‌ سیفه‌ته‌ فه‌رمییه‌که‌ شیده‌کاته‌وه‌، ئه‌و تێبینیه‌ هه‌لده‌گرێ که‌ زمانی کوردی هاوشانیتیی فه‌رمییوونی له‌ به‌رامبه‌ر زمانی عه‌ره‌بیدا له‌ ده‌ستده‌دا، یان هه‌رهیچ نه‌بی بازنه‌که‌ی به‌رته‌سک ده‌بیته‌وه‌. رسته‌ی سه‌ره‌وه‌ به‌ ره‌هایی هاتوووه‌، و، خوۆشی خوۆی شیکردووته‌وه‌، چونکه‌ فه‌رمییوون

^١ (دستور جمهورية العراق لسنة ٢٠٠٥، المادة (٤)).

هه‌موو بواره‌کانی ژییانی دانیشتوانی عێراق ده‌گرێته‌وه، به‌لام کاتی‌ک هه‌ر خودی ماده‌که دیت و خوردی ده‌کاته‌وه له بر‌گه‌ی (دووهم/ب)دا ده‌لێت هه‌رکامیک له دوو زمانه‌که "بأی من اللغتين"، لێره‌دا دا‌رشته‌که ئه‌و پابه‌ندییه زه‌قه نادات به ده‌سته‌وه له‌وه‌ی که بگوترا‌با، ده‌بی به هه‌ر دوو زمانه‌که بی‌ت. ئه‌و بواره‌نه‌ی که بر‌گه‌ی ئاماژه‌پیکراو باسی ده‌کات له ئه‌نجومه‌نی نوینه‌ران، ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران و دادگا‌کان به‌وپییه‌ی که زۆرینه‌ی ئه‌ندامانی عه‌ره‌بن و به کرداریش هه‌روا بووه زمانی عه‌ره‌بی به کار هاتووه، ئه‌وا ئه‌گه‌ر هه‌ر یه‌کیک له‌و دوو زمانه‌به کار بی‌ت په‌وایی ده‌ستووری وه‌رده‌گرێ و پیوست ناکات زمانه‌که‌ی تر به کار بی‌ت، به‌لام ئه‌گه‌ر جه‌ختی له‌سه‌ر به‌کاره‌ینانی هه‌ر دوو زمانه‌که بکر‌دایه‌ته‌وه، ئه‌وا دۆخه‌که به‌جۆریکی دیکه ده‌که‌وته‌وه.^۱

۲-۲. زمانی کوردی له‌ناو یاسا ناو‌خۆییه‌کانی عێراقدا

به‌مه‌به‌ستی پێزگرتن له ده‌قه‌کانی ده‌ستوور و فره‌نه‌ته‌وه‌یی و فره‌زمانی له عێراق (ئه‌گه‌ر به شیوه‌یه‌کی په‌والتیش بی‌ت) هه‌ر له کۆنه‌وه چه‌ندین یاسا ده‌رکراون، که له خواره‌وه ئاماژه‌یان پێده‌که‌ین:

۲-۲-۱. یاسای زمانه ناو‌چه‌یییه‌کان ژماره (۷۴) سالی ۱۹۳۱

ئهم یاسایه له (۹) ماده پیکهاتووه و له پۆژنامه‌ی وه‌قاعی عێراقی ژماره (۹۸۹) له ۱/حوزه‌یران/۱۹۳۱ بلاوکراوه‌ته‌وه و له ماده‌ی (۲)دا ده‌لێت: "زمانی دادگا له‌م قه‌زایانه‌ی خواره‌وه به کوردی ده‌بی‌ت:

^۱ شه‌فیکی حاجی خدر، پێگه‌ی قانونیانه‌ی زمانی کوردی له عێراق، له‌سه‌ر ئهم مآله‌په‌ره ئه‌لیکترۆنییه‌ی خواره‌وه ده‌ببیرێت:

niqash.org/ku/articles/politics/2057, last visited: 2021/3/25.

ئامىدى، زاخۇ لە ليواى مووسل، زىيار، ئاكرى، كۆيە، رانيە لە ليواى ھەولير، پواندن، كىل لە ليواى كەركووك، چەمچەمال، سلىمانى، ھەلەبجە لە ليواى سلىمانى و شارباژير.^۱

لە مادەى (۳) ئاماژە بەو دەكات، كە دەكرى زمانى دادگان بە ەرهى يا كوردى يا توركى بىت لەم قەزايانەى خوارەو: "دھوك، شىخان لە ليواى مووسل، ھەولير، مەخمور لە ليواى ھەولير، كەركووك، كفرى لە ليواى كەركووك. لە ھەر حالەتەدا دادگا برىار لەسەر ھەر زمانىك دەدات كە دەبى بە كار بىت." ھەروا لە مادەى (۴) دا ھاتو: "تۆمەتبار مافى ھەيە لە ھەموو حالەتەكان و لە ھەموو ئەو قەزايانەى سەرەو كە باسكران: ئا- دادگايى بكرىت و ئاگادار بكرىتەو بە زمانى ەرهى ئەگەر زمانى باوى ناومالى بو. ب- ھەموو دادبىنيە زارەكئىكانى بۇ ەربگيردريتە سەر زمانى ەرهى يا كوردى يا توركى و ھەروا داواى وئەيەكى ەربگيردراوى حوكمەكە بكات بە يەكئەك لەو زمانانە و ھەر كەسئەك بۇى ھەيە كە داواكارى بە زمانى ەرهى يا كوردى يا توركى پيشكەش بە ھەر دادگايەك بكات لەو قەزايانەى كە ناوبران و يا ھەر دادگايەكى سەر ووتى." لە مادەى (۵) دا دەئيت: "زمانى كوردى زمانى فەرمىيە لەم قەزايانەى كە لە خوارەو ھاتوون و فەرمانگە تەكنىكئىكان و پەيەندىيەكان لەنيوان ناوەندى ليوكان و ەزارەتەكان و لەنيوان ليواى مووسل و قەزاكانى بە زمانى ەرهى دەبىت: ئامىدى، ئاكرى، دھوك لە ليواى مووسل، زاخۇ، زىيار، ھەولير، مەخمور، كۆيە لە ليواى ھەولير، رانيە، پواندن، چەمچەمال، كىل لە ليواى كەركووك، سلىمانى، ھەلەبجە، شارباژير. بەلام لە ھەر دوو قەزايە كەركووك و كفرى كوردى و توركى بە كار دىت."^۲

^۱ قانون اللغات المحلية رقم (۷۴) لسنة ۱۹۳۱، المادة (۲).
^۲ قانون اللغات المحلية رقم (۷۴) لسنة ۱۹۳۱، المواد (۳) و (۴) و (۵).

له مادهی (٦) دا هاتوو: "له هه موو قوتابخانه سه ره تاییه کان لهو قهزایانهی که له سه ره وه له م یاسایه دا ناوبراون زمانی فیترکردن، زمانی ناومالی زۆرینهی قوتاییانی ئه و قوتابخانهیه ده بیئت چ عه ره بی بیئت یا تورکی یا کوردی". هه روا مادهی (٨) ئاماژه به وه دهکات و ده لیت: "له و قهزایانهی لیواکانی سلیمانی و که رکووک و هه ولیر که له م یاسایه دا ئاماژه یان پیکراوه شیوازی زمانی کوردی ئه و شیوازهیه که ئیستا به کار دیت. و له و قهزایانهی لیوای مووسل که له م یاسایه دا ئاماژه یان پیکراوه دانیشتوانه کهی ئه و شیوازهیه زمانی کوردی هه لده بژیرن که ئاره زوویان لئیتهی له ماوهی یهک سال له ریکه وتی جیبه جیکردنی ئه م یاسایه".^١

به پئی ئه م یاسایه، ده بوو له هه موو ناوچهکانی کوردستان، زمانی کوردی زمانی خویندن و کاروباری کارگیزی و دادگاگان بوایه، به لام یاساکه وهک خۆی جیبه جی نه کرا و ته نیا به شیوهیه کی به رته سک ریگه درا به خویندن به زمانی کوردی له قوتابخانه سه ره تاییهکانی چه ند ناوچهیه ک و، به شیوهیه کی سنوورداریش ریگه به چاپ و بلاوکردنه وه درا به زمانی کوردی.^٢ له راستیدا، پالنه ری ده رچوونی ئه م یاسایه سیاسی بووه، نهک پالنه ریکی راسته قینه بو پیدانی ده رفهت له به رده م نه ته وهکانی دانیشتووی عیراق بو خویندن به زمانی دایک و، هۆکاری ئه مهش بو به لینی حکومتی عیراق له به رده م کۆمه لهی گه لانی ئه وسا ده گه ریته وه، چونکه کۆمه لهی گه لان ئه و مه رجهی له سه ر عیراق دانابوو بو وه رگرتنی له و کۆمه لهیه وهک ده وه له تیکی سه ره به خۆ، ده بیئت دان به مافی نه ته وهکانی دانیشتووی عیراقدان بنیت.^٣

^١ قانون اللغات المحلية رقم (٧٤) لسنة ١٩٣١، المواد (٦) و (٨).

^٢ خلیل عهبدوڵلا، سه رچاوهی پێشوو.

^٣ حبيب هورمزلو، تاريخ التعليم باللغة التركية في العراق و ابعاده القانونية، متاح على الموقع الالكتروني التالي:

تیبینیمان له سەر ئەم یاسایه ئهوهیه، که زاروهی ناوچهیی یهکیکه له داهینانهکانی نهتهوهی بالادهست و ئهوه که سانهیان به کهمینهی نهتهوهیی ناوبردوووه که بهم زمانانه قسهیان کردوووه و لهوانهش نهتهوهی کورد، که زمانهکهی به زمانی ناوچهیی دانراوه. ١ جگه له مهش، تیبینی ئهوه دهکری که یاسادانهر جیاوازی نهکردوووه له نیوان زمانی فهومی و زمانی ناوچهیی و ناویشانی یاساکه زمانه ناوچهییهکانه، بهلام له ناو دهقی یاساکه له مادهی (٥) دا به پرونی دهلیت که زمانی کوردی زمانی فهومییه، بهلام له سنوووریکی جوگرافی و له چوارچیوهیهکی کارگیری دیاریکراودا، هه ربۆیه جوریک له دووفاقی زاروهیی له ناو یاساکه دا به دیدهکریت. بهلام بهو حالهش، ئه مه به سه رهتایهکی باش داده نریت بو حکومه تی عیرا قی ئه وکات له چاو دهوله تانی دیکه ی ناوچه که، که خاوه ن که مینه ی کوردن و به هیچ جوریک ئاماده نین دان به فه رمیبوونی زمانی کوردیدا بنین له ولاتانی خویاندا.

٢-٢-٢. یاسای ئوتونومی ناوچهی کوردستان ژماره (٣٣) سالی

١٩٧٤

ئهم یاسایه له (٢١) ماده پیکهاتوووه و وهک به شیک له پابه ندییهکانی حکومه تی ئهوسای عیراق به راگه یه ندراو ی ١١/ئازار/١٩٧٠ ده رچوووه. له ماده ی یه که می خویدا دان به وه دا ده نیت، که ناوچه ی کوردستان خاوه ن ئوتونومییه و ناوچه که یه که یه کی کارگیری خاوه ن که سایه تی مه عنه و ییه له چوارچیوه ی

<https://www.orsam.org.tr/ar/history-and-legal-dimension-of-turkish-visited:2021/3/30.education-in-iraq/last>

(^١) طارق جامباز، قانون اللغات الرسمية في كندا لسنة ١٩٨٨، من مطبوعات المجلس الوطني لكوردستان العراق/ لجنة الشؤون القانونية (١٩)، مطبعة شهاب، اربيل، ٢٠٠٧، ص ٥.

یه کگرتوی یاسایی و سیاسی و ئابوری کۆماری عێراقدا. هه روا له مادهی (۲) دا ده لیت: "ئا- زمانی کوردی له ناوچه که زمانی فهرمیه له پال زمانی عه ره بیدا.

ب- هه ر دوو زمانی عه ره بی و کوردی زمانی فیرکردن بو کورده کان له ناوچه که له هه موو قوناغه کان و له پال یه کتردا و ئەمهش به پپی برگی (ها) له م یاسایه دیت.

ج- داموده زگی فیرکردن له ناوچه که بو مندالانی نه ته وهی عه ره ب دروست ده کریت که تیدا خویندن به زمانی عه ره بییه و خویندی زمانی کوردیش ته وزیمیه.^۱

۲-۲-۳. یاسای زمانه فهرمیه کان له عێراق ژماره (۷) سالی ۲۰۱۴

به مه بهستی پراکتیزه کردنی مادهی (۴) له دهستوری عێراقی و ریزگرتن له فره نه ته وهی و فره زمانی، ئەنجومه نی نوینه رانی عێراق یاسای ژماره (۴) ی سالی ۲۰۱۴ یاسای زمانه فهرمیه کانی ده رکرد. له مادهی (۱/یه که م) له یاساکه زمانی فهرمی به م جو ره پیناسه کراوه: "زمانی فهرمی ئەو زمانه یه که ده ولت له گفتوگو و ده رب رین و نوو سراوه فهرمیه کان و په راوه نه ختینه کان و پوول و به لگه فهرمیه کان پشتی پچ ده به ستیت له هه موو ئەو شتانه ی که په یوه ندی به کاروباری ناوخیی و ده رکی و بواره کانی تره وه هیه". هه روا له مادهی (۳) دا یاساکه باس له وه ده کات، که زمانه کانی کوردی و عه ره بی هه ردووکیان زمانی فهرمیه کان له عێراقدا و له مادهی (۴) ئاماژه به وه ده کات، که روژنامه ی فهرمی به هه ر دوو زمانی عه ره بی و کوردی ده رده چیت. له مادهی (۵) چهخت له سه ره ئەوه ده کاته وه، که زمانه کانی کوردی و عه ره بی له کوبونه وه فهرمیه کان و ئەنجومه نی

^۱ قانون الحكم الذاتي لمنطقة كردستان رقم (۳۳) لسنة ۱۹۷۴، المواد (۱) و (۲).

نوینهران و سه‌روکایه‌تی کۆمار و سه‌روکایه‌تی وه‌زیران و ئەنجومه‌نی دادوهری بالا و ده‌سته و داموده‌زگا فیدرالییه‌کانی تر و کۆبوونه‌وه فه‌رمییه‌کان له هه‌ریمی کوردستان و په‌رله‌مان و سه‌روکایه‌تی و حکومه‌ته‌که‌ی به‌کار دیت. له ماده‌ی (٦) باس له‌وه ده‌کات، که‌گفتوگۆ و نووسراو و ده‌ربهرین له‌بواره‌فه‌رمییه‌کان له‌نیوان ده‌سه‌لاته‌ فیدرالییه‌کان و ده‌سه‌لاتی هه‌ریمی کوردستان به‌هه‌ر دوو زمانی عه‌ره‌بی و کوردی ده‌بیته‌. له ماده‌ی (٧) یش جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه، که‌به‌لگه‌ و نووسراوه‌ ده‌رچوو‌ه‌کان لای ده‌سه‌لاتی فیدرالی و ده‌سه‌لاتی هه‌ریم پشت به‌هه‌ر دوو زمانی فه‌رمی ده‌به‌ستیت.^١

ماده‌ی (٩) یاساکه‌ ئاماژه‌ به‌وه ده‌کات، که‌هه‌ر دوو زمانی عه‌ره‌بی و کوردی له‌ده‌رکردنی دراوی نه‌ختینه‌ و پاسپۆرت و تابلۆکانی هاتووچۆ و تابلۆی وه‌زاره‌ت و داموده‌زگا‌کانی حکومه‌تی فیدرالی و هه‌ریمی کوردستان به‌کار دیت. له ماده‌ی (١٤) یاساکه‌ باس له‌کۆمه‌لیک ئەحکامی سزایی ده‌کات له‌ئه‌گه‌ری سه‌رپێچیکردن له‌یاساکه‌، به‌و پێیه‌ ئه‌گه‌ر که‌سی سه‌رپێچیکار فه‌رمانبه‌ر بیته‌، ئه‌وا سزای پێککاري به‌رامبه‌ری ده‌گیریته‌به‌ر. هه‌روا ئه‌گه‌ر سه‌رپێچیکار فه‌رمانبه‌ر نه‌بیته‌، ئه‌وا ئاگادار ده‌کریته‌وه‌ به‌نه‌هیشته‌نی سه‌رپێچیه‌که‌ له‌ماوه‌ی پانزده‌ رۆژدا و، ئه‌گه‌ر بیته‌ و خۆی ببویریت له‌لادانی سه‌رپێچیه‌که‌، ئه‌وا سزا ده‌دریت به‌غه‌رامه‌یه‌ک که‌که‌مه‌تر نه‌بیته‌ له‌ په‌نجاه‌زار دینار بۆ هه‌ر رۆژیک. جگه‌ له‌مه‌ش، هه‌موو زیانمه‌ندیک له‌سه‌رپێچیکردنی ئه‌م یاسایه‌ ده‌توانی داوای سزایی بجوولینیت. به‌گویره‌ی ماده‌ی (١٥) یاساکه‌ کۆمیته‌یه‌کی بالا بۆ به‌دواداچوونی جێبه‌جێکردنی ئه‌م یاسایه‌ دروست ده‌کریت و ده‌به‌ستریته‌وه‌ به‌

^١ قانون رقم (٧) لسنة ٢٠١٤، قانون اللغات الرسمية الصادرة في مجلس النواب العراقي.

ئەنجومەنى وەزيران و نوینەریکی ئەمینداریتی گشتی ئەنجومەنى وەزيران سەرۆکایەتى دەکات بە ئەندامیتی نوینەریک لە حکومەتى هەریمی کوردستان و نوینەریک لە ئەمینداریتی گشتی ئەنجومەنى نوینەران، کە کۆمیتەیهکی تایبەت لە زمانناسان و ئاکادیمیەکان و نوینەرانى تورکمان و سریان و ئەرمەن و مەندائییەکان یارمەتییان دەدەن و دەکرێ نوینەرى هەر زمانیکی تری عیراقیشى پى زیاد بکریت.^۱ ئەوهى جى سەرنجە، ئەم یاسایە بە پێچەوانەى یاساکانى پیشوو، کە زمانى عەرەبىیان بە تاکە زمانى فەرمى عیراق دادەنا، دوو زمانى عەرەبى و کوردى بە یەکسانى بە زمانى فەرمى داناوە کە پیشتر وینەى نەببیراوه.^۲ بە فەرمى ناسینى زمانى کوردى لەسەر هەردوو ئاستى ناوخۆیى و دەرەکی بایەخى تایبەتى خۆى هەیه. لەسەر ئاستى ناوخۆیى عیراق، بە مانایى بە فەرمى ناسینى گەلێکە کە هاوشانى گەلى عەرەبە و گەلى پەلە دوو نییه. لەسەر ئاستى نۆدەولەتیش، بە فەرمى ناسینى زمانى کوردى بە و اتایە دیت، کە بەرپرسانى عیراق و هەریمی کوردستان دەتوانن لە کۆرو کۆبوونەوه نۆدەولەتیە فەرمیەکاندا بە زمانى کوردى قسە بکەن.^۳

۲-۳. زمانى کوردى لەناو پرۆژەى دەستور و یاسا ناوخۆیەکانى

هەریمی کوردستان

بۆ زانینى هەلۆیستى یاسادانەرى کوردستانى بەرامبەر بە پینگەى زمانى کوردى، لەم بەشەدا باس لە پینگەى زمانى کوردى دەکەین لەناو پرۆژەى دەستوورى هەریمی کوردستان و یاسای ناوخۆیەکانى هەریمدا.

^۱ قانون رقم (۷) لسنة ۲۰۱۴، قانون اللغات الرسمية الصادرة في مجلس النواب العراقي.
^۲ د.حسن مندیل حسن العکلی، قرائة في قوانين اللغات الرسمية في العراق، مجلة مداد الاداب، عدد الخاص بالمؤتمرات ۲۰۱۸-۲۰۱۹، ص ۶۸۷.
^۳ خلیل عەبدوللا، هەمان سەرچاوه.

٢-٣-١. پرۆژهی دهستووری ههریمی کوردستان

پرۆژهی دهستووری ههریمی کوردستان له رێکهوتی ٢٤/٦/٢٠٠٩ له لایهن پهرلهمانهوه پهسندکرا، بهلام به هوی ناکۆکی نیوان لایهنه سیاسییهکان نهخرایه ریفراندۆم. پاشان یاسای ژماره (٤)ی سالی ٢٠١٥ یاسای ئامادهکردنی پرۆژهی دهستووری ههریمی کوردستان- عێراق بو راپرسی له ٢٣/٤/٢٠١٥ دهرچوو. بهپیی مادهی (٢)ی یاساکه، پهرلهمان لیژنهیهکی نویی بو نووسینهوهی دهستور دانا، که له (٢١) ئەندام پیکهاتبوون. ئەم لیژنهیهش نهیتوانیوه ههتا ئیستا کارهکانی تهواو بکات و ئەو پرۆژهیهی که لیژندا پشتی پێ دههستین ههمان پرۆژهی یهکهمه، که له لایهن پهرلهمانهوه پهسندکراوه. سهبارهت به زمانی فهرمی له مادهی (١٤)ی پرۆژهکهدا هاتوه: "یهکهم: کوردی و عهرهبی دوو زمانی فهرمی ههریمی کوردستان و ئەم دهستوره مافی هاوولاتیانی ههریمی کوردستان دهستهبهر دهکات له فێرکردنی مندالکانیان له دامودهزگا فێرکارییهکانی حکومهتدا بهپیی مهرج و رێککارییهکانی پهروهدهیی به زمانی زگماکی خۆیان. ئەمهش زمانهکانی تورکمانی و سریانی و ئەرمهنیش دهگریتهوه.

دووهم: زمانی تورکمانی و سریانی دوو زمانی پهسمین له تهک زمانی کوردی و عهرهبیهوه، لهو یهکه کارگیرییانهدا که ئەوانهیی بهو زمانه دهوین، زۆرینهی دانیشتوووان پیک دینن. ئەمهش به یاسا ریکدهخری.

سێیهم: له ههریمی کوردستان کار به حوکمهکانی مادهی (٤)ی دهستووری فیدرالی دهکریت له بارهی زمانی فهرمیهوه له ههر جێیهک بواری یاسایی ههبت بو جێبهجێکردنی.^١

(^١) پرۆژهی دهستووری ههریمی کوردستان- عێراق، ٢٤/٦/٢٠٠٩، مادهی (١٤).

بەم پێی، زمانەکانی کوردی و عەرەبی زمانی فەرمین لە ھەریمی کوردستان و، ھەروا زمانەکانی تورکمانی و سریانیش لەو یەکە کارگێڕییانەی کە زۆرینەی دانیشتوانی پێکدەھینن بە زمانی فەرمی دادنرێن. بەم جۆرە ھەردەکەوێت کە پرۆژەی دەستووری ھەریمیش ھەمان رێبازی دەستووری عێراقی لە بارەی زمانە فەرمییەکان گرتۆتەبەر.

۲-۳-۲. یاسای دەسەڵاتی دادووری لە ھەریمی کوردستان

لە ھەریمی کوردستان ھەتا ئێستا دوو یاسای دەسەڵاتی دادووری ھەرچوو بەم جۆرە خواروھ:

یەکەم: یاسای دەسەڵاتی دادووری ژمارە (۱۴) سالی ۱۹۹۲ ئەم یاسای، یەکەم یاسایە بۆ رێکخستنی دەسەڵاتی دادووری لە ھەریمی کوردستان، بەلام لە راستیدا دادگاگان لەو سەردەمە لە رووی کارگێڕییەو سەر بە وەزارەتی داد بوون کە بەشیک بوو لە دەسەڵاتی جێبەجێکردن. سەبارەت بە زمانی کارپێکراو لە دادگاگان لە مادە پێنجەمی ئەم یاسایەدا ھاتووە: "زمان لە دادگاگاندا کوردی دەبێ. بەلام دادگا بۆی ھەیە بە ھۆی وەرگێڕەو دواي سویندانی گۆی لە قسە دژکاران (الخصوم) و شایەتەکان بگۆی."^۱

دووەم: یاسای دەسەڵاتی دادووری ھەریمی کوردستان - عێراق ژمارە (۲۳) سالی ۲۰۰۷

بە ھۆی ئەو گۆرانکاریانەی کە پاش سالی ۲۰۰۳ لە ھەریمی کوردستان ھاتەئاراو، بە مەبەستی جیاکردنەو دەسەڵاتی دادووری لە وەزارەتی داد و چەسپاندنی پرنسیپی جیاکردنەو دەسەڵاتەکان و سەربەخۆیی دەسەڵاتی دادووری ئەم یاسای ھەرچوو

^۱ یاسای دەسەڵاتی دادووری ژمارە (۱۴) سالی ۱۹۹۲، ماددە پێنجەم.

و، له مادهی شهست و ههشتهمی خۆیدا یاسای دهسه‌لاتی دادوهری ژماره (١٤) ساڵی ١٩٩٢ هه‌لوه‌شانده‌وه. هه‌روا سه‌بارت به زمانی دادگاكان له مادهی شه‌شه‌می یاساكه ئاماژهی پێده‌كات و ده‌لیت: "زمانی كوردی زمانی دادگاكانه و ده‌شی له كاتی پێویستا زمانی عه‌ره‌بی به كار بی‌ت."^١

هه‌رچهنده ده‌قه یاساییه‌كه ئه‌وهی براندووه‌ته‌وه كه كوردی زمانی دادگاكانه، به‌لام باشتر وابوو ده‌قه‌كه وردتر بوايه و بنووسرايه كه: زمانی كوردی زمانی فه‌رمی ئاخاوتن و نووسین و بریاره‌كاني دادگایه له هه‌ریمی كوردستان و و ده‌كری له كاتی پێویستا زمانه‌كاني عه‌ره‌بی و توركمانی و سریانی به‌كار بی‌ن.

٢-٣-٣. یاسای زمانه فه‌رمییه‌كان له هه‌ریمی كوردستان-عێراق ژماره

(٦) ساڵی ٢٠١٤

له‌به‌ر رۆشنایی مادهی (٤) له ده‌ستووری عێراق و بۆ پێش‌خستن و بایه‌خدانی زیاتر به زمانی دایك و رێزگرتن له سه‌رجه‌م پێكهاته‌كاني كوردستان و په‌ره‌پێدانی بنه‌مای پێكه‌وه‌ژیانی ئاشتیانه، په‌رله‌مانی كوردستان یاسای ژماره (٦)ی ساڵی ٢٠١٤ یاسای زمانه فه‌رمییه‌كاني هه‌ریمی كوردستانی ده‌ركرد، كه له (٢٧) ماده پێكهاتوو. له مادهی (١/ برگی دووهم) زمانی فه‌رمی به‌و جو‌ره پێناسه كرده‌وه، كه ئه‌و زمانانه‌یه كه به‌پێی ده‌ستووری هه‌میشه‌یی عێراق دان به فه‌رمی‌بوونیاندا نراوه. له مادهی (٢) دا ده‌لیت: "كوردی و عه‌ره‌بی دوو زمانی فه‌رمیین له سه‌رانسه‌ری عێراقدا، له كوردستانی عێراقدا زمانی كوردی زمانی سه‌ره‌كییه". هه‌روا له مادهی (٣) دا

^١ یاسای ژماره (٢٣) ساڵی ٢٠٠٧ یاسای ده‌سه‌لاتی دادوهری هه‌ریمی كوردستان- عێراق، ماده‌كاني شه‌شهم و شه‌ست و هه‌شته‌م.

دهلیت: "له کوردستانی عیراقدای زمانی پیکهاتهکانی تری (تورکمان و سریان و ئه‌رمهن) له یه‌که‌ی به‌ریوه‌به‌رایه‌تی خۆیاندا و له کاتی پێویستدا، له پال زمانی کوردی زمانی فرمیین". له ماده‌ی (٦) دا ده‌لیت: "یه‌که‌م: هه‌موو ریکاره دادوه‌رییه‌کان به‌ بریاری دادگا‌کانیشه‌وه، به‌ زمانی کوردی به‌ریوه‌ ده‌چن و ده‌نوسرین. دووهم: ئه‌گه‌ر لایه‌نیکی داواکه‌ زمانی کوردی نه‌زانیت، پێویسته‌ دادگا‌ وه‌رگێڕتیکی بۆ دابین بکات". له ماده‌ی (٧) جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه: "زمانی کوردی، زمانی ئاخاوتن و نووسینی فه‌رمی سه‌رجه‌م دامه‌زراوه‌ ده‌ستووری و فه‌رمانگه‌کانی هه‌ریمه‌."^١

له ماده‌ی (٢٤) دا باس له‌ سزاکان ده‌کات له‌ ئه‌گه‌ری هه‌ر سه‌رپێچیه‌کی ماده‌کانی ئه‌م یاسایه‌ و ده‌لیت: "ئه‌وه‌ی سه‌رپێچی حوکمه‌کانی ئه‌م یاسایه‌ بکات، به‌ر ئه‌م سزایانه‌ی خواره‌وه‌ ده‌که‌وێت: یه‌که‌م: سزاکانی به‌رزه‌فته‌کردنی به‌سه‌ردا جێبه‌جێ ده‌کریت ئه‌گه‌ر هات و فه‌رمانبه‌ر بوو. دووهم: ئه‌گه‌ر سه‌رپێچیکار فه‌رمانبه‌ر نه‌بیت ئاگادار ده‌کریته‌وه‌ له‌ ماوه‌ی (١٥) رۆژدا سه‌رپێچیه‌که‌ راست بکاته‌وه، ئه‌گه‌ر له‌ سه‌رپێچیه‌که‌ به‌رده‌وام بوو، بۆ هه‌ر رۆژیک به‌ غه‌رامیه‌ک سزا ده‌دریت که‌ له‌ (٥٠) په‌نجاهه‌زار دینار که‌متر نه‌بیت و له‌ (١٠٠) سه‌ده‌هه‌زار دینار زیاتر نه‌بیت. سێیه‌م: هه‌موو زه‌ره‌مه‌ندیک مافی جوولانندی داوای هه‌یه‌ له‌ کاتی سه‌رپێچیکردنی حوکمه‌کانی ئه‌م یاسایه‌." هه‌روا له‌ ماده‌ی (٢٥) دا باس له‌وه‌ ده‌کات، که‌ پێویسته‌ له‌سه‌ر ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران به‌ هه‌ماهه‌نگی له‌گه‌ڵ ئه‌کادیمیای کوردی و لایه‌نه‌ په‌یوه‌ندیده‌ره‌کان حوکمه‌کانی ئه‌م یاسایه‌ جێبه‌جێ بکه‌ن. له‌ ماده‌ی (٢٦) ییش جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ کار به‌ هیچ ده‌قیکی

^١ یاسای ژماره (٦) ساڵی ٢٠١٤ یاسای زمانه‌ فرمییه‌کان له‌ هه‌ریمی کوردستان-عێراق، ماده‌کانی (١) و (٢) و (٣) و (٦) و (٧).

یاسایی، یان بریاریک ناکریت که له گه‌ل حوکمه‌کانی ئەم یاسایه‌دا ناکۆک بیت.^۱

چەند تێبینیه‌کمان لەسەر ئەم یاسایه‌یه، بۆ نموونه هەق و ابوو له ماده‌ی (۲۵) به‌ پووینی ئاماژە‌ی به‌ دەسه‌لاته‌کانی یاسادانان و دادوهریش بک‌ردایه‌ بۆ جێبه‌جێکردنی حوکمه‌کانی ئەم یاسایه، چونکه به‌شیک له‌ پابه‌ندییه‌کانی ئەم یاسایه‌ له‌سەر ئەستۆی ئەم دوو دەسه‌لاته‌یه. جگه‌ له‌مه‌ش، هەرچه‌نده‌ یاساکه‌ له‌ پ‌ووی ده‌ق و دار‌شته‌وه‌ تونده‌، به‌لام ئەوه‌ی که‌ تێبینی ده‌کریت له‌ پ‌ووی پ‌راکتیزه‌کردنه‌وه‌ سسته، چونکه‌ هیچ ده‌زگا و میکانیزمیکی شیاوی دان‌ه‌ناوه‌ بۆ به‌دواداچوونی پ‌راکتیزه‌کردنی یاساکه‌ و هه‌لسوکه‌وت له‌گه‌ل ئەو که‌س و لایه‌نانه‌ی که‌ یاساکه‌ جێبه‌جێ ناکه‌ن. هه‌ربۆیه‌، پ‌یویسته‌ بۆ جێبه‌جێکردنی ئەم یاسایه، کۆمیسۆنی زمانه‌ فەرمییه‌کان دابمه‌زریت، که‌ ئه‌رکی چاودێری و جێبه‌جێکردنی یاساکه‌ و به‌پ‌یوه‌بردنی سیاسه‌تی زمانی له‌ هه‌ریمی کوردستاندا له‌ ئەستۆ بگریت.

۳. دەسه‌لاتی دادوهری و دۆخی زمانی کوردی له‌ دادگا‌کانی هه‌ریمی

کوردستان

له‌م به‌شه‌دا، بۆ پ‌وونکردنه‌وه‌ی زیاتری بابه‌ته‌کان تیشک ده‌خه‌ینه‌ سه‌ر چه‌ند ته‌وه‌ریک له‌وانه: ده‌سه‌لاتی دادوهری له‌ هه‌ریمی کوردستان، گرنگی و پ‌یویستی پاراستنی زمانی کوردی، به‌کارهێنانی زمانی کوردی له‌ دادگا‌کانی هه‌ریمی کوردستان و ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌م گه‌شه‌کردنی زمانی کوردی له‌ دادگا‌کان.

^۱ یاسای ژماره‌ (٦) سالی ٢٠١٤ یاسای زمانه‌ فەرمییه‌کان له‌ هه‌ریمی کوردستان-عیراق، مادده‌کانی (٢٤) و (٢٥) و (٢٦).

۳-۱. دەسلەتاتی دادوهری له ههریمی کوردستان

له سیستەمی حوکمرانیدا، دەسلەتاتی دادوهری به یهکیک له گرنترین کۆلهکهکانی سهروهه یاسا و جیهه جیکردنی پرۆسهی نیشتمانسازی و دهولهتسازی دادهنریت. له ولاتانی دیموکراسیشدا، پتر له مه پرۆیشتوووه و دەسلەتاتی دادوهری به پاریزهههه مافی مرۆف و دادپهروههه کۆمه لایهتی دادهنریت، هه ربۆیه له وولاتانه دا میکانیزمی تۆکمه بۆ سه ره به خۆیی، کارایی و شه فافیه تی ده سلەتاتی دادوهری دانراوه.^۱ سه ره به خۆیی ده سلەتاتی دادوهری له ژماره یهک له دیکۆمینته نیوده وه له تیهه کاندایه رنگی داوه ته وه، وهک بریاری کۆمه له ی گشتی نه ته وه یه کگرتوو هکان ژماره (۳۲/۴۰) له ۱۹۸۵/۱۱/۲۹ و بریاری ژماره (۴۰۱۴۶) له ۱۹۸۵/۱۲/۲۹ و هه روا (پراگه یه ندرای به یرووت بۆ دادپهروههه) سالی ۱۹۹۹ و (پراگه یه ندرای قاهیره بۆ سه ره به خۆیی دادوهری له ناوچه ی عه ره بی) سالی ۲۰۰۳.

هه ره وهک ده زانی، هه رهیمی کوردستان پیش دروستبوونی دهوله تی عیراق به شیک بووه له دهوله تی عوسمانی، هه ربۆیه دادگاکانی کوردستان به شیک بوون له سیستەمی دادوهری ئه وه دهوله ته. پاش داگیرکاری بریتانیا، دهوله تی عوسمانی داموده زگا دادوه یهه کانی خۆی له م ناوچه یه کشانده وه و بریتانییه کان کهسانی بریتانی و هیندییان له جیهه یان دانا. پاش دروستبوونی دهوله تی عیراق و لکاندن یویلیه تی مووسل به دهوله تی عیراق له سالی ۱۹۲۵، دادگاکانی کوردستان بوونه به شیک له سیستەمی دادوهری عیراق.

^۱ دلاوه عه بدولعه زیزه لانه دین، دهوله تسازی نهخشه ریگایهک بۆ سه ره وهرکردنی یاسا و به دامه زراوه ییکردن له هه رهیمی کوردستان، چاپی یه کهم، ئینستیتوتی رۆژ هه لاتی ناوه راست بۆ توێژینه وه (میزی)، هه ولێر، ۲۰۱۸، ل ۵۰.

^۲ مدحت المحمود، القضاء في العراق دراسة استعراضية، الطبعة الرابعة، بغداد، ۲۰۱۵، ص ۵۰.

پاش دروستبونی حکومتی هه‌ریمی کوردستان له سالی ۱۹۹۲ بۆ
یه‌که‌مجار یاسای ده‌سه‌لاتی دادوهری ژماره (۱۴) سالی ۱۹۹۲
ده‌رچوو له پال هه‌ر دوو ده‌سه‌لاتی یاسادانان و جییه‌جیکردندا، به‌لام
له راستیدا وه‌ک ده‌سه‌لاتیکی سه‌ربه‌خۆ هه‌لسوکه‌وتی له‌گه‌ل نه‌کرا،
سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که ماده‌ی (۲) ی یاساکه جه‌خت له‌سه‌ر سه‌ربه‌خۆیی
دادگاگان و قه‌ده‌غه‌کردنی ده‌ستوهردانی ده‌سه‌لاته‌کانی تر له
کاروباری دادگاگان ده‌کاته‌وه و، ویرای پیکه‌یتانی ئه‌نجومه‌نی
دادوهری و ئه‌رکه‌کانی به‌پیی ئه‌م یاسایه، به‌لام بابه‌تی دامه‌زراندن و
پله‌به‌رزکردنه‌وه و کاروباری بژیویی دادوهران له ده‌ست ده‌سه‌لاتی
جییه‌جیکردندا مایه‌وه که له وه‌زاره‌تی داد خۆی ده‌بینیه‌وه.^۱ دۆخه‌که
هه‌تا پروخانی رژیمی به‌عس به‌م جووره به‌رده‌وام بوو، پاشان
ده‌سه‌لاتی کاتی هاوپه‌یمانان فه‌رمانی ژماره (۳۵) ی له
۱۸/ئه‌یلوول/۲۰۰۳ ده‌رکرد بۆ پیکه‌یتانی ئه‌نجومه‌نی دادوهری و
جیاکردنه‌وه‌ی دادگاگان له وه‌زاره‌ت داد و سه‌ره‌له‌دانی سه‌ربه‌خۆیی
ده‌سه‌لاتی دادوهری له عیراق. هه‌روا یادداشتی ده‌سه‌لاتی کاتی
هاوپه‌یمانان ژماره (۲۰۰۴/۱۲) جه‌خت له‌سه‌ر به‌ریوه‌بردنی
ده‌سه‌لاتیکی دادوهری سه‌ربه‌خۆ ده‌کاته‌وه.^۲

ده‌ستووری عیراقی له سالی ۲۰۰۵ له ماده‌کانی (۸۷) و (۸۸) ی
خویدا گه‌ره‌نتیی ده‌ستووری پیوستی بۆ سه‌ربه‌خۆیی ده‌سه‌لاتی
دادوهری ده‌سته‌به‌ر کرد. هه‌روا له ماده‌ی (۱۲۱) ی خویدا ده‌لیت:
"ده‌سه‌لاتی هه‌ریمه‌کان، مافیان هه‌یه موماره‌سه‌ی ده‌سه‌لاته‌کانی
یاسادانان، جییه‌جیکردن و دادوهری بکه‌ن، به‌ گویره‌ی ئه‌حکامه‌کانی

^(۱) منظمة المحقق لسيادة القانون (IOL) ، واقع القضاء في اقليم كردستان-العراق، الطبعة الاولى،
اربيل، ۲۰۲۰ صص ۶۱-۶۲.

^(۲) بكر محمد قادر، استقلال القضاء في الفقه الإسلامي والقانون الوضعي، دار السنهوري، بيروت،
۲۰۱۷، صص ۱۲۵-۱۲۶.

ئەم دەستورە، جگە لەوانەى که لە تايبەتمەندییە پاوانکراوەکانى دەسلەلاتى فیدرالیدا هاتوون. "هەر و دەستوروى عێراقى لە مادەى (١١٧/یەکهەم) دا دەلایت: "ئەم دەستورە لە کاتى بەرکاربوونیدا دان دەنیت بە هەریمی کوردستان و ئەو دەسلەلاتانەى که تێیدا بەرقەراره وەک هەریمیکی فیدرالى".^١ هەریویە، پاش چەسپاندنى فیدرالییەت لە دەستوروى عێراقى و دانان بە هەریمی کوردستان وەک هەریمیکی فیدرالى، سەرەنجام یاسای دەسلەلاتى دادوهرى ژمارە (٢٣) سالى ٢٠٠٧ دەرچوو، که جیى یاسا کونەکهى گرتەو و دادگاکانى هەریمی کوردستانى لە وەزارەتى داد جیاکردهو.^٢

لە عێراق (بە هەریمی کوردستانیشەو) بە گشتى دادگاکان بو سەر دوو پلە دابەش دەبن، دادگاکانى پلە یەک که بریتین لە: دادگای بەرایى، بارى کهسى، کار، گومرک، بارى شارستانى، لیکۆلینەو، مەوادى کهسى، نەوجەوانان و تاوان. دادگای پلە دوو بریتییە لە دادگای تێهەلچوونەو، که بە گشتى لەسەر بنەمای پارێزگاکان دادەنرى و لە کاتى پێویستدا ئەنجومەنى دادوهرى دەتوانى لە شویئەکانى تر بیکاتەو. لە سەر ووى ئەمانەشەو دادگای تەمیز دیت که بە پلە یەک لە پلەکانى دادگا دانانریت، بە لکوو دەستە یەکی دادوهرى بالایە.^٣

٢-٣. گرنگی و پێویستى پاراستنى زمانى کوردى

زمانى هەر تاک و نەتەو یەک، جگە لەو هى که ئامرازى دروستکردنى پەيوەندییە لە هەمان کاتدا ئامرازیکە بو دەربرینى

^١ دستور جمهورية العراق لسنة ٢٠٠٥.

^٢ منظمة المحقق لسيادة القانون (IOL)، المصدر السابق، ص ٦٢.

^٣ کهمال عوسمان شینە، جۆرەکانى دادگاکان و تايبەتمەندییەکانیان لە یاسای عێراقیدا، گوڤارى تەرازوو، ژمارە ٨، سالى ٢٠٠٠، ل ٩٠-٩٨.

شوناسی ئەو نەتەوێهیه. هەر مەژۆتیک ئەگەرچی ئاشنای زمانەکانی دیکەش بێت، بەلام شوناسی تاک و کۆمەڵایەتی خۆی بەردەوام لە ڕیگەی زمانی دایکییەوه وەرەگریت. ئەو زمانەیی که ڕەنگدانەوهی رووداوه میژوووییهکان و ئەو بەسەرھاتانەیه که ئەو گەلە بە درێژایی میژوو بینیویەتی. ئاشکرایه، که پاراستن و پەرەپیدانی ئەو زمانە دەبێتە هۆی پاراستنی سنوورە کەلتووری و میژوووییهکانی ئەو نەتەوێه و دەبێتە پالپشتیکی بەهیز بۆ کیان و شوناسی سیاسی ئەو نەتەوێه.^۱ جگە لەمەش، زمان شتیکە پتر لە ئامرازیکی پەيوەندی و لە راستیدا بەشتیکە لە شوناس و کەلتووری خەلک. ئەو کاتەیی که زمانیک لە ناو دەچیت، ئەو کەلتوورەش که روومالی دەکات لە ناو دەچیت.^۲

بیگومان، زمان لە بواری تاکەکەسی بۆ فۆرم بەخشین بە شوناسی تاک و لە بواری کۆمەڵایەتیش بۆ یەکیارچەکردنی کۆمەڵگە گرنگییهکی زۆری هەیه. لە میژووی مەژۆتییەتی کەلکۆەرگرتنی ئامرازیی لە زمان بۆ خزمەتکردنی ئامانجە سیاسییەکان لە سەر دەمی مۆدیرندا دەستی پیکرد. وەنەبێ دەوڵەتە گەورە ئەورووپییهکان هەر لە سەرەتاوه زمانیکی هاوبەشیان هەبوو بێت. ئەو کاتەیی که ئیتالیا توانی یەکگرتوویی سیاسی ولاتەکەیی دابین بکات، تەنیا ۲% دانیشتووانی ئەو ولاتە بە زمانی ئیتالی قسەیان دەکرد. هەر و لە ئەلمانیا لە کاتی پرۆسەیی یەکگرتنی ئەلمانیا، تەنیا ۱۷% دانیشتووانی

(^۱) رەزا شەجیعی، نەقەھی زمانی ۱۹۴۶ (ناوردانەوێهیک لە بەرنامەریژییه زمانییهکانی کۆماری کوردستان)، گوڤاری زمانەوان، نەنسنیتۆی فەرھەنگی کوردستان- تاران، ژمارە ۳، ۲۰۰۷، ل ۱۲۰.

(^۲) Crow Samuel, comparatively speaking: language rights in the United States and Canada, 2012, Canada-United states law Journal, volum37, issue 1, p.209.

ئەو ولاتە دەیانئوانی بە زمانی ئەلمانی قسە بکەن.^۱ لە فەرەنسدا، لە ساڵی ۱۷۹۰ تەنیا ۱۰% خەلکی ئەو ولاتە زمانی ستانداردی فەرەنسییان زانیووە و لە ساڵی ۱۸۷۳ پتر لە چواریهکی هاوڵاتیانی فەرەنسی لە زمانی ستانداردی فەرەنسی تێنەدەگەیشتن.^۲

کاتیکی کە زمان، کەلتوور و میژووی گەلیکی ژێر ستم نكۆلی لی بکریت، لە ناو ببری و سووکایەتی پی بکریت، ئەوا ئەندامانی ئەو کۆمەلگەیه هەست بە سووکایەتی و خۆ بە بچووک زانین دەکەن و دەگەنە ئەو باوەرە کە شتیکیان نیە بۆ خستنه‌روو یا شانازی پیوه‌کردن، هەربۆیه ئەم هەستی خۆ بە کەمزانییە بەرەبەرە گشتگیر دەبییت. لە ئەنجامدا، ئەندامانی ئەو نەتەوهیه پەنا بۆ خۆکوژی کەلتووری دەبەن و کەلتوور و زمانی زگماکی خۆیان بە لاوه دەنن و، شوناس و میژووی خۆیان لە دەست دەدەن و پروو دەکەنە کەلتوور و زمانی نەتەوهی بالادەست و شانازی بە میژوو و شوناسی نەتەوهی سەردەسته‌وه دەکەن. بەم جۆرە پرۆسەیه له خۆ نامۆبوون (ئیلیناسیۆن) و بیگانه‌پەرەستی دەست پێدەکات، کە سەرەنجام ئاسمیلەبوون و یەکسانسازی شوناسی بە دوا دا دیت.^۳

سەبارەت بە قۆناغەکانی گەشەکردنی زمانی کوردی، لە سەدهی شانزده بە دواوه له سایه‌ی میرنشینه کوردیه‌کاندا، زمانی کوردی له زمانی ئاخواوتنه‌وه به‌رهو زمانی نووسین هه‌نگاوی ناوه و جۆریکی له زمانی ئەدهبیی کوردی سەرپه‌لدا. ئەمەش سەرەتای گۆرانیکی گرنگ بوو له کوردستان، کە سەرەتا له کوردستانی باکوور و له سایه

^۱ اومودآ (اورمولو)، آموزش به زبان مادری، بدون محل نشر، ۱۳۹۴، صص ۱۵-۱۷.
^۲ د. رفیق سابیر، به ستانداردکردنی زمان و نەلفوویی کوردی، چاپی دووم، ناوەندی غەزەلنوس بۆ چاپ و بلاوکردنەوه، سلێمانی، ۲۰۱۴، ل ۲۰-۲۱.
^۳ معاذ عبداللهی و د. جوانمیر عبداللهی، نسل زدایی فرهنگی، چاپ اول، انتشارات مجد، تهران، ۱۳۹۳، صص ۱۷۴-۱۷۵.

میرنشینى بۆتاندا دەستى پیکرد و شاعیرانى وهک مه‌لای جزیری، فه‌قى ته‌یران، ئەحمەدى خانى و هتد، دەرکه‌وتن. له‌ سه‌ده‌ى هه‌ژده‌یه‌م، له‌ سایه‌ى میرنشینى ئەرده‌لان شیوه‌زاری گۆرانى (هه‌ورامانى) بووه‌ زمانى نووسین، که‌ شاعیرانى له‌ چه‌شنى خانای قوبادى، مه‌وله‌وى تاوه‌گۆزى، بیسارانى و هتد، پێشه‌نگى ئەم داهینانه‌ بوون. له‌ سه‌ده‌ى نۆزده‌یه‌م، له‌ سایه‌ى میرنشینى بابان جوړیکى تر له‌ زمانى ئەده‌بى کوردى که‌ شیوه‌زاری کوردى ناوه‌راسته‌ هاته‌ئاراوه‌ که‌ شاعیرانى له‌ چه‌شنى نالى، کوردى، سالم، مه‌ولانا خالیدى نه‌قشبه‌ندى و هتد، بناغه‌ى دروستبوونى ئەم زمانه‌ ئەده‌بىیه‌یان دانا. ئەم‌رۆ، ئەم شیوه‌زاره‌ به‌ شیوه‌یه‌کى سروشتى بووه‌ته‌ زمانى ئەده‌بى یه‌کگرتوى کوردى و، له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ى بیسته‌مه‌وه‌ له‌ رینگای نووسین و چاپه‌مه‌نى و خویندنه‌وه‌ له‌ باشوور و پۆژه‌ه‌لاتى کوردستان بلابوووه‌ته‌وه‌ و چه‌سپاوه‌ و، سیسته‌م و نۆرمى نووسین و رینووسه‌که‌ى گه‌شه‌ى کردووه.^۱ قوناغیکى دیکه‌ى گه‌شه‌کردنى زمانى کوردى ده‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ ده‌رچوونى یه‌که‌م پۆژنامه‌ى کوردى له‌ ۱۸۹۸/۴/۲۲ به‌ ناوى کوردستان، که‌ ئەمه‌ش بووه‌ هۆى ئەوه‌ى زمانى کوردى له‌ زمانى شیعروه‌ه‌ بپه‌ته‌ زمانى نووسینى وتارى جوړاو‌جوړى سیاسى، کۆمه‌لایه‌تى، رۆشنیبرى، ئابوورى، ئایینى و هتد، که‌ ئەمه‌ش هه‌نگاو‌یکى گرنگى به‌ره‌وپه‌شچوونى زمانى کوردى بوو، هه‌ربۆیه‌ ده‌رچوونى یه‌که‌م پۆژنامه‌ى کوردى به‌ قوناغیکى نوێى زمانى کوردى داده‌نرپه‌ت.^۲

^۱ د. رفیق سابیر، سه‌رچاوه‌ى پێشوو، ل ۳۲-۳۳.

^۲ د. رفیق شوانى، زمانى کوردى و شوینى له‌ناو زمانه‌کانى جیهاندا، چاپى یه‌که‌م، ده‌زگای توێژینه‌وه‌ و بلاوکردنه‌وه‌ى موکریانى، هه‌ولێر، ۲۰۰۸، ل ۱۳۰-۱۳۱.

ئەمرو، سیاسەتی زمانپاریزی لە جیهاندا ھاتۆتە ئاراوہ و لە ھەندیک لە ولاتی جیھان کاری بۆ دەکریت، چونکە ھەلومەرجی ئەمرو جیھان بە جوړیکە ئەگەر بیرکردنەوہیەکی وەھا لە ئارادا نەبیت، ئەوا گەلیک لە زمانەکان لە ناو دەچن. زمانی کوردیش لە ناوچەییە لە ھەرەشە بە دوور نیە، ھەربۆیە سیاسەتی زمانپاریزی پێویستیەکی حاشاھەلنەگرە. دیارە ئەمەش کاریکی تاکەکەسی نیە، بەلکوو دەبێ دەسلاتی فەرمی بە بەرنامەییەکی نیشتمانی کورتخایەن و درێژخایەن کار بۆ ئەم ئامانجە بکات.^۱ سیاسەتی زمانی بە شێوہیەکی بنەرەتی بریتیە لە دیزاینیک بۆ گەشەپێدانی یەک یا چەندین زمان و، ھەروا دیاریکردنی بەکارھێتانی زمان لە بوارە جوړاو جوړەکان وەک فیژکردن، بەرپۆھبردن، میدیا و ھتد. سیاسەتی زمانی بریتیە پوومالکردنی ھەموو رەفتارە زمانیەکان وەک گریمانەکان، شیوازە کەلتووریەکان، بیروباوہرە جەماوہریەکان و ھەلۆیست بەرامبەر بە زمان و ھتد.^۲

۳-۳. بەکارھێنانی زمانی کوردی لە دادگاکانی ھەرێمی کوردستان

زمانی یاسایی ئامرازیکە بۆ دروستکردنی پەیوہندی لە بواری یاسا و گەرەنتیی جییەجیکردنی یاسا دەکات، ئەم زمانە ھەموو کات بۆ ئەو کەسانە ی کە پەسپۆری یاساییان نیە قورس بوو، بە جوړیک کە زمانناسە ئەوورووپیەکان شیوازی زمانی یاسایی بە زاراوہیەکی

(^۱) د. ھۆگر مەحمود فەرەج، رۆژی زمانی زگمک زمانی کوردی لەبەردەم ھەرەشە میژوویی و سەردەمیەکاندا، گوڤاری ناگادیمیای کوردی، ژمارە ۳۲، ھەولێر، سالی ۲۰۱۵، ل ۶۰-۶۱.

(^۲) Naheed Saba, Linguistic Heterogeneity and Multilinguality in India: A Linguistic Assessment of Indian Language Policies, Submitted for the award of the Degree of Doctor of Philosophy, Department of Linguistics Aligarh Muslim University (India), 2011, p.77.

تر له قه‌لهم دده‌ن. یه‌کیک له هۆکاره‌کانی ئەم گرفته ئه‌وه‌یه که زمانی یاسایی، به پیچ‌ه‌وانه‌ی زمانه‌کانی تر زمانیکی وه‌ستاوه. ئەمه مافی خه‌لکه، ئه‌وه بزانی ئایا ئه‌و بریاره‌ی که له دادگا ده‌رچوو له به‌رژه‌ه‌ندیانه یا له دژیانه و بۆچی له به‌رژه‌ه‌ندیانه یا له دژیانه؟^۱ له و لاتانه‌ی که پتر له زمانیکی فه‌رمی و یاساییان هه‌یه، مافه زمانیه‌کان زیاتر گه‌شه ده‌کن. دروستکردنی پیگه‌یه‌کی یه‌کسان بۆ هه‌موو زمانه فه‌رمیه‌کانی ولات یه‌کیکه له بابته یاساییه‌کانی په‌یوه‌ندیار به زمان. بۆ نمونه، ده‌ستووری که‌نه‌دا هه‌ر دوو زمانی ئینگلیزی و فه‌ره‌نسی به زمانی فه‌رمی ولات ده‌زانیت و، له پووی به‌کاره‌یتانیان له هه‌موو داموده‌زگا حکومییه‌کاندا ماف و ئیمتیازی یه‌کسانیان هه‌یه.^۲

بیگومان، زمان شوناسی گه‌لانه و گه‌لی کوردیش مافی په‌وای خویه‌تی که پارێزگاریی له زمانی خۆی بکات، به تایبته زمانی یاسا که زمانی په‌یوه‌ندی و ئاخاوتنی هه‌ر سێ ده‌سه‌لاتی یاسادانان، دادوه‌ری و جێبه‌جێکردنه له‌گه‌ل خه‌لکا.^۳ یاسا به‌رزترین ده‌ربرینی ئیراده‌ی گه‌له، هه‌روا به‌رزترین و دیارترین هی‌مای سه‌روه‌ری ده‌وله‌ته له‌سه‌ر خا‌که‌که‌ی، هه‌ربۆیه پیویسته زمانی یاسا زمانی خودی ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه بیت.^۴ یاساناسی ناوداری عێراقی د. عیسمه‌ت

^۱ فردوس آقاگل زاده و دیگران، تحلیل زبان شناختی آرای قضایی براساس الگوی خلاق: رویکرد حوزه زبان شناسی حقوقی، فصلنامه پژوهش های زبان و ادبیات تطبیقی، دوره اول، شماره اول، بهار ۱۳۸۹، ص ۱۲.

^۲ روح الدین کردعلیوند، زبان‌شناسی حقوقی، انسان و فرهنگ، ویژه نامه «زبان و متن»، سال دوم خرداد ۱۳۹۲، شماره ۳، ص ۱۴.

^۳ هیوا ئیبراهیم حمیدهری، به‌رمو به کوردی کردنی زمانی یاسا چهند تئیبینی و پیشنیاریک، گۆفاری ته‌رازوو، یه‌کئیبی مافی‌مه‌روه‌رانی کوردستان، ژماره ۱۴، سالی ۲۰۰۲، ل ۱۰۲.

^۴ د. أحمد عبدالظاهر، اللغة العربية والقانون، الطبعة الاولى، دار وجوه للنشر والتوزيع، الرياض، ۲۰۱۸، ص ۱۶.

عه بدولمه جید له م بارهیه وه ده لیت: "مه رجی دروستی ئه رکرداری یاسایی ئه وهیه که ئه رکداره که توانای تیگه یشتنی یاسا دانراوه که ی هه بیت. هه ر به م هویه ده بی یاسا به زمانی ئه و ولاته دابریژریت، که یاساکه ی تیدا پیاده و جییه جی ده کریت، تاوه کوو هاو لاتیان توانای تیگه یشتنیان له م یاسایه هه بیت و ده بیت به و شیوازه باوه بیت که لئی تیده گهن".^۱

هه وه ک پیشتر ئاماژه مان پیندا، یاسای ده سه لاتی دادوهری ژماره (۱۴) سالی ۱۹۹۲ له ماده ی پینجه می خویدا ئاماژه ی به وه داوه، که زمانی کوردی زمانی دادگاکانی هه ری می کوردستانه و پالپشت به م یاسایه، وه زاره تی داد به فه رمانی وه زاری ژماره (۳۴۳) له ریکه وتی ۲۰۰۰/۶/۳ برپاریدا له م ریکه وته به دواوه هه موو کاروباریکی یاسایی دادگاکان، هه ر له سکا لانا مه وه بگره هه تا داواکاری و کونوس و دادبینی و برپاره کانی دادگا بکرین به زمانی کوردی و، بو ئه م مه به سه لته لیژنه یه که له وه زاره تی داد پیکهات بو دانانی زاراوه و ده سه وازه یاساییه کان به زمانی کوردی. هه روا له ماده ی شه شه می یاسای ده سه لاتی دادوهری له هه ری می کوردستان ژماره (۲۳) سالی ۲۰۰۷، دیسان جهخت له سه ر ئه وه کراوه ته وه که زمانی کوردی زمانی دادگاکانه، جگه له مه ش، یاسای ژماره (۶) سالی ۲۰۱۴ یاسای زمانه فه رمییه کان له هه ری می کوردستان-عیراق له ماده ی (۶) خویدا ئاماژه ی به وه داوه، که هه موو ریکاره دادوهرییه کان به برپاری دادگاکانی شه وه، به زمانی کوردی به رپوه ده چن و ده نووسرین.

به ده ر له مه ش، یاسای ژماره (۷) سالی ۲۰۱۴ یاسای زمانه فه رمییه کان له عیراق له ماده ی (۳) به پوونی ئاماژه ی به وه کردووه،

^(۱) قاسم محهمهد مسته فا، به کوردی نووسینی یاسا و یاسایی زاراوه یاساییه کوردییه کان، گوڤاری تهرازوو، به کیتی مافیهر وه رانی کوردستان، ژماره ۱۴، سالی ۲۰۰۲، ل ۱۱۴.

که هەر دوو زمانی عەرەبی و کوردی زمانی فەرمین لە عێراق و بەو پێیەش هەریمی کوردستان بەشێکە لە عێراق، کە واتە هیچ بۆشاییەکی یاسایی لەم بارەییەوه بە دیناکریت.

زمانی کوردی بەپێی دەستووری عێراق، بوووەتە زمانی فەرمی لە عێراق. ئەگەر زمانی عەرەبی زمانی یەکەم بێت لە ناوچە عەرەبییەکان، ئەوا زمانی کوردیش زمانی یەکەمە لە هەریمی کوردستان و دەبێت زمانی کارگێڕی و حوکمرانی بێت لەم هەریمە، بەلام ئەم مافە دەستوورییە هەتا ئێستا بە باشی پراکتیزە نەکراوە.^۱

بەپێی بەدواداچوونمان لەسەر دۆخی زمانی کوردی لە دادگاگان بۆمان دەرکەوت، هەولێ بە کوردی کردنی زمانی دادگاگان لە سنووری پارێزگاگان هەولێر، سلێمانی، هەلەبجە و ئیدارەکانی گەرمیان و راپەرین بە رێژەییەکی باش سەرکەوتوو بوو، و هەموو سکالانامە و نووسراو و پێراگەیانندن و کۆنووسی دادبیینیەکان لە سەرچەم دادگاگان بە زمانی کوردی ئەنجام دەدرین، بەلام تەنیا بریاری دادگاگان هەتا ئێستا لە زۆرینەی دادگاگان بە زمانی عەرەبین. بەلام لە پارێزگای دەوڵەتی هەتا ئێستا زۆر بەی نووسراوەکان و سەرچەم بریارەکانی دادگا بە زمانی عەرەبین و لەم بارەییەوه بەرەپێشچوونیکی ئەوتۆ بەدینەکراوە. هەرwa سەبارەت بە بریارەکانی دادگای تەمبیزی هەریمی کوردستانیش، هەتا ئێستا بە زمانی عەرەبین و نەکراون بە کوردی، کە ئەمەش پێچەوانەی مادە ٢٠٠٧ و هەرwa شەشەمی دەسەڵاتی دادوهری ژمارە (٢٣) ساڵی ٢٠٠٧ و هەرwa مادە (٦) لە یاسای زمانە فەرمییەکانی هەریمی کوردستان ژمارە (٦) ساڵی ٢٠١٤ یە.

^۱ د. نووری تالەبانی، فەرەنگی قانونی، جایی پینجەم، وەزارتی داد و وەزارتی روشنیبری و لاوان، هەولێر، ٢٠١٠، ل ١٣.

۳-۴. ئاستەنگەکانى بەردەم گەشەکردنى زمانى كوردى لە دادگاگان

ھەر وەك بىنيمان، بە گوێرەى دەقەكانى دەستوورى عىراقى بەركار و ئەو ياساينەى كە لەم بارەيەو لە عىراق و ھەريەمى كوردستاندا بەركارن، وەك ھەر دوو ياساى زمانە فەرميەكانى فيدرالى و ھەريەمى و ياساى دەسەلاتى دادوورى ھەريەمى كوردستان، زمانى كوردى لە رووى بنەماى دەستوورى و ياسايەو پالپشتى و پىگەيەكى بەھيزى ھەيە و لەم بارەيەو، نەك ھەر ھىچ بۆشايەكى ياسايى بە دىناكرىت، بەلكو ھاوشانى زمانى ەرەبى زمانى فەرميە لە عىراق و ھەريەمى كوردستاندا. بەلام بەو حالەش دەبينن لە واقعى كردارىدا زمانى كوردى نەك ھەر لە عىراق، بەلكو لە ھەريەمى كوردستانيش بە تەواويى نەچەسپاوە. لە ولاتانى فرەنەتەو بە گشتى، چەندىن ھۆكار ھەن كە دەبنە ئاستەنگ لە بەردەم چەسپاندنى فرەزمانى بە شىوہەكى فەرمى. لێردا ئاماژە بەو ئاستەنگانە دەكەين كە لە بەردەم زمانى كوردىدا ھەن و نەيانھيشتووە وەك زمانىكى فەرمى لە چوارچۆھەى عىراق و ھەريەمى كوردستاندا بە تەواويى بچەسپىت:

(۱) نەبوونى سىياسەتى زمانى و ئىرادەى سىياسى بەھيز لە لايەن حكومەتى عىراق و حكومەتى ھەريەمى كوردستان بۆ ئەوہى زمانى كوردى بە كردارىى بىتتە زمانىكى فەرمى كارپىكراو لە سەرانسەرى عىراق بە ھەريەمى كوردستانيشەو.

(۲) دروستتەبوونى زمانىكى ستانداردى كوردى و زەقبوونەوہى ناوچەگەرى و زاراوہگەرى، كە رېگەر بوو لە بەردەم دروستبوونى زمانى ستاندارد.

۳) بالآدهستی میژوویی زمانی عه‌ره‌بی وه‌ک زمانی ئایین و پاشان وه‌ک زمانی ده‌ولت (دوای دروستبوونی ده‌ولتی عیراق)، وایکردوه‌ه زمانی عه‌ره‌بی هه‌ژموونی خوئی به‌سه‌ر زمانه‌کانی تردا به‌سه‌پینی و په‌راویزیان بخت.

۴) تیگه‌یشتنی کلاسیکی ده‌سه‌لاتدارانی عیراقی، که له‌و باوه‌پردان په‌ره‌پیدانی زمانی کوردی هانی بزاقی جوداخوازیی دهدات و په‌نگه‌ له‌ لایه‌ن هیزه‌ ده‌ره‌کییه‌کانه‌وه‌ که‌لکی لیوه‌رگیری‌ت. هه‌ره‌بویه، به‌رده‌وام هه‌ولده‌دن به‌چه‌سپاندنی یه‌ک زمانی فه‌رمی، که‌ زمانی نه‌ته‌وه‌ی زۆرینه و بالآده‌سته‌ کار بو‌ یه‌گرتووکردنی هه‌موو نه‌ته‌وه‌کان و ته‌نانه‌ت توندنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌کانی تر بکه‌ن.

۵) ئالنگارییه‌ لۆجستیکیه‌کان که‌ ده‌بنه‌ به‌ره‌به‌ست له‌به‌رده‌م چه‌سپاندنی سیسته‌می فه‌رهمانی له‌ بواری خویندن و کارگیری.^۱

۶) به‌جیهانییوون و په‌ره‌سه‌ندنی بازاریکی جیهانی به‌ره‌به‌ره‌ ده‌بیته‌ هوئی نه‌وه‌ی که‌ زمانه‌ لۆکالییه‌کان نه‌توانن هاوشان له‌گه‌ل پیشکه‌وتنه‌کان دینامیکیه‌تی خویان بپاریزن و به‌ره‌و پیشه‌وه‌ بچن، نه‌مه‌ش واده‌کات که‌ ئاخپوه‌رانی نه‌و زمانانه‌ نه‌توانن سوود له‌ زمانه‌کانیان وه‌ربرگن بو‌ گواستنه‌وه‌ی واتا و چه‌مه‌که‌کان، که‌ نه‌مه‌ش له‌ درێژخایه‌ندا ده‌بیته‌ هوئی له‌ناوچوونی توانای نه‌و زمانانه.^۲

۶) نه‌بوونی هیچ نه‌خشه‌پێگا و ستراتیژیکی کورتخایه‌ن یا درێژخایه‌ن له‌ لایه‌ن ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری بو‌ نه‌وه‌ی زمانی کوردی به‌

^۱) امیر کلان، چه‌ کسی از آموزش چند زبانه می‌هراسد، ترجمه‌ ده‌یوا ویسی، Channel View Publications Ltd. / Multilingual Matters، ۲۰۱۸، ص ۱۹.

^۲) امیر ناظمی، سیاست زبان در جمهوری اسلامی ایران: پیشنهادهای سیاستی درخصوص زبان و زبان آموزی، فصلنامه‌ مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، دوره‌ ۸، شماره‌ ۲۶، بهار ۱۳۹۷، ص ۲۴۶.

ته‌واوه‌تی له دادگاكاندا بچه‌سپیت و له هه‌موو پاریزگاكانی هه‌ریم، هه‌موو رێكار و بریاره‌كان بكرین به زمانی كوردی.

(٧) بوونی تیگه‌یشتنیک له لای هه‌ندیک له یاساناسان، که پێیانوایه ته‌نیا زمانی عه‌ره‌بی زمانی یاسایه و زمانی كوردی ناتوانی بپێته زمانی یاسا.

(٨) هه‌ژاریی زمانی كوردی له پووی سه‌رچاوه یاسایی و دادوه‌رییه‌كان، بووه‌ته هۆی ئه‌وه‌ی که یاساناسان ناچار بن بۆ هه‌ر كار و توێژینه‌وه‌یه‌کی یاسایی پشت به سه‌رچاوه‌عه‌ره‌بییه‌كان بیه‌ستن، ئه‌مه‌ش وایكردوه به درێژایی سی سالی رابردوو زمانی كوردی به‌ره‌به‌ره له‌و بواره‌دا په‌راویز بخریت.

(٩) گرنگینه‌دانی زانکۆ و ناوه‌نده‌کانی خویندنی بالا به ئه‌نجامدانی توێژینه‌وه به زمانی كوردی و له‌م بواره‌دا نه‌ك هه‌ر هه‌ج ستراتیژیکی نیشتمانی نیه، به‌لكوو به پێچه‌وانه‌وه زمانی كوردی له‌م باره‌یه‌وه په‌راویز ده‌خریت.

كۆتایی

له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا، پاش ئه‌وه‌ی که هه‌لۆیستی یاسای نیوده‌وله‌تیمان سه‌باره‌ت به مافه‌ زمانیه‌كان خسته‌پوو و هه‌روا باسمان له پێگه‌ی زمانی كوردی كرد له‌ناو ده‌ستوور و یاساكانی عێراق و هه‌ریمی كوردستان و دۆخی زمانی كوردی له دادگاكانی هه‌ریمی كوردستان، گه‌یشتییه‌ چه‌ندین ئه‌نجام و پاسپارده به‌م جوهره‌ی خواره‌وه:

یه کهم / نه نجامه کان:

(۱) به لگه نامه نیوده وله تی و هه رییمییه کان جهخت له سهه پاراستن و په ره پیدانی مافی که مینه کان ده که نه وه بۆ به کارهینانی زمانی دایک له هه موو بواره گشتی و تاییه تییه کاندا.

(۲) که مینه کان مافیان هه یه سوود له که لتووری تاییهت به خویان وه ربگرن و زمانی تاییه تی خویان به ئاشکرا و نهینی به ئازادی به کار بهینن، به بی هیچ دهستووردان یا جیاکارییهک و، دهوله تان ئه رکیانه له م باره یه وه هاوکار و پالپشتی که مینه کان بن وده رفهت و ئاسانکاری پیویستیان بۆ بکه ن.

(۳) بۆ یه که مجار دهستووری کاتی سالی ۱۹۷۰ و هه روا یاسای زمانه ناوچه ییه کان ژماره (۷۴) سالی ۱۹۳۱ دانیان ناوه به فه رمی بوونی زمانی کوردی به شیوه یه کی سنووردار و ته نیا له ناوچه کوردیه کاندا.

(۴) یاسای به ریوه بردنی دهولهت بۆ قۆناغی راگوزاری سالی ۲۰۰۴ و پاشان دهستووری عیراقی سالی ۲۰۰۵ بۆ یه که مجار دانیان ناوه به فه رمی بوونی زمانی کوردی له سهه رانسهری عیراقد، به پیچه وانهی دهستوره کانی پیشوو که بیده نگ بوون له م باره یه وه یا خود به شیوه یه کی سنووردار و له بواریکی به رته سک (وهک خویندن) و ته نیا له چوارچیوهی ناوچه ی کوردستاندا دانیان به زمانی کوردیدا ناوه.

(۵) له بهر رۆشنایی ماده ی (۴) دهستووری عیراقی سالی ۲۰۰۵ یاسای زمانه فه رمیه کان له عیراق و هه ریمی کوردستاندا ده رچوو، به لام هه تا ئیستا ناوه رۆکی ئه م یاسایه وهک پیویست پراکتیزه نه بووه.

٦) زمانی کوردی له چوارچیوهی عیراق و ههریمی کوردستان پالپشتی دهستووری و یاسایی ههیه وهک زمانی فهرمی دانپیدانراو و، له رووی روالهتییهوه هیچ گرفتیکی یاسایی بهدیناکریت، بهلام لایهنه پهیوهندیدارهکان سستی و کهمهترخهمی دنوینن له پراکتیزهکردنی ناوهپوکی یاساکان.

٧) مافه زمانیهکان به بهشیک له مافهکانی مروّف دادهنرین و، ریککهوتننامه و راگهیهندراوه نیودهولهتییهکان جهخت لهسههر پیویستی ریزگرتن له مافانه دهکهنهوه له کومهلگه فرهزمانهکاندا و، وهک بهشیک له پایهندییهکانی دهولهتان سههر دهکریت.

٨) سهبارهت به دۆخی زمانی کوردی له چوارچیوهی دهسهلاتی دادوهری و دادگاکی ههریمی کوردستان، ئەوا بهپیی یاسای دهسهلاتی دادوهری بهرکار زمانی کوردی زمانی فهرمی دادگاكانه، بهلام ئەم دهقه به تهواوی پراکتیزه نهبووه.

٩) حکومهتی ههریمی کوردستان سیاسهتیکی زمانی یا نهخشهریگیاهیکی روونی نیه سهبارهت به زمانی کوردی و، به دریزایی سی دهیهی حوکمرانی ههتا ئیستا نهیتوانیوه زمانیکی ستانداردی کوردی له سهرانسهری ههریمی کوردستاندا بچهسپینی.

١٠) دهستووری عیراقی سالی ٢٠٠٥ یهکسانی ههر دوو زمانی فهرمی کوردی و عهرههی گهرهنتی کردووه و، هیچ کامیانی له پیش ئەویتر دانهناوه له ههموو بواره فهرمیهکاندا.

١١) زمان وهک بهشیک له شوناسی ههر نهتهوهیهک گرنگی تاییهتی خۆی ههیه و بهشیکه له کهلهپووری کهلتووری نامادی، که ریککهوتننامه و راگهیهندراوه نیودهولهتییهکان جهخت لهسههر پاراستنی دهکهنهوه.

١٢) له یاسای زمانه فهرمییه کان، هیچ میکانیزمیکی تۆکمه و شیاو دانه نراوه بۆ جیبه جیکردنی ناوه پوکی ئەم یاسایه و به دوا داچوون و چاودیرییکردنی جیبه جیکردنی یاساکه.

ب/ راسپارده کان:

١) پێویسته ئەنجومه نی دادوه ری نه خشه پریگا و ستراتژیکی دابریژیت بۆ به کوردی کردنی هه موو ریکار و برپاره کان له هه موو دادگا کان و له سه رانسه ری هه ری می کوردستاندا.

٢) پێویسته حکومه تی هه ری می کوردستان سیاسه تیکی زمانی و ستراتژیکی نیشتمانی دابریژیت بۆ دروستبوون و چه سپاندنی زمانی ستانداردی کوردی.

٣) هه ولی چه سپاندنی زمانی کوردی بدریت له داموده زگا فیدرالییه کانی عیراق و ئاسته نگ و گرفته کانی به رده م ئەم پرسه چاره سه ر بکری ن.

٤) به و پێیه ی زمانی کوردی زمانی فه رمییه له عیراق و هه ری می کوردستاندا، پێویسته زانیی زمانی کوردی مه رجی سه ره کی بی بۆ دامه زاندنی ئەو که سانه ی که له داموده زگا دادوه رییه کانی هه ری می کوردستاندا کار ده که ن.

٥) خویندن و په روه رده به زمانی کوردی له هه موو ئاسته کانددا په ره یان پێبدریت، به لام ئەمه ش به و واتایه نایه ت که گرنگی فی ربوونی زمانه بیانیه کانی تر پشتگو ی بخری ن، به لکو و ده بی له م باره یه وه جو ریک له هاوسه نگی دروست بکری له نیوان پاراستنی زمانی نه ته وه یی و پێویستیه زانستی و پو شنبیرییه کان بۆ فی ربوونی زمانه کانی تر، هه تا ئەو ئاسته ی که به رژه وه ندیی گشتی و نیشتمانی

دهخوازن و کاروباره‌کان رای‌ی ده‌بن و مه‌ترسی له‌سه‌ر شوناسی
نه‌ته‌وه‌یی دروست نه‌کات.

٦) دامه‌زاندنی کۆمیسۆنی زمانه‌ فه‌رمییه‌کان بۆ به‌ دواداچوونی
یاسای زمانه‌ فه‌رمییه‌کان و چاودێری کردنی جێبه‌جێکردنی ئەم
یاسایه‌.

٧) ئەنجومه‌نی دادوه‌ری هه‌ریمی کوردستان و ئاکادیمیای زمانی
کوردی هاوئا‌هه‌نگی پێویستیان هه‌بێت بۆ دا‌رشتن و یه‌ک‌خستنی
زاراوه‌ یاساییه‌کان و، له‌م باره‌یه‌وه‌ فه‌ره‌هه‌نگیکی تایبته‌ به‌ زاراوه‌
یاساییه‌کان ده‌ربه‌که‌ن که‌ بێته‌ سه‌رچاوه‌ بۆ دادگا‌کان.

٨) ده‌وله‌مه‌ندکردنی کتێبخانه‌ی کوردی له‌ هه‌موو بواره‌کان به
تایبته‌ بوا‌ری یاسایی، له‌ پێگای هاندانی نووسین و توێژینه‌وه‌ و
وه‌رگیرانی سه‌رچاوه‌ یاساییه‌کان به‌ زمانی کوردی، هه‌تا بێته‌
پا‌پشت بۆ توێژه‌ران و ناوه‌نده‌ زانستییه‌کان و دانانی پا‌داشته‌ هاندان
بۆ نووسین و توێژینه‌وه‌ی زانستی به‌ زمانی کوردی.

سەرچاوه‌کان:

یه‌که‌م / کوردی

أ- کتیب:

۱- دلاوهر عه‌بدولعه‌زیز عه‌لائه‌ددین، ده‌وله‌تسانی نه‌خشه‌پریگایه‌ک بۆ سه‌روه‌کردنی یاسا و به‌دامه‌زراوه‌ییکردن له‌هه‌ریمی کوردستان، چاپی یه‌که‌م، ئینستیتوتی رۆژه‌هه‌لاتی ناوه‌راست بۆ توێژینه‌وه (میری)، هه‌ولیر، ۲۰۱۸.

۲- دلشاد حامید ده‌رویش، که‌مینه‌کان (ناسنامه، یاسا، هه‌ریمی کوردستان)، چاپی یه‌که‌م، مالی سوه‌روه‌وردی و ناوه‌ندی غه‌زه‌لنوس، سلیمانی، ۲۰۱۷.

۳- د.ره‌فیع ساپیر، به‌ستانداردکردنی زمان و ئه‌لفویبی کوردی، چاپی دووهم، ناوه‌ندی غه‌زه‌لنوس بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه، سلیمانی، ۲۰۱۴.

۴- د.ره‌فیع شوانی، زمانی کوردی و شوینی له‌ناو زمانه‌کانی جیهاندا، چاپی یه‌که‌م، ده‌زگای توێژینه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌ی موکریان، هه‌ولیر، ۲۰۰۸.

۵- دنووری تاله‌بانی، فه‌ره‌نگی قانونی، چاپی پینجه‌م، وه‌زاره‌تی داد و وه‌زاره‌تی رۆشنیبری و لاوان، هه‌ولیر، ۲۰۱۰.

ب- وتار و توێژینه‌وه‌ی زانستی:

۶- ره‌زا شه‌جیعی، ئه‌لقه‌ی زمانی ۱۹۴۶ (ئاوردانه‌وه‌یه‌ک له‌به‌رنامه‌پێژییه‌ زمانیه‌کانی کۆماری کوردستان)، گۆڤاری زمانه‌وان، ئه‌نستیتوی فه‌ره‌نگی کوردستان- تاران، ژماره‌ ۳، ۲۰۰۷.

۷- قاسم مه‌مه‌د مسته‌فا، به‌ کوردی نووسینی یاسا و یاسایی زاراوه‌ یاساییه‌ کوردیه‌کان، گۆڤاری ته‌رازوو، یه‌کیته‌ی مافه‌ره‌وانی کوردستان، ژماره‌ ۱۴، سالی ۲۰۰۲.

۸- که‌مال عوسمان شینه، جوهره‌کانی دادگاکان و تایبه‌تمه‌ندییه‌کانیان له‌ یاسای عێراقیدا، گۆڤاری ته‌رازوو، ژماره‌ ۸، سالی ۲۰۰۰.

٩- د.هۆگر مهحموود فه رهج، رۆژی زمانی زگماک زمانی کوردی له بهردهم هه رهشه میژوویی و سه ردهمییهکاندا، گۆفاری ئاکادیمیای کوردی، ژماره ٣٢، هه ولێز، ساڵی ٢٠١٥.

١٠- هیوا ئیبراهیم هیده ری، به رهو به کوردی کردنی زمانی یاسا چه ند تیینی و پیشنیاریک، گۆفاری ته رازوو، یه کیتی مافه رهروهرانی کوردستان، ژماره ١٤، ساڵی ٢٠٠٢.

ج- په یماننامه و دهستور و یاساکان:

١١- پرۆژهی دهستوری هه ری می کوردستان- عیراق، ٢٤/٦/٢٠٠٩.

١٢- یاسای دهسه لاتی دادوهری ژماره (١٤) ساڵی ١٩٩٢.

١٣- یاسای ژماره (٢٣) ساڵی ٢٠٠٧ یاسای دهسه لاتی دادوهری هه ری می کوردستان- عیراق.

١٤- یاسای ژماره (٦) ساڵی ٢٠١٤ یاسای زمانه فه رمییهکان له هه ری می کوردستان- عیراق.

د- سه رچاوهی نه لیکترۆنی:

١٥- خه لیل عه بدوللا، رۆژی جیهانیی زمانی دایک و کاروانی تیکۆشانی به ره سمی ناسینی زمانی کوردی!، له سه ره ئه م ماله په ره ئه لیکترۆنییهی خواره وه ده بی نریت:

[/?p=63437, last visited: 2021/3/26. Knwe.org](http://www.knwe.org/?p=63437)

١٦- شه فیقی حاجی خدر، پینگه ی قانونیانه ی زمانی کوردی له عیراق، له سه ره ئه م ماله په ره ئه لیکترۆنییهی خواره وه ده بی نریت:

[niqash.org /ku/articles/politics/2057, last visited: 2021/3/25.](http://niqash.org/ku/articles/politics/2057)

١٧- له رۆژی جیهانیی زمانی دایک، پینگه ی زمانی کوردی له کویدایه؟ له سه ره ئه م ماله په ره ئه لیکترۆنییهی خواره وه ده بی نریت:

[last visited: 25/3/2021. peyserpress.com/detail/7332,](http://peyserpress.com/detail/7332)

١٨- د.أحمد عبدالظاهر، اللغة العربية والقانون، الطبعة الاولى، دار وجوه للنشر والتوزيع، الرياض، ٢٠١٨.

١٩- المقررة الخاصة المعنية بقضايا الاقليات، الحقوق اللغوية للاقليات اللغوية (دليل عملي للتنفيذ)، جنيف، آذار ٢٠١٧.

٢٠- بكر محمد قادر، استقلال القضاء في الفقه الإسلامي والقانون الوضعي، دارالسنهوري، بيروت، ٢٠١٧.

٢١- ريتا إسحق، مجلس حقوق الإنسان، الدورة الثانية والعشرون، تقرير الخبيرة المستقلة المعنية بقضايا الأقليات، A/HRC/22/49، ٣١/ديسمبر/٢٠١٢.

٢٢- شورش حسن عمر، حقوق الشعب الكردي في الدساتير العراقية دراسة تحليلية مقارنة، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٥.

٢٣- طارق جامباز، قانون اللغات الرسمية في كندا لسنة ١٩٨٨، من مطبوعات المجلس الوطني لكوردستان العراق/ لجنة الشؤون القانونية (١٩)، مطبعة شهاب، اربيل، ٢٠٠٧.

٢٤- عابد خالد رسول، الحقوق السياسية في الدساتير العراقية دراسة تحليلية مقارنة على ضوء المتغيرات السياسية، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠١٢.

٢٥- مدحت المحمود، القضاء في العراق دراسة استعراضية، الطبعة الرابعة، بغداد، ٢٠١٥.

٢٦- منظمة المحقق لسيادة القانون (IOL) ، واقع القضاء في اقليم كوردستان-العراق، الطبعة الاولى، اربيل، ٢٠٢٠.

ب- وتار و تويژينه وهى زانستى:

٢٧- د.حسن منديل حسن العكيلي، قراءة في قوانين اللغات الرسمية في العراق، مجلة مداد الاداب، عدد الخاص بالمؤتمرات ٢٠١٨-٢٠١٩.

- ج- پهيماننامه و دهستور و ياساكان:
- ٢٨- اتفاقية بشأن حماية التراث الثقافي غيرالمادي، باريس، ١٧ اكتوبر/تشرين الأول ٢٠٠٣.
- ٢٩- اتفاقية حقوق الطفل، ٢٠ تشرين الثاني/نوفمبر ١٩٨٩.
- ٣٠- إعلان بشأن حقوق الاشخاص المنتمين الى أقليات قومية أو اثنية وإلى اقليات دينية و لغوية، ١٣٥/٤٧ المؤرخ في ١٨ كانون الأول/ديسمبر ١٩٩٢.
- ٣١- إعلان الامم المتحدة بشأن حقوق الشعوب الاصلية، سبتمبر ٢٠٠٧.
- ٣٢- الإعلان العالمي للحقوق اللغوية، حزيران ١٩٩٦.
- ٣٣- العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية، المؤرخ في ١٦ كانون/ديسمبر ١٩٦٦.
- ٣٤- القانون الاساسي العراقي لعام ١٩٢٥.
- ٣٥- الدستور المؤقت لعام ١٩٥٨.
- ٣٦- الدستور المؤقت لسنة ١٩٦٤.
- ٣٧- الدستور المؤقت ٢١/ايلول/١٩٦٨.
- ٣٨- دستور الجمهورية العراقية المؤقتة لسنة ١٩٧٠.
- ٣٩- قانون ادارة الدولة العراقية لمرحلة الانتقالية لسنة ٢٠٠٤.
- ٤٠- دستور جمهورية العراق لسنة ٢٠٠٥.
- ٤١- قانون اللغات المحلية رقم (٧٤) لسنة ١٩٣١.
- ٤٢- قانون الحكم الذاتي لمنطقة كردستان رقم (٣٣) لسنة ١٩٧٤.
- ٤٣- قانون رقم (٧) لسنة ٢٠١٤، قانون اللغات الرسمية الصادرة في مجلس النواب العراقي.
- د- سه رچاوه ئه ليكترونييه كان:
- ٤٤- حبيب هورمزلو، تاريخ التعليم باللغة التركية في العراق و ابعاده القانونية، متاح على الموقع الالكتروني التالي:
- <https://www.orsam.org.tr/ar/history-and-legal-dimension-visited:2021/3/30.of-turkish-education-in-iraq/last>

سبیه/ فارسی:

ا- کتیب:

۴۶- امیر کلان، چه کسی از آموزش چند زبانه می هراسد، ترجمه د.هیوا ویسی، Channel View Publications Ltd. / Multilingual Matters، ۲۰۱۸.

۴۶- اومود.آ (اورمولو)، آموزش به زبان مادری، بدون محل نشر، ۱۳۹۴.

۴۷- پاتریک ترنبری، حقوق بین الملل و حقوق اقلیت ها، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران، ۱۳۷۹.

۴۸- دستار عزیزی، حمایت از اقلیت ها در حقوق بین الملل، چاپ اول، انتشارات نور علم، همدان، ۱۳۸۵.

۴۹- د.سید احمد حبیب نژاد و عالیہ اسمعیلی زاده، حقوق فرهنگی اقلیت های قومی در نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران و اسناد بین المللی حقوق بشر، چاپ اول، انتشارات مجد، تهران، ۱۳۹۵.

۵۰- محمدرضا خوبروی پاک، اقلیت ها، چاپ اول، نشر شیرازه، تهران، ۱۳۸۰.

معاذ عبداللهی و د.جوانمیر عبداللهی، نسل زدایی فرهنگی، چاپ اول، انتشارات مجد، تهران، ۱۳۹۳.

ب- نامه‌ی ماستر و دکتورا:

۵۱- ارکان شریفی، بررسی حق بر آموزش به زبان مادری در نظام حقوقی ایران در پرتو اسناد حقوق بشری، پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته حقوق عمومی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، تابستان ۱۳۸۵.

ج- وتار و توپژینه‌وهی زانستی:

۵۲- امیر ناظمی، سیاست زبان در جمهوری اسلامی ایران: پیشنهادهای سیاستی درخصوص زبان و زبان آموزی، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، دوره ۸، شماره ۲۶، بهار ۱۳۹۷.

۵۳- روح الدین کردعلیوند، زبان‌شناسی حقوقی، انسان و فرهنگ، ویژه نامه «زبان و متن»، سال دوم خرداد ۱۳۹۲، شماره ۳.

۵۴- سید احمد حبیب نژاد؛ زهرا دانش ناری، حمایت از حقوق زبانی در رویه دیوان اروپایی حقوق بشر، فصلنامه حقوق اداری (علمی - پژوهشی)، سال ششم، شماره ۱۷، زمستان ۱۳۹۷.

۵۵- فردوس آقاگل زاده و دیگران، تحلیل زبان شناختی آرای قضایی براساس الگوی خلاق: رویکرد حوزه زبان شناسی حقوقی، فصلنامه پژوهش های زبان و ادبیات تطبیقی، دوره اول، شماره اول، بهار ۱۳۸۹.

۵۶- مصطفی فضائی و موسی کرمی، تأملی بر نسبت میان حمایت از اقلیت ها و صلح و امنیت منطقه‌ای در اسلام و حقوق بین الملل، فصلنامه پژوهشی تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال سوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵.

۵۷- نادر ذوالعین، حمایت از حقوق اقلیت ها در حقوق بین الملل، نشریه تحقیقات حقوقی، شماره ۱۵، ۱۳۷۳.

د- سه‌چاوهی نه‌لیکترؤنی:

۵۸- رسمیت چند زبان و تنوع زبانی دراروپا، در سایت زیر قابل مشاهده است:

<http://eyitimhaqqi.blogspot.com/> last visited:2021/3/3.

چوارهم/ نینگلیزی:

أ- نامه‌ی ماستهر و دکتؤرا:

59- Naheed Saba, Linguistic Heterogeneity and Multilinguality in India: A Linguistic Assessment of Indian Language Policies, Submitted for the award of the Degree of Doctor of Philosophy, Department of Linguistics Aligarh Muslim University (India), 2011.

ب- وتار و توئژینه‌وه‌ی زانستی:

60- Crow Samuel, comparatively speaking: language rights in the United States and Canada, 2012, Canada-United states law Journal, volum37, issue 1.

61- Kathryn J. Zoglin, Recognizing a Human Right to Language in the United States, Boston College Third World Law Journal, Volume 9, Issue 3, 1989.

ج- په پیماننامه و دهستوور و یاساکان:

62- Universal Declaration on Cultural Diversity, Paris, 2 November 2001.

**نووسین و ئاماده‌کردنی قامووسی یه‌کگرتووی
وشه و زاراهه یاساییه‌کان**

کامبیز نیبراهیم زاده (زه‌رده‌شت موکریانی)

Kambizebrahimzadeh2@gmail.com

Meju2020@gmail.com

پوخته:

ئەم بابەتە لیکۆلینەوہیەکی شیکاریانەہی پسیپۆرانەہیە کہ گرینگترین کیشەکان لە ھەمبەر نووسین و ئامادەکردنی فەرھەنگیکی یەکگرتووی وشە و زاراوہ حقووقییەکان لیک دەداتەوہ. دیارە ئەم جۆرە لیکۆلینەوانە دەبێ لە دوو بەشی پسیپۆری و گشتیدا دەستەبەندی بکریں و کاریان لە سەر بکری، بەلام ھەر وەکی ئاگادارن بە ھۆی ئەوہی کہ باسەکہ باسی یاسا و قانون و حقووقە، تەنیا دەبێ ھەر لە بەشی پسیپۆریدا پێی بپەرژیین و لیکێ بدەینەوہ. ئەمەش بەتایبەت لە وەرگیپرانێ وشەنامە و فەرھەنگی واژە و دەستەواژەگەلی چەند زمانە، ئەویش ئەگەر لایەکیان بە دوو یان چەند زاراوہ بیت گەلی کیشەہی تایبەت بە خۆی تێدایە کہ بریتین لە:

- ۱- "ویکنەچوونی فەرھەنگی وشەکان بۆ وەرگیپری کورد لە ھەمبەر وشەہیەکی زمانی سەرچاوەدا"، ۲- "کیشەہی دۆزینەوہی بەرامبەرئیکی پەر بە پیستی وشە و دەستەواژەکان لە ھەمبەر وشەہیەکی زمانی سەرچاوەدا"، ۳- "لاوازیی زمانی دووہم لە ھیندیک بواری پسیپۆرانەدا" و چەند کیشەہی تر و کیشە گشتییەکانیش کہ گۆتم بە ھۆی ئەوہی کہ باسی فەرھەنگیکی پسیپۆری دەکەین، لێردا ناگونجین. ئیمە لەم بابەتەدا باسی ئەوہی دەکەین کہ لە بواری زانستی و شیوازی سەردەمانەوہ چلۆن دەبێ فەرھەنگ بنووسین، جا ئینجا دەبێ بەم بەربلاوی زاراوہ کوردییەکان ساکارترین و کردوہیبترین شیوہی نووسینی فەرھەنگیکی پسیپۆری حقووقی چی بکەین.

وشه سه ره کیه کان:

فهره نگی حقوقی، زاراه سه ره کیه کان، فهره نگی نویسی.

پیشه کی:

به گشتی فهره نگی به دوو دهسته دابهش ده کرین: ۱- فهره نگی به یک زمانه و ۲- فهره نگی دوو زمانه. گوتمان که لهه م بابته داشی دهکهینه وه که بو نویسی فهره نگی دوو زمانه ی پسیپوری حقوقی به زمانیکی ئیستانداری کوردی ده بی چلون کاری بگهین و چ بنه ما و نه ریتگه لیکه له بهر چاو بگرین. به قه ولی "دوکتور ئه سعه د ئه ده لان": "سه ره رای ئه وه ی که نویسی واژه کانی گشتی زمانیکی بیانی و بیگانه و هاوواتاسازییه که ی به زمانی خومالی کاریکی دژواره و پیویستی به سولته و دهسه لاتداری وشه نووس به سه ره دووک زمانانه، به لام هه ره له ویش سهخت و دژوارتر، نویسی فهره نگی دوو زمانه و یان چهند زمانه ی زانستی پسیپورییه و به تاییهت ئه گهر حقوقیش بی هه ره یه کجار دژوارتره. دژواری کاره که له وه ی دایه که واژه و دهسته واژه گه لی هیندیک له زانسته کان به تاییهت زانستی حقوقی له ئه ده بیاتی زاره کی و پسیپوری دا باوی نه بووه و به دهگمن که سانیک هه ن که له م زانست و ته کنیکانه تی دهگن و سه ریان لی ده ره چئی و نزیکایه تییان ده گه لی هه یه. به ئاسانی ده کرئ تیگه یین که وه رگیرانی وشه یه کی حقوقی هه ر بو حالی بوونی تویکله که ی نییه و یه کی له هه ره گرفته کانی زانستی حقوقی ئه وه یه که ده بی ئه م واژه و دهسته واژانه به وردی شی بکرینه وه هه تا له ناخیان بگهین و ئه م شیکاری و ته فسیرانه بو تیگه یشتنی ورد له مانا و واتاکه یانه ."

به ره‌چاو کردنی ئەم راستیانە نووسینی فەرھەنگ و زانستنامە
حقوقیەکان پێویستی بە دەسەڵاتداری تەواو لە زمانە
پێوەندیدارەکانی و ھەروەھا زانیی ئەدەبیاتی پەسپۆری حقوقی ھەیە.
ئێستا بە لەبەر چاوی گرتنی کیشە باسکراوەکان و پیکھاتەیی زاراوە
سەرھەکییەکان و ژێرزاراوەکانی زمانی کوردی ئێمە چلۆن دەبێ ئێش
بکەین؟ رێگای سەرھەکی بۆ نووسینی فەرھەنگی پەسپۆری حقوقی
بە زمانی یەکگرتوو چلۆنە .

بە شانازییەو پێشەکی سەرھەکی کتیبی فەرھەنگی حقوقی
دادپەرۆەر نووسراوەی من بە قەلەمی پاشای حقوقی کورد
"مەممەدسالح نیکبەخت" نەخشیندراوە. بەرێزبان دەفەرمووی:

"ھەر نەتەوھەیی کە ھەناسەھەکی دیتەو ھەر خۆی و دووبارە
دەژیتەو ھەر چارەنووسی خۆی بە دەستەو دەگرێ ناچارە ھەتا بۆ
مانی خۆی پلانیکی تازە دابریژێ و پێودانگەلی پێویست بۆ درێژەدانی
ژیان و مسۆگەر کردنی بوونی خۆی لەم دنیا پر ڕەمز و ڕازەیی کە
ئالوگۆرەکان بە خێراییی و بەربلاوی ڕوو دەدەن ساز بکا. بە
پێچەوانەیی ھیندیک لایەن ئەم داپەرانی تەنیا بزوتنەو ھەگەلی
ئازادی خوازانە و یان چالاکیی سیاسی و بەھێزتر بوونی حیزب و
رێکخراوە حکومییەکان نین، بەلکوو زمانی ھەر نەتەوھەیک نمونە
و نیشانەیی بوونی ئەم نەتەوھەییە و لە بنەپەرتر نەتەو ھەبوونی
زمانی ھاوبەشی ئەندامانی تەفسیر و پێناسە دەکرێ و لەم واتەیدا
بە دواي زمانی یەکگرتووی نەتەو، جەخت لە سەر فەرھەنگ و
میژووی ھاوبەشدەکرێ.

کە وایە پیاوسەری سوڤ نامینی کاتیک کە دەبینی نەتەوھەکان بەر
لە ھەر شتیک و ھەر کاریک تیکۆشاو ھەتا زمانی خۆیان لە زەبر و
گەزەنەیی ڕۆژگار و پەلاماری داگیرکەرانی پاریژن، چونکە زمان

پازی مانى نه ته وه كانه و مامؤستا ئه و پرهمان شه پره فكه ندى، هه ژار موكرىانى گوته نى: "نه ته وه يهك كه زمانى نه بى، نه سامانى هه يه و نه دهمينيه وه". دياره زمانى هيچ نه ته وه يهك له سه ره تادا ته واو و كامل نه بووه، ته نانه ت پر له گومان و ئالؤزى بووه و بؤ گه ياندى و اتا و مانا كيشه و گرفتگه لى تاييه تى خوشى هه بووه. هه ر بؤيه نووسه رانى فه ره نكي هه ر زمانيك تيده كووشن بؤ دؤزينه وه ي و اتاى راسته قينه ي وشه و گه ياندى مه به ست به شيوه ي ئه زمون و هه له، ده ستيان به تاشينى وشه كر دووه. له لاي تره وه زمان له و اتاى فه لسه فييه كه ي نه ته نيا بووه ته هوى ليك حالى بوونى مرؤف، ته نانه ت خوشى بووه ته كه رسته يهك بؤ بير كر دنه وه. چون ته نيا له ريگه ي زمانه كه مرؤف توانيو يه تى به دريژايسى ميژوو بچيئه نيو هه زار پيچى ژيانى مرؤفايه تى.

به زمان و اتاگه لى گشتى وه دهر ده كه وي و مرؤف له دهر وه ي بازنه ي زمان هيچ ناوه نديكى ترى نيه هه تا له وي راوه ستى و پروانپته دونيا و بيروپراكانى ده گه ل ده وروپشتى ئال و گوپ بكا ته وه. به تاييه تى كه زمان خوشى به رده وام پر بووه له گومان و ئالؤزى، كه وايه باس له زمان كردن كارىكى گه ليك دژواره". وينگشتاين" فه يله سووفى مه زنى سه ده ي بيسته م ده لى: "شى كر دنه وه ي فه ره ننگ و زانستى مرؤفايه تى له ژير سيته رى گه مه ي زمانه كانه و ئه م گه مانه خويان سيته ريكي قورسيان خستوو ته سه ر فه ره نكي گشتى و كار دانه وه كانى. ته واوه تى هوش و زهين و ده روونى مرؤف له ژير په تانى پر ره ننگ و فيل بازانه ي زمان حاشار دراوه. ئه وه ي گرينگه ئه وه يه كه ئه م په تانييه جوان و په نكيه چلون هه لبده ينه وه و يان به چ شيوه يهك له خزمه ت به ژيانه وه ي دووباره ي گه له كه مان ده رى بخهين". بؤ گه لى كورد كه باپيره كانى دوو هه زار و حه وسه ت و

چهند سال بهر له وه یه که م پیکهاته ی پاشایه تی به دهسه لاتی ناوه ندی له ولاتی ئیران و ههلبهت نهک به شه ر و تالان، به لکوو به ر اویژ و یه کدلی و هاودهنگی تاکبه تاکی دانیشتوانی پیشوو و هاوپه یمانان خو ی سه قامگیر کرد و دوو سه ده حکومتی به سه ر ئه م که ونه نیشتمانه دا کرد و له هه مبه ر په لاماری ئیمپراتوییه به هیژ و ریکراوانه ی چه شنی ئاشوو، بابیل، ئکه د و ... ر اوهستان و دیاره له ئاست ئه م ئیمپراتوریانه دا زمان گرینگیه کی تاییه تی به خو ی هه بووه.

نووسین و گلاله ی فرههنگ بو هر زمانیک و بو هر نه ته وه یه ک پیویسته، چونکه زمان به هو ی چیه تی گه شه و ئافراندن بوونی خو ی به ردهوام خه ریکی ئال و گوړه و هیندیک وشه دهمرن و هیندیکیش وشه ده پیشکوین و دهست دهکن به زاووزی و له گه ل وشه گه لی خو جیی خزمایه تی دهکن و وشه گه لیک ی تازه به ره م دین .

گه لی گرینگ !!

جاری با خو مان ساغ بکه ی نه وه. ئیمه ی کورد به قانون ده لئین، "یاسا". به حق ده لئین، "ماف"، به لام به خوینده واری لقی حقوقی ده لئین، "قانونی ده خوینی!!" یان به فرههنگی حقوقی ده لئین، "فرههنگی قانونی". هه نوو که شی پیوه بی ئیمه ده گه ل خو مان ساغ نه بوینه وه! ئه گه ر به قانون ده لئین، "یاسا"، ئه دی بوچی به حقوق ده لئین، "قانون"؟! له یادمان نه چی که حقوق کو ی وشه ی حق به مانای ماف نییه، حقوق فه ن و ته کنیکی گه مه و یاری و ئیش و کار به یاسایه. خوینده واریک که ئه م لقه له یاسا و حقوقی گشتی یان حقوقی نیوده و له تی ده خوینی، هه ر ته نیا یاسای نیشتمانی و ده ستووری بنه رته ی ولاته که ی خو ی که ر اژیریه تی ناخوینی، دهرس

و وانه گهلی جوړاوجوړی یاسا و حقوقی نیودهولته تی له حقوقی شهر و کیشه و ئاریشه کانی ناوچهیی و نیودهولته تی بگره هه تا حقوقی ده ریاکان و هند ... ده خوینی. بو نمونه ده بی بزانی و فیر بی که له کوئی چی تاوانه و له کوئی نییه، هه تا به رامبه ر به دادوهر جا چ له دادگایه کی سهره تایی ناو شاره که ی خوئی هه تا دادگای لاهه و دادگای سزایی نیودهولته تی بتوانی له نوینه رگره که ی پاریزگاری بکا، که وایه پیم باشه هر له وشه ی حقوق که لک وهر بگرمنای قانون بشؤمه وه و له دریزایی بابه ته که شمدا له باتی قاموسی یاسایی له ناوی فرههنگی حقوقی که لک وهر بگرم و هیواداریشم ئم تبیینیهی بچووکتان ره چاو بفرمومون .

مانای وشهیی فرههنگ

فرههنگ کومه لیکي ریک و پیک له وشه کانی زمانیک، هاوړی ده گه ل زانیاریگه لیک له پیوه ند به هر وشه، واژه و دهسته واژه یه. ده کړی فرههنگ گشتی و بی و گشت وشه کانی زمانیک له خوئی بگړی و یان راده دار به به شیکي تاییه تی له وشه گه لی پسپورانه ی ئم زمانه بی. له یادیشی نه که یین که فرههنگ و دایره المعارف جیاوازیان هه یه. به واتای تر فرههنگ نیشانه کانی زمانی لیک ده داته وه و دایره المعارفیش میسداقه کانیان (حسین سامعی، ۱۳۹۸: ل ۱۸)

پیشینه:

نوو سینی فرههنگ له بنه رته را چالاکیه کی ته واو کرده وه یی یه که به راده ی میژووی مرو قایه تیش پیشینه ی هه یه (هارتمن ...: ۳۴۵- ۳۶۰) ویده چی یه که م پیشینه ی لیکدانه وه ی وشه کان ئم لیسته کورته له وشه کانی ئه که دی له نیوان چومان بو بی که ئی سه ده ی حوته می

بەر له زاینه. چینیهکان، یونانییهکان و ئاشوورپیهکان پێشهنگانی نووسینی فه رههنگی زمانی بوون و دیاره چینیهکان له وانی تریش له پێشترن. ئاشوورپیهکانیش له سهدهی حهوتهمی بهر له زاین به هوی ترسیان له فهوتانی زمانهکیان وشهنامهگهلیکیان له سهرخشتی برژاو وهک تهتهله نووسیوه و له کتیبخانهی نهینه وادا رایان گرتووه. یونانییهکانیش وشهنامهیان به تهفسیری هیندیک له وشه و دهستهواژهکانی کتیبهکانی ئهفلاتون نووسیوه. هارتمهن ...: ۳۵۹-۳۶۰). دیاره عهربهکان بهر له فارسهکان دهستیان به نووسینی فه رههنگ و وشهنامه کردووه. له رۆژهلاتدا فه رههنگنووسی له نیو یونانییهکان دهستی پێ کرد و یهکهم فه رههنگی ئینگلیسی و فه رانسه ویش له سالی ۱۴۸۰ به دهستی "ویلیام کاستون" له ئینگلیس دهکررا. به دواي هاتنی سه نهعتی چاپ، فه رههنگنووسیش گه شهیهکی تایبهتی کرد و گرینگترین فه رههنگ له سالی ۱۶۰۴ له لایهن "رابیرت کاویردی" چاپ و بلاو کراوه. له کوردستانی خۆشمان مالپهری فه رههنگ دۆستانی کوردستان ۱۷۰ جوړه فه رههنگی یهک زمانه و دوو زمانه و چه ند زمانه ی به نیشانه و پیناسه وه هیئاوه .

فه رههنگنووسی و فه رههنگنووس و دژوارییهکانی:

به رهوتی نووسینی و دارشتنی په رتووکی واتایی وشهکان، فه رههنگنووسی دهگوتری. رهوتیک که ههم پیوهندی به بوونه به دیکراو و بهرچاوهکان (وشه و دهستهواژه)یه و ههمیش پیوهندی به کومه لیک له بنه ماگه لی تیئوریکی (واژه ناسی) که له ریگای ئهوانه وه دهکری وشه، واژه و دهستهواژهکان لیک بدرینه وه. ده ره نهجامه که ی، به ره هم هاتنی سه رچاوه یان لیسته یهک له وشه کانه به ریزبهندی "ئلف و بی"ی، ویرای شیکاریگه لیک له پیوهند به مانا،

واتا، ریزمان، رینوس و یان هاوواتا کانیانه. [۴- هارتمن ... :۲۶۰-
[۲۴۵] لاتینه کەشی له وشە یی یونانی Lexis به مانا و واتای "واژه"
وهرگیراوه [P108:... Dictionaries. The Cambridge]. و.
فهرهنگ نووسیش به ئەم کەس، دەستە و یان گرووپە دەگوتری کە
ئەم پەرتووکە دەنوسن و دەیدەنە بازاری کتیب .

دەکرێ له سێ روانگەوه برونینه فهرهنگ نووسی:

1 - وەک پیشە و حیرفەیک بو فهرهنگ نووسان، کە لەم
روانگە یەدا، فهرهنگ نووسی جەختی له سەر فیرکاری، تاییه تمەندی و
پیکهاتە ئیش و کار و سازکردن و ئامادەکردنی فهرهنگ نووسیکی
حیرفەیی و پیشەیی،

2 - وەک بیروکە به کۆمه له بنه مایه ک ئەم چالاکییه له خو دهگری
و لیڕه دا جەختی فهرهنگ نووس له سەر بنه ماگه لیکه که رهوتی
نووسین و دامه زاندنی فهرهنگ لیکه له سەر دامه زراوه. هیندی ک له م
بنه مایانه چیه تی وشه ناسیان ههیه، چه شنی شیکردنه وهی وشه کان
و دهسته واژه کان و ههروهها واتا و مانای وشه یه ک و بنه ماکانی
تریش له سیاسهت و مه به سته کتیبه که سه رچاوه ده گرن. و
ههروهها...

3 - وەک چالاکییه کی زانستیانه تاییهت به نووسین و ئاماده
کردنی فهرهنگ که لەم پینگه یه دا فهرهنگ نووس به نووسین و
شیکردنه وهی کرده وهیی و زانستیانه یی فهرهنگ نووسی دهکا دیاره
ئەم سێ روانگە یه گه لێ لیک نزیکن و لەم بابته دا ئیمه به شی
سپهه مینمان له بهر چاو و مه به سته و کار له سەر ئەم به شی
ده که یین.

[P:354-355... Amvela, Etienne zÅ. "Lexicography and Lexixology". Encyclopedia] .

هه‌لبه‌ت سنووری نیوان چالاکیگه‌لی کرده‌وه‌یی و زانستیانه‌ی فەر‌هه‌نگ‌نووسی یه‌کجار ته‌سک و گه‌لی ئەم چالاکیانه لیک نزیکن. گه‌لی ئەنجومه‌نی جۆراوجۆر له‌ دونه‌یادا ساز بوون هه‌تا وه‌ک پردیک له‌ نیوان به‌ره‌مه‌ینه‌رانی وشه‌نامه‌کان و فەر‌هه‌نگ‌نووسانی زانستی کار بکه‌ن. سازدانی کارگای فیژکاری، کۆنفرانس و سمیناره‌کان، هه‌روه‌ها ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی کتیبی زانستی، ده‌بنه‌ هۆی گه‌شه و نه‌شه‌ی هه‌رچی پتری فەر‌هه‌نگ‌نووسی وه‌ک ده‌قه‌ریکی سه‌ربه‌خۆ به‌ بنه‌ما و چالاکیگه‌کی تایبه‌ت به‌ خۆی که‌ گه‌لی ژیرانه‌ که‌لک له‌ دۆزراوه‌ زانستییه‌کانی لقه‌کانی تر وه‌رده‌گرئ و یارمه‌تی ده‌کا.

زۆرجار به‌ هه‌له‌ فەر‌هه‌نگ‌نووسی به‌ لقیک له‌ زبان‌ناسی ئەژمار ده‌کرئ، به‌لام به‌ش به‌حالی خۆم لام‌وايه‌ که‌ فەر‌هه‌نگ‌نووسی خۆی لقیکی سه‌ربه‌خۆیه. دیاره‌ فەر‌هه‌نگ‌نووس ده‌بی بزانی که‌ وشه‌ یان واژه‌ چیه‌ و چ شتیک ده‌بی شی بکریته‌وه‌ و له‌ مانا و واتای وشه‌یه‌ک دا بگونجیندرئ، بۆیه‌ وینا ده‌کرئ که‌ کاری فەر‌هه‌نگ‌نووسانه‌، لانیکه‌م هه‌تا راده‌یه‌ک بیروکه‌ و تیئورییه‌کانی زمان‌ناسان به‌ راشکاوی یان به‌ وێرایی وه‌ک پیشگریمانیه‌ک به‌ کار ده‌با. بۆ نمونه‌ له‌ واژه‌ناسی‌دا به‌ وشه‌ هاوشیوه‌کان و اتا دوو وشه‌ی که‌ بۆ مانایه‌ک به‌کار ده‌بردرئ و وشه‌گه‌لی هاوڕینووس که‌ چهند مانا و واتای جیاوازیان هه‌یه‌ سه‌رنجیکی تایبه‌تی ده‌درئ. فەر‌هه‌نگ‌نووسانیش یه‌کجار ئەم بابته‌ی له‌ به‌ر چاو ده‌گرن، له‌م روانگه‌یه‌یه‌ که‌ ده‌کرئ فەر‌هه‌نگ‌نووسی به‌ وشه‌ناسی کرده‌وه‌ییش بژمیردرئ و ئاواش ته‌عبیر بکریته‌وه‌.

[P:355... Amvela, Etienne zÅ. "Lexicography and Lexixology". Encycloped]

"ئەبۇلحەسەن نەجەفى" كاری فەرھەنگ نووسی پى بە ئىشىكى گەلى ساكار و سادە ئەژماردووه و ھۆى ئەوھى كە فەرھەنگ نووسیان لە گروپى زمان ناسى دا نەگونجاندوھى پى بە ھۆى ئەم سادە و ساكارىيە بووه و برۆای وایە و دەلى: "بە راستى لاتان وایە كە دەبى ئەم وانەيە دابندرى، بۆ ئیوھ نازانن چەندە سادە و ساكارە؟ ئەوھى لە قوتابخانە فیری بووین، ھەر لە سەرھتای خویندنمان فیری بووین و دەى ھەر ھەمانى دریزە دەدەین، لە ھەمبەر وشەكەى، ماناكەى دادەنیین و ھەر وا سادە.(نجفی، ۱۳۸۸: ۱۷۶)

لەم چەند سالەى كۆتایى دا لیكۆلینەوھ لە سەر زاراوھ كوردییەكانى كوردستان لە زیادى داوھ و ئەم بابەتە نیشانمان دەدا كە جگە لە زمان ناسانى خۆمالى و بیانى كە بە شیوھى تاییەتى و پسپۆرانیە لە دەقەرى ناسینی زمان كاری دەكەن، ویزەران و پیشكەشكارانى ئوگر و خویندەواریش پرویان لە لیكۆلینەوھكانى زمان ناسى كردووه ھەتا بەر بە لە یاد كردن و بشیوى زمان یان پووژەكان و زاراوھكانى زمانى خویان ببن. دیارە فەرھەنگ بە واتای كۆمەلیك وشەى زمانیکە و بۆ كەسانیکیش دەنووسرى كە زانیاری و ناسیاویان لە سەر ئەم وشانە نییە یان ئەوھى كە پادەى ئەم زانیاری و ناسیاوییە كەمە. ئەگەر ئەم بنەما گشتییەى قەبوول بكەین، تیدەگەین كە پیوستى نووسینی یەك فەرھەنگ، پەچا و گرتنى كۆمەلیك رپسا و بنەمای سەرھكییە كە خویندەرانى ھەر فەرھەنگیک بە كەلك وەرگرتن لەوى بۆ فەرھەنگەكە بچن و بەكاریشى بەرن .

دیاره که متر که سینک هه یه که فرههنگ بنووسی و نه که ویتته بهر لافاوی رهخنه. "حهسهن ئه نوهری" که سی سال دهگهل "عهلامه دیخودا" له نووسینی وشه نامه که دا یارمه تی دهکرد و خوشی سه رهپرستی "فرههنگی مه زنی سخن" یشی به ئه ستوووه بووه، برپوای وایه:

"فرههنگ نووسی کاریکی گه لیک سهخت و پر مه ترسییه، چونکه ئه گهر که سینک باشترین فرههنگیش بنووسی، یه کیک پهیدا ده بی و هه له یه کی ده دوزیتته وه و دژ به وی بابه تان ده نووسی. هه روه کی له پیوه ند به خوالی خو شبووان دیخودا و مو عین و منی بچوو کیش ئه م کاره یان کردووه. بو نمونه ئیوه فرههنگیکی بنووسن که حه فتا هه زار وشه، واژ و دهسته واژهی تیدایه و شهست و نو هه زار و نو سهت و نه وه د و پینچ ده نکت دروست بی، هه ر پینچ ده نکیان نه ختیکی هه له تیدابی، ئه وه راست ئه م پینچ هه له یه ی ده بینن و له سه ری ده نووسن. ئه نوهری له در یژدها له زمان دوکتووور جانسوون فرههنگ نووسی مه زنی ئینگلیسی ده لی :

"هه ر نووسه ری ک چاوهرپوانی ستایشی خه لکییه، به لام دلخوشی و چاوهرپوانی فرههنگ نووس، راکردن له لومه و تانه یه". (ئه نوهری، ۱۳۸۸، ل: ۱۵۷-۱۵۸)

گرینگایه تی و پیویستی فرههنگ نووسی

له م سه رده مانه دا ئیتر فرههنگ ته نیا کومه لیک وشه ی کوکراو و ریک کراوه نییه، به لکوو خه زینه یه که له هه زاران خالی ئاشکرا و شاراو ه له پیوه ند به واتا، سازکراوه و به کاربه ری وشه کانی یه ک زمان. و ناساندنیان له بواره جوړاو جوړه کان و به شیوه یه ک که له کومه لگا و له قوناغه جوړاو جوړه کانی کومه لایه تی، فرههنگی،

زانستی و ئه‌دهبی به کار ده‌بردین. هه‌نووکه هه‌ر بۆ واتاناسی که‌لک له‌ فه‌ره‌نگ و هه‌رناگیرئ، به‌لکوو بۆ ناسین و زانینی مه‌به‌ستیک که‌ قسه‌که‌ران به‌ زمانیک، وشه‌یه‌کیان له‌ ده‌قیک یان گو‌تاریک‌دا هه‌یه، به‌کار ده‌بردئ. که‌وايه هه‌ر نابجی فه‌ره‌نگ‌نووس له‌ بواری ئه‌ده‌بیات، زمان‌ناسی و فه‌لسه‌فه و حقووق‌دا کارناس بی، به‌لکوو ده‌بی ده‌گه‌ل بنه‌ما و شیوه‌کانی زانستیانه‌ی فه‌ره‌نگ‌نووسیش به‌ته‌واوی شاره‌زا بیته. [وئو‌قی، حسین. ۱۳۸۲: ل ۱۸-۱۶] هه‌ده‌ف، مه‌به‌ست و ئامانجی فه‌ره‌نگ‌نووسی ئه‌وه‌یه که‌ لایه‌نگه‌لی فه‌ره‌نگ‌نووسی هه‌زری و کرده‌وه‌یی پیکه‌وه بکری.

په‌وتی گه‌شه و نه‌شه‌ی فه‌ره‌نگ‌نووسی:

له‌ درێژایی زه‌مان‌دا و به‌ هۆی که‌رسته و ده‌رفه‌ته‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کان گه‌لی گو‌پانکاری به‌ سه‌ر فه‌ره‌نگ‌نووسی‌دا هاتووه. مه‌ک ئار‌توور له‌ کتیبی "جیهانی سه‌رچاوه‌"دا چوار گو‌پانکاری گشتی و مه‌زنی له‌ په‌وتی گه‌شه و نه‌شه‌ی پێوه‌ندی نیوان مرؤ‌ف‌دا ناساندووه: ۱- که‌لک و هه‌رگرتن له‌ زمانی ئاماژه ۲- نووسین ۳- چاپ ۴- کامپیوتیز. ئه‌م ئال‌و‌گو‌رانه به‌رده‌وام له‌ سه‌ر فه‌ره‌نگ‌نووسیش کاریگه‌رییان هه‌ر هه‌بووه. له‌ زۆربه‌ی نه‌ریته‌کانی فه‌ره‌نگ‌نووسی وه‌ک له‌ نیوان عه‌ره‌ب و پارسه‌کان و له‌ زمانی سانسکریت‌دا وشه‌ هاومانا و هاوواتاکان به‌ پیتی بابته‌ ده‌سته‌به‌ندی کراون. نووسینی فه‌ره‌نگ به‌ ریک و پیک کردنی "ئه‌لف‌وبی"ی نیشاندهری دووه‌مین قۆناعی گو‌پانی ریساکان له‌ په‌وتی که‌لک و هه‌رگرتن له‌ واژه‌کانن. و هه‌تا ئه‌مرؤ‌که که‌ شیوه‌ی ئیستانداردی فه‌ره‌نگ‌نووسی ده‌زانین و ئاگامان لیه‌تی که‌ به‌ هۆی به‌روپیش‌چوونی ته‌کنیک و کامپیوتیز هه‌نووکه به‌ کوئ گه‌یشتوووه .

رِيسا و بنه‌ماگه‌لی باو له فره‌ه‌نگ‌نووسی‌دا

له دارشتن و نووسینی فره‌ه‌نگه‌کان سه‌ره‌ر‌ای هه‌بوونی بیروکه‌یه‌کی گشتی و به‌لگه‌دار، به‌کرده‌وه‌ش ده‌بی رِیژه‌بنه‌ما و رِيساگه‌لیکیش له‌به‌ر چاو بگیرین. هارتمه‌ن ۵ بنه‌مای گشتی زمان‌ناسانه‌ی (که ته‌نیا و به‌تایبه‌تی پیوه‌ندی به‌ فره‌ه‌نگ‌نووسییه‌وه نییه، به‌لام دیاره‌ پیوه‌ندیشی پیوه‌هه‌یه‌ی ئاوا ئه‌ژمار کردوه‌:

1 - فره‌ه‌نگ‌نووسی خه‌ریک به‌ واتا و شی کردنه‌وه‌ی وشه‌کانی زمانیک یان زاراوه‌یه‌ک ده‌بی،

2 - یه‌که‌ی بنه‌رته‌ی له‌ نووسینی فره‌ه‌نگ‌دا "یه‌که‌ی وشه‌یی" واتا تیکه‌لاوییه‌ک له‌ وشه و مانایه،

3 - فره‌ه‌نگ یان گشت وشه‌کانی زمانیک شی ده‌کاته‌وه [واتا گشتیه] و یان لایه‌نیک و یان چهند لایه‌نیان شی ده‌کاته‌وه و پِییان راده‌گا[واتا پسپوری و تایه‌تییه‌کان چه‌شنی لقیک له‌ زانست].

4 - له‌ نووسینی فره‌ه‌نگ‌دا ده‌بی "ئه‌وپه‌ری زمان" بو شی کردنه‌وه و لیکدانه‌وه و پِیدانی زانیارییه‌کان به‌ کار ببردری و له‌ ئاخ‌ریش‌دا،

5 - بزوینه‌ی نووسینی گشت فره‌ه‌نگه‌کان پیویستییه‌کانی وشه‌یی به‌کاربه‌ریکی که‌لک و هر‌گره، که فره‌ه‌نگ له‌ خزمه‌تی‌دا ده‌بی و فره‌ه‌نگه‌کان به‌پیی هه‌ر ئه‌م پیویستییه‌ ده‌که‌ونه به‌ر دادوه‌ری. [هارتمه‌ن، ل: ۲۵۵-۲۶۰]

به‌لام به‌شیکیش له‌ رِيساگه‌لی به‌ کرده‌وه‌یی نووسین و دارشتنی فره‌ه‌نگه‌کان به‌ گشتی تایه‌ت به‌ پیکهاته‌ی گشتی واتا فورمه‌تی ده‌ست پیراگه‌یشتن به‌ واژه‌نامه‌که‌یه. دیاره ئه‌مرۆکه پیکهاته‌ی زال به‌سه‌ر ریکوپیک کردن و دارشتنی فره‌ه‌نگ هه‌ر شیوه‌ی "ئه‌لفوبی" ییه و شیوه‌گه‌لی تریش چه‌شنی ریکوپیک کردن به‌ پیی

بابهت، پښکوت و هتد... یش هر ههیه به لام زور باویان نه ماوه و یان باشته بلین له نووسینی فرههنگی حقوقی دا که لکی نییه. بو نووسینی فرههنگی پسروری به پیی دپشتی "تلفوبی" یی دوو شیوه پسا بوونیان ههیه:

1 - پساگه لی گشتی: مه به ست پیوه و پساگه لیکه که له فرههنگ نووسی دوو یان چند زمانی جیاواز به مه به ستی نووسین و ئاماده کردنی وشه نامه یه کی ئیستاندارد و هه بلژاردنی پیکهاته یه کی شیوا و باش بو پیدانی زانیاری وه بهر چاو ده گیری که به گشتی بریتین له:

ئا) دیاری کردنی فرههنگ که ئایا گشتیه یان له بابته یی زانستیانه و پسروری وانه یی یه، کوو وشه گه لیک که بریاره تیی بئاخدری و داوینته ی فرههنگ له بابته راده ی زانیاریه پیدراوه کانی هر وشه، واژه و دهسته واژه.

ب) شیوه ی رینووسی واژهکان، ریزمانی و خویندنه وه یان و اتا بیژکردنی وشه، واژه و دهسته واژهکان و تابه تمه ندیه رینووسیه کان.

ج) شیوه ی پیشکش کردنی هاوواتاکان و پیکختی و اتا و ماناکان، وهک چلونایه تی راده بندی کردنی هاوواتاکان به پیی جیاوازی مانا، چلونایه تی جیاکردنه وه ی هاوواتا وه کی یه که نه چووه کان له سنووریکی و اتایی، چلونایه تی پیدانی زانیاریه ئه وپه ری زمانیه کان (چه شنی بو نمونه زانیاریگه لی شیوه یی، شیوازی و دایره الهه عاریفی) چلونایه تی گونجاندنی زانیاریه کانی ریشه ناسی و ریزمانی و چلون به کار هیتانی کوود و نیشانه کورت کراوه کان بو نیشاندانی هه مه جوړه زانیاری یان سهردانه کان و...

چ) چلۆنایه‌تی گونجانندی ږوانگه‌ی کومه‌لگا و له به‌رچاو گرتنی هیله سووره ئه‌خلاقیه‌کان له فهره‌نگ‌نوسی دا.

2 - ږیسا تایبه‌تیه‌کان: مه‌به‌ست بابه‌تگه‌لیکن که پیوه‌ندی به چیه‌تی تایبه‌تی و شیوه‌ی ساز بوون و گه‌شه‌ی واژه و گشت واژه هاورده‌بیه‌کان و قهرز وهرگیراوه‌کان له زمانیکه تایبه‌تی هیه. بۆ نمونه له نووسینی فهره‌نگی پسیپوری ئینگلیسی به کوردی حقوق، پیویسته هه‌تا راده‌یه‌کی زۆر بابه‌تی بوونی وشه‌ه‌ره‌بیه‌کان به‌رچاو بگریئ و سه‌رنجیان پی بدرئ و له به‌شی ئینگلیسیه‌که‌ی هاتنه‌ ژوور و تیئاخنینی وشه، واژه و ده‌سته‌واژه‌کان له زۆر زمانان بووته هوی ئه‌وه‌ی که بابه‌تی ږیشه‌ناسی، ږینووس و خویندنه‌وه‌یان له فهره‌نگ‌نوسی دا ده‌بی گرینگایه‌تیه‌کی زۆری پی بدرئ. [حه‌ق‌شناس، عه‌لی‌مه‌مه‌د و ...: فهره‌نگ معاصر انگلیسی- فارسی: صص ۳۷-۴۳ و هه‌روه‌ها وثوقی...، واژه‌شناسی و فهره‌نگ‌نگاری: ۳۶-۴۳] بۆ نمونه ده‌بینین له فهره‌نگه‌ به‌ناوبانگه‌که‌ی حقوقی جیهانی و اتا Black Law چهنده‌ها وشه‌ی یوونانی تیدایه.

قوناغه‌کانی نووسینی فهره‌نگ

داږشتن و نووسینی فهره‌نگ چالاکیگه‌لیکی جوړاوجوړ له خوی ده‌گری که هیندیکیان راسته‌وخو ده‌بنه هوی به‌ره‌مه‌هاتنی فهره‌نگ و هیندیکیش لایه‌نی ږیخوشکه‌رانه و ئاماده‌کردنی باروډوخه‌که‌یان هیه. له چالاکیه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی فهره‌نگ‌نوسی ده‌کری باس له بازاری داخوازی و ږاده‌ی پیویستی چین یان چهنه‌چینیک له خه‌لگ، فیرکاری و ږه‌یتانی کارمه‌ند و ئه‌وه‌ی یارمه‌تیده‌ره و هتد... که دیاره پتر به هوی سه‌رنجی زۆرت‌ر به قوناغه سه‌ره‌کیه‌کان و اتا

كۆكردنه وهى زانىارىيه كان، هه له چنى و بلاو كوردنه وهى، ئيتىر ئەم چالاكئيه سه ره تاييانه زور له بهر چاو ناگيرين. كۆكردنه وهى زانىارىيه كان برىتييه له گشت ريكار و تهكنيك گه ليك كه بو كۆكردنه وهى زانىارىيه پئوسته كان بو نووسىنى فه ره ننگ به كار ده بردين چه شنى:

1) ئاماده كردنى فايله پشت پى به ستراوه كان

2) گالاله كردنى پئكهاته

3) كۆپى هه لگرتته وه له واژه نامه و كهلك وه رگرتن له

ليكۆلئينه وه كانى مه يدانى

دياره گه لاله كردنى يه كجاره ي په يكه ره كان يان كۆمه له يه يكي ريكراوه ي ده قه كان، كارئى گه لى دژوار و ئاسته مه، بو نمونه ئاماده كردنى ئەم شئوه كۆمه له يه بو "ئى ئى دى" له چوارچئوه ي پلانى ليكۆلئينه وه ي راده يه كى زور له خه لكان به شئوه ي ته واوه دخت پتر له ۲۲ سالانى كات خياند. هه لبه ت ئەم رۆكه به كهلك وه رگرتن له كامپيوتير و ده ست پئراگه يشتنى خيرا به ده قه ئەله كتر ئونى كئيه كان، كاره كان به خيرا ييه كى پتر ده كرين. دامه زران و سازبوونى پايه گا و بنكه زانىارىيه كان گه لى يارمه تيان به نووسىنى فه ره ننگه كان داوه. پايه گاكان دوو جوور و شئوه ن: يه كه م زانىارى سه رچاوه زمانئيه كانى زمانى سه ره كئيه و پايه گاي دووه ميش، پايه گا زمانئيه كانى دووه م به واتا و مانا و شيكارئيه كان و گشت زانىارىيه كانه .

ليكۆلئينه وه و فيركارى له فه ره ننگ نووسى دا

يه كئىك له بنه ما سه ره كئيه كان له فه ره ننگ نووسى كه له دونئاي سه رده م دا پيشكه وتنى به خوى بينئوه له بهرچاو گرتنى را و روانگه و بوچوونى ئەم كه سانه ي كه فه ره ننگى به كار ده بن بووه. به كار به ران

به هۆکارگه‌لی جۆراوجۆروهه که‌لک له‌ فه‌ره‌ه‌نگه‌کان وه‌رده‌گرن. له‌ رابردوودا فه‌ره‌ه‌نگ‌نووسه‌کان سه‌ره‌رای حه‌ول دان بۆ ئه‌وه‌ی که‌ ولامی پێویستییه‌کانی گرووپێکی زۆر و مه‌زنی کاربه‌ران بده‌نه‌وه‌، سه‌رنجێکی که‌میان به‌ ولامدانه‌وه‌ به‌ گرووپه‌ بچووکه‌کان دهدا و له‌م راستی و راسته‌قینه‌یه‌ی غافل بوون که‌ کاربه‌ران به‌ هۆی پێویستییه‌کانیان و بواری که‌لک وه‌رگرتن‌یان له‌ فه‌ره‌ه‌نگ جیاوازیان هه‌یه‌. هه‌نوکه‌ و له‌ دونیای سه‌رده‌م‌دا بۆ ناسینی تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی که‌لک وه‌رگران و به‌کاربه‌ران بواره‌ جۆراوجۆره‌کانی که‌لک وه‌رگرتن له‌ فه‌ره‌ه‌نگ و کارکردی فه‌ره‌ه‌نگ له‌ بارودۆخ و چلۆنایه‌تیگه‌لی جۆراوجۆر که‌لک وه‌رگرتن و لیزانییه‌ پێویستییه‌کانی لیکۆلینه‌وه‌ به‌ پێ و له‌ سه‌ر میحوه‌ری به‌کاربه‌ره‌کان بۆ تیتئاخنینی‌ را و بۆچوونی به‌کاربه‌ر له‌ واتا و دارشنتی پلانی فه‌ره‌ه‌نگه‌کان ده‌ر‌ه‌خسینن. هه‌روه‌ها شاهیدی زۆر بوون و به‌رفراوان بوونی فیرکارییه‌کان بۆ که‌لک وه‌رگرتن له‌ فه‌ره‌ه‌نگه‌کان به‌ شیوه‌ی زۆرتر کردنی خولی فیرکاری له‌ ژیر ناوی "ده‌ستوبرد و لیزانییه‌ وشه‌نامه‌یی‌یه‌کان" له‌ وانه‌ی ده‌رسی مندالانی پۆلی ناوه‌ندی و هه‌روه‌ها له‌ هیندیک ولاتدا زیاد کردنی سه‌رفه‌سلی‌ ده‌رس له‌ راهینانی مامۆستایان‌دا به‌ ناوی "فیرکاری لیزانییه‌کانی وشه‌نامه‌یی‌" ن که‌ گشتیان به‌ره‌م و ده‌ره‌نجامی ئه‌م ده‌سکه‌وته‌ لیکۆلینه‌وه‌بیانه‌ن.

پێویستی به‌ فه‌رمی ناسینی فه‌ره‌ه‌نگ‌نووسی وه‌ک لقیکی زانستی بووه‌ته‌ هۆی ده‌ست پیکردنی رێژه‌ فیرکاریگه‌لیکی حیرفه‌یی له‌ چوارچیوه‌ی به‌رنامه‌یه‌کی زانکۆیی‌دا. هه‌ر پۆژه‌ی پاده‌یه‌کی پتر له‌ زانکۆکان بۆ ولامدانه‌وه‌ به‌ داخوازی بازار خولی فیرکاری و خویندنی ریساگه‌لی فه‌ره‌ه‌نگ‌نووسی به‌ گشتی له‌ پاده‌ی ماستی‌ردا ده‌که‌ن. له‌ ولاته‌کان‌دا سه‌رفه‌سلی‌ وانه‌ ده‌رسییه‌کانیش جیاوازیان هه‌یه‌. به‌لام

پتر بریتین له : نه حوناسی، دەر وون ناسی زمانه کان، کۆمه ل ناسی زمانه کان، زمان له فیرکاری دا، لیکدانه وهی زمانیکی تایبه تی (به تایبهت شی کاری وشه کان)، ته کنیکی کامپیوتیری و شیوه گه لی لیکۆلینه وه له زانسته کۆمه لایه تییه کان دا. لایه نه کانی تریش وهک: میژووی گۆرانکاری نه ریتی فه ره ه نگووسی، بنه ماگه لی چیکاری و هه له چنی و هیچکات نابئ رۆلی مروّف له فیرکاری به که م بژمیردری. له دونیای ئەمڕۆکه دا فه ره ه نگووس جگه له وهی که پیوستی به فیرکاریه کی گشتی باش هه یه ده بی بوخوشی که سیکی ژیر و وریا به هه ستنیکی لیکۆله رانه و وردبین بی وشاره زای بابه تگه لی تایبهت به زبانیس بی. فیرکاریه پسیپورییه کان ده بنه هو ی گه شه و نه شه ی هه رچی پتری ئەم تایبه تمه ندیگه له و راهینانی پسیپورانی فه ره ه نگووس .

ئەمڕۆکه فه ره ه نگووسانی جیهانی له چوارچێوه ی ئەنجومهن و کۆمه له گه لی پسیپور لیک کۆبوونه وه هه تا له ریگای سازدانی ریک و پیک کۆنفرانسه کان له پانتایی نیشتمانی و نیوده وه له تی دا، دامه زانندی سمینار و کۆبوونه وه و کارگاگه لی فیرکاری و راهینان، و چاپ و بلاوکردنه وه ی زانیارییه زانسته ییه کان یارمه تی ده ری فه ره ه نگووسی له پانتاییه کی سه ره به خۆدا یارمه تی ده که ن. ده کری له وانه له "ئەنجومهنی فه ره ه نگووسانی هیند" (۱۹۷۵)، "ئەنجومهنی فه ره ه نگووسانی ئەمیریکای باکوور" (دی، ئیس، ئین، ئی ۱۹۷۵)، "ئەنجومهنی فه ره ه نگووسانی ئوروپا" (یورالیکس ۱۹۸۳) و چه ند ناو نیشانی تر...

زمانی نه ته وه که مان ده ریایه کی بی بنه که گه لی دوپری له خۆدا حاشار داوه. فه ره ه نگو و ئەده بیات، زمان و زاراو ه جۆراو جۆره کان مه زنترین و پرپایه خترین خه زینه یه که له باب و کالمان بو ئیمه به جی

ماوه. زمانیک که هه زاران سال بهر له میژودا خۆی نواندوووه و زیندوو ماوه و ههر زیندووش ده مینئ. له بهندهری ئەسکه ندهروون ههتا یه کهم فلکهی شاری دیزفوول له باشووری رۆژئاوای ئێران که زهویمان دهگهڵ عه ره به خووزییه کانی ئێران لیک دهگه پیتته خاکی کوردستانه. نه ته وه یه که به گه لی زاراوهی جۆراوجۆری کوردی که له شوین به شوینی ئەم پیره ولاته دا ده ژین .
 زمان ناسه کورد و ئوروپیییه کان زاراوه کانی زمانه که مانیان دهسته بهندی کردوووه و ده لین:

M. Izady

میهراد ئیزه دی ۱۹۹۲ Hassanpour

یه میر هه سه ن پوور ۱۹۸۹ Mackenzi

مه که کیتزی ۱۹۸۱ J.Nebez

جه مال نه به ز ۱۹۷۶ Zebih

زه بیجی

1967

North Kurmânji

Kurmanci کرمانجی باکووری

Northern Group کرمانجی

North Kurmanci گرووی باکووری

Northern Group کرمانجی باکووری

گرووی باکووری

South Kurmânji

Sorani کرمانجی باشووری

Central Group سۆرانی

Middle Kirmanci گرووی ناوهندی

کرمانجی ناوه‌پراست Central Group گرووی ناوه‌ندی

Dimili

Hawrami دیمیلی

Non-Kurdish هه‌ورامی

غه‌یری کورد (زازا، گۆرانی) Gorani / ZaZai

زازا / گۆران Hawrami / Dimili

هه‌ورامی / دیمیلی

Gurâni

Kirmashani گۆرانی

Southern Group کرماشانی

South Kirmanci گرووی باشووری

Southern Group کرمانجی باشووری

گرووی باشووری

پروفسۆر مینورسکی له لاپه‌ره‌ی ۵۶۳ی کتییی "کورد نه‌وه‌ی ماده‌کان"، دوکتور محهمه‌د موعین له لاپه‌ره‌ی ۳۷-۴۱ی بوره‌انی قانع، محهمه‌د موکری له لاپه‌ره‌ی ۸ی کتییی "ئاواز و گۆرانیه‌کانی کوردی" و دوکتور که‌مال فواد له لاپه‌ره‌ی ۲۲ی کتییی "زاراوه‌کانی زمانی کوردی و زبانی ئه‌ده‌بی و رینووسی" دا به‌ خری ئاویان هیناوه و ده‌لین:

"ئه‌گه‌ر چاوێک له پانتایی و سنووری زمانی کوردی بخشین، له روانگی شیوه‌ی ئاخافتن و قسه‌کردن سنی ناوچه‌ی ته‌واو جیاواز ده‌بینن.

1 - له‌ که‌ناره‌کانی "ده‌ریاچه‌ی ورمی" و ریک له نیوان ناوچه‌کانی "دۆلدزه" و "سندووس" هیلکی برآوه ده‌ست پی بکه‌ین و دای تیه‌رین له پستی "شنۆیه‌وه ئه‌م هیله‌ی به‌ باکووری "پواندز"وه

بلکینین و دوايه به رهو پوژئاوا هه تا دهگهينه "ئاكرى" و "دهووك" و "زاخو" و "شنگار" و له نيوان "قاميشلى" و "حهسهكه" دريژهى پى بدهين و دواى تپهپراندنى باشوورى "دهربارييه"، راستهوخو بگهينه "عهفرين" و به كيوى "كرمانجه" يه وه بلکينين.

2 - ههروهها هيلكى براو له پوژئاواى "همه دان" وه دهست پى بكهين و دواى تپهپراندنى ناوچهى باكوورى "كرمانشان" هه تا كه نارهكانى "ديژله" دريژى بكهينه وه.

ئهم دوو هيله براوه گشت ئهم ناوچانه له خو دهگرن كه له واندا به زمانى كوردى ئاخافتن دهكرىت و به سى به شيش دا دابهش دهبين كه هه ر كامه و يه كيك له زاراوهكانى زمانى كوردى تپى دا زاله

1 - زاراوهى باكوورى: له باكوورى هيلى يه كه مپرا ئهم ژير زاراوانه له خو دهگرن: ههركى، درى، شكاكى، جهلالى (بايه زيدي)، به هلهيى، ههكارى، بووتى، جزيرى، به ئافهرينى، دومبەلى، بادينى.

2 - زاراوهى ناوهراست: له باشوورى هيلى يه كه مپرا و باكوورى هيلى دووهم هه لكه وتوووه كه سووانى پى دهلين. به لام له راستى دا سووانى خو ژير زاراوهيه كه له زاراوهى ناوهراست. له م دهقه رهدا ژير زاراوه گهلى چه شنى موكرىانى، سووانى، سليمانى، جافى، سنه يى و گه پووسى و ... بوونيان هه يه.

3 - زاراوهى باشوور: له باشوورى هيلى دووهمى زاراوهى باشوورى و اتا خواروو زاله و ئهم ژير زاراوانه ش له خو دهگرى كه برىتين له كرماشانى، كه لوپى، كولييايى، ئيلامى، پيروهندى و له كى.

4- هه ورامى و زازايى: له سنوورى زاراوه گهلى باكوورى و ناوهراستى زمانى كوردى دا دوو دهقه رى تر بوونيان هه يه كه به كوردى ئاخافتن دهكهن. سه ره راي دووريان له يه كترى گهلى به ئاسانى تپى دهگه ي كه يه ك پيشه ن.

دەرەنجام:

پەرەئەستاندن ئەدەبیاتی کوردی لەم دەیانە کۆتایی دا ئەگەرچی بە بەرھەم هاتنی ئەدەبیات لە بوارگەلی شیعر و داستان و هونەر و فەرھەنگە دوو زمانەکان دەستی پێکردوو و درێژەشی ھەر ھەیه، بەلام ھەنووکەشی پێوەبی بۆ ئەم مەبەستە گرینگی زمان گەشەیی فەرھەنگ و قاموس ھەر لە سەرھتای ڕیگایە. لە نیوان ئەم چالاکیانە بەراستی جیگەیی فەرھەنگی تاییەتی حقوقی گەلی بەتال بوو. سەرھرای ئەوەی کە ھیندیک لە بلیمەت و پروناکیرانی حقوق ناسیی کورد بەرھەمگەلیکی گەلی گرینگیان لە دەقە فارسییەکانی حقوقی بە زمانی کوردی وەرگێراو تەو بەلام بەخوا بۆ خۆ بەزۆر زانین و بەرزەدەماخی نایلیم ھەتا ئەرۆکە لە کوردەواری دا ھیچ سەرچاوەیەکی گرینگی زانکویی و تەکنیکی کە بتوانی لە بەر دەستی ھەمووان بی و ئاسانکاری بکا لە یەکدەستی و یەک زمانی ئەدەبیاتی حقوقی نیو دەوڵەتی بە زمانی کوردی ھەتا ڕۆژی چاپ و بلاو بوونەوێ ئەم فەرھەنگی دادپەرورەکەیی من نییە و بوونی نەبوو. ھەلبەت وێرای ڕیز و حورمەتم بۆ مامۆستا دوکتوور نووری تالەبانی. بە دوا ویشدا فەرھەنگی ئینگلیسی بە کوردی حقوقی سزایی کە وەدەر کەوت بە تەقربیب کارەکەیی تەواو کرد و دیارە ئەو سەرقالی داپشتنی بەشی کوردی بە ئینگلیسییە کەم و ئەگەر تەمەنم مەودا بدا ئەویش پیشکەش بە کتیبخانەیی کوردی دەکری .

لە درێژی بابەتە کەم دەمەھوێ ناوی فەرھەنگە بەناوبانگە حقوقیەکانی دنیا بینم، ھەلبەت بەراستی چ ئاگام لە فەرنگەلی حقوقی کە لە کتیبخانەیی عەرەب و تورکی دا بوونیان ھەیه نییە:

1 - وشەگەلیکی حقوقی لە کۆلیژی حقوقی زانکوی تیگزاسی ئەمریکا "Tarlton Law Library" کۆراونەتەو،

2-یه کهم فہرہ نگہ حقوقی لاتین لہ سالی ۱۴۷۶ ی زایینی لہ شاری نیستراسبوورگی فہرہ انسہ کہ ئہ مپو کہ بہ ناوی شاری یاسادانہری ئورپویا دہناسری بہ ناوی "Vocabulariusutriusque juris" و بلاو کراوہ تہ وہ. و ۳- شتیکہ تریش ہر بہم ناوہ لہ سالی ۱۴۸۸ ی زایینی لہ شاری "بازیل"ی سوویسرا بلاو کراوہ تہ وہ. 4- یہ کہم فہرہ نگہ ئینگلیسیش لہ سالی ۱۵۳۹ زایینی لہ لہ ندہن بہ ناوی "Exposicion estermiyorum legumang lorum" چاپ کراوہ.

ہر وہا ئہم فہرہ نگہ حقوقیانیہی من بو دارشتن و ویک چواندن و ہلہ چنی کہ لکم لی و ہر گرتوون و لہ ئیران دہست دہ کہون :

5 -فرہنگ حقوقی بہمن (انگلیسی بہ فارسی) ترجمہی: بہمن آقایی دیبا، انتشارات گنج دانش، تہران ۱۳۷۸

6 -فرہنگ حقوقی دو زبانہ - معاونت حقوقی ریاست جمہوری، تہران ۱۳۹۱

7-فرہنگ اصطلاحات حقوقی (لاتین بہ فارسی) ترجمہی محمد علی طالقانی، نشر یلدا، تہران ۱۳۷۳

8- Black's Law Dictionary. Editor in Chief: Bryan A. Garner. Us 2004

9- Ballentine James Arthur, A Law Dictionary (Latin & English to English). The Boobs-Merrill Company. Us 1916

10- Cultural Property Crime, An Overview and Analysis of Contemporary Perspective and Trend.

- Edited by Joris D. Kila and Marc Balcells. Brill
Publication, Boston 2012.
- 11- Daniel Oran, J.D. Mark Tosti, J.D. Dictionary
Of The Law, Edition, Australia 2000.
- 12- Duham's Legal Dictionary. Www.
Duhaime.org/ Legal Dictionary. Aspx.
- 13- Merriam-Webster's Dictionary of Law.
Us1996.
- 14- P.H.Collin, ORAN'S Dictionary of Law, A
Bloomsbury Referenc Book, Fourth Ddition.
Bloomsbury Publishing PLC.London 2004.
- 15- Open Juris. Https//: Openjurist.org, Law
Dictionary.
- 16- Oxford Dictionary of Law. UK 2003.

دهبى له ژيړ چه تريكى پان و بهربلاو و بهرپوه بهرايه تى و
برپيه رى كه سايه تيبه كى حقوقزان، ليزان و شارهزا به كاروبارى
فهره ننگنوسى، به بوجه يه كى دياريكراوى به رده ست، سه رده تا
گرووپيكى حقوقزان پيك بهيندرى بو دارشتنى به شى وشه، واژه و
دهسته واژه ي ئينگليسيه كه بو لايه نى سه رده تايى فهره ننگى حقوقى
ئينگليسى به كورديه كه مان. هه ليه ت ئه مرؤكه نه رم ئاميرى گه لى
زانستيانه له بازاردا بوونى هيه و بو نمونه ده كرى بلين
نه رم ئاميرى پيرليكس Perlex هيه كه فهره ننگنوسان له ئيران
كه لكى لى وهرده گرن. يان له م سه رچاوانه كوچى هه لگيريته وه كه
دياره هيچ كيشه يه كيش نيبه و ئيمه ده توانين كه لك له زحمه تى

ئەوان وەر بگرین و ھەلبەت دەبێ لە سەرچاوەکانیشدا ئاماژەیان پێ بکەین. ئینجا لە سەر ھویدا باسی سێ زاراوەی سەرھەکیم کرد. دەبێ گرووپی دامەزراوە ئەندامانی شارەزا بەم سێ گرووپە زاراوەییە بن. ھەر وشە یەک پەوانە بکری ھەتا بزانی کامیان کوردی پەتی تر و خاوینترنو ئێمە دەتوانین لە بەرامبەر وشە ی ئینگلیسییە کە واتا کوردییە کە بەرامبەری بنووسین. وشەکانی عەرەبی، تورکی و فارسی دەردەھاوین و کوردییە کە خۆمان بە پەتیرینیان و دواوە ئەگەر مانای تریشمان ھەبوو دایاندەبەزینین. ھەلبەت ئەم ئێشە دەبێ راگەیانندی حکومیشی لە پستی بی ھەتا وشەکان باش و خیراتر جی بکەون .

گرینگترین قوناغی پەوتی فەرھەنگ نووسی، نووسین و ھەلەچنی و یەکگرتنە وە ی واتا، مانای وشەکانە کە باسم کرد چلۆن دەتوانین بە بنەمادانانی ئەم سێ گرووپە زاراوەییە ئەم ئێشە بە ئەنجام بگەین. بە پێوە بەری گرووپە دامەزراوە کە دەبێ ئەم کارە بە یارمەتی راویژکارانی بە ئەزموون و تەکنیکی و گرووپی راویژکاران بکا و دەتوانی را و پوانگە ئەوان لە پێوەند بە واتاکان و جیگای بە کار بەری واژە و دەستەواژەکان بە تاییەت لە دەقەرە پەسپۆری و زانیارییەکاندا وەر بگری. بەر لە ھەلەچنی کوتایی، ھەلەچنی سەرھتایی لە سەری دەگری لەم قوناغە دا بریاراتگە لیک تاییەتی لە پێوەند بە پیکھاتە و فۆرمەت، شەکل و شیوەی فەرھەنگ دەردەگری. وەک ئەوەی کە ئایا واتا و ماناکان بە پێی ریکی کات و زەمانی ریک بکری یان بە پێی ریزبەندی واتایی و پتر ویچوویی مانا بە وشە کە کامیان دەبێ لە سەرھتادا بین. لێرەدا یە کە ھەلەچنەکان دەتوانن بە پێی سەرچاوەی مەزنی بەر دەستی و لە ریکای بەرنامە ی ئامادە کردنی وشە نوین پەوتی دادوہری بە کار بەران لە دەقەری واتا و

هه‌میش له پیوه‌ند به که‌لک وەر‌گرتنی به شیوه‌یه‌ک هه‌لبسه‌نگینن. قۆ‌ناغی کۆ‌تایی ر‌ه‌وتی ساز‌کردنی وشه‌نامه و فه‌ره‌ه‌نگه‌کان، به‌ره‌م‌هینان و بلا‌و‌کردنه‌وه و فرۆ‌شتنیه‌تی. ر‌که‌به‌رایه‌تی نیوان ده‌زگای چاپ و بلا‌و‌کردنه‌وه و مسۆ‌گه‌ر نه‌بوونی داخو‌ازی کۆ‌مه‌لگا و سه‌رچاوه پ‌سپۆ‌رانه‌کان خۆ‌به‌خۆ بو‌وه‌ته ئالۆ‌زی و بشیۆ‌یه‌کی قورس له بازاری ئالۆ‌زی فه‌ره‌ه‌نگ نووسی و بی‌گومان ئه‌وه‌ی که ده‌بیته هۆ‌ی سه‌رکه‌وتن و سه‌رت‌ر بوونی فه‌ننی و ته‌کنیکی بالایی کاره‌که‌یه. له ساڵی ۸۲ ی زایینی (ئه‌گه‌ر هه‌له‌م نه‌کردبێ) له ولاتی ئێ‌ران به سی مانگان به کورته فیلمی سی و چل چرکه‌یی گه‌لیک وشه‌ی ئینگلیسی و بیانیان له زمانی خه‌لکی وه‌ده‌ر هاو‌یشت و وشه‌ی جوانی فارسیان تی‌خست. زۆ‌ر زۆ‌ر ساده و ساکار. ئه‌گه‌ر یه‌ک بین و کورد گوته‌نی ئه‌ندامانی ئه‌م گرووپه پ‌یشنیار‌کراوه "هه‌موو هه‌ر خۆ‌یان به گه‌لی هه‌ند نه‌زانن" ئه‌وه ده‌کرێ سه‌ر بکه‌وین. ئه‌و پ‌یشنیاره‌ی بچووک‌تان له دوایه‌دا بۆ سازدانی زمانیکی گشتی ئیستانداردی کوردیش هه‌ر که‌لکی ده‌بێ. زۆ‌ر ساده! هه‌ر به‌م ساکارییه‌ی که باسم کرد. هیممه‌تی ده‌وێ.

سهرچاوه‌کان:

- 1- انوري، حسن. فرهنگ بزرگ سخن. تهران: سخن، ۱۳۸۱؛
- 2 -انوري، حسن، ۱۳۸۸، کلیات تعریف نگاری فرهنگ نویسی، ج ۲، ش ۲، صص ۱۵۷-۱۶۸
- 3 -حقوق‌شناس، علی‌محمد. سامعی، حسین؛ و انتخابی، نرگس. فرهنگ معاصر هزاره (انگلیسی - فارسی). تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۷۹؛
- 4 -حسین سامعی، ۱۳۹۸، اصول و مبانی فرهنگ‌نویسی، تهران
- 5 -نجفی، ابولحسن، ۱۳۸۸ واژه‌های عامیانه در فرهنگ جامع زبان فارسی فرهنگ نویسی جلد ۲، شماره ۲، صص ۱۷۶-۱۹۰
- 6 -وثوقی، حسین. واژه‌شناسی و فرهنگ‌نگاری در زبان فارسی. تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران (باز)، ۱۳۸۲؛
- 7 -هارتمن، ر.ر.ک. "مبانی نظری و عملی تدوین فرهنگ". ترجمه حسن هاشمی میناباد. فرهنگ. دوره؟، شماره؟: صص ۲۴۵-۲۶۰
- 9) Amvela, Etienne zÅ. "Lexicography and Lexixology". Encyclopedia of Language Teaching and Learning. PP. 354-356.
- 10) "Dictionaries". The Cambridge Encyclopedia of Language. PP.108-118.
- 11) "Dictionaries". The New Encyclopedia Britannica. Vol.18, PP. 277-286.
- 12) Hartman, R.R.K; and Gregory James, Dictionary of Lexicography. London: Routledge, 1998, PP.vii-xiv.

زمانی پیوهر!
زمانی یه کگرتوو!

ئاکو جه لیلیان

ساله‌هایه که نووسهران و چالاکوانانی زمانی کوردی باس له‌زمانی یه‌کگرتوو یان ستانداردی کوردی ده‌کهن و له‌سه‌ر ئەم باوه‌ره‌ن که زمانی کوردی له‌سه‌ر رییازی نه‌ریتی خه‌ریکه، گومانی تیدا نییه که زمانی ستاندارد کاریگه‌رییکی هه‌رهمه‌زنی له‌سه‌ر کۆمه‌لگادا هه‌یه به‌لام کۆمه‌لێک مه‌رج و ئەگه‌ری تیدا یه که ئەگه‌ر چاره‌سه‌ر نه‌بیت به‌لاری ده‌چین و ئەرک و تیکۆشانی دلسۆزانی زمان به‌فیزۆ ده‌روا. ئەم بیروکه‌یه "ستانداردسازی زمانی کوردی" له‌سالانی هه‌فتاکانه‌وه له‌لایه‌نی کۆری زانیاری ئەو سه‌رده‌مه گه‌شه‌ی کرد و چه‌ندین دانیشتن و هه‌قه‌یقینی چروپه‌ر له‌سه‌ری کرا، به‌لام به‌داخه‌وه ری‌پشانده‌ر و ری‌خۆشکه‌ر و به‌دی‌هین نه‌بوو. چونکه له‌بنواشه و ئەساسدا بابه‌ته زانستیه‌کانی زمان تیدا رچاو نه‌کرا بوو، هه‌ول درابوو که یه‌ک زاراوه‌ی مام‌ناوه‌ندی بژارده‌ بکریت و ئەوداواپی زاراوه‌کان یاریده‌ر ببن، که بۆخۆی بیردۆزییه‌کی په‌سندکراو بوو به‌لام ئەم زاراوه‌ی مام‌ناوه‌ندییه خۆی ئەرشیفیکی چروپه‌ری لێی له‌به‌رده‌ستدا نه‌بوو و به‌بی هه‌لبژاردن و ده‌نگدان هه‌لیبژاردبوون و دژایه‌تی له‌گه‌ل پلورالیزی زمانی بوو. ئیدی ئاساییه ئەگه‌ر بلین: نه‌یتوانی مسۆگه‌ری داخوایه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی کورد بیت.

کلیل و‌ئشه: زمانی یه‌کگرتوو زمانی پێوه‌ر ئەگه‌ره‌کان و

ده‌ربازبوون

نازیزان و خۆشه‌ویستان، دانیشتوانانی به‌ریز و هاو‌زوان، پر به‌دل خۆش‌حالم که دلسۆزانی زمان و فه‌ره‌نگی ولاته شیرینه‌که‌مان "کوردستان" ماندوونه‌ناسانه و کورانه جه‌ختیان کرد له‌سه‌ر

به‌رێوه‌بردنی ئەم دانیشتنه و زۆر به‌داخه‌وه‌م که رێگه‌م پێ‌نه‌درا که له‌نزیکه‌وه‌ه‌م دستتان بگۆشێم و گوێبێستی ده‌نگتان بم، به‌پێ‌به‌لگه‌نامه‌ میژوو‌ییه‌کان و شرۆڤه‌ی زمانناسان، کوردستان به‌شی هه‌ره‌گه‌وره‌ی میدیا بووه‌ که له‌و سه‌رده‌مه‌ خاوه‌ن ده‌سه‌لات و شکۆی بێ‌وینه‌یه‌ک بووه‌ و گومانی تێدا نییه‌ که زمان وه‌ک پردی پێشکه‌وتووی (نه‌ وه‌ک پردی پێوه‌ندی) رۆلی سه‌ره‌کی هه‌بووه‌. پێوه‌ندی نیوانی زمان و ناسین (معرفت) بۆ‌چونیکی حاشا هه‌لنه‌گره‌ و "وشه" هه‌لگر و شرۆڤه‌ده‌ری ئەم ناسینه‌یه، ئەوه‌ته‌ که زمانناسانی گه‌وره‌ی دنیا به‌ئاشکرا ده‌لێن: وشه‌ ژووری بیر و هزره‌. په‌ره‌پێدان و به‌خێوکردنی زمان و وێژه‌ بابه‌تیکی گرینگه‌ که ئێمه‌ی کورد سیاسه‌ت و بۆ‌چونیکی ئەوتۆمان بۆ‌ به‌رێوه‌بردن و دارپشتنی بنه‌مایه‌کی بته‌و بۆ‌ زمانه‌که‌مان نه‌بووه‌ و نه‌مانتوانیوه‌ به‌رگری له‌ په‌رته‌وازی و به‌ربلأویی زمانه‌که‌مان بکه‌ین. "فره‌ نیشتمانی" و "فره‌ ئایینی" و "فره‌ زاراوه‌یی" و له‌م دوا‌ییه‌ش "فره‌ حیزبی"، بوته‌ هۆی په‌رته‌وازی و لاوازیی زمانی کوردی و له‌ برێک قوناخی میژوو‌ییشدا خۆمان تێکده‌ری بنواشه‌ و ئەساسی زمانه‌که‌مان بوینه‌. له‌ کۆمه‌لگایه‌ک وه‌ک کوردستانی ئەم‌ڕۆکه‌ که توشی ئەم چوار په‌تایه‌ بووه‌ هه‌ول و تیکۆشانی چالاکان و دلسۆزانی زمان به‌باشی جیبه‌جی نابیت چونکه‌ ره‌هه‌ند و کۆسپی به‌رفراوان له‌پشتیدا هه‌یه‌ و هه‌ول‌ه‌کان و ده‌رفه‌ته‌کان ده‌خزێته‌ خشته‌ی خزمه‌ت‌کردن و پالپشتیی زمانی سه‌رده‌ست (حاکمیت سیاسی). له‌ئاوا بارودۆخێک و له‌هه‌فتا‌کانه‌وه‌ پرۆژه‌ی "ستاندارد سازیی زمانی کوردی یان زمانی یه‌کگرتوو" به‌دی هات که سه‌ره‌رپای چه‌له‌مه‌ و ته‌نگانه‌کان و که‌م‌وکوربیه‌کانی، به‌رژه‌وه‌ندیکی نوێ له‌به‌رده‌ست و ده‌می نووسه‌ران و چالاکانی زمان و فه‌ره‌هنگی کوردی ده‌رباز کرد. ده‌یان وتار و په‌یف و ... له‌سه‌ری

نووسرایه وه و وهک بهرنامهیهک بۆ دهر بازبون له م رههه نند و
 کۆسپه که نه ته وهی کورد خۆی توشی کردبوو هاته ئاراو به لام
 له بهر نه بوونی بیردۆزی زانستی و هه بوونی بریک بیرى بهرته سکانه
 دهرئه نجامیکی باش لئ نه که وته وه. هه ره له و سه رده مه شدا قسه ی
 ئیمه مان ئه وه بوو که: هه تتا ئه رشیفیک له وشه ی کوردیی هه موو
 زاراوه کانی کوردی (له باکووره وه هه تتا باشوور، له فولکلۆر و
 دابونه ریت تا کوو ببیلۆگرافی ئه رزناسی و میژووویی و
 که سایه تیه کان و له سه ر بناشه ی "پلانی زمانى language
 planning" نه بیته ئه رکی زمانى یه کگرتوو جیه جی نابیت که
 به داخه وه که س گوئیستی دهنگمان نه بوو) خه نه بیته وه گه یشتن به م
 ئامانجه ئه سته مه و بۆ نمونه ئامازه به شیوازی "گۆرانى" مان ده کرد
 که بۆ خۆی زمانى یه کگرتوو ئه ده بیی کوردی له کرماشان و ئیلام و
 لوپستان بوو و به بهرجه سته کردنى خاله سه ره کییه کانی ئه م شیوازه
 پیشنیارمان دا که له سه ر ئه و ئه ساسه، ریگه یه کی نوئ بۆ زمان
 بدۆزیته وه که به داخه وه په سه نند نه کرا. یه کیک له پرسیاره
 سه ره کیه کانی ئه و سه رده مه که هیشتا که ش بئ وه لام ماوته وه و
 پرسیکی زانستیانه بوو نه ک ناوچه گه رایانه ئه وه بوو که بۆچی
 سۆرانى زمانى مام ناوه ندی بیت؟؟!! ئایا زاراو یه کی تر نهیده توانی ئه م
 ئه رکه جیه جی بکا؟! به پی کام پیوه ر و پیوانه سۆرانى بژارده
 کراوه؟! رابوو رین ... ئیستا که ش ئه م پرسیارانه دیته ئاراو که ئایا
 دامه زراوه ی یونیسکو به وه هه موو داموده زگا و که سایه تیی به ناوبانگ
 و پرۆپاگاندا وه که سالانه به ملوینان هه زینه ی پاراستنى زمانى دایکی
 ده که ن، ئیدی ئیمه ی کورد بۆچی بانگه شه ی زمانى یه کگرتوو
 ده که یین؟! ئایا زمانى دایکی و دیالکتی دایکی هه ره شه یه بۆ زمانى
 یه کگرتوو؟ ئایا نووسه ران و رۆشنییرانى کورد له ئه ندامانى

دامه زراوهی جیهانیی یونیسکو زاناتر و تیگه یشتووترن! یان زمانی یه کگرتووی کوردی، هه لگری بیرى سیاسییی؟ ئایا له داهاتوودا به تاوانی ئاسیمیله کردنی ناوڤوی تومه تبار ده بین یان نه؟ به رانبه ر به م پرسیاره گرینگانه و لامی ئیوه چییه؟؟ بی گومان "زمان" خۆبه خۆ بابته تیکی سیاسییی لانیکه م زمانی کوردی هه لگری بیرى سیاسییی، ئاخۆ سیاسه توانانی کورد تا ئیسته بیردۆزیکی سیاسی/زانستی بۆ ده ربا بون له م کۆسپه پیشکەش کردوون؟ به رای من وه لامی ئەم هه موو پرسیارگه له ده بی له نیو خودی زماندا له دووی بگه رین و بیدۆزینه وه و ئەوهی که راستی بیت ئیمه ی کورد ته نها نیشتمانه که مان پارچه پارچه نه بووه به لکوو زمان و میژوو و شوناسمانیش پارچه پارچه بووه، لی ره شوناسی ئیرانی و له وره شوناسی تورکی و عیراقی و هتد. زمانه که مانیش تا ئاستی شیوه زاریک له فارسی یان تورکی دابه زیوه له حالیکدا که خه زینه ی زمانی فارسی و تورکی به قه رای نیوه ی زمانی کوردیش نییه و چی بابته ی میژوویی بیت به ناوی ئەم ولاتانه له قه له م دراوه و خۆمان لی بی به ش کراوین. به لام هه روه ها که مینورسکی دنوو سیته:

یه ک هۆکاری سه ره کی هه یه که مرۆ لی سه رسام ده بی و یه کگرتوویی کۆنینه ی کورده کان ده یسه لمینی و ئەوه ش زمانه که یانه که هه رچه نده که زاراو هگه لی جۆراو جۆری هه یه، به لام له باتی ئاهه نگ و یه کریزی ریژمانی؛ یه ک زمانه

کیشه کانی به رده می به رهی شوناس خواز چییه؟

سه ره تا ده بی ئاماژه به یه ک خالی سه ره کی بکه م که ئه رکی پیش خستنی زمان ته نیا له ئەستۆی شاره زایانی زمان نییه و له هه موو زمانیکدا بۆ پرکردنه وه ی بۆشاییه کانی زمان، دانانی "قه ره هنگی

پیشەیی" و فەرھەنگی زانستی" که پیۆھندیان بە زانستیکیەو ھەبیت پیۆستیەکی بەرچاوە که ئەرکی شارەزایان و پسپۆرانی ئەو زانست یان پیشەییە بە مەرجیک که بلأو ھەبکریتەو ھە گەشە بکات. مان و نەمانی زمانیک پیۆھندی راستەو خۆیانە لە گەل ئاخیوری ئەو زمانە ھە و زۆرینە سیاسەتی زمانیی ھەر ولاتیک پاراستنی زمانی دایکی و لە داوی ئەو زمانی نەتەو ھییە. دابەش بوونی ولاتی میدیا لە نیوانی چەند دەولەتی داگیرکەر و سەپاندنی چەند زمانی فەرمیی داخواری ئەم دەولەتانە، بوەتە ھۆی دابەزین و لاوازیونی زمانی کوردی لە ھەر چوار پارچە کوردستان و ئاخیوری زمانی کوردی تووشی ئاسیمیلە فەرھەنگی و میژوویی بوو و ئیمە لەم گۆرەپانە دۆراویکی بیدەستە لاتین. ئەو ھەوی که روونە ریزکەکانی ئایینی که بوخۆی ئەساسی دادگا و دەزگای دادپەروریە لەم دەولەتگە لە ریک ھەک یەکن و بایەخی زۆری ھەییە و لەسەر یەک ئەساسدا (شەریعیەتی ئیسلام) بەرپۆھ دەچیت که تەنھا و تەنھا بو کۆت و بەست لیدان و بو کۆیلەکردنی زمان و خەلکی داگیرکراو. دوور نییە فیتوای مەلایەکی ئایینی لە خۆدی یاساکانی ماڤی مۆڤ بەوی زیاتر بییت و ئەمە بوخۆی پیشنە میژوویی ھەییە. لە پیشەکی "کوردیکا" دا ئاماژەم بەچەند خالی سەرھەکی کردووہ که ھەکوو کیشەییەک خۆی نواندووہ و بە پیۆستی دەزانم لیرەشدا دووبارە دەکەمەوہ. ئەگەر چاوخشاندنیک خیرا بکەینە سەر بابەتی میژوویی و فەرھەنگی، تیدەگەین که بنەما و ھەوینی میژوو و فەرھەنگی ئیمە بە دەستی بیگانە کو کراو تەوہ؛ ھەرچەندە لە ھەندیک بابەتدا دەبییت سپاسگوزاری لیکۆلەرانی بیگانەش بین که ئەگەر ئاوا بابەتیکیان کو نەکردایەتەوہ، ئیستە ھیچمان لە بەر دەستا نەبوو؛ بەلام ئەو ھەش لەبیر نەکەین، که لەرووی دلسۆزی و پەرەپیدان بە زمان و فەرھەنگی گەلی

كورد نه بووه بهلكو بۆ داگیرکردنه وه و له پری لادانی گه له كه مان بووه و كۆكه ر و نووسه ری ئەم به ره مه مه بالۆیزی حكومه تی داگیركه ر بووه و به وردی له سه ر مه سه له كه دواوه و وه كوو پوخته یه ك بۆ حكومه تی خۆی كۆی كردووته وه و سیمای كورد به ناوی نه ته وه یه کی سه ره بخۆ له بواری میژوو و فره هه نگ تییدا دیار نییه .

- له روانگهی زمانیه وه

زمان، میژوو و فره هه نگی نه ته وه ی كورد به پێی كۆمه لێك هۆكاری جفاکی، میژوویی، ئه رزناسی و... (كه ده یان جار له گوتاره جیاوازه میژوویی و كۆمه لئاسییه كاندا له باره یانه وه باس كراوه) زۆر ئاساییه ئه گه ر بلێن: نه ته وه ی كورد به هۆی نزیکیی ئه رزناسانه وه له گه ل زمانی عه ره بی و ته نانه ت فارسی، داو بسانی هه بووه و ئه مه ش له بی ر نه كه ین كه نه ته وه ی كورد به هۆی پێوه ندیی به ئیسلامه وه و جیگیربوونی داته ك و یاسای ئیسلامی ده بوایه په یره ویی له ئیسلام بكر دبایه، هه ر له سه ر ئەم بۆچوونه، گۆرینی وشه كانی شه ریه تی ئیسلام كه له ده فته ر و كتیبه یاساییه كاندا هه یه به زمانێکی دیکه گوناحه و ته نانه ت وه رگێرانی قورعانی پێرۆزیش به زمانێکی دیکه ره وا نه بووه. به شداربوونی زانایان و مه لایانی كورد بۆ پێش خستنی شه ریه تی ئیسلام و زمانی عه ره بی وه ك رۆژ ئاشك رایه، به لام هه ر ئەم بیروكه یه بوته یه كێك له په رته وازییه كانی زمانی كوردی. زمانی كوردی هه ر له و سه رده مه وه هه لۆیستی بلاوه خوازانه ی له خو گرتووه و گۆرانكاریی زمانی و فره هه نگی و كۆمه لایه تیمان له ره وتی سه ده كانی ئەم سه رده مه دا به ره به ره و قۆناغ به قۆناغ پێی له پێگه یه ك داناوه كه به رده وام بوون له م رێگه یه له داها توویه کی نه فره دووردا ده بیته هۆی جیاوازی و دووركه و تنه وه ی به شه كانی دیکه ی زمانی

كوردی له یه كتر كه ئەمه بۆخۆی گه وره ترین هه ره شه بۆ دابه شكردنی زمان به زاراه سه ره كییه كان و سه ره خو له یه كتر و گریدراو به زمان و فه ره نگ و كومه لگه كانی بیگانه بیته (كه لانیکه م له باتی دادگاکانی كوردستان به گشتی گریدراو به زمانی عه ره بییه). شیاوی ئاماژه یه كه گۆرانکاری و چاكسازی زمانی له كومه لگه مرۆییه كان بابه تیکی ئاساییه كه له میژووی زماندا لانیکه م تا چه ند سه دهی پیشوو رووی داوه، به لام پرسى سه ره كى ئەمه یه كه هه لوئىستی ئەم گۆرانکارییه له خودی زمان و پاشان زمانه كانی ناوچه كه له م چه ند سه ده یه دا چی بووه؟ سه دهی بیست و یه ك ده توانیت سه ره ده میك بیته كه تیییدا ناسنامه ی زۆرینه ی نه ته وه كانی دونیا له ریگه ی كشانه وه و به ركیف خستنی زمان، شوناس، فه ره نگ و میژووی گه لان بكه ویتته په راویزی نه ته وه كانی دیکه وه. بابه تی دیکه كه پانورامای ئەم هه ره شه یه له میشكدا تۆختر ده كاته وه؛ به رفراوانیی زاراهه كانی كوردییه (بابه تیک كه جگه له وه یكه ئیستا تیییداین؛ ده توانست گه وره ترین هه لگه وت و دهسكه وتی زمانی كوردی بیته، كه له په وتی هه زاره كانی میژوودا بۆمان هه لگه وتوه) زاراهه گه لیک كه ئیستا هه ندیک له وته بیژانی، راسته وخۆ ده لاین كه زمانییكى سه ره به خوون. نیشانه كانی دووربوونه وه و سه ره به خوویی زمانی ده ساوه ی ره وتی بلاوه خوازانه ی زمانی كوردی ئه مرۆیه كه له هه ندیک له ناوچه كوردنشینه كان و به تایبته وته بیژانی باشوور و باكوور و رۆژه لاته جارچارێك خۆی ده نوینیت، كه بۆخۆی مه ترسییه كه و له كاتی خۆیدا كومه لیک له وته بیژانی ئەم زاراهه گه له بنه چه ی كوردبوون له سه ره خۆیان ده سپرنه وه و هه نگاویك به ره وه پیش ده چن و شوناسی زمان و فه ره نگ و كومه لگه ی خۆیان له نیو نه ته وه ییكى دیکه دا ده بینن (له باكوور و رۆژه لاتی كوردستان ئەم

قهیرانه رووی داوه). یه کهم پرسیاریک که لیږدها دیته ئاراوه ئەمه یه که: ئەم قهیرانی شوناسه له کوپوه دهستی پی کردووه؟! هه ر ئەوه ندهی که به شیک له نه ته وه یه که سه بارهت به شوناسی خوئی تووشی ئاوا هه لومه رچیک ده بیت؛ دهستی دیار و نادیار بیگانه ش تیده کوشیت که ره وتی کاتالیزه کردنی بلاوه خوازانه ی بنه ماکانی شوناسی (فه ره نگی و میژوویی) تیک بشکینیت. کهم نییه کتیب و نووسراوه و مالپه ری ئینته رنیتی که له م بارو دوخه دا هه ولیان داوه که بیروباوه ری خویان به سه ر ئاوا نه ته وه گه لیکدا ب سه پینن و به شیوه یه که بتوانن ههستی کوردا یه تیی ئەوان دابه زینن یان یه کگر تووی باوه ری کوردانه ب خه نه ژیرر کیفی پرسیاریکی گه وره و لیل و نادیاره وه. هه رچه نده له م باره وه ناتوانن بریک ناهه ماهه نگی و بنه واشه گوریزی له هه ندیک له زاراوه کانی کوریدا به رچاو نه گرین و دان به به تالبوونی وته ی لیکولینه ران و وته بیژانی ئاوا باوه ریکدا نه نین. بۆ نمونه وتاری ئشمیت (۱۳۸۳؛ ۵۴۴) که بریک له زاراوه کانی باشووری کوردستان له ریزی زاراوه کانی نالیکچووی کوردی له قه له م داوه، به لام ده بی بزاینن که ناهه ماهه نگی چه ند فاکته ری ده گمه نی واجی، یان واج واژی، یان ته نانهت ریزمانیی له زاراوه یه کدا ناتوانیت به ته واوی یه کگر تووی فه ره نگی و زمانی و میژوویی و کومه لایه تیی نه ته وه یه که بخاته ژیرر کیفی ئاوا بۆچوونیی نادیاره وه. بابه تی ره وتی بلاوه خوازانه ی زمانی کوردی لیږدها کوتایی ناییت؛ یه کیکی تر له گرفته کانی ئەمرو که توندوتیژانه له کولیزه کانی زانستی و فه ره نگی ناوچه کوردنشینه کاندایه ر بلاوه، بابه تی زمانی ستاندارد (یه کگر توو) یان ته نانهت زمانی نه ته وه ییه که ویرای ساکاربی بنه ره تی خوئی، بووه ته کیشه یه کی سه ره کی له نیوان کوردان و بۆخوئی ده توانیت یه کی که له که ره سه ته سه ره کییه کانی ره وتی

بلاوه‌خو‌ازانه‌ی زمانی کوردی و نه‌ته‌وه‌ی کورد بی‌ت (سور بوون و پئ‌چه‌قینی له‌سه‌ر چه‌ند باب‌ه‌تی زمانه‌وانیی که‌م‌بایه‌خ به‌نیسه‌به‌تی زاراو‌ه‌یه‌ک له‌زاراو‌ه‌کانی کوردی نمونه‌ی به‌رچاوی ئه‌م و ته‌یه). جگه له‌وانه پان‌وبه‌رینی یه‌کجار به‌ربلاوی شاخاویی کوردستان و دابه‌شکراویی زمانی کوردی له‌ناو ده‌وله‌ته جو‌راو‌جو‌ره‌کاندا بو‌وه‌ته هۆی په‌یوه‌ندییه‌کی لاوازی و ته‌بیژانی زاراو‌ه‌کانی کوردی له‌گه‌ل یه‌کتر که بو‌خۆی هۆی نه‌ناسیار مانه‌وه‌ی زاراو‌ه‌ کوردییه‌کانی دیکه‌یه بو‌ و ته‌بیژانی کورد. هه‌ر ئه‌م باب‌ه‌ته ده‌بیته هۆی ئه‌وه‌یکه و ته‌بیژانی هه‌ر یه‌ک له‌م زاراو‌ه‌گه‌له له‌کاتی رو‌وبه‌رو‌بوون له‌گه‌ل یه‌کتر، دوا‌ی سه‌ربه‌خۆیی زمانی خۆیان بکه‌ون و خوازیاری سه‌ربه‌خۆیی زاراو‌ه‌ی خۆیان بن.

- له‌ روانگه‌ی میژووییه‌وه

هه‌روا که باس‌مان کرد نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌هۆی پیوه‌ندی ئایینی به‌ئیسلا‌مه‌وه و له‌به‌ر ئه‌وه‌یکه جگه له سه‌رده‌مانیکی کورت له‌میژووی کۆندا؛ خاوه‌نی حکومه‌تیکی هه‌مه‌لایه‌نه نه‌بو‌وه و دوور له زه‌بر و سه‌ختیکردن له‌سه‌ر نه‌ته‌وه‌کانی دیکه له داوینی کیتوسانانی ژیرپه‌لگه‌ی خۆیاندا ژیاون، میژووی ئه‌م نه‌ته‌وه‌یه تم‌ودایم له‌په‌راویزی کتیبه‌ میژووییه‌کانی نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌دا بو‌وه، ئه‌وه‌ش که‌تواره به‌شیوه‌یه‌کی راست و بی‌گه‌زافه. هه‌ر به‌م بۆنه‌وه نه‌ته‌وه‌ی کورد هیشتا خاوه‌نی باب‌ه‌تیکی ئه‌وتۆ له‌سه‌ر میژووییکی هه‌مه‌لایه‌نه که به‌ دلی هه‌موو بی‌ت و جی‌تمانه بی‌ت، نییه. له‌لایه‌کی دیکه‌وه له نووسینی میژووی نه‌ته‌وه‌کانی دراوسیی کورد به‌ئه‌نقه‌ست یان به هه‌له‌ کۆمه‌لیک گۆرانکاری میژوویی رووی داوه و هه‌ندیک له‌داشته‌مه‌نییه میژوویی و ئه‌ساتیری (ئوس‌تووره، یان

ئەفسانەبىيەكانى) ئەم نەتەۋەيە لەناو و لە دووتويى مېژووى
 نەتەۋەكانى دىكەدا نووسراۋەتەۋە. ئەگەر بمانەۋى ھۆكارى سەرەكىي
 ئەم ھەلە مېژوويىيە بدۆزىنەۋە دەبىت لەسەر نەبوۋنى ئىرادە و
 ھەستى نەتەۋەيى لىكۆلئىنەران و زانايان و گەۋرەكانى نەتەۋەيى
 كورددا بگەرپىن كە لە بەرانبەر سەرچاۋە و ئاخىزگە مېژوويى و
 فەرھەنگىيەكانى پېشىنيانى خوياندا كەمتەرخەمىيان بوۋە و بەئاسانى
 ئەم گۆرەپانە چول كوردنە و ريگەيان داۋەتە بىگانە و ريخوشكەرى
 بابەتى ئەۋان بوۋنە. ھەرۋەھا كۆمەلىك لە پۆژھەلاتتاسانىش بۆ
 بەرژەۋەندى دەۋلەتى خويان قەلەمىيان گرتوۋەتە دەست و بەشى
 ھەرەزۆرى مېژووى ئەم نەتەۋەيە لەدەفتەرى كورددا سراۋەتەۋە و
 بەناۋى كەسان و نەتەۋەيى دىكەۋەنۋوسىويانە. بەداخەۋە كەم نىن
 كەسانىك كە خۇفرۆشن و شوناسى نەتەۋەيى خويان بەناۋى (تۆفەيى
 دەرويش) پېشكەش بەدەربارى مېژووى نەتەۋەكانى دراۋسى
 كردوون. بەشى ھەرە زۆرى مېژوو و فەرھەنگ و باۋەرەكانى
 نەتەۋەيى كورد ئاۋا خزاۋەتە ئىۋ نەتەۋەكانى دىكە و ئەۋەش كە
 دوايى بەجى ماۋە سووكايەتى پى دەكرىت يان بەگشتى تىكچوۋە و
 ئەۋەندە بچووك بۆتەۋە كە ھەر نابىنرىت و ناۋى ئەۋ كەسانەيى
 بەسەردا داسەپاۋە. ھەرچەندە بەپىي پىۋەندىيى لاۋازى نىۋان
 كوردەكان، تەننەت خەلك لەگەل ئەم بەشەش زانبارىيەكى ئەۋتۆيان
 نىيە. لە ئاۋا بارودۆخىكدا كە نەتەۋەيى كورد بەتەۋەۋاۋى جانتاكەيى لە
 داشتەمەنىيەكانى خوى و گەۋرەكانى مېژوويى و ئوستورەيى خوى
 چول دەبىنيت؛ بەمېژوو و گەۋرەكانى نەتەۋەكانى دىكە دلخوش
 دەبىت و شوناسى مېژوويى و ئوستورەيى خوى پېشكەشى بىگانە
 دەكا و بىگانەش گەۋرەكانى ئىمە لە جامخانەيى شانازىيەكانى خوى
 جى دەكاتەۋە و ئەۋان دەكاتە ھىمايى متمانەيى خوى.

- له روانگه‌ی فره‌ه‌نگییه‌وه

هه‌بوونی فره‌ه‌نگی له‌بار له‌نیوان نه‌ته‌وه‌ی کورددا یه‌کێک له‌هیمما و نیشانه‌ دیاره‌کانه‌ بۆ ریشه‌داربوونی نه‌ته‌وه‌ی کورد. له‌ جوغرافیای ژینگه‌یی کورددا هیمماگه‌لی فره‌ه‌نگی به‌رفراوان هه‌ن که‌ زۆرینه‌یان ریشه‌یان له‌پیشینه‌ی هه‌ره‌کۆنی نه‌ته‌وه‌ی کورد دایه‌. داب‌ونه‌ریته‌ ئایینییه‌کان، باوه‌ره‌کانی فۆلکلۆر، خرشتکارییه‌کانی پیشینیان، بیناکان، که‌سایه‌تییه‌کانی ئە‌ده‌بی و هونه‌ری و ئایینی، ناوگه‌لی تایبه‌ت (وه‌کوو که‌سایه‌تییه‌کان، کێوه‌کان، چۆم و کانی و شار و دێ) و چیرۆکه‌کان؛ به‌گشتی که‌ره‌سته‌ییکه‌ که‌ ئە‌گه‌ر کۆ ببیته‌وه‌ و کاریگه‌رییان له‌سه‌ر یه‌کتر دووپات بکریته‌وه‌ و له‌گه‌ل که‌ره‌سته‌ی فره‌ه‌نگی نه‌ته‌وه‌کانی دراوسی به‌راورد بکریته‌؛ بینای فره‌ه‌نگی نه‌ته‌وه‌یه‌ک پێک دینیت که‌ تیک ناچیت. له‌جوغرافیای کورددا نمونه‌گه‌لی به‌رفراوان له‌ که‌ره‌سته‌کانی سه‌روو هه‌یه‌ که‌ پیشینه‌یان کۆنتر له‌ بیره‌وه‌ری میژوویی نووسراوه‌ له‌ په‌یکه‌ری به‌رده‌نووس و به‌رده‌کاندا به‌روونی دیاره‌. به‌لام لێزه‌دا ره‌وت هه‌ر ئە‌وه‌ته‌ که‌ سه‌باره‌ت به‌میژوو و زمانی کوردی دووپات کردینه‌وه‌؛ واته‌ هه‌مان به‌ربالۆی که‌ره‌سته‌ی فره‌ه‌نگی نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌قه‌لافه‌تی ناته‌واوی فره‌ه‌نگی نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌، له‌ژیرپکیف‌که‌وتنی فره‌ه‌نگی ئیمه‌ بۆ قازانجی نه‌ته‌وه‌ی دیکه‌، له‌بیرچوونه‌وه‌ی به‌شی هه‌ره‌زۆری فره‌ه‌نگ له‌چوارچمکی خاکی کوردستاندا، سووکایه‌تی‌کردن به‌فره‌ه‌نگ و زمان له‌ لایه‌نی نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌وه‌ و په‌رپه‌ندانی ئە‌م بۆچوونه‌ له‌ لایه‌نی خودی کورده‌وه‌ هتد. هه‌رکام له‌و که‌ره‌ستانه‌ی سه‌ره‌وه‌ ده‌توانیت له‌جیگای خۆی هه‌ره‌شه‌یه‌کی به‌توانا بیت بۆ فره‌ه‌نگ و شوناسی نه‌ته‌وه‌که‌مان که‌ سه‌رنجی لیکۆله‌ران و زانایانی دلسۆز بۆخۆی راده‌کیشیت. هه‌ره‌شه‌گه‌لیک که‌ ئە‌م‌رۆ بنه‌ما فره‌ه‌نگییه‌کان و

تەنەت كۆى زمانى كوردى خستووئەتە بەر نەمان و رەنگە
داھاتووېكى ناديار و ناھىمنى بۇ برەخسىنىت و دەرەنجامى دەبىتە

—ھۆگرايەتى بەفەرھەنگى بېگانە: نەتەوئەيەك كە گۆرەپانى
فەرھەنگى خۆى لەئەستووندەك و كۆلەكەى بتەو چول دەبىنىت
بەناچارى پەنابەرى فەرھەنگەلېك دەبىت كە ھاوچەشنىيەكى لەگەل
لاختى كۆمەلايەتى خۆى نىيە و شانازى بەم بنىاتگەلە دەكات. لەئاوا
باروؤخىكدا مەترسى جىابوونەو بەردەوامە و بەشئوئەيەكى
گشتىتر و لەبازنەيەكى ھەمەلايەنەتردا چوارچىوئەى نەتەوئەكەى
دەخاتە بەر ھەرھەشەو. لەبەر ئەوئەيەكە زمان يەككە لە بەرچاوترىن
مىدياكانى بەشەرە كە پىكھاتەى فەرھەنگى لەخۆ دەگرىتەو بەيە
بچووكترىن ھەرھەشە بەنىسبەتى ھەركام لەوانە (زمان و فەرھەنگ)
دەتوانىت دارووخانى ئەوئەيەكى بەدواوئە بىت.

—دژايەتى وردە فەرھەنگەكان: دژايەتى لەئەنيوان
وردەفەرھەنگەكانى خۆمالى و پىكھاتەى جۆراوچۆرى كۆمەلايەتى
لەناوچە جىاوازەكان دەبىتە ھۆى پەرورەدەكردنى باوئەرە ئايىنى،
كۆمەلايەتى و عەشىرەتئىيەكان كە ھەريەك لەوانە بۆخۆى كۆمەلېك
تايبەتمەندىيان ھەيە. نەناسىنى شىاويى ئەم وردەفەرھەنگانە و
ھەلەلەى دوژمانانەى كۆمەلېك دەستى ديار و ناديار، دەتوانىت
دژايەتى و رووبەروو بوونەوئەيەك لەئەنيوان كۆمەلگەيەك لەھەمبەر
كۆمەلگەيىكى دىكە بخولقنىت —كە لە ھەندىك لەناوچەكانى
كوردستاندا رووى داو—كە ھەم ھىز وتوانايى بىكە فەرھەنگىيەكان
دابەزىنىت و ھەم رىخۆشكەرى ملشۆرپى فەرھەنگى نەتەوئەى كورد
بىت.

-وهك ژيډهردانانی بابه ته هه له میژووییه کانی کورد له
 سه رچاوه کانی جیهانی: له جیهانی سه رده م و په یوه نندی جیهانی که
 سنووری دوور که و تنه وهی کومه لگه کان دابه زیوه، ده زگای راگه یاندنی
 بیگانه و پاوانخواز؛ له ژیر ده سه لاتی داگیر که ردا دهستی کردووه ته
 کوکړدنه وه و ئه رشیف کړدنی بنه ما فره نگی و زمانیه کانی
 نه ته وه کانی دنیا و له چوارچیوهی ئینسایکلۆپیدیای جیهانی وه کوو
 بریتانیکا، ئینکارتا، ئیرانیکا و ویکپیډیا (به ناوی نمونه ی نافه رمی)
 ئه م بابه تانه ی کردووه ته سه رچاوه یه کی جیهانی بو ته واوی
 زانسته کان و له هه مبه ر هه موواندا دایناوه. بابه تیکی سه ره کی که
 لیره دا ئاماژهی پی ده که یین؛ چو نیه تی کوکړدن و په ره پیدانی ئاوا
 ئینسایکلۆپیدیاییکه که به گشتی به دهستی بیگانه و ناشاره زایانی
 دهره وهی ولات - به نیسه تی کورده وه - خر بووه ته وه که به گشتی
 خاوه نی ئه ده بیبیتای میژووی و فره نگی و زمانیکی نووسراوه و
 هه مه لایه نه نییه و زورینه ی که رهسته فره نگی و میژووییه کانی ئیمه
 له سه ر جوغرافیای ژینگه که مان به ربلاوه و هیشتا ناسنامه ییکی بو
 له به رچاوه نه گیراوه. له ئاوا بارودوخیکدا ئه وهی که به ناوی سه رچاوه
 و ئاخیزگهی میژووی و فره نگی ئه م نه ته وه یه وه هه یه، زور
 بچو وکتر و به رته سکت له راستیه کانه.
 -گورپینه وهی که رهسته ی فره نگی و میژووی نه ته وهی کورد
 له لایه ن ده وله تگه لیکه وه که جوغرافیای نه ته وه که مان له نیو سنووری
 ئه وان دایه: به پی میژووی سه ده کانی پیشوو هه ندیک له م ده وله تانه
 ده ستیان کردووه ته گورپینه وهی کومه لیک له که رهسته فره نگی و
 میژووییه کانی گه لی کورد که له سه ر بنه مای خواست و نیازی
 فره نگی، ئایینی، میژووی و خومالی خویانن. بو نمونه

به‌رگری کردن له به‌پړه‌بردنی هه‌ندیك له رپړه‌سمه ئایینی و میژوویی و فره‌ه‌نگییه‌کانی کورد که له‌میژه له‌نیو کورداندا باوبووه. گورپینی ناوی گوند و دیهات و ناوچه و شاره‌کان و سرپینه‌وهی شوناسی کوردییان و هه‌روه‌ها هه‌له‌له‌ی هه‌ندیك که ره‌سته‌ی فره‌ه‌نگی بیگانه له‌نیو کومه‌لگه‌ی کورده‌واریدا. ئەم باب‌ه‌ته ده‌توانیت دوا‌ی تیپه‌راندنی ماوه‌یه‌کی کورت په‌یوه‌ندیی به‌ره‌ی لاو له‌گه‌ل بنه‌ما فره‌ه‌نگی و میژوویییه‌کانی خوی ببریته‌وه و میژوو و فره‌ه‌نگی ئەم به‌ره‌یه به‌گشتی تیک‌بدات و به‌پتی زه‌مان "کورد" ته‌نیا وه‌کوو وشه‌یکی لاواز له‌کتیبه‌کاندا خوی بنوینیت.

پیشنیاړ بۆ ده‌ربازبوون:

له‌باسی سه‌ره‌وه‌دا ئاماژه‌مان به‌هه‌ندیك له‌گرفته‌کان کرد و ئەو هه‌ره‌شانه‌ی که له‌سه‌ر زمان و فره‌ه‌نگ و میژوویی کوردن، به‌کورتی باسیان لی‌کرا. گرفت و هه‌ره‌شه‌کان لی‌زه کوتاییان ناییت و له‌ده‌رفه‌تی ئەم کورته‌باسه‌دا نییه که هه‌مووی شرۆڤه‌ بکه‌ین، به‌لکوو کومه‌لیک هۆکاری لۆژیکی و عه‌قلانیی دیکه‌ش ده‌توانین بخه‌ینه سه‌ر باس که ئەوه ده‌گه‌ینیت که له‌لاییکه‌وه گه‌لی ئیمه‌ی تووشی سه‌رلیشیویان و که‌مه‌رخه‌می و هه‌لس‌وکه‌وتی نارپه‌وا له‌گه‌ل بناغه فره‌ه‌نگی و میژوویی و زمانییه‌کانی خوی کردووه و له‌لایه‌کی دیکه‌وه له‌ژیرپرکیف که‌وتن و خاره‌تی فره‌ه‌نگی و سووکایه‌تی پیکران و... له‌لایه‌ن بیگانه بووه‌ته هۆی کالبوونه‌وه‌ی که ره‌سته‌کانی زمان و فره‌ه‌نگی نه‌ته‌وه‌که‌مان. بۆ رزگاربوون له‌م بارودۆخه پیویست بوو به‌شیوه‌یه‌کی زانستی شیکارییه‌ک له‌سه‌ر گرفته‌کانی فره‌ه‌نگی بیت و ریگه‌چاره‌یه‌ک بیت بۆ تیپه‌راندنی ئەم بارودۆخه و قه‌واره‌یه‌ک پیک به‌ینریت که به‌ته‌واوی میژوو و فره‌ه‌نگ و زمان و...

لهخۆ بگريتهوه. بابتهى ئامادهكراو ديمهنيك دهخاته روو كه تيدا
 تهواويتهى ههقدوورييهكان، جيابوونهوه، ناهه ماههنگى و ههله
 ميژووييهكان و... كه له ديرهكانى سهروهه باس كران، دووباره
 نهبيتهوه و له كۆپلهيكى تاقانه و به يهكجارى چاك بكريتهوه و بيته
 ژيدهريكى چروپر و جى متمانه بو هه مو نهتهوهى كورد و
 نهتهوهكانى ديكه. پيشناريك كه دهتوانيت له ئاسايى ترين پيناسه دا؛
 دانانى زانستنامه يان ئينسايلكۆپيداييكي تهواو بيت، كه هه مو لايه نه
 فهرهنگيهكانى كورد لهخۆ دهگريتهوه. يهكيك له تايبهتمهندييهكانى
 زانستنامهكان، ههمله لايه نه بوونيانه كه بهداخه وه نهتهوهى كورد تا
 ئيستا نهبووته خاوهنى ئاوا بابتهيك. زۆربهى تيكۆشانهكانى كورد
 لهبوارهكانى فهرهنگى و زمانى و جوغرافيايدا بابتهيكى ناوچهيى و
 ناتهواو بووه و بهشى هه ره زۆرى لهسه ر ريبازى زانستى نهبووه.
 هه ر ئه م كيشهيه بووته هۆكارى سنووردانان له نيوان زاراوه و
 ئايينهكان له ناوچه كوردنشينهكاندا كه له سهروهه باسيان لى كراوه.
 له ئاوا هه لمه رجيكا كۆكردنهوه و شيكردنهوهى ئينسايلكۆپيدايييك
 كه بتوانيت سنوورى زاراوه و ناوچه و ئايينهكان دابه زينيت و
 نوينهرايه تى هه مو زاراوهكان له هه ر چوار پارچهى كوردستاندا
 بكات و له ديمهنيكى گشتيدا روانگهى ميژوويى و فهرهنگى و زمانى
 بو كورد وينا بكات، پيوستينيكي بهرچاوه.

ئه من وهكو هۆگريكى زمان و فهرهنگى نهتهوهكه مان له گه ل
 پيشنارى دانانى كۆپه ر يان ئينسايلكۆپيداييكي كوردى هاوپریتی
 دهكهم كه هه لگري بابتهى وشه و ميژوو و ئه رزناسى و بيلوگرافياى
 كوردستان بيت و ئه وهندهى كه بزانه بريك له وه كه رهسته گه له
 جى به جى بووه وهكو: ميژووى ئه ده بى كوردى له لايه ن مامۆستا
 زهكى بهگ و پرۆفسور ماره خه زندهار و له م دوايه ش "بيلوگرافياى

کوردستان" له لایه‌نی هاورپی به‌ریزم مامۆستا بوارنوورده‌دین
 کۆکراوه‌ته‌وه که جی خۆشحالی و پیرۆزباییه به‌لام له‌باتی "وشه‌ی
 کوردی لاوازییه‌که هه‌ر ماوه‌ته‌وه و له‌چوارچیوه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی وشه
 ماوه‌ته‌وه. له دوو سه‌ده‌ی رابردوووه‌ تا ئیستا کۆمه‌لیک
 فه‌ره‌ه‌نگی کوردی که ئه‌ژماریان له سه‌دو‌پینجا به‌رگ تیپه‌ر ده‌بی‌ت
 له‌سه‌ر وشه‌ی کوردی کۆ بوونه‌ته‌وه و له‌چاپ ده‌رچوون که بی دوو
 و سی هه‌موویان له‌سه‌ر یه‌ک یان چه‌ند زاراوه و بنزاراوه بووه. هه‌ر
 بۆیه کاریگه‌رییان چه‌واشه‌ بووه و قه‌ت نه‌یان‌توانیوه سنووری
 زاراوه‌کان دابه‌زینن، چوونکه گۆرانکاریی زمانی له‌مه‌له‌ندیکه‌وه
 به‌ره‌و مه‌له‌ندیکی دیکه‌ گریدراوه و ئه‌گه‌ر بریار به‌دانانی سنوور
 بی‌ت؛ ده‌توانیت به‌شیوازی شالاویک له‌گۆرانکاریدا خۆی بنوینیت، نه
 به‌شیوه‌ی سنووریکی دیاریکراو. کۆکردنه‌وه‌ی زانستنامه‌ی وشه‌ بۆ
 زمانی کوردی به‌شیوه‌یه‌ک که وشه‌کانی هه‌موو زاراوه‌کان له‌خۆ
 بگریت؛ ده‌توانیت جگه‌ له‌وه‌یکه سنووری دانراو برووختیت، هه‌ستی
 یه‌که‌گرتوویی و تاک‌زمانی بۆ نه‌ته‌وه‌که‌مان بقوزیته‌وه و بیته‌ ته‌نیا
 ژیده‌ری چروپه‌ر بۆ زمانی کوردی. ئه‌وه‌ش له‌بیر نه‌که‌ین که
 چه‌ند زاراوه‌یی و ته‌نانه‌ت چه‌ند زمانی له‌نیشتمانیک ئاساییه و ولاته
 پیشکه‌وتوو‌ه‌کانیش دانیانی پی‌داوه. جگه‌ له‌وانه سه‌ره‌ره‌شتی
 به‌رنامه‌ی ستانداردسازیی زمانی کوردی که ئه‌م‌رۆ یه‌کیک له‌گوتاره
 سه‌ره‌کییه‌کانی کۆری زانستیی زمانی کوردییه بکات. کۆکردنه‌وه‌ی
 ئاوا زانستنامه‌یه‌ک له‌سه‌ر وشه‌ی کوردی ده‌توانیت وه‌ک دامه‌زراندنی
 ئه‌ستوونیکی بته‌و له قوناخی Codification له‌قه‌له‌م بدریت که بۆ
 خۆی یه‌کیک له‌به‌شه‌کانی به‌رنامه‌ی ستانداردسازیی زمانه. هه‌روه‌ها
 دانانی زانستنامه‌ی وشه‌ی کوردی ده‌توانیت سه‌رچاوه‌یه‌کی له‌بار بی‌ت

بۆ وشه‌سازی و پرکردنه‌وه‌ی بۆشایی بیای و شه‌یی له‌زمانی کوردیدا که وه‌ک کیشه‌یه‌ک له‌سه‌ر زمانی کوردی خۆی زال کردووه به‌لام؛ ئە‌گەر له‌م قوناخه‌ش بابه‌ته زانستیانه‌ی زمانناسی له‌به‌رچاو نه‌بیته و رچاونه‌کریت، بیره به‌رته‌سکه‌کان و هه‌له‌کان دووباره ئە‌بیته‌وه و داهاته‌که‌ی لیل و نادیاره. که سه‌یری ئە‌م خشته‌ی یه‌ک به‌دوای یه‌کی ستانداردسازیی زمان بکه‌ین (Encyclopedia، language planning، Codification) ئی‌مه له‌هیچ‌کام له‌و قوناخه‌له به‌ته‌واوی ده‌رباز نه‌بوینه و تیماوین. ئی‌مه‌ی کورد ده‌بی به‌رله باسی ستانداردسازیی زمان، په‌ره به‌"زمانی پیوه‌ر" ده‌ین. واته به‌دوای دانانی Encyclopedia و تیپه‌رانندی قوناخی Codification به‌ره‌و قوناخی به‌پیوه‌رکردنی زمانی کوردی هه‌نگاو هه‌لگیرین. زمانی پیوه‌ر جو‌ریک له‌نووسین و گوتاره که له‌لایه‌نی به‌ره‌ی خوینده‌وار به‌کار دیت و وه‌کوو نوینه‌کی زمانی ستاندارد سه‌لمیتریه‌وه و له‌ راگه‌یاندن و میدیاکان یان وه‌ت‌ویژ و ... به‌شیوه‌ی فه‌رمی له‌زمانی پیوه‌ر که‌لک وه‌رده‌گیردریت (رضایی والی، نامه فرهنگستان). زمانی پیوه‌ر ده‌توانیت پله‌یه‌ک بۆ ستانداردسازیی زمانی کوردی بیت که له‌ریگه‌ی زانستی زمانناسی رچاو ده‌کریت. بۆ به‌پیوه‌رکردنی زمانی کوردی دانانی دامه‌زراوه‌یه‌کی زانستی وه‌ک "فه‌ره‌نگستان" که باری ره‌وایی (مشروعیت) بیته پیویستیکی به‌رچاوه به‌مه‌رچیک که ئە‌و دوایی شیوه‌زار و زاراوه‌کانی کوردی تیدا بایخی بیته و وه‌کوو که‌ره‌سته‌ی سه‌ره‌کیی زمان چاو لی‌بکریت بۆ به‌پیوه‌رچوونی زمانی پیوه‌ر. به‌رچاوترین ئە‌رکی فه‌ره‌نگستانی کوردی "به‌رای من" گرینگی دان به‌پرۆژه‌ی پلانی زمانیه "language planning". به‌پیوه‌بردنی به‌رنامه‌ی پلانی زمانی ده‌توانی مسۆگه‌ری

ئاواتهكان و ههولەكانمان بۆ زمانی یهكگرتووی كوردی بێت. زمانناسان و بیردۆزانی بابەتی زمانهوانی یازده خالی سهرهکی بۆ پلانی زمانه دیاری کردوون که بریتین:

۱- پالاوتهکردنی زمان: پێشنیار بۆ کاراکردن و بهکارهێنانی یهك زمان به پێی ساختارگهلی زمانی تایبهت به مه بهستی پاراستن و پالاوته کردنی له هه مه بهری زمانه کانی دهرهکی یان بهرگری له به لاری چوونی نیوخۆیی زمانیک.

۲- زیندووکردنه وهی زمان: کۆشین بۆ به زمان کردنی زمانیک که ئاخپوهریکی بهرچاوی نییه و کردنی به ئامرازی پپوهندی ئاسایی.

۳- چاکسازی زمان: گۆرانکاری یه کجار دیاری له بریک له دیاردهکانی تایبهتی زمان وهک گۆرینی رینووس، نژوه و ریزوان به مه بهستی ئاسانکاری بۆ چپژوهرگرتن له زمان.

۴- به پپوهه کردنی زمان: کۆشین بۆ بایه خدانه وه به یهک زمان یان زاراوهی ناوچهیی و کردنی به زمانیکی په سندرکراو بۆ ئه وه له بنده. بۆ نمونه که لک وهرگرتن له چه مسارگهلی یهک ناوچه و به پپوهه کردنی بۆ زمانیک.

۵- په رهدان به زمان: کۆشین بۆ به رفراوان کردنی ئاخپوهرانی یهک زمان و ریگه پیدان و پۆشته و په رداخ کردنی به چه مک و چه مساری زانستنی که بۆخۆی پلهی زانستنی ئه وه زمانه ده چپته ئاسۆییکی بهر زتره وه.

۶- نوێ کردنه وهی وشهکانی زمان: که خود بریتیه له وشه سازی نوێ له سههر بنواشهی ئه رشیفی وشهکانی ئه وه زمانه یان خود گۆرینی و اتا و ئانکۆی وشهکانی زمانیک له سههر ئه ساسی (پپقاژۆی ماناناسیی میتافۆر وهک: لاناو، لیکدژی، ویکه له) و ته نانهت وامگیری.

۷- به پیوه‌رکردنی چه‌مک و چه‌مساری زمان: بپرواننه شروقه‌ی
ئه‌ژماری ۴

۸- ساکارکردنه‌وه‌ی شیوازی زمان: ساده‌کاری زمان له
به‌کارهینانی وشه، ریژمان و ئه‌ودوایی لاخته‌کانی زمان وهک پالاوتن
و سپینه‌وه‌ی وشه‌گه‌لی دژوار و نامۆ.

۹- ئاسان‌سازیی پیوه‌ندی‌ه‌کانی زمان: ئاسانکاری پیوه‌ندی زمانی
له‌نیوئه‌ندامان و په‌ل‌وپه‌لوه‌چه‌کانی زمان.

۱۰- پاراستنی زمان: گه‌شه‌دان و به‌کارهینانی زمانیک که پله‌ی
زمانیی ئه‌وتویی نییه و له‌مه‌ترسیی تیک‌چوونه‌وه‌ دایه.

۱۱- به‌پیوه‌رکردنی هیماکانی یارمه‌تیده‌ری زمان: به‌پیوه‌رکردنی
برپیک لایه‌ن و ره‌ه‌ندی ناسه‌ره‌کی و په‌راویزی و یارمه‌تیده‌رانه‌ی
زمان وهک ناوی شوینه‌کان و ریسیای پیت‌نگاری و ئاوانوسی و
هیماکان. وهک زمانی مۆرس یان زمانی ناشنویان که برپیک هیمای
دیاری له‌نیوانی هه‌موان هه‌یه.

که سه‌یری خشته و ریسیای پلانی زمانی ده‌که‌ین، جیاوازی
بوچونی به‌رته‌سکانه و بوچونی زانستیانه به‌نیسه‌به‌تی زمانی
یه‌گگرتووی کوردی به‌روونی دیارده‌یه. چه‌ند خالی گرینگ له
به‌رنامه‌ی پلانی زمانیدا هه‌یه که هه‌ر ئیستا‌که‌ش بایه‌خی پی‌نادریته‌وه
و جیبه‌جی نا‌کریت جا چۆن به‌ته‌مای زمانی یه‌گگرتوو بووین؟! ئه‌گه‌ر
بمانه‌وئ پلانی زمانی شروقه‌ که‌ین باشتین و گشتی‌ترین شروقه
وته‌ی (کپلان.ب) و (ریچارد.ب) ه که ده‌لین: پلانی زمانی هه‌ولتیکی
ئانقه‌ستانه‌یه بو کارلیکردنی ساختاری زمان یان فیکرکاری زمانه‌کان
و جو‌راو‌جو‌ریی زمانیه، له‌کو‌مه‌ل‌گایه‌ک. هه‌رچه‌نده‌که به‌رنامه‌ی پلانی
زمانی به‌شیک له‌سیاسه‌تی ده‌وله‌تانه و به‌دانانی دام و ده‌زگا و بنگه

و بارگا به پړيوه ده چیت و رهنګه ئيمه ی کورد ده وله تمان نه بیت به لام
کیانی سیاسی مان هه یه و : سیاسه تی زمان به چه مکه نوییه که یه وه
له بواری پلانی زماندا کار له سهر زمان ده کات نه ک سیاسه ت(سه لام
ناو خو ش، ۲۰۱۰: ۵). پلانی زمانی به شیوه یه کی ناته واو و خو به خو
له نیو کومه له ی نووسهر و شاعیر و ... به پړيوه ده چیت به لام رهنګه
سهر به بهرنامه ی پلانی زمانی یش نه بیت و قهت هه ست به پلانی
زمانی نه که ن. بو نمونه نووسهر و شاعیر و روژنامه وان و وتاریژ
روژانه له نووسین و په یقین پلانی زمانی جیبه جی ده که ن ئامال
به نووسینی وتاریک یان پارچه شیعریک و ... که تیدا هه ول دهن
و شه یه کی هه مه لایه نه و شایانی فه می به رهنګ به کار بینن.
سهره رای ئه وه یکه پلانی زمانی بو خو ی هه لگری ئه و بابه ته
سهره کیانه یه، لیږه ده توانیت وه کوو بابه تیکی زانستی یاریده ری ئه م
بیردو زیه بیت. پلانی زمان بریتیه له گه ران به دوا ی هو کاری پیوست
بو پیړه وکردنی سیاسه تی زمانی و چو نیه تی جیبه جی کردنی ئه و
هو کارانه (لويس جان کالفي، ۲۰۱۲ لا ۱۵۲). ده سته ی کارگيرانی
پلانی زمانی به به راورد کردنی جوړاو جوړی وشه کان که پیشتر
له کوپه ری کوردی ئه رشیف کراوه و به له بهر چاو گرتنی جوړی
فونه تیک و داریژدیری وشه، ده توان له هه لیژاردن و به کاره یانی
و شه ی ره سه نتر و دورست تر یان پیک هاته ی نوی و شه سازی
نوی بو زمانی پیوه بریاربدات. بو نمونه له زوانی کوردی چهن دین
ناوی جوړاو جوړ بو "مجرم" هه یه له وان هه یه:

بناس کار؛ بهرجه زا؛ بهرخته تا؛ بهر سوچ؛ بهزه؛ بهزه کهر؛ پیاو خراب؛
پیاو خراو؛ تاوانبار؛ تاوان بهر؛ تاوان دار؛ تاوان داره؛ تاوان کار؛
تاوان کاره؛ خو هی گونه ه؛ خووی سوچ؛ خه تابار؛ خه تاکار؛ رووسار؛

رووسارد؛ سووچبار؛ سووچدار؛ سووچبار؛ شه‌پنی؛ فینوو؛ گونابار؛
گوناح‌بار؛ گوناح‌کار؛ گونادبار؛ گوناع‌بار؛ گوناع‌کار؛ گوناکار؛ گونا‌ه‌بار؛
گوناه‌کار؛ گون‌ه‌کار؛ گون‌ه‌بار؛ گون‌ه‌کار؛ وه‌بال‌به‌ز؛ وه‌بال‌کار؛
وه‌بال‌که‌ر؛ هه‌له‌کار.

به‌پوونی دیاره که هه‌موو ئەم وشه‌گه‌له له‌خه‌زینه‌ی زمانی
کوردی ئه‌رشیف کراوه و له‌لایه‌ک مه‌رج نییه خۆمان به‌ستینه
زاراوه‌یه‌کی تایبه‌ته‌وه و له‌سه‌ر بنچینه‌ی وشه‌که‌دا بگه‌رین و له‌لایه‌کی
دیکه‌شدا مه‌رج نییه نووسه‌ر یان ئاخافتنه‌ری کورد هه‌مووی له‌بیری
ببیت و له‌جیتی خۆی به‌کار به‌ئیت؛ لی‌رده‌دا ده‌سته‌ی بریارده‌ر به‌پی
زانستی زمانناسی و له‌سه‌ر پرۆژه‌ی language planning
ساده‌ترین و کورت‌ترین یان پر‌بیژه‌ترین وشه‌ پ‌یشنیار ده‌دا یان
ته‌نانه‌ت وشه‌یه‌کی ده‌سکرد جیا له‌هه‌موو ئەوانه‌ پ‌یشنیار بدات که
له‌زمانی پ‌یوه‌ر وه‌ک خالی سه‌ره‌کی رچاوبکریت. ئەوه‌ی که لای
قانون‌زانان ئاشکرایه به‌شی هه‌ره‌زۆری وشه‌ قانون‌یه‌کان (ئه‌وانه‌ی
که سه‌ر به‌ شه‌ریعه‌تی ئیسلامن) له‌لایه‌ن قانون‌زانانی میسری و
عه‌ره‌به‌کاندا له‌زمانه‌کانی دیکه‌ی دنیا وه‌رگ‌یز کراوه و ته‌نانه‌ت دوا‌ی
داگیربوونی ولاتی میسر له‌لایه‌نی ناپلئونی فه‌رانسیه‌وه له‌سالی ۱۷۹۸
هوه‌ ده‌ستی پ‌یکراوه و بنه‌ما و بنه‌په‌تی قانونه‌کانی ولاتی ع‌یراقیش
هه‌ر ده‌گه‌رپ‌ته‌وه سه‌ر قانونی فه‌رانسی و عه‌ره‌بی. بۆ نمونه خودی
وشه‌ی "قانون" بنه‌مای یونانی هه‌یه که وایه‌ر ده‌که‌ینه‌وه که
عه‌ره‌بییه و بۆ راکردن و مل‌نه‌دان به‌زمانی عه‌ره‌بی "یاسا" به‌کار
دینین که خود وشه‌یه‌کی موغۆلییه و سه‌ر به‌بابه‌تیکی جیاوازه .
له‌ئه‌رکه‌کانی دیکه‌ی ده‌سته‌ی پلانی زمانی، جگه‌ له‌چاککاری
ریزمانی و ساختاری، چاک‌کردنه‌وه‌ی هه‌له‌گه‌لی جیگ‌یر بوو

لهنووسراوه و وتار و په یقینه. بۆ خوّم تووشی سه رسام ده بم که بۆچی زمانی کوردی له بریک بنواشه ی زمانیدا به لاری چوو! به پین داتهک و بیرسای زمان "و" پیوهندی به پیتی بهر و پشتی خو ی نالکیته وه ئیدی کشتوکال، هه لومه رج، که لوپهل، ... کی دایناوه؟ مه رجه کان و نه گه ره کانی لکانی پیشگری "بی؛ پی؛ تی؛ لی" به وشه ی دوا ی خو ی چیه؟! ئایا چی وشه مان هه یه که ئەم پیشگرانه ی له سه ره ده بی بلکینین یان ده بی له داته کی نیونه ته وه بی بۆ زمان لاسایی بکه یین؟؟ یه کیکتر له ئه رکه کانی ده سته ی کارگیزی پلانی زمانی بۆ به پیوه رکردنی زمانی کوردی، دیارده کانی دارپژهیی و ساختاری زمانی کوردیه. پرپروونه که زمانی کوردی به هوی جوراوجوری زاواوه کانییه وه چه ندین جوری ساختاری زمانی تیدا بهرچاوه که زیاتر پیوه ندیی به بابته ی ئرگاتیفییزمانه و جگه له مانه هیشتا که جیناو و ئاوه لئاو و بهرکار و ... له زمانی کوردی به گشتی و له زمانی پیوه ره به تایبه تی نه ناسیاره، جگه له مانه هیماکانی ناو و ئاوه لئاوی کو و تاکه؛ ناو و ئاوه لئاوی دیاری و نادیاری؛ جیناوگه لی کرکاری و بهرکاری؛ جیناوی لکاو و نه لکاو؛ و ... به نه ناسیار ماوه ته وه. لیره دا بۆ نمونه ئاوریکده دینه سه ر "جیناوی نه لکاوی بهرکاری" له شیوازی گۆرانی و رۆلی گۆرانکارییه کانی له مه لبه ندیکه وه بۆ مه لبه ندیکی تر دوویات ده که یینه وه .

په ریم: بۆ منپه ریمان: بۆ ئیمه

په ریت: بۆ تو په ریتان: بۆ ئیوه

په ریش: بۆ ئه وپه ریشان: بۆ ئه وان

جۆری کۆنتری ئەم جیناوه بریتی بووه له:

په نم: بۆ من په نمان: بۆ ئیمه

پەنت: بۇ تۆپەنتان: بۇ ئىۋە
پەنش: بۇ ئەو پەنشان: بۇ ئەوان

جۆرى نوئى كراوھ و ئەمپوژىنى ئەم جىناوھ بوەتە:
پىم: بۇ من؛ بەمنپىمان: بۇ ئىمە؛ بەئىمە
پىت: بۇ تۇ؛ بەتوپىتان: بۇ ئىۋە؛ بەئىۋە
پى: بۇ ئەو؛ بەئەوپىيان: بۇ ئەوان؛ بەئەوان

...ئاخاوتن دەكرىت كە جگە لەوھىكە پربىژەترە، لەرۆلى بەركارى
(ازى و براىى و باىى) دەرچووھ و تەنھا رۆلى بەركارىى (باىى)
جىبەجى دەكا. جۆرى دىكەى ئەم جىناوھ ھەيە كە راستەوخۇ رۆلى
(خودم را و خودت را ...) جىبەجى دەكا:

ویم: خۆمویمان: خۆمان
ویت: خۆتوویتان: خۆتان
ویش: خۆى ویشان: خۆيان

ئەم جىناوھ ئەمپوژە رۆژ لەزاراۋەى لەكى بوەتە:
وژم: خۆم وژمان: خۆمان
وژت: خۆتوژتان: خۆتان
وژى: خۆى وژان: خۆيان

لە پلانى زمانىدا ئەگەر ئەرشىفىك لەھەموو كەرەستەكانى زمانى
كوردى بەو وردەكارىيە كە ھەلپرژىتەۋە سەر بابەتگەلىك وەك
(لاختى زمانى Structure، تايبەتمەندىى رىزمانىى Syntactic

Features، هیما نوین Prepositions، ریشه‌ناسی Etymology، مورفولوژی Morphology، ماناناسی Semantics... هتد) له‌به‌رده‌ستی ده‌ستی کارگیران بییت، به‌ناسانی و به‌که‌مترین کیشهی ناو‌خویی زمانی کوردی، ده‌کریت سهدان و هه‌زاران وشه وه‌کوو وشه‌ی پیوه‌ر پیناسه بکریت و ورده‌ورده له‌میدیا و راگه‌یاندن یان وه‌کوو "فه‌ره‌نگی زانستی و فه‌ره‌نگی پیشه‌یی" بلاو بکریت و بنواشه‌ی زمانی پیوه‌ر بته‌وتر بیته‌وه که داها‌تی ئەم بۆ‌چونه ئە‌ستوونده‌کی زمانی یه‌کگرتویی به‌دواوه‌یه. ته‌نانه‌ت له‌باتی وشه‌سازی‌یشدا ده‌ستی کارگیرانی پلانی زمانی باشت‌ده‌توانن بریار بده‌ن و وشه‌ی ده‌سکردی پیشنیاریی "ده‌ستی پلانی زمانی" باشت‌له‌وانه‌ی دیکه‌یه. به‌داخه‌وه ئیسته‌کانه کۆمه‌لیک فه‌ره‌نگی زانستی بلاو بوته‌وه که زۆرینه‌یان (به‌تایبه‌ت ئە‌وانه‌ی که له‌سه‌ر باب‌ه‌تگه‌لیک وه‌ک: زانستی فیزیا و بیرکاری و پزیشکی و کۆمپیوتەر و ریزک و ... بلاو‌بوونه) له‌سه‌ر ئاره‌زووی تاکه‌که‌سی بووه و هه‌ولیکی دلسۆزانه‌یه بۆ پیش‌خستنی زمانه‌که‌مان به‌لام وه‌ک ئە‌ودوایی به‌رنامه‌کانی سه‌روه‌ه، کاریگه‌ریی چه‌واشه‌ی هه‌یه. به‌رده‌نگی ئە‌م فه‌ره‌نگ‌گه‌له به‌ناسانی هه‌ست به‌ش‌پرزهی و سووکایه‌تی به‌زمانه‌که‌ی ده‌کا. هه‌ر ئیسته‌کانه له‌زۆربه‌ی ده‌نگ‌وره‌نگ و میدیاکانی کوردی "راپۆرت" یه‌کیک له‌ پر‌بیژه‌ترین وشه‌کانه سه‌پرای ئە‌وه‌یکه هیچ بنه‌مایه‌کی کوردیی نییه و هیچ هه‌ولیکی بۆ نادریت که کوردییه‌که‌ی بکه‌ویته سه‌رزاری خه‌لک و میدیاکانه‌وه. ئە‌وه له‌حالی‌کدایه که وشه‌ی گوزارشت یان گوزارش ریک کوردییه و له‌هه‌موو سه‌یرترئه‌وه‌یه که فارس و تورک به‌کاری دینن و کورد خۆی لئ بئ‌به‌ش کردووه. گوزارشت که خود بریتیه له: گوز=

لهچاوگی گهوزاندن، گه یاندن + ئارش/ئارشت = واتا، ناوهرۆک. وه بهگشتی واته: جییه جی کردنی مانا و واتا و ئانکۆ و ناوهرۆکی بابتهیک که بهشی "ئارش" وشهیهکی هورامییه و هر ئیستاکهش لهسه زاری خه لکه. گومانی تیدا نییه که گوزارشت وشهیهکی دهسکردی کۆنینهیه بهلام چهنده ریک و بهجی سازبووه که تیگه یشتن لهم وشهیه بوهر بیسه و بیژهریک زور ئاسانه ئهوه له حالیکدایه که باووباپیرانی ئیمه رهنکه بهقته ئیمه زانستی زمانناسیان نه بووه. ئه گهر بمههوی لهسهر بابتهی "مورفۆلۆژی" وشه ی کوردی باس کهم دهتوانم بهسهدان و ههزاران نمونه بو بینم که له دهرفهتی ئه م باسه نییه بهلام مه بهستی من ئه وهیه:

زمان بابتهیکی خورسک و جامخانه یی نییه، پیکهاتهیهکی مرویی و پشاندهری ههولی مروقی ئه ده بدوست و زانستدوسته که بهدریژی میژوو دارژراوه و سه ره رشتی و پاریز کراوه و وهکوو هشتهیه ک گه یشتوو ته ئیمه؛ ئه رکی ئیمه یه وهکوو ئاخافتنهری ئه م زمانه که که له پووور و هشته ی باووباپیرانمانه نه ته نیا بیپاریزین، که به دورستی به خیو بکریت و زانستیانه و ئاگیانه په ره ی پیدریت، ههوله کان و تانسته کانمان ده بی بو پیکهیتانی کوشکیکی ته و بو زمانی کوردی بیت.

سەرچاوه‌کان:

- ۱- کردها نوادگان مادها، مینورسکی ولادیمیر، ترجمه دکتر کمال مظهر احمد، مجله کۆری زانیاری کورد ژماره یه‌که‌م ۱۹۷۳
- ۲- کوردیکا، جه‌لیلیان ئاکو، نشر دیباچه ۱۳۹۷
- ۳- زبان معیار چیست و چه ویژگی‌هایی دارد، والی رضایی، نامه فرهنگستان.
- 4- Kaplan b, Robert, and Richard b. Baldauf Jr
practice to theory (language planning
- ۵- زمانه‌وانی به‌گه‌کانی، ناوخۆش سه‌لام و خوشناو نه‌ریمان ۲۰۱۰
هه‌ولیر
- ۶- شه‌ری زمان و سیاسه‌تی زمانه‌وانی، لویس جان کالی،
وه‌رگیرانی به‌هادین جه‌لال ۲۰۱۲ هه‌ولیر
- ۷- گنجینه‌ گویش‌های ایرانی (گویش‌شناسی استان کرمانشاه، جلیلیان
ئاکو فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی ۱۳۹۰ تهران
- ۸- پلانی زمانی، هه‌مید مه‌مه‌د دارا، مانگنامه‌ی تفکر انتقادی، سالی
یه‌که‌م، ژماره‌ی دووه‌م ۱۳۹

زمان و دسه لات

مه سعود بابایی

که ی دهکا شهرح و به یاناتی ږموزی دهردی دل
ږووپهشی ههروهک دهوات و دووزویانی وهک قه له م نالی

"ههتا ږیزمان ههیه، له دهست خوا ږزگارمان نابیت نیچه
زمان دسه لاته" هاپیرماس
"زمان فاشیسته!" پؤل ږیکور

به‌رایی

هه‌رکام له‌و پرسته و ده‌ربرینانه‌ی سه‌ره‌وه دیو و پوخساریکی زمانمان بو ده‌رده‌خه‌ن که تیکرایان ده‌کری له به‌ستینی دیاریکراوی خویاندا راست و دروست و به‌جی بن. پیوه‌ندی نیوان "زمان" و "ده‌سه‌لات" که ئیمه له دوو وشه‌ی ساده‌ی نیو فه‌ره‌نگ و وشه‌نامه ده‌ریانده‌هاویژین و له جووت که‌وانه‌دا لیان ده‌دوین، پیوه‌ندییه‌کی دیالکتیکی قووله. یه‌که‌مین پرۆسه‌ی زالبوون به‌سه‌ر جیهانی سروشتدا، پرۆسه‌ی "ناولینان"ه. "ناولینان" مافیکه که مروّف له په‌وتی به‌ره‌مه‌ینانی "ناسین"دا به‌خوی به‌خشیوه؛ واته ده‌ره‌ینانی جیهان له "سیاچالی بیمانایی" و واتادارکردنی ژینگه‌یه‌ک که تئیدا ده‌ژین و ده‌ستنیشانکردنی "قه‌له‌مه‌روی ژیان" له ریگه‌ی نیشانه‌دارکردنه‌وه، یه‌که‌مین قوناخ‌ی شوناسبه‌خشین به‌پووبه‌ریک له سروشت و زه‌وییه که جوړیک له مروّف له په‌وتی فراژوووبون(تکامل، ئیقلوشن)یدا به‌ره‌مه‌می هیناوه. پیوه‌ندییه‌کانی نیوان "فه‌رماندان" و "فه‌رمانوهرگرتن" له ریگه‌ی ئاماژه‌کانی زمانه‌وه بالاده‌ستی(ئوتوریتی) و ده‌سه‌لات له نیشانه‌ناسییه‌کی هیژته‌وه‌رانه‌دا پوولین ده‌که‌ن. ریوشوینه‌کانی "ریزلینان" که له جووله‌کانی ده‌ست و سه‌ر و ئەندامانی له‌شدا په‌نگ ده‌ده‌نه‌وه، په‌نگ‌دانه‌وه‌ی زنجیره‌پله‌یه‌کی هه‌ره‌می(هیرارشی)ن.هه‌ر بو نمونه، ده‌سته‌واژه‌ی "پیش سپی" و "ده‌مراست"ی خیل و هۆز، پیوه‌ندییه‌ی به "زانین"وه هه‌یه که ئیمه‌ی کورد له وشه‌ی "ئه‌زموون"دا ده‌ری ده‌برین و ئەزموونیش به‌رکه‌وتی ئیمه له‌ته‌ک مروّف و ده‌وربه‌ره. "ئه‌زموون"، که‌له‌که‌بوونی "زانین"ه که به‌شیوه‌یه‌ک له شیوه‌کان ده‌توانین هه‌ردووک مانای "قالبوون" و "خاراوی"ی تئیدا هه‌لبه‌یتجینین و له‌م سوڤنگه‌وه گوته‌که‌ی فووکوواته "زانین ده‌سه‌لاته!" ماناکه‌ی به‌زولالی ده‌رده‌که‌ویت. هه‌ر بو‌یه

"پیش سپی" له زنجیره پله ی "فه رمانده ری" دا، "فه رمانبه ری" مان لی ده خوازی و ئیمهش له بهر ئه وهی که بالادهستی هاو پیتاوی دهسه لاته، ریز له "پیش سپی" ده گرین. له م سه رده مه ی ئیمه دا "پیش سپی" ههستی "ریزلینان" له لای ئیمه ده وروژینی و رهنگه بتوانم بلیم مانا و ئاماژه کانی دیکه ی ئه م دهسته واژه یه له خودئاگای ئیمه دا که وتوون. مه به ستم ئه وه یه که ئیسته وا بیر ده که ی نه وه که "ته مه ن" پو لی سه ره کی له م "ریزلینان" ه دا ده گپیت؛ به لام به بوچوونی به نده "ناخودئاگا"، ئیمه ناچار ده کات به گویره ی دووباره بوونه وه ی رهفتاریکی میژووی ئه م ریزه بنوینین، به لام یادگه ی وینه یی (حافظه تصویری) ی ئیمه مانا کیشه کی (تداعی معانی) ی "پیشی سپی / ته مه ن" له زهینماندا زیندوو ده کاته وه و له بهر ئه وه ی مانا کانی دیکه له "ناخودئاگا" ی ئیمه دا که له که کراون، ئیمه له پالنه ره رهفتارییه کانمان به ئاگا نین که له زهین و زماندا په پکه یان داوه!

"رهخنه ی نیچه یی" تا راده یه ک هه وینی رهخنه ی پو ست مودی رنیستیه که به وه وه بونیادی رهخنه ی میتافیزیکی ده خاته ژیر پرسیاره وه. ئه گه ر خولیای مودی رنیه هه مان "میتافیزیکی ئارایی" (متافیزیک حضور) ی دیریدا بیت، ئیمه دیرژه ی رهخنه ی نیچه ده بینین که دواتر له سه ردهستی فوکو به چه مکی "تکنیکه کانی راقه" ده گات. تکنیکی راقه ی زمانی له ریگه ی ئاماژه گه ری زمانیه وه هه ولیکه بو ئه وه ی که کوشکی قه ناعه ته کونه کان برمیت و له سه ر کاو لاشی هه زاران ساله ی هه قیقه ت بینای ریژه گه رای ی رو بنریت.

زمان به گویره ی لوژیکی دیارده یی کار ده کات و هه ر دیارده یه ک له سرووشتدا هه بی له زمانیشدا گوته زایه کی بو درووست ده کری. سرووشت له دوخی ناخودئاگایی و هاوسهنگی فیزیکیدا درده که وی. به گویره ی لوژیکی دیارده یی و پیوهندی دیداری

هەرچیهک له جوگرافیای سرووشتی و مرویی ئیمه دایه له پرێگه ی چاره وه دهگوازیته وه بۆ میشکی ئیمه و ئیمه لیکدانه وه ی وینه له میشکماندا دهکین به وینا، ویناکان دواتر به فهرمانی ئاماژه ی وینایی دهبن به ئاماژه ی زمانی و بهم چهشنه مروّف، جیهان له سیچالی بی واتایی دههینیتته دهره وه و له پرێگه ی پرۆسه ی ناولینانه وه به سه ر جیهاندا زال دهییت.

مروّف جوانیی گول دهورزیتته وه، ئەمه له کاتیکدایه که هیچ گولیک هیچ خودئاگاییه کی له هه مبه ر جوانیی خو ی نیه. سیستمی ویناداریی زمانی له دوّخیکی ستوونیدایه. دوّخی ستوونیی زمان دوّخیکی سیستمسازه، چونکه نوّژهنکه ره وه ی جیهانی دهره کییه له گوته زا زمانیه کاندایه هه مدیس ره نیوهینان (بازتولید) ی جیهانه نه ک به و چهشنه ی که هه یه به لکو به و چهشنه ی که مروّف خو ی دهیه وه ی. ئەمه ش دهتوانین به توانای شوناسبه خشین ناویدی بکهین. له م سۆنگه وه یه که هابیرماس ده لی: "زمان دهسه لاته."

– زمان و دهسه لات

مه به ستمان له دهسه لات ته نیا دهسه لاتی سیاسی نیه، به لکو هیزی په نگراو (بالقوه) ی زمانه که تیکرای کۆد و نیشانه دانانی بۆرۆکراسیی سیاسی – کۆمه لایه تی دهره خسینی. لیتره دا دهمه وه ی به دوو وشه ی "سام و شکۆ" پیوه ندی زمانی و دهسه لات پروو بکه مه وه. مه به ست له شکۆ هه مان زنجیره پله (هیرارشی) یه و مه به ستمان له سام (هه ژموون) ه. هه له به ت پیویسته وشه کانی ترسناکی و سامناکی لیکه اویر بکهین. سام پیوه ندییه کی نزیک له گه ل (هیبت) هه یه – رهنگه هاوواتاش بیته – و له ئەنجامی شکۆدارییه وه دهره خسی. ئەگه ر دیمه نیکی هونه ری و به ره مه یکی گه وره ی تراژیکی

وہک "ہاملیت" ی شکسپیر لہ بہرچاؤ بگرین، ہیژی چارہنوس و شکوی کہ سایہ تیی ہاملیت توانای کارتیکہری زوری ہیہ ووامان لیدہکات پەسنی ہاملیت بکہین. ئەگەر ئەمە بالادەستی (ئۆتۆریتی) پالەوانیکی چیرۆک بیت، لہ دۆخی راستەقینەدا دەبی چۆن بیت؟! لۆژیکی کارتیکہری، لۆژیکی ہیژە. لۆژیکی ہیژ لہ ئاستی سیاسیدا کاتیک سیستماتیک دەبیت و دۆخی ہیرارشی بہخووە دەگری، ئیدی ہیژ نیہ، بەلکوو پیی دەگوتری دەسەلات. دەتوانین دوو وشە ی سام و شکو لہ دۆخی وشەییہوہ بیانترازینین و ہەردووک زاراوہی "سامسازی" و "شکۆسازی" یان لئ ساز بکہین و بیانکہین بہ زاراوہی شیکەرہوہی ئەم باسەمان.

ئەگەر بروامان بہ تیۆریی تاودانەوہ (بازتاب/انعکاس) ہەبی، دەبی برۆاشمان بہوہ ہەبی دۆخی دەربرینی زمانی، نیشانە ی دۆخی کارتیکہرییہ لہ واتای بەرینی خویدا. تەنانەت پرۆسە ی ناولیتانیش لہ ئاکامی کارتیکہریی سروشتی/ دەرہکییہوہ ئەنجام دەدری. ہیژی کارتیکہری، ہیژی دەسەلاتە و ہیژی دەسەلاتی مرویی لہ ئاکامی بنەواشە و تەکووزداری (پرنسیپ و دیسپلین) دەگات بہ زنجیرەپلە. کاتیک دەگەین بہ زنجیرەپلە لہوہ لا ئۆرگانیزم و ئۆرگانیزاسیۆن دەست پیدەکات .

دەسەلات کۆتەل و پەیکەر بەندییہ کی لال نیہ. لہ ریگە ی زمانەوہ "گوتەزاسازی" دەکات. ہەر گوتەزایەک لہ خولگە ی کۆمەلێک چەمکدا دەخولیتەوہ. زمان بہ دارشتنی پلەکانی واتا و واتاداری، پلەکانی بەہادانان ریک دەخات. پەرودە ی رەوشتی، بەہاکان و بایەخەکان دادەنی، بەلام زمان پۆلینبەندی دەکات و سیستمی رەوشتی و پلەبەندی واتا بہ سیستمی بەہادانان (یان بایەخدانان) دەگات.

هه رکام له گوته زاکانی دهسه لات به گویره ی پله یان داده پړژرین. هه رکام له م گوته زایانه ی دهسه لات باری یاسایی په یدا دهکن و ئەم باره یاساییانه دوو ئەرکیان له سه رشانه: "سامسازی" و "شکوسازی". وشه کان، دهسته واژده کان، زاراو ده کان ئامرازه کان سامسازی و شکوسازین. پیوه ندیی زمان و دهسه لات پیوه ندیی هیژ و دربرینه. هیژ و دربرین ده بی به گویره ی زنجیره پله کان و به شیوه یه کی شاقوولی زنجیره پله ی بایه خه کان به یاریده ی پله به ندیی واتایی بره خسینن تا یاسا له دایک بی. ئەوه ی ده می پیتته وه شتیکه به ناوی هاوگویره سازی (معادل سازی).

هه موو سیستمیک به گویره ی هاوسه نگی کار ده کات. سیستمه کانیش خاوه نی نیشانه په پړژان (sémiosis) ن. ئەم نیشانه به کو دی زمانی پاچه فه ده کرین و هه رکام له م کو دانه هاوسه نگی ئورگانیک دروست ده کن که هه موویان به زاراوه کانیان ده ناسرینه وه. ناسین و ناسینه وه ی کو ده کان ئاگایی به سیستم دروست ده کن و ئاگایی ده توانی هه وینی ئافراندنی بنه واشه و ته کو وزداری بیته؛ ئەمه ش له ئاکامی سام و شکوه دروه ستیوون له لای ئەندامانی سیستم چی ده کات. ده زانین سیستم نابی دژبه ر و پیکناکوک (پارادوکسیکال) بیته، به لکوو ده بی ته بایی له نیوان ئەندامانیدا دروست بکات تا به ئوتوریته ی بگات. "هاوگویره سازی" دروست کردنی گوته زای هاوگویره یه که له دوخی گونجان و گونجاندنانه ک دژبه ری و ناکوکی. ئەم هاوگویره سازییه له بواری زمانیدا پی ده گوتری "هاوواتاسازی" که به شیک له هاوگویره سازییه. "هاوگویره سازی" پۆلینه ندیی گوته زایی و واتاییه که دهسه لات په نه وازی ئەمه یه. وای بو ده چم گوته زای پۆلینه ندیی دانایی (ئییستمه) ی فوکو، ده بی به قوناخی هاوگویره سازیدا تیپه ر بی.

ئایا گریدانه‌وهی دهسه‌لات به زانین، ده‌کری گری‌دانه‌وهی
"دهسه‌لات" به "هه‌قیقه‌ت" بیت؟

نیچه، پیوه‌ندییه‌کی قول له‌نیوان زمان و "هه‌قیقه‌ت‌سازی" دا ده‌بینی
که ئه‌وه‌ش له‌رینگه‌ی "میتافور" وه‌ رایه‌ل ده‌بیت.

ئه‌مه‌ که "هه‌قیقه‌ت" ده‌دۆزیت‌ه‌وه‌ یان به‌ره‌م ده‌هینریت، ئیجگار
گرنگه؛ به‌لام له‌وه‌ش گرنگ‌تر کاراییه، که هه‌قیقه‌ت له
شیرازه‌ی "دهسه‌لات" دا هه‌یه‌تی. ئایا زمان پیناوی "هه‌قیقه‌ت" و
"دهسه‌لات" نیه؟ "هه‌قیقه‌ت" وه‌ک کچیکی شوخ و "دهسه‌لات" وه‌ک
هه‌لپه‌ی گلگامیش! به‌لام ئه‌م وینه ئه‌ده‌بی . فه‌لسه‌فییه به‌بی
نیوه‌ندگیریی زمان پروون نابیت‌ه‌وه.

به‌ره‌مه‌هینانی "زانین" و "ناسین" له‌ په‌وتی میژوودا له‌ یاده‌وه‌ریی
مروّف و کۆمه‌لگه‌کاندا بووه‌ته‌ مایه‌ی که‌له‌که‌بوونی سه‌رمایه‌یه‌کی
په‌مزی و روّحی که‌ پشتاوپشت له‌ فه‌ره‌ه‌نگدا ره‌نگی داوه‌ته‌وه‌ و
جووری په‌فتاری که‌سی و کۆمه‌لایه‌تی ئیمه‌ به‌ره‌نجامی ئه‌و
که‌له‌که‌بوونه‌یه‌ که‌ ره‌نگه‌ گه‌لی جار سه‌رچاوه‌ی په‌فتاره‌که‌شمان
نه‌زانین و ئاساییه‌ له‌ سه‌روبه‌ندی نواندنی کرداردا ئیمه‌ له‌ ریشه‌ی
په‌فتاره‌که‌مان تینه‌گه‌ین. تیگه‌یشتن له‌ هه‌لسوکه‌وتی زمانی و
شیوه‌کانی کاردانه‌وه‌ی زمانی که‌ پیوه‌ندیی به‌ په‌فتارناسیی زمانیه‌وه
هه‌یه، وا ده‌خوای ره‌گه‌ قووله‌کانی ئایین و ئوستوروره و ئه‌فسانه و
شیوه‌ژیانی کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگه‌ زمانیه‌کان بناسین. که‌سانیک که
ده‌یان‌ه‌ویّت مروّف له‌ چوارچیوه‌ی چه‌شنیکی گیانه‌وه‌ریدا بناسین،
په‌فتاره‌ هاوبه‌شه‌کان و وارسکه‌ و ئاوه‌زی مروّیی و هه‌ندی
تایبه‌تمه‌ندیی کۆمه‌لناسانه و ده‌روونناسانه وه‌ک بنه‌مای پیناسه‌ به‌کار
ده‌هینن که‌ به‌نده‌ پیموایه‌ پیناسه‌ی گشتگر و هه‌مه‌کیی مروّف، ته‌نیا

چه‌شنى گيانه‌وه‌رىي مروّف پيناسه ده‌كات وله و ناكوّكيايه نادوئى كه هر كام له ئيمه‌مانان له پيناسه‌كردنى "مروّفبوون" دا هه‌مانه. به بئ پيناسه‌كردن و دانپيانان به مروّف وهك "گيانه‌وه‌رى فرهه‌نگى" پيناسه‌ى هه‌مه‌كئى مروّف ناتوانئى ئه‌و ناكوّكئيه قوولانه بخاته به‌رچاو كه كوّمه‌لگه‌ى مروئى له به‌رانبه‌ر به‌كديدا هه‌يانه.

"زمان" ده‌رخه‌رى توخمه‌گه‌لى جياجياى فرهه‌نگيه. توخمى جياجياى فرهه‌نگى كرؤكى پيناسه‌ى كوّمه‌لگه‌ى مروئيه‌كان له‌مه‌ر خويانه و ئيمه له‌به‌ر چه‌ندين توخمى جياوازى فرهه‌نگى، ده‌توانين چه‌ندين چه‌شنى مروئىي جياواز ده‌ستنيشان بكه‌ين كه له بارى زينده‌ناسانه‌وه هه‌موويان مروّفن، به‌لام له بارى "فرهه‌نگى" به‌وه هه‌نده ليك دوورن كه ويناي چه‌شنى جياوازى مروئى له زه‌ينماندا ده‌وروژيئن. "زمان" وهك بارگه‌ى "فرهه‌نگ"، تيكرائى پئوه‌ندييه فرهه‌نگيه‌كان له سيستمى ميه‌ودادانان جئ ده‌كاتوه و "مه‌ودادانان" هه‌وينئى "هه‌لاواردن" ه و به بئ "هه‌لاواردن" شوناس بيچم ناگرئت. به‌ره‌نجامئى "مه‌ودادانان" به "هه‌لاواردن" ده‌كات .

گوته‌ى به‌ناوبانگى هابيرماس "زمان ده‌سه‌لاته" به مانائى ئه‌وه‌يه كه "زانين ده‌سه‌لاته" و به‌ره‌مه‌ينانه‌وه‌ى زانين ده‌بيته مائه‌ى به‌ره‌مه‌ينانى "هه‌قيقه‌ت". "زمان" و "زانين" و "هه‌قيقه‌ت"، وهك سئ گوته‌زائى جئى بايه‌خى "نيچه" و "فوكو" هه‌موويان پئوه‌ندييان به ره‌خساندنئى "ويژمان (ديسكورس)" هوه هه‌يه و ئاشكرايه بانگه‌شه‌كردن بو "هه‌قيقه‌ت" يان "خاوه‌نداريتئى" هه‌قيقه‌ت" به مانائى وه‌ده‌سته‌ينانى "ده‌سه‌لات" ه .

- کارایی و ههقیقتهت:

ئایا هەر له بنه‌ره‌ته‌وه ئیمه به دواى "هه‌قیقتهت" له‌پیناو "هه‌قیقتهت" دا ده‌گه‌رین؟ ئەم ده‌ر‌ب‌رینه وه‌ک ئه‌وه وایه که بیژین: "دادپه‌روه‌رى له‌پیناو دادپه‌روه‌رىدا". گرێدانى دادپه‌روه‌رى به هه‌قیقته‌وه، له سوونگه‌ى "ماف" و "مافخوازی" یه‌وه ماناداره؛ به‌ده‌ر له‌مه هه‌یچ سوودیکى هزرى و ماددیمان پیناگه‌یه‌نیتهت. مه‌به‌ستمان ئه‌وه‌یه که پینداویستی و مه‌رجه‌کانى "ماف" و "مافخوازی" گرێدراوى "هه‌قیقتهت" و "دادپه‌روه‌رى" ن؛ هەر بۆیه لێره‌دا ئیمه بۆ دا‌بین‌کردنى مافه‌کانمان ئه‌مانه ده‌خوازین، له‌به‌رچى؟ له‌به‌ر ئه‌وه‌ى "کارایی" یان هه‌یه.

ره‌نگه که‌سانیک ئه‌مه به "سوودباوه‌رى" و "پراگماتیزم" لیک ده‌نه‌وه که خودى چه‌مكى "هه‌قیقتهت" وه‌ک "شتیک که ده‌بى هه‌بیتهت" نه‌ک "شتیک که هه‌یه" چه‌واشه ده‌کات. به‌رته‌کدانه‌وه‌ى ئه‌م بۆچوونه تا‌پاره‌یه‌ک دژواره و دژواریه‌که‌ش له‌وه‌دایه که ئیمه ناتوانین "کارایی" بکه‌ین به‌ پێوه‌رى هه‌قیقتهت. هه‌لبه‌ت ئه‌گه‌ر بروامان به‌وه هه‌بیتهت، هه‌قیقه‌تیک هه‌یه که گه‌وه‌رى تیک‌پراى هه‌قیقه‌ته‌کانه و ئیمه پێى ناگه‌ین، ئیدی به‌ستنه‌وه‌ى مانای "کارایی" به "هه‌قیقتهت" کیشه‌سازه. چونکه ئه‌وه هه‌قیقه‌ته‌ى که دا‌براو له "کارایی" بیتهت، به‌د‌ل‌نیا‌یه‌وه له "ده‌سه‌لات" یش دا‌براو؛ به‌لام به‌دریژایی میژووى مروییى ئیمه "هه‌قیقتهت" یک شک نابه‌ین که له "ده‌سه‌لات" دا ره‌نگى نه‌دا‌بیته‌وه یان "ده‌سه‌لات" نه‌یکرد‌بیتهت به‌ ده‌سته‌چیه‌ى خۆى!

پێوه‌ندى نیوان "ده‌سه‌لات" و "هه‌قیقتهت" له‌و میتافیزیکه‌دایه که زمان له‌مه‌ر "هه‌قیقتهت" ده‌یره‌خسینى. ئه‌گه‌ر که‌سیک "هه‌قیقتهت" یک شک ده‌بات که ده‌توانین له‌ ده‌ره‌وه‌ى زماندا، لێى بدوین و له‌ چاومان بچه‌قى، ده‌توانى له‌ به‌رته‌کدانه‌وه‌ى ئه‌م به‌لگه‌هینانه‌وه‌یه‌دا

بیخاته پروا به لآم نه وهندهی که لانیکه م له بواری "ویژمانی دهسلآت" دا بهنده ناوهزم به سه ریدا ده شکیت، "ههقیقت" و "کارایی" وهها پیکبه ستراون که ههردووکیان بو "ههقیقتیکی جمک" وهرگوردراون. رهنگه له راقهی گوتهی "زمان دهسلآته"، بتوانم بیژم که دهسلآت بریتیه له ههقیقت و کارایی که زمان له "مهیدانیکی ویژمانی" دا دروستی دهکات و ئنجا له زه مینهی که توار (واقعیت) دا زهق و زهلا ده بیته وه.

ئیسته با پرسیاریک بهینینه ئاراه: ئاخو کارایی چ نه خشیک له به ره مهینانی ههقیقت دا دهنه خشینی؟

ئیمه بو ولامدانه وهی ئهم پرسیاره، پیویسته بابتهی "جیهانبینی" بینینه گوری. مروّف، له رآمان له سروشت و دهوروبه ری خوئی و بهراوردی "زهین" و "کهتوار"، برآوا به ههندی بیروکی تاقینه کراوه دهینئی و به پیشداوه ریبه کانی خوئی زنجیره یه ک پرسیار و لآم له لای خوئی گه لآله دهکات و بهم چه شنه زنجیره یه کی به دوایه کداهاتووی زهینکرد. نهک زانستی. له باره ی جیهانه وه به و چه شنه ی که تیی دهگات، له سه ر بنه مای به لگه هینانه وهی لوژیکی پیکه وه گری دهادت و به پیشبینیکردنی ولآمه کان پرسیارگه لی تیهه لکیش کراو داده ریژئی و به پیچه وانه شه وه به گویره ی ولآمه تیهه لکیش کراوه کان پرسیارگه لی هاوپه یوه ست و هاوبه ستین داده ریژئی و به دریژدهان بهم ریسه رآوه دوورود ریژه، جیهان و دهوربه ر و به ره سه ست (عین) و ده ره سه ست (ذهن) به یارمه تیی دیالکتیک پیئاسه دهکات. ئهم کارهش دهبی وهها سه ر بگریت که پیشوه خته که لینه کانی به لگه هینانه وه به پیشبینیکردنی ره خنه ی نه یاران پر بکرینه وه تا سیستمیکی توکمه ی ئیبیستمؤلوژیک بیته کایه وه و

ئەمەش بە دەزگایەکی چەمکی تۆکمە پۆشته و پەرداخ دەکریت که بە یاریدە ی زمانلە دایک دەبیت؛ واتە تا ئەو کاتە تیکرای دەزگای چەمکی جیهانبینیەک لە زماندا نیشانەرێژ و رەمزپەرژاوە کریت، مەحالە جیهانبینیەک بۆ ئێمە شی و شروڤە بکریت. دەرکەوتنی تۆکمەیی جیهانبینیەک که بۆ هەموو پرسیاریک و لامیکی ئامادە ی هەیه، "هیزی مەعریفی" و دەست دەهینی که لە رێگە ی زمانەو هە فرچکی گرتوو و فراژوو (متکامل) بوو و بە دەمکوکردن و بێدەنگکردن و مەرگی پرسیار ی ئەوانی دیکە دەسلاتی و دەست هیناو و هەربۆیە گوتە ی "زمان دەسلات"ە، بەم شیوەیەش راقە و مانا دەکریتەو. "مەرگی پرسیار" بە واتای برۆهینان بە جیهانبینی و ئایدیۆلۆژیەکی دیاریکراو نیە؛ بە لکو ئەمە بە مانای ئەو دیت که وێژمانی جیهانبینی و ئایدیۆلۆژیەکی دیاریکراو لە بەرەنجامی فراژوو بوون (تکامل) یدا چەندین قوناخی بە گوێرە ی پەیرەویکردن لە دیالکتیکیک بریو و ماوہیەکی دووردیژ خەریکی داپشتەوہی خۆی بوو تا بە سیستمیکی چەمکی گەشتووہ که ئەو سیستمە چەمکیە لە وێژمانە کە یدا هەندە سفتوسۆ دراوہ تا توانیویەتی یۆتویای خۆی بە سەرماندا بسەپینیت. ئەو زمانە ی که بتوانی وەها سیستمیکی چەمکی تۆکمە نیشانەدار و رەمزپەرژاوە بکات، چەشنی زمانی سەردەست، زمانە بندەستەکانی خۆی دەخاتە دۆخی پرۆسە ی وەرگیرانیکی پرۆوکنەر و بەم شیوەیە وێژمانی فەرہەنگی، سیاسی و کۆمەلایەتی خۆی لە زمانی بندەستدا دەچینی و ئەمە وا لە زمانی بندەست دەکات وەک بێچووی دەستەمۆ و شیرەخۆرە ی زمانی سەردەست خۆی بنوینی که ئەم دیاردە یە لە زمانی گەلانی دواکەوتوو و بندەستدا بەزەقی وەبەرچاو دەکەوێت!

به كورتی به گویرهی روانگه یهك كه خرایه پرو" زمان دهسه لاته"، چونكه "زانین دهسه لاته" و ههقیقه تیش خوانیكي رازاوه - نه گهر نه لیبین چهك - یه كه به ئاسانی ده توانی "ملكه چپی خو به خشانه ی ئه وی دیکه" به دواي خویدا بهینیت. "هیزی ههقیقه ت" به ویناكردن و خستنه پرووی كو تاییهك و ئاكامیكي لیده ربازنه بوو بو جووله ی تیلو لوزی میژوو، ئیمه به شه پۆلی خو ی ده سپیریت. له م پرووه وه "دهسه لات" به بی وهگه پخستنی "هیزی ههقیقه ت" ده رۆستی ملكه چكردن كۆمه لگه نایه ت!

"زمان"، خاوه نی هیزی "داپۆشین" و "ئاشكراكردن"ه؛ واتا داركردن و هه لبژاردنی مانا دلخوازه كان و شاردرنه وه و داپۆشینی ئه و مانایانه ی كه ئیمه نامانه وئ له پرۆسه ی دروستكردن ههقیقه تدا نیشان بدرین، له ریگه ی زمانه وه رایي دهكریت. "ههقیقه ت" روخساریكه له تاریكیدا كه پرووی له پرووناکییه؛ هه ر بۆیه ئیمه به ئاسانی به دواي پرووناکییه کی نیو تاریکی دهكهوین و له وه خافل ده بین گه لی مانای له قاوده ر له تاریكیدا شاردراونه ته وه. زمان، ئه رکی شاردرنه وه ی ئه و مانا له قاوده رانه له ئه ستۆ دهگریت و به بی شاردرنه وه - نهك ئاشكراكردن - ههقیقه ت له دایك ناییت.

ههقیقه تی بی هیز، نه سه رنجراکیشه و نه شوینكه وته ی ههیه! له به رهنجامدا ههچ ههقیقه تیک به ده ر له کارایی نیه؛ زمان به پیناسه كرن و شه نوکه و و راقه و شرۆفه — به له به رچا و گرتنی نیازی زالیته خوازی ئیمه ی مرۆف - ههقیقه ت له تانوپۆی خویدا ده چنی و چینی ههقیقه ت به گویره ی هه لپه ی زالیته خوازی، ده بیته هه وینی پیناسه داركردن زنجیره پله یهك كه ئیمه ده مانه وئ له ژیا نی سیاسی و كۆمه لایه تی و فره هه نگیماندا وهك هه ره میکی دهسه لات له ویزماندا رهنگ بداته وه.

ویژمان، دوايين قوناخی فرچکگرتنی ههقیقتهت و دهسهلات"ه و له تیوری و پراکتیسیدا رهنگ دهدهاتهوه و دیاره دهبی له رهوتیکی دیالکتیکیدا مهیدانی کاریگهریو کارتیکهریی خوئی دروست بکات. ههر بویه کاتیک له پیوهندی نیوان زمان و دهسهلات دهوئین، باس له "ویژمان" دهکهن که جوریک له ههقیقتهت بهرههم دههینی که بهرهنجامی نیشانسانی ههندی توخم و شارندنهوهی ههندی توخمی مانایی دیکهیه که له رهوتیکی دیالکتیکیدا دیته کایهوه. لیرهدا "شاردنهوه" و "دایوشینی" مانا نهخوازراوهکان له پینااو "ههقیقهتساز"یه و ئامانج له "ههقیقهتساز"ی . به پیچهوانهی دوزینهوهی ههقیقتهت . کاراییه و له پیوهندی لهگهله "دهسهلات" دا زمان به دوو پرۆسهی هاوکات، واته "ئاشکراکردن و شارندنهوه"، ئهه کاره له "مهیدانی ویژمانی" دا جییهجی دهکات.

- ههقیقتهتی بهرههمهاتووی دهولهت . نهتهوهی پان ئیرانیستی، ههقیقتهتیکی ساختهی میژوویی بهرههم هیتاوه که بهههرحال کاراییی خوئی تا سهردهمی ئیمه پاراستووه. ژیاریک که لهسهه چیرۆک و ئوستوورهی قارهمانیتی بهرههم هاتووه، ئیسته له توناوتوونی گیرانهوه ههههههشن و هههمهههههکاندا بیچمی به جوریک له ههقیقتهت داوه که له راستیدا ناههقیقتهته. بهلام بژاردیهکی دیاریکراو که پیوستی به وهها ههقیقتهتیکی ساخته ههیه . بهدهر لهوهی که له پیوهندی لهتهک زالیتهخوازیدا ههقیقتهتی رهسهن ههیه یان نا! . ئهه ههقیقتهته که تهنیا تههههههکی کورتی یهک سهدهیی له دهولهت . نهتهوهی ئیرانیدا ههیه، کۆمهلیک ئهفسانه و ئوستوورهی نیو شانامه کۆلکیش دهکات که به بی ئهه کۆلکیشکردنه جیگرهوهیهکی دیکهی نیه.

دهسته بژیری پروناکبیری کورد ته نیا له و تایبه تمه ندییه زهق و
 سواو و فره پاته یه ددهوئ که به زهقی له سیمای دهوله تداریی
 سه ره پو و سته مکارانه ی پان ئیرانیزمدا ده بیزئی که خویشی به شیکه
 له سته مکاری خوره لاتی و فه پری یه زدانی که گوايه به بالای
 سته مکاردا براوه! به لام بینیی دهزگا یان سیستمیک له چوارچیوهی
 هه مه ک(کل) یکدا، و امان لیده کات سازوکار(میکانیزم) نه بینین. ناسینی
 سازوکاری دهزگا یان سیستمیک، بریتییه له په بیزدن به نیشانه ناسی
 و نیشانه سازی ئه و دهزگا و سیستمه؛ ئه گینا ره خنه له هه مه ک(کل)
 و لامی ئاماده کراوی ئه و هه مه که ی به دوا دا دیت که خوی بو پرسیاره
 ره خنه بییه کان ئاماده کردوه. به ره نگار بو ونه وهی سیستمیک که
 خومان تییدا په روه ره و گوئش کراوین، به یاساکانی ئه و سیستمه
 نه لواوه. بژارده ی ئاکادیمیک و پروناکبیری خوره لاتی کوردستان
 بمانه وی یان نا، له داموده زگایه کی زانکوییدا گوئش کراون که وه کو
 هه موو زانستگه کانی دیکه ی دنیا ئه وانیش له ته ک میتود و تیورییه
 زانستییه کانی جیهانی ئه مرپو ئاشنا ده بن و جیهان به و پیوه رانه
 ده خویننه وه و راقه ده که ن که گوايه زانستگه کانی دیکه ی دنیا ش هه ر
 به و چه شنه کار ده که ن! ئه گه ر خومان به پرسیاره هه مه کییه کانه وه
 خه ریک بکه یین، به کومه له و لامیکی هه مه کی و لام دهریینه وه و
 ته نانه ت له چوارچیوهی ئه و سیستمه هه مه کییه شدا ره خنه
 تونده کانمان له پرسیار و و لام و گفتوگویی کی دریزدادرانه ی ماموستا
 و قوتابی پوله کانی زانکودا به ره به ره کال ده بنه وه و ئازادی
 دروینییه هی هوله کان و هه وشه ی زانکو له گفتوگو و گه نکه شه یه کی
 بیزانتیدا نو قمان ده کات. ئاریشه ی سه ره کی له و په روه رده یه دایه که
 پیشتتر ده بی "ئیمانی پی بهینی تا باوه ر بکه ی!" سیستمیک که پیشتتر له

چوارچیوهیدا دهبی ریشاکانی پهسند بکهی، ئنجا به دواى کهلینهکانیدا بگهړیى تا بینه مایه‌ی ره‌خنه‌ی شیلگیر. بهم شیوه‌یه نارازی نیو سیستمی په‌روه‌رده‌ی ده‌ولت . نه‌ته‌وه‌ی ئیرانى له چوارچیوه‌ی که‌شى ئازادى دروینه‌دا که که‌شى ئاکادیمیکى پیده‌گوترى، یارمه‌تیی سیستم ددات تا که‌لینه‌کانی پرېکاته‌وه و بهم شیوه‌یه توانای ولامدانه‌وه‌ی زیاتر هه‌لده‌کشی، چونکه "نارازی" له "مه‌یدانى ویزمانی" نه‌ودا هه‌لده‌سوورې؛ وهک میکانیکى کارخانه‌یه‌کى گه‌وره که به بادهک(آچار)یکى گه‌وره پیچ و موره‌ی ئامیره‌کان توند و سفت ده‌کاته‌وه!

زمانی فارسى به‌گویره‌ی سروشتی دیوانسالارانه‌ی خو‌ی، وهک نوینه‌ری ده‌ولت . نه‌ته‌وه‌ی پان ئیرانىستى، خووى به "هه‌لاواردن"یک گرتووه که به‌ره‌نجامى نوینه‌رایه‌تیکردنیکى نادیموکراتیکى "فارس"ه به‌سهر "ئیران"دا. نه‌گهر سه‌رنج له‌و رووناکبیره فارسانه بده‌ین که نه‌وانیدى وهک "گه‌ل" و "قه‌وم" ده‌ناسینن و خو‌یان به "ئیرانى"، بو‌مان دهرده‌که‌وئى هه‌له‌هاتن له‌م بارى پیناسه‌یه چ سوودیکى بو‌نه‌وان هه‌یه تا ببن به‌خاوه‌نى "هه‌مه‌ک" و نه‌وانى دیکه له "هه‌نده‌ک"دا بپه‌ستون. خو‌دزینه‌وه له دیاریکردنى شوناسى "فارسى" و خو‌نوو‌ساندن به شوناسى "ئیرانى"، ده‌بیته‌مایه‌ی ده‌ستنیشانکردنى نه‌وانى دیکه وهک پاژى پیکهینه‌ر و خو‌سه‌پاندن وهک پیکهاته‌ی سه‌ره‌کى. له سایه‌ی وه‌ها رو‌انینیکدا، ئیدى زمانى فارسى، چه‌شنى زمانى گه‌لیکى دیاریکراو خو‌ی نانوینى، به‌لکو وهک هه‌مه‌ک . پیکهاته‌یه‌ک خو‌ی نیشان ددات و مافى نوینه‌رایه‌تیی شوناسى ئیرانى پیده‌به‌خشیت و خاوه‌نداریتیی ئیرانى میژوو‌بیشى پى ره‌وا ده‌بینریت. نه‌م سه‌فسه‌ته‌یه به‌ئاشکرا "ناهه‌قیقه‌ت" چه‌شنى "هه‌قیقه‌ت" دهرخواردى ئاکادیمیسیه‌ن و

پروناکبیری کورد دەدات و ناچاری دەکات زمانی فارسی وهک
 سینتزی ئیرانییوون پهسند بکات و له پهراویژدا داوای ماف بو
 زمانهکهی خوئی بخوازی که بهم شیوهیه، بهکردهوه، پیگهی خوئی له
 "نهتهوه" وه بو "گهل" دادهلهنگینی و بهم چهشنه له باری ویژمانیهوه
 تووشی "دالهنگاندن" (تقلیل) و داوی "مهیدانی ویژمانی" ی پان ئیرانیزم
 دهبیت که نوینهرهکهی زمانی فارسییه. ههر بویه، ههموو پهخنهیهکی
 توندیش له "مهیدانی ویژمانی" ی ئهوه (بیگانه) بهئسانی کهلینه
 ویژمانیهکانی ئهوه پر دهکاتهوه. ئهه دوخه، به وردی له شیوازی
 ئاخواتن، نووسین و تهنانهت جوولهکانی روخسار و لهشیشدا
 دهردهکهویت و له زمانی کوردیی ئاکادیمیسیهه و پروناکبیرانی
 کوردا بهزهقی دهبینریت. دهسهلاتی زمانی فارسی بهسهه زمانهکانی
 دیکهی نیوخوی ئیران ههنده زوره که تهنانهت وینا فرههنگیهکانی
 نیو وشه و رسته فارسییهکانیشی به شیوهی جووربهجوور بو زمانی
 کوردی و زمانی نهتهوه بندهستهکان گواستوهتهوه. تهنیا به
 پهسندکردنی (زالبوون بو ئهوه و ههناسهیهک بو من) ناتوانین له کوتی
 ویژمانی بیگانه خوومان قوتار بکهین. "ویژمانی زالی بیگانه / دوژمن"،
 دیار و ئاشکرایه له زمانی بیگانه/ دوژمندا خوئی دهنوینی و "مهیدانی
 ویژمانی" بهرههههکی زمانییه و کاریگههیهیهکهی له پامیاری و
 فرههنگدا دهبیته مایهی دووکهرتبوونی فرههنگی و پاشان
 دهروونناسانه. واته دهبیته هوی بهرههههاتتهوهی "ئهوه" له "من" دا.
 چونکه "من" به زمانی "ئهوه" گووش دهکریم؛ ژیانی هزریی "من" له
 "ویژمان" ی "ئهوه" دایه؛ "من" بهردهوام له پهنجههههی ئهوهوه سهیری
 جیهان دهکههه؛ که واته "من" کرینیشنی "مالی زمان" ی "ئهوه" م. ئههگهه
 پرومان به گوته بهناوبانگهکهی هایدگههه بیته که "زمان مالی

بوونە، واتە "من" بە زمانی ئەو (بیگانە) بیر لە بوون دەکەمەو و ئنجا جاریکی دیکە بۆ "مالی زمان"ی خۆم دەیگوازمەو! ئەگەر راستگۆیانە و بویرانە بدوین، ئیستە لە وەها دۆخیکداین .

لە کۆتایی ھەموو شرۆڤە و پەرخنەیک لیمان دەپرسن ئەدی چارەسەر چیە؟! ئەم پرسیارە کە نیشانەیی "دۆشدامان"ە و ھەردووک لایەنی "ئاخیوەر/نووسەر" و "بەرییژ" دەخاتە دۆخیکی دژوارەو، ولامەکەیی ھەندە بەئاسانی نادریتەو. تەنیا ولامیک کە بشی ئیمە بۆ ئەم پرسیارە بە گونجایی بزانی ئەو یە کە زمانی خۆمان بەکەین بە خاوەنی ئەو ھەژموونەیی کە لە پرۆسەیی نەتەوەسازیی نەتەوەکاندا کەلکی لیوەرگیراوە. زەینی وشیاری پەرخنەگر ئەم پرسیارە پەرخنەییە لەم پیشنیارە دەگریت کە: ئایا ئەمە بەو مانایە دیت کە ئەو یە بەسەرماندا ھاتوو بەسەر ئەوانی دیکەشدا بیھینین؟

ئەگەر راشکاوانە و بی پیچ و پەنا ولام بەدەینەو، پەنگ ولامەکە بەم چەشنە بی: ھەر چۆنییک بی، زمانبەگۆیرەیی ھیزییک کە بە دریزیایی پۆژگاران و دەدەستی ھیناوە، کاریگەریدانەر و مەودادانەر و پرە لە ھەلاواردن و ریکۆر گوتەنی "فاشیستە". چونکە خۆی رپرەوی خۆی دەدۆزیتەو؛ واتە: زمان کۆنەپەرست نیە، بەلکو پیشکەوتنخوازە، بەلام خۆی، رپرەوی خۆی دەستنیشان دەکات. چونکە زمان بەرھەمی میژوو و ژیارە و کەلەکەبوونی یادەووریە. لەم سۆنگەو "زانین" و "ھەقیقەت" و "دەسەلات" لە "ویژمان"دا بەقوولی پەنگ دەدەنەو و بەدلنیاییو بە بی دەستنیشانکردنی "مەیدانی ویژمانی"، "زانین" و "ھەقیقەت" و "دەسەلات" کە پیوہندییەکی دیالکتیکی لەنیوانیاندا ھەبە و زمان لە پرۆسەیی گفتوگۆدا ریکخەری پۆچی دیالکتیکی، ھیچ دەرکەوتیکیان نیە.

پیوهندیی سته مکارانه‌ی زمانی فارسی و دهسه‌لاتی دهولته -
 نه‌ته‌وه‌ی ئیرانی، هیچ پیوه‌ندییه‌کی به سروشتی زمانی فارسییه‌وه
 نیه، به‌لام سازوکاریکی نه‌ته‌وه‌سازیی سته مکارانه و په‌ستاوتتی
 چه‌ندین نه‌ته‌وه له جوگرافیا یه‌کدا و په‌راویزخستنی زمانیان له ریگه‌ی
 زمانی فارسییه‌وه، وه‌ها به‌لایه‌کی به‌سه‌ر نه‌ته‌وه بنده‌سته‌کاندا هیناوه!
 به‌لام "مه‌ودادانان" و "هه‌لاواردن" وه‌ک سروشتی لی‌کدانه‌برای زمان،
 هه‌میشه‌پووی له داب‌راندنی جوگرافیا و شوناس‌به‌خشین به‌کومه‌لیک
 له مروّقه‌کانه و هیچکات ناتوانین له سروشتی بی‌هه‌لپه‌ی زمان
 بدویین. له جه‌رگه‌ی "هه‌لاواردن" چه‌شنی به‌ره‌نجامی "مه‌ودادانان" دا،
 "دهسه‌لات" په‌پکه‌ی داوه و ناسیونالیزمه‌کان به‌دریژی می‌ژوو
 له‌پیناو "نه‌ته‌وه‌سازیی" دا ری‌کخستنی زمانیان له سه‌ردیری
 به‌رنامه‌کانیان داناوه. به‌داخه‌وه ریگه‌کانی "نه‌ته‌وه‌سازیی" هه‌نده زور
 نین و هه‌موویان پی‌ره‌وی له چه‌ند یاسا و ری‌سایه‌کی سنووردار
 ده‌کن. یه‌کیک له‌و ری‌سا و یاسایانه بریتییه له په‌خساندن "ویژمانیکی
 ته‌ریب" له به‌ران‌به‌ر "ویژمانی سه‌رده‌ست" که دیاره‌خوی له
 ری‌کخستنی زمان و فه‌ره‌نگ و فه‌ره‌نگی سیاسیدا ده‌بینیته‌وه و
 هوکاره‌کانی وه‌دینه‌هاتنی وه‌ها ئاواتیک پیوه‌ندیی به‌بنه‌ستی
 "نه‌ته‌وه‌سازیی و سیاسه‌تی زمانی" ی ئیمه‌ی کورده‌وه هه‌یه که تا
 ئیستاش له ویژمانی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ستا ده‌ژین که ئاسوی خه‌باتی
 پاش خه‌باتی رزگاریخوازی لی‌ل و تاریک کردووه. نه‌بوونی
 ویژمانیکی یه‌کگرتووی سیاسی - فه‌ره‌نگی، هه‌میشه‌به‌ره‌و "ویژمانی
 سه‌رده‌ست" په‌لکیشمان ده‌کات و ئاشکرا و دیاره‌کوئله‌یه‌ک که خوی
 له ره‌وشتی کوئله‌تی رزگار نه‌کردییت، "هه‌میشه‌ده‌گه‌ریته‌وه بو
 باوه‌شی ئاگاهه‌ی.

راسپاردەو ئەنجام:

پۈۋەندىيى زمان و دەسلەلات، لەو سىستەمە ھىرارشېيەدایە كە بەش-يۈەيەكى بەرھەسستەكى(عینی) و دەرھەسستەكى(زېھنى) دەر دەكەوئ. دەسلەلات وەك ھىزىكى سەختى دامەزراوھىي، مىكانىكى و دىنامىكى خاۋەنى ھىزى ئۆرگانىزاسىۋنە. شىۋازى خانەخانەى ھەر سى دەسلەلاتى ياسادانان، جىيەجىكردن و دادوھرى لە سىستىمىكى تۆكمەى نىشانەپەرژان و كۆدداناندا دەر دەكەوئت، كە زمان لە ئەدگارى چەمكى خۇيدا زەقوزۋى دەكاتەوہ. ئەم سىستەمە پۈۋىستى بە پەيكەربەندىيە و زمان رۆحكەى پىك دەھىنىت. چەمكى رىكخەرى تىگەيشتنى ھاوبەشە كە بە نىشانەداركردنى بەستىنە مانايىەكان دەتوانى پىش بە فرە راقەيى بگرىت. زمانى ياساكان ئەو زمانەيە كە دەبى ھەتا دەكرى سنوورى راقە بەرتەسك بكاتەوہ و كۆدەنگى لەوپەرى خۇيدا بچەسپىنى. بۆ نمونە، رىكخستى زمانى دەزگای دادوھرى دەبىتە مايەى بەرتەسكردنەوہى راقەى دەقەكان و كرده و ناوہكەى يارمەتىمان دەدەن كە باشتر لە فۆرمى سزا و ھاوسەنگىيەكەى تىگەن. ھەردووك ئاستى چەمك - رستە لە دەقىكى ياسايدا دەبى ھەندە بەرونى دابرىژرىن، كە ھەماھەنگى تىگەيشتن دروست بكەن و وا لە سىياسەت بكەن كە لە دەوردانەوہى مانايى چەمكەكان سەر كەوتوو نەبىت، چونكە ھەر دەوردانەوہى كى مانايى دەبىتە مايەى گۆرانى برىارى ياسايى و ئەم گەمەيە دەزگای دادوھرى لاواز دەكات.

دەبى تىكرای زاراۋەكانى ئەم بوارە رىك بخرىن و بسەپىنرىن. لە مەسەلەى دادوھرىدا رىككەوتنى دىمۆكراتىك لەسەر زمان ھىچ مانايەكى نىە، سەير لەوہدایە فاشىزمى نووستووى نىو زمان بە ھىچ

جۆرىك له گه ل راقه ي دلخوازانه ي چه مکه کاندانا گونجی و ناچارین بۆ ریکخستنی راقه ی گشتی خومان به و فاشیزمه نووستووه ی نیو زمان بسپیرین، که هه قیقه تی خو ی به ره هه ده هیئت و ئەم هه قیقه ته پایه ندی مانا کیشه کێیه (تداعی معانی).

تییینی: بابته تی شیکاری و پراکتیکی له شیوازی زاراره سازی له بواری دادگا کاندانا ده توانین له شروقه ی پیشکه شکردنی توێژینه وه که دا بخهینه روو. چونکه ئەم بابته به ته واوه تی تیورییه و پیشتر بۆ باسیکی پراکتیکی ئاماده نه کراوه، به لام له شیوه ی سیمیناردا ده توانین ئەم کاره بکهین.

ئەم بابته به ره هه می خویندنه وه سه رچاوه جیا جیاکانی وهک : زمانناسی و هیرمینۆتیکای زمان و هیرمینۆتیکای زانسته مرۆبیه کانی وهک فهلسه فه و کۆمه لناسیی سیاسیییه. به شیکای زۆری بابته که ده لاندنی هزری نووسه ره که کاریگه ریی ئەم سه رچاوانه ی خواره وه یان له سه ره.

سه رچاوه كان:

-بابهك ئه حمه دي، پيڭهاته و راقه ي دهق، ٤ بهرگ، و: مه سعود بابايي - به تاييه تي بهرگي (٢) - تاوتويي پيڭهاتيه ي دهق، نيشانه و راقه، ئومبيرتو ئيكو - چاپي سه نتهري نما ٢٠٠٥ - هه ولير، لاپه ره كاني ٢٧٠ - ٣٠٨.

-هيوبيرت دريفوس، پل رابينو، ميشل فوكو، فراسوي ساختگرايي و هرمنوتيك، ترجمه: حسين بشيريه، نشر ني، چاپ سوم، ١٣٨٢، تهران، (پاري دهسلات و هه قيقهت) لاپه ره كاني ٣١١ - ٣٣٤.

-ارنست كاسيرر، زبان و اسگوره، ترجمه: محسن پلايي، انتشارات مرواريد، چاپ دوم، تهران، ١٣٩٠، (پاري سييه م: زمان و چه مكسازي) لا ٦٣ تا ٨٥.

-آنتونين ي. ليهم، سياست و فرهنگ، ترجمه: فروغ پورياوري، نشر آگاه، تهران، ١٣٨٥، (سوسيا ليرميك كه له كويستانه وه هات، ژان پؤل سارتر).

-سيزار قاسم، نير حامد ابوزيد، مدخل الي السيميويطيقا، (انظمه العلامات في اللغة و الادب و الپقافه، دار التنوير للطباعه و النشر، ميتر، القا هرة ٢٠١٤، (السيميويطيقا و الفروع المعرفية ٢٠١ - ٢٠٥).

وشه و رسته ياساييه كان، خشته يهك بو كار كردن

پاريزهرا/ به كر همه سه ديق عارف

له پاش سالی ۱۹۹۱ وه كو كوردستان له ژیر دسه لاتی به عس رزگاری بووه، وه كو به شیک له كه لتوره به جیماوه كه ی رژی م كیشه ی زمان و دارشتنی بابه ته یاساییه كانیسی بو دروست بووه، سالی ۱۹۹۲ د. نوری تاله بانی خه ریکی فرهه نگیکی یاسایی بوو، ئه و كات هیشتا ته واو نه بو بوو، به لام كه چاپ كرا، كه لینیکی زور باشی له وشه و دهسته واژه یاساییه كانی كوردیدا پر كرده وه، فرهه نگیه كه ی دكتور تاله بانی كوردی و عه ربی و ئینگیزی و فرهه نسیشه. كه ئه وه هه ولیکی مه زن و پر بایه خه.

-له هه ندی ئورگان و رۆژنامه و كه ناله میدیاییه كانه وه، هه ولده درا كه به كوردی وشه یاساییه كان بنوسرین، به لام كیشه ی سه ره کی ئه وه بوو كه مروقی یاسایی و شاره زایدادی له پشته وه نه بوو.

-سالی ۲۰۰۱-۲۰۰۲ وه زاره تی دارایی ئه و كاته ی سه ره به ئیداره ی سلیمانی، لیژنه یه کی پیکه مینا، به سه ره پرشستی داواکاری گشتی ئالان ئه حمه د عه لی بو دوو كار

ئه لف-نوسینه وه ی كلیشه دادی و قه زاییه كانی دادگاكان به كوردی و گشتاندنی به نیو دام و ده زگا دادیی و دادگه ریه كاندا، كه چه ند ماموستایه کی زانكوش به شدار بوون، له وانه به ریزان د.هۆگر و د.مه حمه د مه حوی و كاك ئالان ئه حمه د عه لی به نده ش له گه لیان بووم. نووسین و دارشتن و كو بوونه وه كان له زانكو ی سلیمانی به رپوه ده چوون. زیاتر له (۱۰۰) كلیشه مان وه رگیراو هه ندیكیشمان له بنه رته دا دارشته وه، پاشان به سه ر دام و ده زگاكاندا گشتینرا و ئیستا به شیک زور له و كلیشانه کاریان پچ ده كریت.

بی-به ریز كاك ئالان ئه حمه د عه لی خه ریکی نووسینه وه ی وشه و دهسته واژه یاسایی و قه زاییه كان بوو، به شیک زوری لی ته واو كرد.. به ره نجام و لی خویندنه وه:

له به‌ره‌نجامی ئه‌و هه‌ولانه‌دا ئه‌وهم بۆ روون بوه‌وه، ئیمه‌ی کورد
کۆمه‌لی کیشه‌ی سه‌ره‌کیمان له زاراوه یاساییه‌کاندا هه‌یه.

۱- زمانی یاسا له عیراقدا و به کوردستانیشه‌وه به عه‌ره‌بی
بوون، (دهق) و (دارشنتی بریار) و (نوسراوه ره‌سمیه‌کانیش) به
عه‌ره‌بی بوون.

۲- له‌سه‌ر ئاستی هه‌ریمی کوردستان هه‌ولیکی ناوه‌ندیی له
ئاراوه نه‌بووه بۆ به کوردی کردن و دارشنته‌وه‌ی زاراوه
یاساییه‌کان، ئه‌وه‌ی هه‌یه هه‌ولی تاکه که‌سین. دام و ده‌زگا‌کانیش
خویان به پابه‌ندی ئه‌و هه‌ولانه‌ نازان.

۳- له نیو وه‌زاره‌ت و دام و ده‌زگا‌کانی حکومه‌تدا به‌شی یاسایی
هه‌ستاوه به دانان و دارشنتن و داتاشینی وشه‌ی کوردی له به‌رابه‌ر
وشه عه‌ره‌بیه‌کاندا و نوسراویان پێ ئا‌راسته کردوه.

۴- بوونی سی زاراوه‌ی سه‌ره‌کی له هه‌ریمی کوردستاندا
کیشه‌یه‌کی تری به کوردیکردنی زاراوه‌کانه. من له‌گه‌ل یه‌کخستنی
زاراوه‌کانی نیوان ئه‌و سی شیوه‌زاره نیم

۵- به داخه‌وه که (زمان) بابه‌تیکی گرنگ و چاره‌نوسازی
ده‌سه‌لاتی کوردی نیه و وه‌کو پێویست نه‌هاتوه‌ته پێشه‌وه.

: کیشه‌کانی وشه و زاراوه و پرسته

۱- له رووی وشه‌وه سه‌دان وشه‌ی یاسایی هه‌ن ده‌بی له
به‌رامبه‌ریدا وشه‌یه‌کی ده‌قاو ده‌ق یان هاومانایه‌کی راسته‌وخۆی بۆ
دابهریت وه‌کو:

حق جزاء طلاق

عین جریمه زواج

عقار عقوبه میراث

منقول جنایه بائن

كفالة جنحة رضاعه
حواله عرچ العفو القاير
إيجاب و قبول الشكوى البالغ
علم و خبر الجاغ الريلاء
يوقلمه الخلع
الدعوى

ئەمانە كۆمەلى وشەى ياسايى و شەرعين. دەبى وشەى يەكگرتوو
بۆ ھەموويان دابنریت بە پێكەوتنى زمان و ياسايیەكەوھ.

۲- لە رووی زاراوھوھ :

مەبەستم لەو وشانەيە كە لە دەرەوھى مانا زمانیەكەدا چ
مانایەکیان ھەيە، وەكو وشەى:

ولد
زوج
إفراغ
قطعی
ارتفاق
مؤبد
مؤقت
مخدر

۳- لە رووی رستەى ياسايیەوھ:

مەبەستم چەند خالیكى سەرەكیە:

: - ئەلف- تێكستی ياسايى

ئەو دەقە ياسايیانەى لە پەرلەمانى كوردستان دەرەچن، پێويستە
پیش دەنگ لەسەردان لیژنەيەكى (زمانى ياسايى) ببینیت.پیش

بلاوبونووهشى له رۆژنامەى رەسمیدا پيويسته هەمان لیژنه بیبیت
بۆ ئەوهى له روى دارشتن و یاسایی و زمانهوانیهوه بى له که بیت.
بى-نووسراوه دادیهکان:

مەبهست پیتی سەرجه م ئەو نووسراوانه ن که له دام و دەزگاگانى
سەر به وهزارهتی دادهوه دەردهچن بۆ نمونه:

نووسراوهکانى دادنوس

تۆمارى خانوبه ره و باجهکان

جینیهجیکارى دادی

داواکارى گشتى

دیوانى وهزارهت

پيويسته لیژنهیهکی تایبهتی بواری یاسا و زمان پیداچوونهوه
لهسەر ئەو نووسراوانه بکه ن و جارێکی دیکه پهسەند بکړینهوه.

ج-بیرپارهکانى دادگا:

بیرپارهکانى دادگا ملکهچن بۆ کۆشش و ههولى زمانهوانى
دادوهرهکان، ئەمهش کیشهى بۆ دروستکردون، له ئەنجامى ئەوهشدا
زمانى کوردی توشى زیان بووه.

بۆ نمونه:

دفع: پالنان، پالدان، هەردوکیشیان راست نین.

اعتراج الغیر: ریگری کهسانی تر، په لپ، راست نیه.

تقلم: ستهمدارى، ههلهیه.

تمیز: پیداچوونهوه، ههلهیه.

نقچ:

فسخ:

انهاء:

کاتییک دادوهرییک یه کی له م وشانه به کار دینیت له وانه یه له دادگایه کی تر دا ئەمه په سه ند نه بیت، ئەو جا ئەو زاراوانه هه ریه که یان مانایه کی تایبه تی خوی هه یه و کیشه بو پاریزهر و دادگا و هاوالاتی دروست ده بیت.

بو یه پیویسته زاراوه کانی نیو دادگاش له ریگه ی لیژنه یه کی (یاسایی زمانی) یه وه رییک بخرینه وه و چیتر کیشه کان روخساری کوردیان پیوه دیار بیت. بو ئەم مه به سه ته پیشنیار ده که م ئەو لیژنه زمانیه یاساییه (قرئ) یکی سیدی له سه ر زاراوه و رسته کوردیه راسته کان دابریژن، له کاتی نوسینی هه ر زاراوه و ده قیکی یاساییدا، بکری به چاودیڕ به سه ریه وه به م پییه هه نگاویکی گرنگ به ره و چاککردنی زاراوه و رسته ی کوردی. یاسایی ده نین

**GIRINGÎYA ZIMANNASÎYA HIQÛQÎ
DI PERGALEKA HIQÛQÎ YA
DADMEND DA**

Dr. Sabîr Ebdilahîzad

Puxte:

Hiqûq wekî alava misogerîya dadmendîyê, di çavê zimannasan da, wekî pîşeya peyvan dihê naskirin. Ew pîşeya ku pîşekarên wê nikarin bêyî nasîna zimanî û bikaranîna wê zanistê pergaleka hiqûqî ya dadmend ava bikin. Zimannasîya hiqûqî wekî zanisteka navşaxî ango navbesta hiqûq û ziman, di heyama çend dehsalên dawî da, derîyên hiqûqê li ser zimanî vekirîne, bi awayekî ku îro delîlên zimanî bûne bingeha çareserkirina gelek dozên medenî û sizayî, bi taybetî di welatên pirziman û pirdîyalekt da.

Di vê gotarê da bi sûdgirtina ji şêwaza lêkolînê ya wesifî, mijarên sereke yên zimannasîya hiqûqî yên wekî dengnasîya hiqûqî, transkrîpsîyona hiqûqî, markeyên bazirganî, analîza hiqûqî ya destxetan, hilsengandina dozên penaxwazîyê û dîyarkirina danerê berheman hatine nîqaşkirin û hin dozên navdar yên têkildarî wan babetan jî wekî nimûne hatine pêşkêşkirin.

Bêjeyên Sereke: Hiqûq, zimannasîya hiqûqî, delîlên zimanî, dadmendî, dengnasîya hiqûqî.

THE IMPORTANCE OF JURISTIC LINGUISTICS IN A JUST LEGAL SYSTEM

Abstract

Law, being the essential instrument of ensuring the justice, is known to linguists as the profession of the words. It is such a profession that without knowing the language and the usage of linguistics it is not possible for

the performers of this profession to establish a just legal system. Forensic linguistics as an interdisciplinary science, which is an interface between law and language, during recent decades has opened the doors of law to the language, in another saying, today lingual evidences have become a ground for solving a lot of civil and criminal cases, especially in multi-lingual and multi-dialectal countries.

In this article through qualitative research method, main subjects of forensic linguistics such as forensic phonology, forensic transcription, trademarks, forensic analysis of manuscripts and evaluation of asylum seeking trials have been discussed, and some well known cases have been presented as sample items.

Keywords: Law, forensic linguistics, justice, legal evidences, forensic phonetics

Destpêk

“Li her dera ku civak hebe hiqûq jî heye”, (Alîxanî, 1380: 3) û hebûn û geşedana hiqûqê jî girêdayî zimanî ye. Ziman, wekî yek ji taybetmendîyên mirovî, mijara sereke ya zanista zimannasîyê ye. Berê qadên bikaranîna zimanî pir sînordar bûn; lêbelê îro roj tu qadên zanistê nemane ku bêyî sûdgirtina ji zanistên zimanî û jêrşaxên wê, geşe bikin. Hiqûq jî ji vê sûdgirtinê bêpar nemaye û nikare bêyî bikaranîna zimanekî têkûz, zelal û herikbar bibe bingeha misogerîya dadmendîyê.

Êdî ziman ne tenê alava biçarçovekirin û dariştina hiqûqê, lêbelê di heman demê da jî, alava bipêşxistin û famkirina wê ye, (Udina, 2017: 1338).

Dîyarkirina destpêka rast û durist ya têkildariya di navbera ziman û hiqûqê da, wekî du ramanên razber, karekî hêsan nîn e, (Udina, hb.: 1338). Bêşik ji destpêka avabûna hiqûqê heta îro, ziman wekî alava dariştina hizirên hiqûqî hatîye bikaranîn. Lê tenê di heyama çend dehsalên dawî da bû ku bi hewil û têkoşîna zimannasan, şaxeka nû bi sernavê “zimannasîya hiqûqî”yêcihê xwe di nava zimannasîyê da çêkir. Angaştê sereke ya piraniya wan zimannasan jî ew bû ku tu pergaleka hiqûqê nikare bêyî nasîn û bikaranîna zimanî, dadmendîyeka têkûz û bêkêmasî pêk bîne.

Di derbarê wê mijarê da, sala 1949an pirtûka “Ziman û Hiqûq: Manenasîya Îngilîzîya Hiqûqê”ji alîyê Frederick Arthur Philbrickî (1903–1952) ve hat weşandin û bi wî awayî jî, rê li ber lêkolînên berfirehtir di wê qadê da vebû, (Coulthard & yên din, 2007: 5). Lê cara pêşîn têgiha “zimannasîya hiqûqî”yê di sala 1968an da, ji alîyê Jan Svartvikî (1931–), zimannasê swêdî ve û di gotara bi sernavê “The Evans Statement: A case for Forensic Linguistics”êda hatîye bikaranîn. Wî di wê gotarê da, bi rêya analîza girteyên lêpîrsînên sizayî û herweha daxuyanîyên polîsî derbarê doza “Evans”îda, bingeha avakirina zanista navşaxî ya “zimannasîya hiqûqî”yê danî û ew rastî selimand ku ziman dikare ji bo

çareserkirina pirsgirêkêka hiqûqî rêveker û bikêrhatî be, (Svartvik, 1968: 7-27).

Zimannasîya hiqûqî (forensic linguistics) ji hêla zimanî ve, ji du peyvan, “forensic” bi wateya “hiqûqî” û “linguistics” bi wateya “zanista zimannasîyê”, pêk hatîye. Di zimanê tirkî da berginda bêjeya “forensic”ê bêjeya “adli” hatîye bikaranîn. Di wêjeya hiqûqî ya farisan da jî bikaranîna bêjeyên wekî “qanûnî”, “dadî” û “hiqûqî” bûye sedema tevlihevîyeka mezin ya zimanî. Herweha di dîyalekta soranî da ev têgih wekî “dadwerî”yê hatîye wergerandin, (Talebanî, 2014: 195). Bi nêrîna me, baştirîn bergind ji bo bêjeya “forensic”ê, bêjeya “hiqûqî”yê ye, ji ber ku di zimanê kurdî da bêjeyên qanûn û dadê, tu caran wekî sernavê şaxê zanistî ya hiqûqê nehatine bikaranîn û nikarin wê hizira giran ya zanistî di nava xwe da bihewînin. Herweha li gor naveroka piranîya ferhengên hiqûqê, peyva “qanûn”ê berginda bêjeya îngilîzî ya “code”ê û têgiha “dad”ê jî wekî berginda “justice”ê hatine bikaranîn. Li ser vî esasî jî, bi me “zimannasîya hiqûqî” baştirîn bergind e ji bo têgiha “forensic linguistics”ê.

1. Pênaseya Zimannasîya Hiqûqî

Ji alîyê zimannasan ve gelek pênaseyên cuda ji bo zimannasîya hiqûqî hatine pêşkêşkirin. Michael Toolan zimannasê Îngilistanî, di pênaseya zimannasîya hiqûqî da dibêje ku:

“Di çend salên dawî da bi zanebûn lêkolînên zimannasîyê di qada hiqûqê da geşe kirine, bi awayekî

ku piranîya wan lêkolînan dikarin di jêr sîwana zimannasîya hiqûqî da cih bigirin. Di vê şaxa nû da hiqûq dibê mêvandarê zimanî û jê sûdê werdigire ...” (Toolan, 2009: 1-5).

Herweha li gor nêrîna John Olssonî, zimannasîya hiqûqî dihê wateya, “bikaranîna zimannasîyê di çareserkirina pirsgirêkên hiqûqî da”, (Olsson, 2004: 2). Olsson herweha pênaseyeka din jî pêşnîyaz dike û dibêje ku: “Zimannasîya hiqûqî dihê wateya bikaranîna zanista zimannasîyê di çareserkirina pirsgirêkeka hiqûqî da.” (Olsson, hb.: 1-2).

Lê bi giştî, mirov dikare bi berçavgirtina wan pênaseyan û herweha bi bingeHgirtina hêmanên bingehîn yên ku zimannasîya hiqûqî pêk diînin, vê pênaseyê pêşkêş bike: Zimannasîya hiqûqî wekî navbesta ziman û hiqûqê, yek ji şaxên nû yê zimannasîya pêkarîye ku hewil dide bi sûdgirtina ji lêkolînên zimanî, kêşe û pirsgirêkên hiqûqî çareser bike.

2. Zimannasîya Hiqûqî Di Asta Navxweyî û Navnetewî da

Îro her derê dinyayê bi giringîya zimannasîya hiqûqî hesîyaye û li her welatekî ji bo bipêşxistin û sûdgirtina ji wê navşaxa zanistî pêngav dihên avêtin, bi awayekî ku êdî nîqaşên têkildarî wê zanistê ji çar dîwarên dadgehê jî derketine û ew navşax bûye mijara waneyên zanîngehan û babeta perwerdehîyê. Wekî mînak li zanîngehên Aston, Hofstra, Cardiff, York û gelek zanîngehan din,

perwerdehîya zimannasîya hiqûqî wekî şaxeka zanistî dihê dayîn, (Gao, 2010: 55–75). Cihê amajeyê ye ku ew geşedan berîya dehsala 90î ya zayînî gelekî hêdî û berteng bû û tenê qadên wekî mikurhatinên bertawanan, dengên qeydkirî, taybetmendîyên zimanê polîsan, dozên penaberîyê, dozên taybet bi markeya bazirganîyê û hwd. li xwe digirtin. Lê di heyama wan sê dehsalên dawî da, leza geşedana wê zanistê gelekî zêde bûye. Bi awayekî ku li gelek welatan êdî darizandin, bêyî amadebûna zimannasên pîspor yên perwerdedîtî pêk nahê.

Di asta navneteweyî da jî gelek sazgeh û rêxistinên têkildarî wê mijarê hatine avakirin. Wekî mînak mirov dikare amajeyê bi “Komeleya Navneteweyî ya Zimannasîya Hiqûqî” û herweha “Komeleya Navneteweyî ya Fonetîk û Akustîka Hiqûqî” bike, (Tomblin & yên din, 2012: 6). Herweha li gelek welatan, konferansên navneteweyî yên têkildarî zimannasîya hiqûqî, salane dihên lidarxistin. Ji alîyekî din ve jî, gelek kovarên navdar yên têkildarî babeta zimannasîya hiqûqî dihên weşandin. Wekî mînak mirov dikare amajeyê bi Kovara Navneteweyî ya Zimannasîya Hiqûqî û Kovara Navneteweyî ya Gotar, Ziman û Hiqûqê bike (Axa Gulzade, 1386: 195–197).

Mixabin li herêmê û bi taybetî li çar welatên Îran, Tirkîye, Îraq û Sûrîyeyê, tu giringî bi zimannasîya hiqûqî nehatîye dayîn. Herçiqas ku gelek gel û neteweyên cuda di sînorên wan welatan da dijîn û her yek ji wan

neteweyan jî –bi taybetî gelê kurd ku kêmara herî zêde ye di van çar welatan da– bi çend dîyalekt û devokên cuda dipeyivin, nebûna fermîyeta hiqûqî di pergala qanûnî ya wan welatan da, bûye sedem ku gelek dozên têkildarî zimannasîya hiqûqî bêncam bimînin yan bi awayekî nedadmendane bihên çareserkirin.

3. Mijarên Sereke Di Zimannasîya Hiqûqî da

Di zimannasîya hiqûqî da mijar û babetên cihêreng cih digirin ku her yek ji wan mijaran dikarin di çareserkirina gelek dozên hiqûqî û medenî da rêxweşker bin. Mijarên wekî dengnasîya hiqûqî (forensic phonetics), manenasîya hiqûqî (forensic semantics), dîyarkirina danerê berheman (author identification), transkrîpsîyona hiqûqî (forensic transcription), analîza/dahûrandina hiqûqî ya destxetan, markeyên bazirganî (trademark), nixandina belgeyan ji hêla zimanî ve, şîroveya girêbest û peymanan, hilsengandina dozên sizaxwazîyê, dîyarkirina şahidîyên derew û hwd. hin ji wan mijaran e ku di pêvajoya darizandinê da li ber çavan dihên girtin û em dê li gor derfeta vê gotarê, amajeyê bi hinan ji wan bikin.

3.1. Dengnasîya Hiqûqî (Forensic Phonetics)

Dengnasîya hiqûqîyek ji jêrşaxên giring yê zimannasîya hiqûqî ye ku tê da mijarên wekî venasîna axaftinê, venasîna axiverî (kesayetnasî), teşhîskirina axiverî, teqezkirina axiverî û herweha dîyarkirina rastî yan

derewbûna lêgerînên telefonî cih digirin (Hollein, 1990: 190–191). Di vê beşê da zimannasê hiqûqî hewil dide ku têkilîya di navbera dengê bertawanê/î yê ku di dema pêkanîna tawanê da hatîye qeydkirin û dengê ku piştî girtina wî hatîye qeydkirin zelal bikin û dîyar bike ku ka gelo çavkanîya her du dengên yek e yan na (Olsson, hb.: 8–9).

Bêguman taybetbûna dengê mirovî û texmînbarîya guherînên dengê mirovî dibe sedem ku zimannasên hiqûqî bikarin bi rêya sûdgirtina ji dengnasîya hiqûqî, bêjerê dengên qeydkirî dîyar bike, (Coulthard, 1997: 287–302). Bi nêrîna hiqûqnasan her çawa ku her kes xwedî tilîşopeka (pencemor) taybet e û mirov dikare bi sûdgirtina ji wê taybetmendîyê nasnameya xwedîyê tilîşopê dîyar bike, herweha dikare bi sûdgirtina ji taybetmendîyên dengî û bi rêya zanista dengnasîya hiqûqî xwedîyê resen yê wî dengî dîyar bike, (Terenûm, 1387: 9; Efrasîyabîyan & yên din, 1394: 3).

3.2. Dîyarkirina Danerên Berheman

Rojane bi sedan dozên hiqûqî yên derheqê dîyarkirina danerên berhemên zanistî yan hunerî da, li welatên cuda dihên vekirin ku çareserkirina wan dozan bêyî sûdgirtin û bikaranîna zimannasîya hiqûqî ne pêkan e. Dîyardeya dizîna berhemên zanistî û edebî (pirtûk, gotar, nivîsar û hwd.) dîyardeyeka kevn e; lêbelê îro roj, dadgeh bi sûdgirtina ji zimannasîyê dikarin rêjeyeka mezin ya wan

dozan bi awayekî dadmendane çareser bikin. Ji ber ku peyvên bikarhatî, rêziman, rastnivîsîn, rêkxistin, ristesazî, manenasîû gelek taybetmendiyên din yên zimanî ji herêmekê ji bo herêma din û ji nivîskarekê/î ji bo nivîskareka/î din cuda ne. Zimannas dikarin bi berawiririna berhema nakokbar û nimûneyên berê yên aliyên dozê, bi rêya analîza wan hêmanên navborî, xwediyê nivîsînê dîyar bikin (Ghasemi, Ariani & yên din, 2014: 223).

3.3. Transkrîpsiyona Hiqûqî (Forensic Transcription)

Îro yek ji delîlên alîkar ku di safîkirina gelek dozan da dihê bikaranîn, forma nivîskî ya birêkûpêk ya deng û vîdeoyên têkildarî dozê ne ku ji hêla dozgerê giştî yan aliyên dozê ve pêşkêşî dadgehê dihên kirin. Transkrîpsiyona hiqûqî êdî di pergalên hiqûqî yên hemû welatan da hatîye qebûlkirin û derbasdar e û dihê wateya nivîskîkirina naveroka deng yan vîdeoyên ku di dadgehê da wekî belgeyê dihên bikaranîn û herweha dîyarkirina ku kî, kengî (di nava deng yan vîdeoyê da), çî, çawa û bi çî maneyê diîne zimanî, (Fraser, 2018: 586).

Amadekirina deqên nivîskî ya wan deng û vîdeoyan ne karekî hêsan e û pêwîst e ji aliyê pisporê zimanî ve bihê kirin. Carinan ew deng û vîdeo ji aliyê polîsan ve dihên qeydkirin, carinan jî bi awayekî nihênî ji aliyê qurbanî yan aliyekî dozê ve dihên amadekirin. Gelek caran ew deng û vîdeo ne ewqas biqalîte ne ku her kes

bikare wan transkrîp bike. Ew xerabîya qalîteyê û transkrîpsîyona ku ji alîyê kesên ne pispor ve bihê kirin, dikare bibe sedema gelek şaşîyan û ew şaşî jî dikarin bandoreka neyînî li encama dozê bikin.

Herweha cudabûna ziman, dîyalekt yan devoka axiverê/î wan deng û vîdeoyan li gel kesê ku karê transkrîpê pêk diîne, dibe sedema şaşîyên berfireh. Ji ber ku peyvek, frazek yan bi giştî awayê derbirîna hevokê dikare di zimanekî, dîyalektekê yan devokekê (cuda) da xwedî maneyeka taybet û cuda be. Bêguman bêyî alîkarîya zimannasan û sûdgirtina ji azmûna (tecribe) wan, di wê hêlê da, her awayê transkrîpsîyona deng û vîdeoyan, dê tijî şaşî bin û bikaranîna wan wekî delîl û belge ji alîyê dadgehê ve jî dê bibe sedema nedadmendbûna pêvajoya darizandinê (Fraser, 2003: 203–226).

3.4. Hilsengandina Dozên Penaxwazîyê

Yek ji mijarên din yên hiqûqî ku dikare bi rêya zimannasîya hiqûqî bihê çareserkerin, hilsengandina dozên penaberîyê û derxistina rastîyên têkildarî wan dozan ji alîyê wan welatan e ku wekî behîştên penaberan dihên dîtin. Zimannasên hiqûqî dikarin bi rêya lêkolînên zimannasîyê dîyar bikin ka gelo penaxwaz, penaberyan koçberdî esilê xwe da hevweletîyên kîjan welatî ne, (Eades, 2009: 20–30).

3.5. Analîza Hiqûqî Ya Destxetan

Ji hêla hiqûqê ve her deqeka destnivîs ku xwedî bareka hiqûqî be yan ku di têkilîyeka hiqûqî da derbasdar be, dikare di dadgehê da wekî belgeyê bihê bikaranîn. Ev jî ji ber ku şêwaza nivîsînaher kesekî cuda ye, destxeta tu kesî ji sedî sed naşibe tu kesên din, (Srihari, 2002: 857). Mirov dikare bibêje ku destxeta her mirovekî mîna tilîmorê taybet û cuda ye. Li ser vê bingehe jî zimannas dikarin bi rêya lêkolînên zimannasîyê nivîskarên wan deqan dîyar bikin. Ji hêla hiqûqa medenî ve wesîyet û girêbestên destnivîs û ji hêla hiqûqa sizayî ve jî dîwarnivîskû herweha nivîs (peyv, riste, deq) û nameyên gefbarmînakên herî berçav in ku di nava dozan da dihên dîtin.

3.6. Markeyên Bazirganîyê

Markeya bazirganîyê dihê wateya her nîşane yan hêmayeka şênber ya cudaker ku nîşandera berhem yan xizmeteka taybet be, (Tiersma, 1999: 121; Blackett, 1998: 1). Tu markeyek ji bilî rewşa bikarneanînê ji nav naçe û kesayetîya şirketê heta asteka zêde, girêdayî markeya bazirganîyê ye, (Hutton, 2009: 121). Li gor qanûnê tu kesekî heqîqî yan hiqûqî nikare markeyeka bazirganî bi kar bîne ku di bazarê da hebe û navdar be. Wekhevîya markeyên bazirganî ji hêla sembol, nivîs, dengsazî û hwd bûye bingeha nakokîyan di gelek dozên navxweyî û navneteweyî da, (Axa Gulzade, hb.: 199-200).

Navdartirînê wan dozan, “Doza Şirketa McDonald’s Corp”ê li dijî “Şirketa Quality Inns Int”ê û “Doza Aveda Corp.”ê li dijî “Evita Marketing”ê ne ku em dê di beşa bihê da amajeyê bi wan bikin.

4. Zimannasîya Hiqûqî û Çareserkirina Dozên Hiqûqî

Heta îro gelek dozên medenî û sizayî bi rêya sûdgirtina ji zimannasîya hiqûqî hatine çareserkirin; lêbelê em dê di vê gotarê da tenê amajeyê bi çend dozên hiqûqî yên navdar bikin ku di qada zimannasîya hiqûqî da bûne sedema geşedanê. Di rêza yekem da “Doza I. Charles” cih digire ku vedigere sedsala 17an ya zayînî. Rast e ku ew doz gelek kevn e, lêbelê yek ji wan dozan e ku giringîya ziman û zimannasîyê di çareserkirina dozan da nîşan dide. Piştî wê jî em dê amajeyê bi Doza Evansî bikin ku yekem doz e ku bi rêya zimannasîya hiqûqî (wekî zanist) hatiye çareserkirin. Têkildarî markeyên bazirganî jî her wekî me amaje pê kir, du dozên navdar dê bihên pêşkêşkirin.

4.1. Doza Charlesê Yekem (1600_1649)

Kevntirîn doza ku bi sûdgirtin ji zimannasîya hiqûqî gihiştîye encamê, doza “Charlesê Yekem” Kralê Brîtanayê bû. Di 30ê Kanûna Paşîn ya sala 1649an da, serê wî ji alîyê serbirekî nenas ve û li ber çavê gelî bi bivirî hat jêkirin. Serbirî ji bo ku nehê naskirin serê xwe girtibû û kesî nedikarî rûyê wî bibîne. 11 sal piştî

serjêkirina Charlesê Yekem, kurê wî li ser textê desthilatdarîya Brîtanyayê rûnişt û hemû kesên ku beşdarî wê serjêkirinê bûbûn darizandin. Lêbelê ji ber ku serbirê bavê xwe nedinasî mecbûr ma ku bi rêya dengnasîyê, lêkolîna peydakirina kujerê bavê xwe berdewam bike. Piştî demeka kurt, dadgehê bi rêya dengî serbir tesbît kir û bi wî awayî jî, cara yekem dadgehekê di dozeka hiqûqî da sûd ji wê zanistê girt, (Qurbanî, r. 7).

4.2. Doza Timothy John Evansî (1924-1950)

Evans sala 1924an li Walesê hatibû dinyayê û ji ber rewşa derûnî ya taybet nikarîbû hînî xwendin û nivîsînê bibe. Bi armanca ku bikare ji hêla aborî ve bi pêş bikeve, berê xwe da Londonê. Herçiqa ku ji hêla aborî hêj rewşa wî xerab bû jî lêbelê zewicî û bû xwedî zarokeka keç. Hatina zarokê nikarîbû derûnîya wî baş bike û dema ku hevjinê wî ji bo cara duyem ducanî bû, guşara derûnî li ser wî kesî hîn jî zêdetir bû, (Knowles, 2015: 32).

Roja 30ê çirîya pêşîn ya sala 1949an Evansî serlêdana polîsan kir û li kuştina jin û zaroka xwe mikur hat. Termê kuştîyan, di malê da hat dîtin û li gor lêkolînên pizîşkîya hiqûqîher du hatibûn fetisandin. Polîs di lêpîrsînên xwe da negihîşt encameka cuda û dadgehê jî lêkolîn di heman çarçoveya angaştnameya dozgerî da dewam kir û biryara tawanbarbûna Evansî da. Sizayê ku jê ra hat erêkirin sizayê kuştinê bû. Sê meh bi şûn da Evans li Zîndana Pentonvilleyê hat bidarvekirin.

Her wekî me li jor amaje pê kir, zimannasê swêdî Jan Svartvik sala 1968an lêkolîneka berfireh derbarê doza Evansî da kir. Svartvik piştî xwendina girteyên vepirsînê û herweha girteyên dadgehê, bi wê rastîyê hesîya ku di rastî da Evans bêtawan e. Evansî di dadgehê da amaje bi vê xalê kiribû ku tenê armanca mikurhatinên wî rizgarbûna ji îşkence û guşarên polîsî bû. Deqa mikurhatinê jî ku Evans îmza kiribû ji alîyê polîsan ve hatibû amadekirin û di lêkolînên Svartvikî da derket holê ku herî kê 4 hevok ne hevokên Evansî bûn. Angaştî Svartvikî ev bû ku ev çar hevok ji hêla rêzimanê ve, ne mîna hevokên din bûn û ne pêkan e ku ji alîyê Evansî ve hatibin gotin, (Svartvik, 1968: 9–25).

Herweha Evans di dadgehê da amaje bi navê “John Reginald Christie”yî, wekî bikerê tawanê kiribû lê ji ber ku tu belgeyeka selmîner derbarê tawanbarbûna wî da neket destê dadgehê, nehat darizandin. Di encama lêkolînan da û piştî ku hin rastîyên din derbarê dozê da eşkere bûn, di sala 1966an da, dadgehê cardin doz vekir û ji bo Evans biryara “Efoya Paşîn”da lêbelê nîqaşên hiqûqî derbarê vê dozê da, bûn sedem ku sizayê mirinê li Brîtanyaya Mezin bihê sekinandin, (Knowles, hb.: 32–38).

4.3. Doza Şirketa Quality Inns Intê Li Dijî Şirketa McDonald's Corpê

Sala 1988an Şirketa Quality Inns Intê plansazîya avakirina 200 rêzêhotelên nû, bi sernavê “McSleep Inn”ê

kir. Demeka kurt bi şûn da, Şirketa “McDonald’s Corp”ê bi angaştê ku di sernavê rêzêhotelan da sûd ji pêşgira “Mc”ê hatîye girtin, daxwaz ji vê şirketê kir ku paşgira “Mc”ê bi kar neîne. Lêbelê vê şirketê ew daxwaz red kir û ji bo selmandina hiqûqî ya mafdarîya xwe serî li Dadgeha Federalda û li dijî Şirketa McDonald’s Corpê doz vekir, (Shuy, 2002: 95–109).

Dadgehê ji bo ku rastîya herfên “Mc”ê ya ku di sernavê Şirketa McDonald’s Corpê da hatîye bikaranîn baştir fêhm bike, sûd ji zanista zimannasîya hiqûqî girt. Piştî lêkolînên zimannasan, dadgehê di biryara xwe da amaje bi vê xalê kir ku herfên “Mc”ê li kêleka peyveka jenerîk (gelemper),êdî wateyeka taybetî girtîye û di çavê mirovan da hertim wekî “McDonald”ê dihê dîtin. Herweha sûdgirtin ji herfên “Mc”ê di sernavê rêzêşirketa “McSleep Inn”ê da, dê bibe sedema wê bawerîya şaş ku ew rêzêşirket girêdayî Şirketa McDonaldê ye yan piştgirîya aborî jê digire yan têkilîyek di navbera wan da heye yan jî bi kêmanî xebata wê ji aliyê Şirketa McDonaldê ve hatîye erêkirin. Loma jî biryar da ku Şirketa Quality Innsê ku sûd ji markeya bazirganîyê ya Şirketa McDonald girtîye, wekî berpîrsîyar îlan kir (Dêhقان & Hêyderî, 1397: 57).

4.4. Doza Aveda Corpê Li Dijî Evita Marketingê

Di sala 1989an da Şirketa Doza Aveda Corpê ku di karê hilberîna berhemên parastina mû û çermî da dixebitî, li dijî Şirketa Evita Marketingê doz vekir,

(Efrasîyabîyan & Montezêrî, 1394: 3). Evita Marketing jî ku di sala 1987an da hatibû damezirandin, di karê hilberîna şampo û hin berhemên din da dixebitî. Her du şirketan berhemên giranbiha û taybet çêdikirin lêbelê Şirketa Aveda Corpê li bazara DYA û Ewropayê, pir navdar bû. Bikaranîna peyva “Evita”yê di sernavê Şirketa Evita Marketingê da, bû sedema wê angaştê ku markeya bazirganîyê ya gilîkerbi wî karî hatîye binpêkirin û bi awayeka derqanûnî sûd ji navdarîyê vê şirketê hatîye girtin. Dadgeh ji bo ku bikare biryareka dadmend bide, di vê dozê da daxwaza alîkarîyê ji zimannasên pisporkir. Zimannasan di lêkolînên xwe da amaje bi wê xalê kir ku sernavê şirketa gilîlêkirîji hêla dengsazîyê ve pir nêzîkî sernavê şirketa gilîker e. Herweha amaje bi wê xalê kirin ku li gel hebûna cîyawazîyê di navbera di tîpên ‘d’ û ‘t’yê da, dema ku ev tîp dikevin navbera peyvê, xwedî dengên wekhev in. Herweha du tîpên ‘i’ û ‘e’ jî bi heman awayî dikarin bi awayekî wekhev bihên bilêvkin, (Axa Gulzade, hb.: 200–201).

Dadgehê piştî wergirtina encama lêkolînên zimannasî, derbarê vê dozê da ragihand ku delîl wê rastîyê diselmînin ku qanûn ji alîyê Şirketa Evita Marketingê ve hatîye binpêkirin û wekhevîya şikilî û dengî ya sernavê şirketê bûye sedema şaşîyê di nava bikirên du şirketan da. Li gor biryarê jî Evita Marketing tawanbar hat nasîn û mecbûr ma tezmînatê bide û sernavê xwe jî biguherîne.

4.5. Doza Unabomberî

Yek ji navdartirîn dozên hiqûqî yên ku bi rêya zanista zimannasîya hiqûqî gihiştîye encamê, doza “Theodore J. Kaczynski”ye ku wekî “Unabomber”îdihê nasîn. Kaczynski matematîknasekî jêhatî lê dijminê sondxwarî yê teknolojîyê bû. Li gor nêrîna wî, dê rojekê teknolojî mirov û mirovahîyê di nava xwe da bihelîne û tune bike (Kaczynski, 1995). Wî ji sala 1978an heta sala 1995an li 16 cihên cuda bombeyên destsaz danîn û bû sedema mirin û birîndarbûna 26 kesan, (Barnett, 2015: 60). Di heyama wan salan da, hemû lêkolînên polîsî yên derbarê wî da bêencam man û polîsan nikarîbû çêker û danerê wan bombeyan peyda bike. Heta ku sala 1995an, nivîsarek 35 hezar peyvî derbarê nêrîn û bîr û boçûnên Kaczynskiye da, di her du rojnameyên “The Washington Post” û “The New York Times”ê da –bi sernavê “Civaka Pîşesaz û Pêşeroja Wê” – hat weşandin. Herçiqas ku rêkerê nivîsarê ne dîyar bû, lê li gor daneyên heyî, ew nivîs ji alîyê Kaczynskiye ve hatibû nivîsîn û wekî “Manîfestoya Unabomberî”hat nasîn.

Piştî weşandina manîfestoyê ji alîyê rojnameyên navborî ve, FBIyêdaxwaz ji zimannasê hiqûqî Roger Şuyîkir ku nivîsara Unabomberî ji hêla zimannasîyê ve tehlîl bike da ku taybetmendîyên zimanî yên wê derkevin holê û bi wî awayî jî dîyar bibe ku ji alîyê kê ve hatîye nivîsîn, (Leonard & yên din, 2017: 885). Di vê navberê da polîsî daxwaz ji her kesî kir ku manîfestoyê bi çavekî hûrbîn bixwînin, belkî bikarin nivîskarê wê binasin. Weha

bû ku nivîsarê bala bira û jinbiraya Kaczynskiyî kişand û ew du kes pê hesîyan ku gelek biwêj, hevok, bêje û ramanên ku di nivîsê da cih digirin, dişibin yên ku Kaczynskiyî her roj di nîqaşên xwe da bi kar dianîn. Li ser vî esasî jî wan serlêdana ofîsa polîsan kir û nêrîna xwe ji FBlyê ra got û Kaczynskiyî hat girtin.

Piştî girtina Kaczynskiyî, yek ji sedemên ku polîs û FBI qani kir ku ew heman Unabomber e, encamên lêkolînên Shuy bû. Wî di encamnameya lêkolîna xwe da derbarê Manîfestoya Kaczynskiyî, temen, herêma zimanî, asta zanistî, pisporî û pêşîneya wî ya dîni jî bi duristî texmîn kiribû, bêyî ku nasyarîyek li ser kesayetîya Kaczynskiyî hebe (Leonard & yên din, hb.: 886). Di dawiyê da jî Kaczynski li xwe mukir hat û tawanên xwe qebûl kirin û bi zîndanîkirina sermedî hat sizadan.

4.6. Doza Christopher Colemanî (1977_)

Doza dawî ku em dixwazin amajeyê pê bikin, doza Christopher Colemanî zêrevanekî şexsîye ku jin û du zarokên wî di sala 2009an da di bûyereka trajîk û tarî da hatibûn fetisandin. Berîya kuştina wan, di nava çend mehan da, çend nameyên gefbar yên destnivîs û herweha çend nameyên elektronîk ji wan ra hatibûn şandin, lê polîsî nikarîbû rêkerê wan nameyan dîyar bike. Roja bûyerê jî piştî amadebûna polîsan li mala Christopherî, derket ku kujerê jin û zarokan piştî kuştina

qurbanîyên xwe, çend hevokên dilêş û gefbar li ser der û dîwarên malê nivîsîne.

Lêkolînên sizayî bi lêpîrsîna Christopher Kolemanî dest pê bûn ku wî îdîfa dikir ku dema qewimîna bûyerê li ser karê xwe bûye. Piştî ku polîsî dozgerî nekarî tu delîlan li dijî wî bibîne ew berdane û tenê di destê wan da dîwarnivîsk, nameyên destnivîs û nameyên elektronîk man. Ji bo dîyarkirina kujerî, daxwaz ji profesor Robert Leonardî, zimannasê hiqûqî hat kirin ku bi rêya zimannasîya hiqûqî alîkarîya çareserkirina wê dozê bike.

Leonard pê hesîya ku gelek ji hevokên li ser der û dîwarî bi tîpa "F"yê dest pê dibin. Bi berawirdkirina wan dîwarnivîskan li gel nameyên destnivîs derket holê ku tîpa "F"yê di hemûyan da bi awayekî wekhev hatîye nivîsîn. Herweha wî zimannasî, amaje pê kir ku li gor daneyên zimannasîyê nameyên elektronîk û nameyên destnivîs jî ji alîyê heman kesî ve hatine nivîsîn. Ji ber ku ji hêla rastnivîs, rêziman, ristesazî, bêjeyên bikarhatî û naveroka xwe ve, ew û ya gefbar pir dişibîyan hevûdin û nivîskarê wan nameyan û kesê dîwarnûs li gor Leonardî heman kes bû. Herî dawî encama lêkolînên li ser kompûtera Christopherî dîyar kir ku ew kompûter rasterast ji bo şandina nameyên elektronîk hatîye bikaranîn bêyî ku bihê hakkirin (hacking). Yanî rêkerê nameyên elektronîk, nivîskarê nameyên destnivîs û dîwarnivîskan heman kes bû û ew jî Christopher bû.

Piştî darizandinê, li ser bingeha delîlên zimanî derket holê ku Christopherî şeş mehan berîya roja bûyerê ji ber

hin sedemên kesane plana kuştina jin û zarokên xwe çêkirîye û dest bi şandina nameyên gefbar kirîye, (Leonard & yên din, hb.: 889–891).

Encam

Hiqûq li ser hîmê zimanî ava dibe û bi pêş dikeve û dadmendîya hiqûqî jî girêdayî ziman û zanistên têkildarî wê ye. Yek ji wan zanistan jî, zimannasîya hiqûqî ye ku îro roj li piranîya welatên dinyayê wekî yek ji amûrên kartêker di misogerkirina dadmendîya hiqûqî da dihê bikaranîn.

Her wekî me amaje pê kir, zimannasîya hiqûqî gelek mijar û babetên cihêreng li xwe digire ku her yek ji wan dikare ji bo çareserkirina hin dozên hiqûqî û medenî yên taybet rêxweşker be. Di nava wan babetan da jî, yên ji hemûyan giringtir dengnasîya hiqûqî, manenasîya hiqûqî, dîyarkirina danerên berheman, transkrîpa hiqûqî, markeyên bazirganî, û hwd. in ku me bi kurtasî qala wan kir. Herweha me bi armanca zelalkirina mijarê, mînakên wan dozan jî pêşkêş kirin ku bi rêya zimannasîya hiqûqî û lêkolînên zimannasan hatibûn çareserkirin.

Li gor encama vê lêkolînê, giringîya delîlên zimanî di pêvajoya darizandinê da bi taybetî li welatên pirziman û pirdîyalekt, wê rastîyê diselmîne ku damezirînerên tu pergaleka hiqûqî nikarin angaştê dadmendîya wê pergaleê bikin bêyî ku cih bidin zimannasîya hiqûqî.

Herweha berfirehbûn û geşedanên rojane yê zimannasîya hiqûqî bûne sedem ku ew zanist di pêvajoya lêpîrsîn, lêkolîn û darizandinê da cih bigire û pisporên zimanî –yên ku perwerdeya taybet ya hiqûqê jî dîtine– bikarin di çareserkirina dozên medenî û sizayî da roleka giring bilîzin.

Çavkanî:

Kurdî:

Komxebata Hiqûqê. (2019), Ferhenga Têgihên Hiqûqê, ed. Mîkaîl Bilbil, Sabîr Ebdulahîzad, Weqfa Mezopotamyayê, Istanbul.

Talebanî, N. (2006), Ferhanga Qanûnî, Mekteba Bîr û Hişyarîy, Silêmanî.

Îngilîzî:

Barnett, B. A. (2015), “20 Years Later: A Look Back at The Unabomber Manifesto”, Perspectives on Terrorism, Vienna, 9 (6), rr. 60–71.

Blackett, T. (1998), Trademarks, Macmillan, London.

Coulthard, M. (1997), “A Failed Appeal, in Forensic Linguistics”, International Journal of Speech Language And The Law, Sheffield, 4 (2), rr. 287–302.

Coulthard, M. & Johnson, A. (2007), An Introduction to Forensic Linguistics. 1. edition, Taylor & Francis Ltd., London.

Eades, D. (2009), “Testing The Claims of Asylum Seekers: The Role of Language Analysis”,

Language Assessment Quarterly, 6 (1), rr. 30–40.

Fraser, H. (2003), Issues in Transcription: Factors Affecting The Reliability of Transcripts As Evidence in Legal Cases, School of Languages Cultures and Linguistics, University of New England: Biddeford.

Fraser, H. (2018), “Forensic Transcription: How Confident False Beliefs About Language and Speech Threaten The Right to A Fair Trial in Australia”, Australian Journal of Linguistics, Australia, 38 (4), rr. 586–606.

Gao, J. (2010), “Review and Prospects of The Research of Forensic Linguistics in China”, The Journal of Asian Social Science, Canada, 6 (10), rr. 55–75.

Ghasemi, M. A., Sajedi, F., Sajedi, M. (2014), “Forensic linguistics: A Brief Overview of The Key Elements”, Procedia – Social and Behavioral Sciences, United Kingdom, Volume 158, rr. 222 – 225.

Hollein, H. (1990), The Acoustics of Crime, Plenum, London.

Hutton, Ch. (2009), Language, Meaning and The Law, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Kaczynski, T. J. (1995). “Industrial Society and Its Future”, Washington Post, Washington, Sept. 19, 1995.

Knowles Q. J. B. (2015), “The Abolition of The Death Penalty in The United Kingdom: How It Happened and Why It Still Matters”, The Death Penalty Project, London.

Leonard, R. A., Ford, J. E. R., Christensen, T. K. (2017), "Forensic Linguistics: Applying The Science of Linguistics to Issues of The Law", Hofstra Law Review, New York, 45 (3), rr. 881–897.

Olsson, J. (2003), What is Forensic Linguistics?, Nebraska Wesleyan University, England.

Olsson, J. (2004), Forensic Linguistics: An Introduction to Language, Crime, and The Law, Continuum, London.

Primeau, E. (2015) "The Importance of Forensic Transcription"

<https://www.primeauforensics.com/the-importance-of-forensic-transcription/>(tebax 16, 2019)

Shuy, R. (2002), Linguistic Battles in Trademark Disputes, Palgrave Macmillan, London.

Srihari, S. N., Cha, S. H., Aurora, H., Lee, S. (2002), "Individuality of Handwriting", Journal of Forensic Sciences, Colorado, 47(4), rr. 1–17.

Svartvik, J. (1968), The Evans Statements: A Case For Forensic Linguistics, University of Gothenburg Press, Gothenburg.

Tiersma, P. M. (1999), Legal Language, University Of Chicago Press, Chicago.

Tomblin, S., MacLeod, N., Sousa, S. R., Coulthard, M. (2012), Proceedings of The International Association of Forensic Linguists, Centre for Forensic Linguistics, Birmingham.

Toolan, M. (2009), Forensic Linguistics, Routledge, London.

Udina, N. (2017), "Forensic Linguistics Implications For Legal Education: Creating the Textbook on Language and Law", Procedia, Social and Behavioral Sciences. Almeria, 237, rr. 1337-1340.

Farisî:

استاجی، اعظم (۱۹۸۵). «معرفی آواشناسی قانونی و برخی کاربردهای آن»، مجله زبان و زبان شناسی، س ۲. ش ۲. پیاپی ۴، ص ۱۴۹-۱۵۶.

افراسیابیان، حسین، زهرا، منتظری (۱۳۹۴)، کاربرد زبانشناسی در علوم قضایی ایران، کنفرانس سالانه رویکرد نوین پژوهشی در علوم انسانی، موسسه مدیران ایده پرداز پایتخت ویرا : <https://www.sid.ir/FileServer/SF/3811394H0135.pdf>

آقاگل زاده، فردوس؛ زبان شناسی حقوقی: (قانونی): رویکردی نوین در زبان شناسی کاربردی، بخارا مهر و آبان ۱۳۸۶ شماره ۶، ص ۱۹۲-۲۰۴.

ترنم، افشار، کاربرد زبانشناسی حقوقی در تحقیقات جنایی، کارآگاه: تابستان ۱۳۸۷، دوره ۲، شماره ۳؛ ص ۶-۱۶.

دهقان، مسعود، حیدری، بهمن، بررسی ویژگی های سبک کلامی گروهک منسوب به داعش، پژوهش های زبان شناسی سال دهم پاییز و زمستان ۱۳۹۷ شماره ۲ (پیاپی ۱۹)، ص ۵۵-۶۶.

عالیخانی، محمد (۱۳۸۰) حقوق بین الملل، خط سوم: تهران. قربانی، رضا، کارشناس چگونه می تواند در آواشناسی برای مقامات محترم قضایی علم آور باشد؟ :

<http://www.kkrdi.ir/upload/files/20%آواشناسی20مقاله20%سر>
[هنگ 20% قربانی قضایی.](#)

Dadperweriya zimanî li dadgehên kurdistanê da

P.H.D. Mizgîn Evdîrehman Çalî

Pişka Kurdî, kolêja zimanan, zanistgeha Selaheddin

.kurte

Di nava hemû taybetmendiyên mirovan da, şîyan û karînen axaftinê giringtirîn taybetiye. Feylesufên çaxa yewnanistana kevin, bi gelemperî ziman bi giringtirîn aliyê cudatîyê di navbera mirovan û dabeyan dizanî. Tişteke hindik li jiyana mirovan were ditîn ku zimanî rol têda nebe. Dadperwerî (edalet) mezintirîn biha û gewherek pir bi nîrx e ji mirovan re, ji bo gehîştin bi mafên mirovan. Armanca serekeya mirovan, gehîştine bi edaletê.

Îro bi berçavgirtina role berbilav û gişt aliyên organ, dezgeh, ajans, rêkxirav û damezra (moe`sese)yan, di jiyana civakî da, û mifa wergirtin li hevok, têrm, peyv û ferhengên taybet yên peyvên pisporîyan, rol û kartêkirinek mezin di çarçuvê têgeh û têrmên nû ya edaletê da heye. Têgeh û têrma edaleta zimanî, wihaye ku avahiyazimanî û peyv nabe bi awayek be ku berjengên berfirehkirin û belavekirina zilm û zordariyê di civakê da berhev bike. Ew peyvên ku hêsankariyê jibo nejadperêsisitem û sepandina Îradeya kitkesî li ser civakê dikin. Ev lêkolîn dixebite ku edaleta zimanî li qada dadgehên kurdistanê bi taybetdi nava zaravê kurmançî de rohinbik, bi awayek wiha ku heya çend zimanê kurdî bi xwe û li nav xwe û li dadgehên xwey edaleta zimanî dimeşînin, li aliyek din dewletên dagîrker ji aliyê xwe heya çend edaleta zimanî binpê dikin

Peyvên sereke: Edaleta zimanî, dadgeh, Zimanê temeluqê, nejadperêsi

Pêşekî :

.1 Navûnişanên lêkolînê:

Ev lêkolîn bi navûnişanê (dadperweriya zimanî li dadgehên kurdistanê) bi awayekê giştî li ser wê yekê dixebite, heya çenddadperweriya zimanî li dadgehên kurdistanê dihê cibicikirin. Ew edaleta ku weke binaxeyek jibo zimanekê dûr li temeluq û rastbêjî û dûr ji nejadperêsi dihête dîtin.

.2 Ziman û txubê lêkolînê:

Ji bo zimanê lêkolînê ji zaravê kirmanciya jûrî mifa hatiye wergirtin, txubê lêkolînê li çwarçewê zimanzaniya karekîda ye.

.3 Rêbaz û metoda lêkolînê:

Ev lêkolîn jiber ku diyardeya edaleta ziamanî weke xwe derxistîye, mifa ji rêbaza wesfî şîkarî hatiye wergirtin, herweha di zimannasiya karekî da hatiye şrovekirin.

.4 Giringiya lêkolînê:

Jiber ku beşeka zor li karûbarên dadgehan bi zimanên dî dihên meşandin, lewra zimanê kurdî di pêgeha dadgehan da pile û payeyek kêmtir pê dihet dan, her jiber wê yekê jî edaleta zimanî dihê piştgoxistin, ev xebat derfeteke jibo rohinkirina wan neheqiyên drheqê zimanê kurdî dihên kirin.

.5 Straktora lêkolînê:

Ev lêkolîn ji du beşan pêkhatiye:

Pişka yêkem/ pêkhatiyê ji çend teweran, ku têda li ser têrmên elaqedar bi edaleta zimanî û dadweriyê diweste. Herwiha di vê beşê da qala edaleta zimanî ji ramana peyv û têrmînolojiyê û civaknasîyê hatiye kirin. Herwiha edaleta zimanî dabeşî çend binemayan dibe ku behis jê re hatiyekirin.

Pişka duyem/ li du tewerên sereke pêkhatiyê, tewera yekem li ser edaleta zimanî li dadgehên başûra kurdistanê diweste û li tewera duyem li ser edaleta zimanî li dadgehên kurdstana dagîrkirî ji layê dagîrkeranve dihêkirin.

Li dumahiyê bi çend xalekan encam hatne diyarkirin û bi lîsteya jêderan ji dumahy bi lêkolînê hatiye.

Beşa yekem:

.\ Wate û ramana edaleta zimanî:

Derazînk:

Di waqê`da, sitiraktora zimanî, rohinkerê şêwazahizirkirna me ye di cihana ketwar da. Ziman amûr yan keresteyek e jibo têgehiştina rastiyê û waqê`yetê, Ziman bi duv berjewendiyên bikarberan, bi awayê curbicur mifa jê dihê wergirtin ku (witginiştain -1969) ji wan ra dibêje yariyên zimanî. Zimanê rastbêj , yek ji wan yariyên zimanî ye, ew kuma newek heva yariyên zimanî, her yek xwediye qanûn û rêsayên taybet bi xwe ne.

Ziman keresteyek e ku dikare jibo merem û armancên cuda bikarbê, bi wateyek din wateyên îbaretekê ji

xwendin û beşên wê pêknahê, belku ji bikaranîna axêverî dihê wergirtin, çumku zimanê laşelicem zimanê axaftinê, merem û wateyê bêtir rohindike. Kar û barên nihayên zimanî, di çarçuvên idolojîyê, dihên dûrpêçkirin, ku kesan wek qonaxa destpêkiya barûdoxê ne alîkarê civatê dihesbîne. Ji bilî wê yekê jî, di vê nêrînê de, nejadperêsi (racism) hejarî û neyeksaniya pêkhatên civakî nahên li berçav girtin. Zimanpisîjîbo parastina weha ne hevsengy û neyeksaniyan dihê bikar anîn û hestên berpirsan jîbo weha kesan kêr dibe (كوكب فائز، Karbidestên dadgehên yan jî karmendên dadgehên yan dadwer û lêkoler bê agehî, yan bê ku bi heza wan be, projeyên xwe li rêka bihêzkirina zimanê hejmunîberdewam dikin, jiber ku ev sinfê dadgehên li têgehiştina peywendîya di navbera ziman û nêrîna civaka ku bi duv wê ne bêşiyandin.

nasandina çend têrmên eleqedar bi ziman û edaleta zimanî:

١.١.١ Têrmên zimanî:

١.١.١.١ Ziman: Sîstemek e ji nîşanan, ku mirov ji xwe re li ser rêkheftine. kitkes weke kereste yan amurek bikardînin bu derbrina merem yanxwastekên xwe jîbo pêwendîkirin bi kesên din. Bi rêya axaftin û nivêsinê .

(محمد محمد يونس، ٢٠١٠: ٢٨).

١.١.٢ Zimanê dadgehê: Ew zimane ku hinek jê re dibêjin şewazê dadgehê, yan şewaze axaftinekeku li dadgehên bikardihê .

۱.۱.۳ Zimannasiya dadawerî : liqek ji zimannasiya karekiyêji wan zanyarî û datayên zimanî dixebiteyan şirove dike ku ligel rûdana tawanan dihên berçavgirtin, bi merema diyarkirina nasname ya tawanbarî.(عبدالمجيد عمر ۲۰۱۴:۱۲۳).

۱.۲ Têrmên dadgehî û edaletî :

۱.۲.۱ Tawan : ji her kiryarek yan guhnedanek ku destdirêjî(tecawuz) be bu ser sîstema aştîyê û tenahiya civatê, jiber wê yekê pêdivî bi sizadane ye (على حسين و سلطان عبدالقادر، ۲۰۱۴:۱۷۶).

۱.۲.۲ Gefkirin(hereşekirin) : ewe ku kesek gefan li kesek din bike. Kesek bi gutin yan bi nivîskî yan bi îşaret gefan li kesek yan layenêkê biket.

۱.۲.۳ Cibîndan(xeber gutin) : tawaneke kesek li hember kesek din encam dide, bi her egerekê bit, bi merema bêrêzîkirin, henekkirin, tulejêkirin, yan her sedemek din bît. Jiber wê yekê cibîndan dibîte sedema nav û bang zirandin, bêqedirkirin, lekedarkirina şerefê û kerametê. Her wiha tawaneke bi aşkire yan nepenî ji riya axaftin yan nivêsin yan wênekêşanê dihê encamdan (كمال سعدى، ۲۰۰۴:۶۷).

۱.۲.۴ Qanun: jiyana civakî ji berjewendiyên civakî pêkdihê, heta ev jyane jî berfireh û belav be, berjewendiyên civakîyên din jî dirist dibin. Qanun jibo wê hatiye heta wan berjewendiyên biparêze, lew ra wiha qanun hatiyê nasandin: ji kumek rêsa û qaîdeyan pêkhatiyê ku dewlet li serwan dimeşe ligel çend

amadekariyên neçarî ku beramber wan kesan dihê encamdan ku ziyane bi berjewendiyan digehînin.

۱.۲.۵ Dadwer : ew kese ku ji aliyê desthelata dadwerî û li demên kevin da ji aliyê serokê dadweran yan dadwerê mezin erkê bicihanîna çareserîya kêşe û arêşeyan yan daxwaziyên xelkî xistiye stuhê wî.

۱.۲.۶ Lêkoler: ew kese li hember babetek duvdaçûnê dike, heta bigehêje rastiya wî babetî, yan rûdanê .

۱.۲.۷ Parêzer: ew kese yê li paş xwandina zanistgehê(pişka qanun) bawerî nameya parêzerîyê werdigire, jibo wekalet, peymanname û encamdana karûbarên qanunî jibo kes yan aliyekê û wergirtina mafên wî.(هه‌لمه‌ت عومه‌ر، ۲۰۲۰:۴۳)

۱.۲.۸ Karmend: kesek ku xwediyê kareke, yan ew kese ku li fermangeh yan dayre yan kompanya yan fabrîkayê karbiket yan endamê wan damezrayan bît (فه‌ره‌ه‌نگ ده‌خدا، معین، عمید).

۱.۲.۹ Dadperwerî: Edalet komeka biha û nirxên bingehîn e ku divê civak û Dewlet li ser wê bingehê bin. Ev biha û nirxe ji rêzdarî, dadperwerî, wekhevî û azadîyê pêkhatiye. Di wateya fermî de, edalet komek pîvanên kodkirî ye ku Dewlet, bi navgîniya organîzmayên jêhatî, dema ku ji wan re bêhurmetiyê dibine, ji kes û aliyên ku bêhurmetî dikin cezayan disepîne. Gotina dad ji latînî tê iustitiaku tê wateya "adil", derketiye.(<https://ku.warbletoncouncil.org/justicia>.)

١.٢.١٠ Edil: di peyv û têrman de wateyek ji hev cuda heye, di peyvê de: danana her tiştek li cihê xwedaye. Yan heddekê navgîn di navbera zêdey û zêdegavî(êfrat û tefrît) di hêza derûnî da (فرهنگ معین).ji aliyek din edalet bi wateya bi yeksanî dabeşkirin dihê (لویس معلوف، المنجد),her wiha parastina yeksanîyê li xelat û cezakirinê da. Eger kesekê karek baş û qenc kir xelat bê kirin, ewê karek xirab yan neqenc bike bê cezakirin (راغب اصفهانی حسین بن محمد، ل ٣٢٥). Edalet bi maneya parastina mafê xelkî li hember zordarî û stemê, ji vê ramanê edil bi wateya (اعطا كل ذي حق حقه) yan her (فوادیان دامغانی، رمضان، سیمای عدالت در قرآن و حدیث ل ٢٧)

١.٢.١١ Edaleta zimanî: têgeha vê têrmê, ewe ku stiraktora ziman û peyv nabe bi awayek be ku hêvêna belavkirin û geşepêdana zulim û zordariyê di civatê de birexsînît. Di vê têgehê de, peyvên ku rasizm, zordarî û xwe ferizkirin têde heye dibe li sitraktora zimanî bihên ladan û tekez li ser wan peyvên bêkirin ku edalet û yeksanîyê biparêze (Pourezzat, 115: 2009).

١.٣ Têrma edaleta zimanî bi nêrînek zimanî û civakî:

Li concept û têgeha edaleta zimanî, sitraktora ziman û peyv nabe bi awayek be ku mecala werar û geşepêdan û berfireh kirin û belavkirina zulim û zordariyê li civatê de biafirîne. Ew peyvên ku hêskariyê jibo nejadperêşî(racism), sepandina zulim û zordarî û sepandina îradeya kitkesî bi ser civatê da dikin, dibe ji pêkhat zimanî bihên ladan û ew peyvên ku tekez liser

peyvên ku qala edalet û hevparî û yeksaniyê dikin bihêkin.

Bi vî away edaleta zimanî çavdêr e li ser meşandina(tetbîqa) edaletê di pêkhata ziamnî da. Di vê ramanê da eger zimanek ji bê edaletiyê bê pakijkirin, tevaya mijar û layenên jiyana civakî jî jibo layê edalet û yeksaniyê dihê rakêşan.

Ji layek din pakijkirina meydana civakî ji diyardeyên sitem û zordariyê rengvedanek diyar û eşkire di meydana zimanî da heye. Herwek axaftinek li ser gutina hezretê Elî bin Ebîtalib dihê vegêran ku gutiye: ((bi tenê ometek pakij dibe ku têda jêrdeste bikare bê zimangîryan mafê xwe ji serdeste bistîne)) (نرگسیان 1393 و محمدزاده، ؛). Wate her kes dibe bê tirs û bê alozî û zimangîryan bikare li hember destelatdar axaftina xwe bike. Ev mijare wiha ji mere dibêje ku gîryan û alozbûna zimanî yan newêrana axaftinê ji alyê kesê jêrdeste li hember serdeste, rûyê civatê yan rûmeta civatê nepiroz(na moqeddes) û fehîtî nîşan dide. Bi destxistina edaleta zimanî pêdvî bi sê egeran heye(Pourezzat 13: 2009:)

١. Pêkhat yan sitarktora zimanî dibe ji peyv û têrmên nejadperêşî dûr be.

٢. Straktora zimanî dibe ji peyv û têrmên hevokên wiha mifa werbigire ku pêgeh û cihê dadperweriya hikumet û xelkî bi gştî li hember hev bi temamî diyar bike.

٣. Kitkes dibe ji karîn û şyanên zimaniyên temam jibo bi destxistina mafên xwe behredar bin.

Di vê lêkolînê da ziman li ser binaxeya sê rehendên meray(temelluq)nekirin û li bereya heqbûn yan heqbêjî û antîrasismî parve bûye, ku di vir de qala wan dihêkirin:

١.٣.١ Merayî(tamalluq) nekirin: merem ji merayî nekirnê pakijkirina ziman û hizrêye ji her cure temelluq û pêdahelgutina kesan e, zimanê temelluqê zimanek direwîne ku pêge û şe`nê mirovan bi nerast(xelet) ji ya ku hey nîşan dide û tixubê peywendiyên civakî ji endaz û pîvana xwe zêdetir nîşan dide. Ji aliyek xapandina kesê temelluqkirî ligel xwe diyne, wî kesî berev tekebur û xirûr radikêşe. Herh wiha pesin û medh û stayşkirina kesê nehejî dibe sedema bêxêrkirin û paşxistina civatê. Temelluq jibo kiryareka nebaş dibe ku kesan han dide jibo kiryar û reftarên xirab û fehîfî. Jiber wê yekê demê xelkê temelluqkirî bi vî away li hember kiryarên xirab û nebaş, dijberî û berhelstiyekîyêntund ji layê xelky ve nebîne û beruvajî sitayş û medha bibînin dilxweş dibe, ji kar û kiryarên xirab û ne adetîyên xwe hest bi şermizarî û acizîyê nake û berbestek li ser riya xwe nabîne û ev jî dibe sedema zêdebûna nebaşî û neqencî û li dûmahyê jî ji navçûna wî. Derketina meraîyê di zimanê berpîrs û rayedarên dewletê, ferhenga îdarî dike ferhengeka temelluqî.(عبدالمجيد و همكاران، ١٣٩٦:٣٠٧)

١.٣.٢ Heq bereyî yan heqbêjî : heq bi gelek maneyan bikar dihê wek payedarî(sabit), hejîyatî (şaysteîy), rastî, wacib, emrekê muheqeq, navek ji navên

xudê, axaftina rast û wefayê bi ehd bikar hatiye. Raxib dibêje: koka heqê mutabiqe û muwafiqeye, lihev hatin û bi hev razîbûn e, xwediyê rehendên cudaye ji wan jî: a.ji her tiştêkê bi duv hikmet û me`rifetê dirustbikî heq dibêjin. B. her tiştêk ku bi duv hikmet û zanstê bê afirandin heq dibêjin. C. bawer bi tiştêkî ku hejî bit ligel rastiya wê tiştî, yan mutabiq be ligel waqie` wî tiştî ku heq dibêjinê. D. bi kiryar û axaftinek ku bi duv çewanî û li demê pêwîst rûdide(muheqeq dibe) heq dibêjin.

Merem ji heqbêjiyê ewe ku berpîrs û rayedarên dewletî dibe bi awayek ji zimanê xwe mifa bibînin ku hevsengiya civakê rabigirin. Demê hizir û ziman bi heqbêjiyê û heqbîstinê tekez diket, mecalê zulim û zordariyê li civatê de namîne, bi wî egerê ku şîyan û karînen zimanî bigehêje nava hemû taxên civakî (مومنى،
 ۱۳۸۰:۳۶۲).

۱.۳.۳ Nehêlana nejadperêsi: nejad perêsi yan rasism ji aliyê peyvê ve bi maneya dabeşkirin û cudakirina hinek tişt li hinekên dî dihê. Ya bi maneya tefzîlkirin û bilindtir kirina pêgeh û payeyên kesekê ji kesek din bê vegeryan bû seng û danaîya kesan. Lê wek tîrmînoloji, ewe ku reftarek nehevseng li hember xelkî li ser koka wê yekê ku endamê girupekê ye. Dibe ku hinek caran nejadperêsi bi arasteyek erênî be li nêrîna girupek taybet ve, lê pêtirîya caran nîşanderê kiryarek nerênî ye. Mishêl Vîyoyorka civatnasê ferensî di destpêka kitêba xwe da bi navê (dîmenê nejadperêsiyê), nejadperêsiyê berhemek pêkhatî ji lojîka kêmkirin(tehqîr)û lojîka

cudahîkirinêdizane. Bi ziamnek sanahî cudahiya di navbera mirovan ligel bêrêzkirinê, lojîka hakim li ser nejadperêsiyê ye (Wieviorka, xv: 1995). Di ferhengên civaknasî nejadperêsi weke şêwe reftar û tea`mulek xrab yan nebaş ligel destê û girupek li kesan ku bi araste û şupa kesên desthelatdar kar nakin hatiye diyarkirin. Di vê rengê bikar anînê de bi şêwe yan diyardeyek ji kontrola civakî îmajê dike ku jibo parastina mewda yan mesafeyeka civakî di navbera du yan çend destê û girupan ji riya wergirtina rêkên kim û zor organî yan tîyorîze kirî mifadar dibin. Ew şêwê bikar hatî hinek belge û delîlên grêday bi pesn û medha jêrdestan ji xwe digire ku di mijarekê da peywendyeka wiha bi reftara heqîqiya kesan ku tuşî nejadperêsiyê bûyne nîye. We belave ku di gel bîr û bawerên pesendkirî derbarê edalet û însafê hevdijin. (گولد و كوب، ۲۱۲: ۱۳۷۶).

Nejad perêsi xwediyê du şêwên esasî ye (ایمانی و همکاران، ۲۵۷: ۱۳۹۱):

a. Nejadperêsiya yasay (qanunî): wate serederî kirin li ser esas endametîya girupekê ku ji layê yasayê ve hatiye piştrastkirin, yan yasa piştgiriya wê dike.

b. Nejadperêsiya rêkxirawey yan mue`sesatî: wate seredrî kirineka nehevseng û ne beramber li ser esasê endametî di girupekê de ku ji dab û nerît û teqalîd û sincên civakî hatiye der.

Di nêrîneka bi lez da, we xoya dibe ku nejadperêsiya yasaîy diwartir û tundtir be, bi awayek ku ev cure nejadpresiyê pir deng û hewartire û encamek xirab jî

heye. Lê jiber ku ev cure ji aliyê yasayê ve hatiye danan, dikare ji aliyê yasayê ve bê sivik kirin (textif) li encamda bi madeyek yan bizavek ji aliyê danana yasyekê nejadperêsi bê labirin, lê ji aliyek din helgirtin yan nehêlana nejadperêsiya bi damezraweîy kirî yan rêxraweîy herdem nerasterast encam û kartêkirinek pir heye, gelek zehmet dibe, nehêlan yan helgirtina wê pêdivî bi gohurîn û ser û bin kirina ferheng û kultûran heye, ji wan jî gohurîn di reftarên ne fermi û lêraman û hizirkirina taybeta xelkî .

.۲ Beşa duyemîn:

.۲.۱ Edaleta zimanî li dadgehên Kurdistanê:

Eger em qala Kurdistanê bi gelemperî bikîn, di her çwar perçeyan dadgeh bi awayekê pêşêla edaleta zimanî dikin, em li vê xebatê da curê dadgeha ji aliyê erdnariya siyasê û destelatê dabeş dikîn, yekem car qala dadgehên herêma Kurdistanê (başûrê Kurdistanê) dikîn:

.۲.۱.۱ Nehêlana zimanê temeloqê:

Li dadgehên herêmê zimanê temeloqê pir mifa jê dihê wergirtin, ev şêwe zimane her li pirosesa yekema dadgehan ji aliyê layenên cuda mifa jê dihê wergietin, her ji wê demê ku gotara kesê tometbar dihê wergirtin ji aliyê komiserê polisî, hal û barekê wiha nahê afirandin ku kesê tometbar bi zimanekê rohin û bê tirs bikare axaftina xwe bike, jibo ku komîser tiştê baş jêra binvîse hinek caran zimanê temeloqê dihê bikaranîn, herwiha komîser jî jibo ku aferîn yan destxweşyekaefserekê

werbigre hinek caran hewcedarê zimanê temeloqêye, û bi ziamnê temeloqê xwe dibete pêş, efser jî bi heman awa heta ku bikare navek ji xwe derke bi neçar li gel dadwer û li gel dadweran bi zimanê temeloq di axêve. Her di nava dadgehan de lêkolerê dadî dîsan tu piresipek nîye ku bikare kesê tometbar ji zimanê temeloqê bi dûr bike. Dema lêkolerê dadî îfadeyan werdigre zimanek wiha û kesayetiyeke wiha nişana kesê berguman dide ku ji aliyê derûnîve hesit bi kêmasiyeke dike û bi neçarî dikeve aliyê zimanê temeloqê. Dîsan likolerê dadî ji hember dadwerî û dadwer ji hember serokê dadgehê di heman dox u rewşê da ne. Lê ji hemûyan zêdetir dikeve nava vê rewşê berguman yan tometbare. Ev diyarde karmend û hemû rayedarên dadgehê ji xwe digre. Lewra dibe hewl û keda wê yekê bê kirin ku ev diyardeyê nava dadgehan de nemîne, jiber ku dadgeh dayk û babên milletan dihên hesbandin. Dibe li dagehan bardoxek wiha bê afrandin ku kesê berguman, kesê komîser û efserê kesê lêkoler û kesê karmend û rayedar wiha bî perwerdekirin ku zimanê temeloqê bi zimanek fehitî û bêhurmet bibînin û xwe ji wî zimanî biparêzin.

Temelûq li hemberî cure`tê di weste, eger ferheng û nerît u sincên dezgeh yan fermangehekê ji bereya temelûqê da bît, cure`t li wê derê namîne, yek ji berjengên nemana curetê jî nemana rexneya nava dezgehan e. nemana rexneyê jî weke nemana werar û pêşkeftine ye, ev waqie` weke sistema laşê mirovan e,

dema ku vayros yan mîkrobek bikeve nava laşê mirovan, eger Sistema bergiriya leşî bihêz nebe nikare bergirîyê bike, eger rexne nemîne û temeluq zal bibe êdî ew dezgeh dikeve û mînaka laşekî sist û ze`yf dibe. Di her pile û payekê da demî rayedarek dikeve ber temeluqê di rastîda dibe qurbanîyê wî karê neqenc, jiber ku xwe li rexne û zanîna rastiyan mehrum dike. Nîçeji bo wê yekê dibêje: bi zehmet li cihekê ku hemû temeluqê ji kesekê re dikin ji bilî pesna mezinya wî nikarîn tiştê bibêjî, jiber ku li wî demî da beru vajîyê awê iem melevanîyê dikîn (savadezendegi.com .)

Li vir da, dibe bizanî ku zimanê temeloqê cudaye ji zimanê rêzdariyê, dema em qala zimanê rêzdariyê dikîn di mijarên piragmatik û zimannasiya civakî dibe qala wan bikîn, jiber ku ((ziman kumeka şeweyên cudaye ku her yek ji wan jibo rewş û kavdanek taybet dest didet))(Selah Fezil 1978:378) . merema me ji rêzgirtina şewazê axaftinê bi tenê li bardoxekê asay û normal ya bêjer û guhdêrî daye, jiber ku li hinek deman bi dirst bûna aluziyan zimanê rêzdarî namîne. Jibo şewaza axaftinê jî du şewazên sereke hene: 1. Şewazê normal yan xizim û hevalînîye 2. Şewazê fermî û resmî (tradgîl). Li dadgehan behra pêtirî ji zimanê fermî û resmî mifa dihê wergirtin, ev jî dibe sedemek ku dadgeh bikarin zimanî ji temeluqê biparêzin. Findiris dibêje (civat serperistiya snc û rewştê kitkesan dike di qalibekê da dadirêjît û her kesek ji labidet dikeve hembember sizaya civatê ku siviktrîn ceza henek pêkirin yan galtepêkirin e). Bi ditina (balî) her

kiryareka gutinî egera kartêkirineka derûnîye, rêzgirtin diyardeyeka hest derbirîne bi başî û qencî beramber wan kesan ku bi duv kiltûr di gohurînê da ye û ji vî aliyey cudahiyeke pir mazin di rêzgirtinê da li nava civata rojhelatî û rojava da heye, jibo mînak di civata kurdî da, axaftina di navbera bab û kurî rêzgirtin ya têda hay, lê di malbateka Înglîz da şîwazeka normal di axaftina endamên wê bikar dihê.(dizey,2009:125 (

٢.١.٢ Ji bereyaheqgutinê yan haqbêjîyê:

yek ji babetên ku her dem di jyana mirovan da xweya dibe, heq û heqîqete. Hemû kes û alî û deste bi merema bergirî yan difa` kirin ji kar û kiryarên xwe bi têgeha heq û heqîqet vex we girêdidin. Ev ketîgorîye ya behadar siha (sêber) xew ya xistîye ser hemû rehendên jiyana kitkesî û civakî. Her kes xwe bi heq dizane û Jibo rast u dirist zanîna xwe, xwe bi heq û kesê beramber bi neheq yan batil dihesbîne, Jiber ku Kurd bi giştî civatek bûne ku ji eşîret û hoz û qebîleyan pêk hatine, di çwarçuvê bazneya eşîretîya xwe da dizivrin, nikarin tişteke beruvajîya xelkê xwe yan eşîreta xwe bibêjin. Bi wateyek din heqbêj yan ji bereya heqiyê nebûn e, jibo mînak dema şerê du binemalayan dirist dibe, herçend aliyek dizane ku binemala wî yan eşîreta wî neheqe, lê her piştgiriya wan dike. Ev kirdeye li dadgehan de bi awayekê xurt dikeve ber çavan. Lê karê dadgehan diyarkirina heqî û nehqiyê ye.

Hinek caran jiber xizim û kes û karan yan hevalekê yan jiber qencyeka pêştir, hinek caran ji jibo pare yan merameka siyasî, hinek caran jî jibo perwendeyeka telaq yan barekê şaristanî, li dadgehan piştta heqiyê dihê berdan û li bereya heqiyê dûr dikevin. Hinek caran jî hatiye ditin xelk bi pere diçe jibo gewah(şahid)iyê sundixwen.

Merem ji heqbêjiyê ewe ku rayedarên dadgehan, bi awayekê, zimanê xwe bikar bînin ku hevsengiya civatê bê parastin. Eger ziman û hizir tekez li ser heqbêjî û heqbistinê bikin, derfeta zulim û zordariyê namîne, lê bi merca wê yekê ku ev şiyânên zimanî li ser hemû civatê parve bibin(ایمانی و همکاران، ۱۳۹۶:۳۰۷).

Gorepana karê dadgehê heqberey ye û dijî zordarî û gehandina heqî ye bi heqdarî. Dadgeh li gehandina mafê giştî û piraktîzekirina edaletê pêşrew bûye, lê karê dadgehan hinek caran di vê boyerê rubiruyê nehametî û sextî û astengan bûye, jiber wê yekê dibe bi hoşyarî ve tea`mol bêkirin.Dibe kesê ku zimaneke direwîn heye ji aliyê dadgehan bên riswakirin.

Dadwer û lêkolerên dadî dibe kesên rexnegir heqbêj û rik u rast bêj biparêzin. Herwiha dibe li gutina heqiyê tu sinûrekê nenasin herçend bi zerera wan jî be، (نرگسیان، م، ۱۳۹۳:۵۰).

۲.۱.۳ Nehêlana nejadperêsi ya zimanî:

Rewaca peyvên nejad perêsi yan sivik û bêrêz di zimanê giştî û kesên jêgirtî(nuxbe), kartêkirinek pir

wêranker li ser meşa werara edalata zimanî da heye. Ziman bînaye û pêkhata ziamnî dixê bin bandora xwe, jiber wê yekê reaca edebyateka nedadperwerî hizra mirovan jibo erênikirin yan pesendkirina reftarên zalimane û zordariyane amade dike û ewa ku hizra mirovan kontrol dike di piraktîk da derdikeve, jiber ku mirov li pişt zimanî da xwe veşartîye û kerestên zimanî û nivêsin wergêra(tercume)ya hizra wane û mirov bi axaftinê dihên niyasîn. (کوکب و همکاران، ۱۳۹۱:۱۲۰).

Eger sîstema zimannasiya mirovan belavkirin û geşepêdana reftarên bi dûr li nejadperêsiyê bin edalata zimanê derdikeve, peyvên weke: necîbzade, binemale, xan, perens, sultan, e`lahezret, erbab û mîr..htd û peyvên weke xulam, berde, kenîz, E`bid û curên qesên bêrêz û kêmkirin û rewaca wan di civatê da kiltur û ferhengê civatê ber bi nejadperêsiyê dibe. Ewa ku di dadgehên başûrê kurdistanê da rû didin li ser nehêlana nejadperêsiyê, tişteke balkêşe, dibe dan bi wê yekê dabnên ku ji aliyê zimanî ve tu nejadperêsiyek xweya nabe, jibo mînak kêmkirina rayedaran dibînin ku karekê ne hejî li hember zaravekê ne resmî yan zimanekê netewên dî encam bide, hinek caran ji nehêlana nejadperêsiyê zêdegavî dihê kirin ji wî alî ku mafê zimanê xweyî dihê piştgoxistin û jibo mînak zimanek wek erebî pêşdixin. Hinek caran kesê kurd heqdar bûye, lê li hember erebekê suçdar derxistiye, li hinek arêşeyan kurd hatine piştgoxistin û ereb yan kesên biyanî hatine berîkîrin. Li vir da em dibînin ku hinek nejadperêsiyê heye bi taybet li

deverên parêzgeha dihokê, ew ji jiber neşarezaya rayedaran bi term û zaravên yasaî, yan ji xwandina wan bi zimanê erebî ev diyarî xweya dibe. Ev dibe astengiyek jibo kurdzimanan yan kurdistanîyan dema dikevine nav girift û karubarên dadgehane da. hinek caran jî kesên ku şêwezarên wan ji zarvê resmî cudaye dikevin ber henekan û lêkolera yan ew kesê gutarên wî tomardike nikare weke pêdvî axaftin ya Îfadeya suçbar yan skalakerî tomarbikit. Karê dadwera û dadgehane nehêlana nejadperêsiyê ye, vêca her curek nejadperêsi bit, nejadperêsiya zimanî, netewî, siyasî, îdarî, ciakî yan abûrî.

١.٢ Edaleta zimanî li kurdistanê, dadgehên wlatên dagîrker:

Kar û kiryarên nihayê ziamnî di cwarçuvê aydologyê yê hatiya durpêçkirin, ku kitkesan weke binekoka yekema kavdanên nealîkarên civatê dibîne. Nejadperêsi û hejarî, nayeksaniya bingehînnahên berçavgirtin. Zimanê nejadperêsi yan zimanê cibînan(xeberan)jibo parastina wiha neyeksaniyekê bikar dihê û têkriya hesta giştîya dagîrkeran li hemberê kurdan kêmdike. Ewên li dadgehên dewletên dagîrkerdane, û ji xwe xizmetê pêşkeşî xelkî dikin, yan divên edaleta civatî û zimanî cîbicî bikin, bi heza xwe yan bêheza xwe projeyên xwe bi riya bihêzkirina zimanê hejmunîpeyrew dikin, jiberku ev rayedare li têgehiştin û hestpêkirina peywendîya di navbera ziman û ramana civatê ku bi duv çêkirina wê ne bê şîyan û acizin(Wittgenstein,1967:74.)

Berî em qala edaleta zimanî li nav dewletên dagîrker bikin, hinekê li ser destûr yan qanuna bingehîna van dewletan li hember zimanê kurdî emê biseknîn paşan jî edaleta zimanî bişêwirîn. Li xalên 86 û 87 ên peymannama Vêrsayê li konvansiyona nehêlana cudahiyan û li xala 27 a peymannama mafên medenî û siyasî ya mirovan bi awayekê berfireh bergirî li mafê zimanî û mifa wergirtin ji zimanê daykê di perwerdê û li peywendiyên fermi da hatiyekirin, piştgoxistin û giringî nedan bi wan zimanan dibe sedema nehêlana şunas û nasnama neteweyan, jiber wê yekê putepênedan û giringî pênedan nexasme di sîstema perwerdeyê da bi wateya pêşelkirina mafê mirovan e û dikarî bi cinosayda zimanî bihesbînîn. (Qazî, 2020: 2 .)

Di destûra Îraqê da, her li sala 1958 li madeya sêyemîna desturê da dibibêje ((Ereb û Kurd hevparin di welatî da)) ev yekemîn ê`tirafe ku bi netewê kurd hatiye kirin. Di destura bingehîna sala 2005 a Îraqê, di madeya 3yê dibêje: (Îraq xwedîyê netewe û dîn û mezhebên cudaye) û di madeya 4emîn da dibêje: Zimanê Erebî û Kurdî zimanên fermiyên Îraqê e, û Îraqiyên mafê wê heye ku bi duv binemayên perwerdeyî zimanên daykê yên weke, turkumanî yan siryanî, Ermenî yan her zimanekê din di damezrayên perwerdeya hikumî yan taybet zaroyên xwe perwerde bikin .

Li Îranê jî, di madeya 15ê gutiye: (ziman û rênivisa hevbeşa xelkê Îranê Farsiye, belge û nivêsin û

conteiksên fermî û kitêbên dersî dibe bi vî zimanî û rênivîsê bin, lê mifa wergirtin ji zimanên qewmî û deverkî di medyayê û perwerdeya edebyata wan di mekteban da li cem zimanê Farsî azade. Di madeya 19yemîn da hatiye ku xelkê Îranê li her qewm û qebileyekê bin, di mafan da yeksan û hevbeşin û reng û nejad û ziman nabin sedema tefzilkirinê.

Li tirkîyê di madeya 3yemîn a destura bingehîna tirkîyê da hatiye: (zimanê fermî Tirkîye). Ev we xoya dike ku tu zimanek din mafê wê yekê nîye zimanê xwe jibo perwerde û axaftinê di karûbarên dewletî da bikar bîne(Dw, 20/2/2011 .)

Li suriyê li madeya yekemîn û duyemîn tekez li ser Erebiyeta suriyê û milletê suriyê dike ku beşeke li milletê erebî, di madeya çwaremîn da dibêje zimanê fermî erebîye .

Li başûr ew deverên bi madeya 140 bernasin, dadgên wan devera pêtirî bi zimanê Erebi ne, dibe zimanê temaluqkirina zimanê Kurdî û zimanên netewên ne Erebi li van deveran bi zelalî berçav bikeve, herçend li destura Îraqê da mafên zimanî daye Kurdan lê di wan deveran da sulte û hêz rol dibînin û te`suba qewmî erebî potey bi ziamnên din nade, bi taybet li dadgehan da. Ji aliek din herwek li serê da îmajê hatiye kirin zimanê nehêlana nejadperêsiyê li van deveran xweya nabe her jiber wê yekê jî zimanê heqberey û heqbêjiyê dikeve nava

astengan, lê bi her awayekê li parçên din yên Kurdistanê ku keftinê bin destelata dagîrkeran baştire.

Li turkiya Di sala 2013'an de, parastina zimanê zikmakî hatibû qebûl kirin. Lê di demên dawî de dadgeh bi şertê wergera parastinê ya pareyê pêşîn dispêre girtiyan û girtiyên di demê xwe pare nedin nikarin parastinê bikin (rawin stêrk www.haberazad.com). Dadgeh bi vî awayê parastina girtiyan dixwaze asteng bike. Mînakê vê ya herî dayî di 26'ê Sibatê di 13'ê Dadgeha Cezayê Giran a Edeneyê de hat dîtin. Xebatkarê Kovara Ozgur Toplum Fahrettin Kiliç ê xwest di danişinê de parastinê bike ev yek sipartinê. Kiliç ê cara yekemîn derket pêşberî dadgehê û xwest bi kurdî parastinê bike, bi hinceta pare pêşîne ne daye parastin nekir û doz taloqî 23'yê Gulanê hat kirin. Heqê wan ê axaftina bi kurdî di zagonê de heye, lê di pratîkê de nîne. Li dadgehan girtî dixwazin parastina xwe bi zimanê xwe bikin lê ew têne astengkirin. Heta li cihekî dozger gotibû eger tu bi Kurdî biaxivî tu nikarî ji zindanê derkevî

Ji aliyekî din di warê babetên navneteweyî de Tirkiyeyê ihtiraz daniye li ser peymanên ku mijar û naveroka wan mafên ziman in. Em dikarin li vir behsa peymanên mafên zarokan û peymanên mafên medenî û siyasî ya neteweyên Yekgirtî bikin. Tirkiye di van peymanan li ser hin xalên ku derheqê mafê perwerdekirina bi zimanê zikmakî ne ihtiraz dane ango nexwestiye van xalan bixe meriyetê. Mijareke din jî balê dikişîne ku Tirkiyeyê hin peymanên navneteweyî yên ku

mijar û naveroka wan parastina çand û ziman in îmze nekirine. Wek mînak Tirkiyeyê hê jî peyman a çarçoweyî ya derheqê parastina eqaliyetên neteweyî, şertê zimanên eqaliyetî û herêmî ya Ewropayê û peyman a UNESCOyê ya li dijî cûdaperestiyê îmze nekirine(evrensel.net/haber.)

Li Îranê binekoka dadgehane li ser ne edaletiya zimanî hatiyê danan, di wir da sivikkirina (tehqîr) û ferizkirina zimanê Farsî li şuna rêz û mafên yeksaniyê girtiye, ew neteweyên ne faris tu mafek bi zimanê wan li dadgehane nehatiye diyarkirin, jibîlî wê yekê netewên (Kurd, Azerî, Beluç, Erebi... htd), ji kêmtirîn mafê zimanî li dadgehane bêbehrin. Her jiber wê yekê netewên dî jibo ku karûbarên wan bîn meşandin bi naçarî dikevine bin kartêkirina zimanêkê temeluqî û rayedarên dadgehane jî tu pêxemîyek ji wê yekê nîye ku zimanê temeluqê li nava wan netewan zêde bibe, herwiha ew netewe ku di kevin nava arêşeyên dadgehane bi neçarî pir caran ji gutina heqiyê xwe la didin heta dilê rayedarên dadgehane jibo xwe rabkêşin. Li dadgehên wan bajarên Kurda ku Turkî akinciyên wê derêne li Îranê ji aliyê najadperêsiya zimanî gelek xrbtîre ji deverên din, dema dizananin ku kesek Kurde, hem zimanekê nejadperestî tê bikar anîn hem hukm û qerareka ne di cihê xwe da û pir ji nahqî û zulm û zordarî dihê cêbicêkirin.

Li suria ji bi heman awayî ew deverên li bin destelata rejîma be'sa suriyê dane mafên zimanîyên Kurda tîn têtêbirin, zimanê bêrêzî dihê bikar anîn û heq nebêjî

derheqê kurdan dihêkirin, herwiha cuda perêsi u nejad perêsiya Ereban li ser Kurdan pir diyare.

Ji her layekê li wan deverên ku di bin destelata dewletên dagîrkerin, bi awayekê giştî jiyana kurdan ji aliyê zimnî li dadgehên dihê astengkirin, jibo minak demê Kurdek sikala(de`wa)yekê dinvîse li cem dadwerî yan gewhiyekê dide li cem lêkolerekê dadî, jiber ku zimanê dagîrgeran nizane yan baş tênagehe, hinek şaşî li wergêranê dirist dibin jiberku hemû zimanêk nikre hemû têrmên zimanên din ji xwe bigre lewra dibînîn bi şaşî hatye wergêran û pacvekirin û li dijî wî dibe belge .

Encam:

.١ Dadperweriya zimanî, li ser çend binemayekan pêkhatiye ku hemû keda wê jibo wê yekê ye zimanekê bi dûr ji xirab bikar anînê li civatê da belav bike.

.٢ Li dadgehên herêmê heta radeyek baş edaleta zimanî hatiye berçav girtin, lê di hinek karê Îfade wergirtin yan jî nivîsîna î`trafan hêş kêmasî derdikevin.

.٣ Li destura Îraqê ya sala 2005 bi fermî zimanê kurdî li cem zimanê Erebî zimanek fermîye, lê li wan deverên destelata herêmê da nîye, xelk ji edaleta zimanî bê behrin.

.٤ Li dadgehên derveyê herêmê, ku dewletên dagîrker destelatdarin, têgeha dadperweriya zimanî dihê piştgoxistin û li ser înkara zimanî reftarê dikin.

Jêder:

۱. د. عبدالواحد مشیر دزہیی واتاسازی، ۲۰۰۹، ۱، دہزگای مؤکریانی
ہہ ولیر.
۲. کہلسوم خالد ئہحمہد، ۲۰۱۶، تاوانی زمانی لہ کؤمہلگای کوردیدا،
دادگاکانی شاری ہہولیر بہ نمونہ، نامہی ماستہر، کولیرژی پہروردهی
نمہرہتی، زانکوی سہلاحہدین.
۳. ہہلمت ئہنوہر عومہر، ۲۰۲۰، دہنگناسی دادوہری و بہکارہینانی لہ
دادگاکاندا- دادگاکانی شاری ہہولیر بہ نمونہ. نامہی ماستہر، کولیرژی
زمان، زانکوی سہلاحہدین.
۴. د. صلاح فضل ۱۹۸۷، نظریات البنائیتہ فی النقد الادبی، ط ۳، بغداد.
۵. عباس نرگسیان، رقیہ محمدزادہ، بررسی تاثیر نقش عدالت زبان در
ارتقای اعتناد و مشارکت عمومی شہروندان، فصلنامہ مدیریت سازمانہای
دولتی، سال دوم، شمارہ ۸، پاییز ۱۳۹۳.
۶. د. عبدالمجید ایمانی، منیرہ صالح نیا، فاطمہ محمدی، بررسی تاثیر عدالت
زبانی مدیران سازمانہای دولتی بر سرمایہ اجتماعی، مجلہ مدیریت
پژوہشہای علمی، سال دہم، شمارہ ۳۵، بہار ۱۳۹۶.
۷. کوکب فائز، حسین خنیفر، سید مہدی الوانی، علی اصغر پور عزت،
غلامرزا جندقی، مفہوم شناسی تطبیقی عدالت زبانی، فصلنامہ پژوہشہای
زبان و ادبیات تطبیقی، ۳، ش ۱، بہار ۱۳۹۱، ص ۱۱۳-۱۲۶
۸. کوکب فائز، حسین خنیفر، عدالت زبانی و نقش آن در بالندگی منابع
انسانی، فصلنامہ پژوہشہای
مدیریت منابع انسانی، دانشگاہ جامع امام حسین سال پنجم، شمارہ ۲، پاییز
و زمستان ۱۳۹۲، ص ۱۵۱-۱۷۰.
۹. Wittgenstein, L. (1967). *Philosophical Investigations*. ..
3rd. ed. Edited by Anscombe.G, Rhees. R, & Wright. G,
Blackwell, Oxford

۱۰. Wieviorka, Michel. (1995). The Arena of Racism. Translated by Chris Turner. London: Sage Publications Ltd.

Kolb, V. Gold, J. (1997). Culture of Social Sciences; ۱۱ translated by Mohammad Javad Zahedi Mazandarani, (Tehran: Maziar. (In Persian

Peter Trudgill, 1974 Sociolinguistics: An Introduction to. ۱۲
Language and Society

Pourezat, A. A. (2009). "The Importance of Linguistic. ۱۳
Justice for Continues Revision of Good Governance".
Ebsco

Momeni, F. (2001). Right and wrong in Nahjolbalagheh, ۱۴
Journal of the Faculty of Literature and Human Sciences,
(Tehran University, 380- 361. (In Persian

۱۵. طاهر شیرمحمدی: زبان‌های قومی در قانون اساسی ایران و کشورهای
DW | 20.02.2011 [https://www.dw.com/fa-](https://www.dw.com/fa-ir/%D8%B2) |
همسایه |
ir/%D8%B2

۱۶. د. مؤتمین زهلمی-
[https://www.kurdplat.net/2020/06/blog-](https://www.kurdplat.net/2020/06/blog-post_552.html)
: post_552.html

۱۷. مرکز پژوهش‌ها - قانون اساسی سوریه ([majlis.ir](https://rc.majlis.ir/fa/law/show/132277))
<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/132277>

۱۸. [https://www.evrensel.net/haber/21875/maf-](https://www.evrensel.net/haber/21875/maf-perwerdehiya-bi-ziman-zikmak-hiqqa-navnetewey-rewsa-tirkiyey)
perwerdehiya-bi-ziman-zikmak-hiqqa-navnetewey-
rewsa-tirkiyey

۱۹. Li girtîgehên Tirkîyê zîmanê Kurdî tê astengkirin.
[www.haberazad.com/li-girtigehen-tirkiye-zimane-//:۲۰](http://www.haberazad.com/li-girtigehen-tirkiye-zimane-//:20-kurdi-te-astengkirin-9953h.htm)
kurdi-te-astengkirin-9953h.htm

Abstract:

Among all the human characteristics, the ability of language and speaking is the most significant one. The ancient Greek philosophers accidentally considered language the most distinctive point of humans from animals, only few things can be found in human life in which language plays no role. Justice is the highest human value and it is very valuable to humans and for their rights. Humans' main aim is to reach justice. Today, via observing the widely spread multifunctional roles of the organizations, corporations, establishments and institutes in social life and getting benefit from sentence, terminology and specific lexical dictionaries, the role of justice is within the framework of linguistic justice new concept .

In the concept and comprehension of linguistic justice, the language and lexicon structure should not be in a form that can spread and widen tyranny in the society. Those words that facilitate racism and imposing individual will on the public should be taken away from language construction, while those words that emphasize justice, equality and non-discrimination should be constructed .

This research tries to clarify linguistic justice in the scenes of Kurdistan courts, especially Kurmanji dialect. It attempts to realize to what extent Kurdish language considers linguistic justice inside itself the courts? In another way, to what extent the invading countries of all the four parts of Kurdistan ignore linguistic justice?

Key word: linguistic justice, linguistics, flattery, truth-axis and anti-racism .

**TECRUBEYA KURDÎKIRINA
TERMÊN HIQÛQÊ LI BAKURÊ
KURDISTANÊ**

Mikail Bülbül □

Puxte

Armanca vê gotarê, vegotin û veguhestina ezmûna kurdîkirina termên hiqûqê ye ku li Bakurê Kurdistanê pêk hatîye. Di navbera salên 2017 û 2020an da, bi hevkarîya Weqfa Mezopotamya û Baroya Dîyarbekirê 22 komxebat ji bo kurdîkirin û kurdîzekirina termên hiqûqê hatin lidarxistin. Ev komxebat hem ji pisporên hiqûqê hem jî ji pisporên zimanî pak dihatin. Naveroka nîqaşên van pisporan kurdîkirina termên hiqûqê bû û hemû biryarên derbarê têgihan da bi piranîya dengên endamên komxebatê dihatin girtin. Di encama vê xebata kolektîf da, Ferhenga Têgihên Hiqûqê hat amadekirin ku bi giştî ji 1000 termên sereke yên hiqûqê pek dihê û tê da ji bilî kurdî-kurdîya têgihan, pênaseyên wan yên kurdî, mînakên wan û herwiha bergindên wan yên bi zimanên îngilîzî, erebî, farisî û tirkî cih digirin. Em dê di vê gotarê da, li ser rê, rêbaz û qonaxên curbicur yên vê xebatê bisekinin û vê tecrubeyê vebêjin.

Peyvên sereke: Termên hiqûqê, kurdîya kurmancî, kurdîkirin, ferhenga hiqûqê

Destpêk

Zimanê kurdî piştî qedexekirin û polîtîkayên asîmîlasyonê yê zêdetirî sed salî, li bakurê Kurdistanê jî hêla geşedanê ve derbeka giran xwar û jî gelek alîyan ve lawaz ma. Ne tenê bikarînan kurdî di qadên fermî da, lê belê axiftina bi zimanê kurdî di nava malan da jî hat qedexekirin û jî bo bînpêkirina vê qedexeyê sizaya pereyan hat destnîşankirin. Demekê, kesên ku axaftina bi zimanê kurdî li ser wan dihat tesbîtkirin, serê peyvekê bi pênc qirûşan dihatin sizadan (Hassanpour, 2005). Piştî gelek polîtîkayên asîmîlasyonê yê dûrûdirêj, kurdî jî gelek alîyan ve lawaz bû .

Di qonaxa piştî salên 2002yê da, pêşîya xebatên kurdî qismî be jî vebû û hinek qedexe hatin rakirin. Piştî 2010ê jî di çend zanîngehan da beşên kurdî vebûn û kurdî cara yekem di pergala perwerdeyê da jî hat bikarînan. Herweha dayîna mafê dersa kurdî ya di dibistanên navîn da jî gaveka erênî bû û bandorên wê yê erênî çê bûn. Ev bûyer û nemaze zêdebûna destkeftiyên siyasî yê kurdan, bûn sedem ku xebatên li ser kurdîyê jî zêdetir bibin. Gelek komele û weşanxane ava bûn, gelek kovarên akademik û pirtûkên curbicur derketin û kurdî hinekî bi ser xwe ve hat. Yek jî warên van xebatan jî xebatên termînolojîyê bûn. Li ser termînolojîya saheyên curbicur hem xebatên takekesî hem jî sazgehî pêk hatin. Di vê heyamê da xebatên wekî “Ferhenga Zanistên Civakî” (Abdullah Kiran, 2014), “Ferhenga Teknik” (Suat Yavuz, 2014), “Ferhenga Termên Feni” (Bahattin

Gümgüm, 2015) û hinekên din hatin kirin. Herweha di bin banê Şaredarîyê Dîyarbekirê da li jineyê hat avakirin ku li ser termên îdarî disekinî û hewla kurdîkirina wan têgihan dida. Li ser vê paşxaneyê ku me behs kir, di 2017an da Baroya Dîyarbekirê û Weqfa Mezopotamyayê hatin cem hev û dest bi xebata kurdîkirina termên hiqûqê kirin. Vê xebata kolektîf zêdetirî sê salan dewam kir û ji bo xebatê 22 civînên mezin çê bûn ku hinek ji van civînan çar-pênc rojan dewam dikir. Di encama vê xebatê da pirtûka bi navê “Fehenga Têgihên Hiqûqê” (2019) hat çapkirin û bi raya giştî ra hat biparvekirin. Ev xebat ji aliyê rê, rêbaz û pêkhatina xwe ve xebateka giring bû û çend qonaxên vê hebûn. Niha em dê yek bi yek li ser rê, rêbaz û qonaxên vê rawestin.

. 1. Qonaxa Yekem: Tesbîtkirina Rê û Rêbaza Xebatê

Weqfa Mezopotamyayê û Baroya Dîyarbekirê di serê sala 2017ê da ji bo rê û rêbaz û prensîpên vê xebatê, bi beşdarîya zimannasên Weqfê û pisporên hiqûqê yê Baroyê civînek li dar xistin. Di vê civînê da nîqaşên dîrûdirêj hatin kirin ku ev xebata kolektîf dê çawa bi rê ve biçe. Di encamê da biryar hat dayîn ku li gor van xalan ev xebat bihê kirin:

. 1. 1. Rê û Rêbaza Xebatê

Xebatên li ser terman gelekî zehmet in û divê mirov di encama nixandîna û nîqaşên dîrûdirêj û pîralî da bigihîje

encamekê. Loma biryar hat dayîn ku divê bi awayê komxebatan (workshop) ev xebat pêk bihê. Ji bo ku komxebat bi awayekî pratîk û hêsan bi rê ve biçin hejmara beşdaran bi bîst kesan, hat sînorkirin. Ji ber ku ev xebat hem bi saheya hiqûqê hem jî bi sehaya zimanî ve têkildar bû, biryar hat dayîn ku hem hiqûqnas hem jî zimannas di vê xebatê da cih bigirin. Lewra jî pêwîst bû tiştên ku hiqûqnas pêşnîyaz dikin li gor pîvanên zimanî jî bin. Ji ber ku dema tiştên li dijî rêbazên dariştina peyvên kurdî bihên pêşnîyazkirin divê zimannas wan serrast bikin. Ji alîyekî din ve jî giring bû ku hiqûqnas behsa pênase û naveroka terman bikin û zimannas jî li gor wan penaseyan pêşnîyazan bikin. Yanî hat nirxandin ku dema hem pisporên hiqûqê hem jî zimannas hebin, dê ji hevûdin sûd wergirin û hevûdin temam bikin .

Prensîpeka din jî ku têkildarî taybetmendiyên beşdaran hat dîyarkirin ew bû ku dive ji xebat û akademîsyenên ji Başûrê û Rojhilatê Kurdistanê jî sûd were girtin. Lewra eger xebateka akademîk bihê kirin, lazim e ji tecrubeya Başûrê û bi taybetî jî ji ya kurdîya naverast sûd bihata wergirtin. Loma jî biryar hat dayîn kesên pispor hem di saheya zimanî da hem jî ya hiqûqê da bihên dawetkirin. Bi vî awayî jî heft kesên pispor ji Başûr û du jî ji Rojhilata Kurdistanê beşdarî vê xebatê bûn .

١.٢ .Sînorkirina Xebatê

Çawa ku dihê zanîn, bi hezaran termên hiqûqê hene. Loma gelek zehmet e ku mirov di carekê da bi hezaran

terman bike kurdî. Ev kar hem ji alîyê demê ve hem jî ji alîyê birêxistinê ve, gelekî zehmet e. Loma biryar hat dayîn ku ji bo destpêkê xebat tenê li ser hezar termên sereke bihê kirin. Ji bo ku termên sereke jî bihên tesbîtkirin, hat nirxandin ku divê li gor şaxên hiqûqê yên sereke term bihên hilbijartin. Loma biryar hat dayîn ku bijartina terman, li gor şaxên sereke yên hiqûqê be. Şaxên hiqûqê ku termên hiqûqê ji wan hatin hilbijartin jî ev bûn: Hiqûqa medenî, hiqûqa bazirganî, hiqûqa sizayî, hiqûqa kargêrî (îdarî). Herweha termên sereke yên hiqûqa giştî jî lê hatin zêdekirin .

. ١.٣ Avakirina Lijneya Amadekar

Di civîna rê û rêbazê da yek ji biryarên giring ew bû ku divê lijneyek amadekar bihê avakirin û xebat ji alîyê wê lijneyê ve bihê meşandin. Ji ber ku pewist bû karê tesbîtkirina hezar termên sereke bihata kirin, lijneyek ji deh kesan hat avakirin ku lîsteya termên sereke amade bikin. Ji bo koordînatorîya vê komê jî du kes, ku yek li ser navê Weqfa Mezopotamyayê yek jî li ser navê Baroya Dîyarbekirê bû, hatin hilbijartin .

١.٤ .Amadekirina Lîsteya Termên Sereke

Piştî ku di civînê da lijneya amadekar hat avakirin, ji bo rê û rêbaza amadekirina lîsteya termên sereke jî prensîp hatin dîyarkirin. Lijneya ku ji deh kesan ava dibû, li ser komên du kesî hat dabeşkirin ku pewîst bû her komek termên sereke yên şaxeka hiqûqê amade bike.

Yanî du kesan dê termên sereke yê hiqûqa medenî, du kesan hiqûqa bazirganî, du kesan hiqûqa sizayî, du kesan hiqûqa kargêrî û kesan kesan jî termên sereke yê hiqûqa giştî amade bikira. Di komxebatan da ji bo ku li ser vê lîsteyê nîqaşên baş bihên kirin, biryar hat dayîn ku îngilîzî, erebî, tirkî, farisî û kurdîya naverast ya wan tegehane jî wekî pênc stûnên cuda li ber wan bihên nivîsîn. Herweha ji bo lîsteya terman ku wekî draft dê di komxebatan da xebat li ser bihata kirin, biryar hat dayîn ku ferhengên kurdî yê heyî bihên kontrolkirin û bergindên wan yê kurdî jî bihên nivîsîn. Bi taybetî hat dîyarkirin ku ji xebata Talebanî (2006); Farqînî (2000); Farqînî (2010); Îzolî (2013); Özdemir (2014); Ebdulahîzad (2018) sûd bihê wergirtin û alternatîfên cuda yê terman li gor van ferhengan bihên kontrolkirin.

Di encamê da biryar hat dayîn ku li gor van prensîpan draftek ji termên sereke bihê amadekirin û êdî komxebat bihên çê kirin ku biryar ji bo van terman bihên dayîn. Loma lijneyê deh kesî biryar da ku di sê mehan da draftê amade bikin.

:Nimûneyek ji vê draftê

Soranî	Tirkî	Farisî	Erebî	Kurmancî	Îngilîzî
					Biryara Lijneyê
sedemên	giranker				aggravating circumstances
ağırlaştırıcı	nedenler		كيفية مشددة		ظروف مشددة
					– hoyekanî sext/tund

عفو	bexş/efû/bexşandin/lêborîn amnesty, pardon	-	lêbûrdin	af
bijîşkîya dadî / pizîşkîya dadî/				forensic medicine
pizîşkî	adli tıp	پزشکی قانونی	الطب العدلي	tiba edlî
			-	dadwerî

۲ .Qonaxa Duyem: Çêkirina 22 Komxebatan

Piştî ku lijneya amadekar ya ji bo çêkirina termên sereke, lîsteya terman wekî draftekê amade kir, Weqfê û Baroyê biryar dan ku di heyva tîrmehê ya sala 2017an da komxebata yekem çê bikin. Ji bo komxebatê amadekarî hatin kirin û otelekê bajarê Elezîzê wekî cihê komxebatê ji bo çar rojan hat destnîşankirin. Komxebata yekem di 5-6-7-8ê tîrmehê da û bi beşdarîya bîst pisporên hiqûqê û zimanî lidarxistin. Di komxebatê da li ser drafta pênc zimanî, nîqaş dihatin kirin û kurmancîya terman dihat tesbîtkirin. Rêbaza sereke ya xebatê ew bû ku li ser terman nîqaş û nirxandin bihên kirin û bi rêya rêkkeftinê biryar bihên dayîn. Dema ku di encama nîqaşên dûrûdirêj da derbarê xalekê da rêkkeftin pêk nedihat, derbarê vê xalê da biryar jî nedihat gitrin û ew xal vala dihat hiştin.

Di komxebat yekem da zehmetîyek berbiçav derket ku hêjayî gotinê ye. Di çar rojan da tenê li ser 80 termî biryar hatin dayîn û hat famkirin ku xebat bi vî rengî gelek giran dimeşe. Loma di roja dawî ya civînê da li ser rê û rêbaza komxebatê nirxandin hatin kirin û biryar hat dayîn ku berî her komxebatek mezin, divê komxebatên

navxweyî çê bibin, nîqaş û nirxandin cara pêşî di van komxebatan da bihên kirin û biryarên komxebatên navxweyî li ser draftê bihên zêdekirin. Yanî dê komxebatên biçûk pêk bihatina û biryarên destpêkê bihatina dayîn û di komxebatên mezin da ew biryar dê bihatina kontrolkirin û biryara dawî li gor komxebata mezin bihata dayîn .

Piştî ku civîna yekem bi dawî hat, heta 9ê hezîrana 2018ê, 8 komxebatên navxweyî pêk hatin. Di van komxebatên navxweyê da dîsa hem pisporên ziman hem jî pisporên hiqûqê amade bûn ku gelek ji wan du rojan dewam dikirin. Piştî van heşt komxebatan di 13-14-15-16ê tîrmeha 2018an da dîsa komxebateka mezin çê bû û di ve komxebatê da kontrola biryarên komxebatê navxweyî hat kirin. Di vê komxebata çar rojî da biryar li ser 250 terman hatin dayîn.

Bi vî rengî heta heyfa dehê ya 2019ê, bi giştî 22 komxebat (18 komxebatên navxweyî û 4 komxebatên navneteweyî) pêk hatin û draftek hat amadekirin ku bi qasî hezar termên sereke tê da hebûn. Di van komxebatan da carinan kesên ku li ser ziman yan jî hiqûqê pispor bûn jî wekî mêvan beşdarî hin komxebatan dibûn. Lê endamên sereke ku ev xebat pêk înan ev bûn:

- Prof. dr Abdulwehab Xalid Mûsa (Zimannas, Zanîngeha Zaxoyê)

- Prof. dr Bahîz Omer Ehmed (Zimannas, Zanîngeha Duhokê)

●Prof. dr Sebah Reşîd Qadir (Zimannas, Zanîngeha Raperînê(

- Beyar Tahir Seîd (Pisporê Hiqûqê, Duhokê(
- Bîlal Zîlan (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê(
- Cemîl Çelîk (Pisporê Hiqûqê(
- Dr Ebdilah Casim Receb (Vekoler, Duhok (
- Dr Mîkaîl Bilbil (Zimannas, Weqfa Mezopotamyayê(
- Ebdilah Çager (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê(
- Fexrî Karakoyunlu (Pisporê Hiqûqê, Baroya

Dîyarbekirê(

- Gevrîye Atli (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê(
- Hekar Findî (Pisporê Hiqûqê, Zanîngeha Newrozê(
- Mehdî Caferzade (Vekoler, Xoresan (
- Nasih Husên Silêman (Fehengnûs, Hewlêr(
- Rênas Xendekî (Pisporê Hiqûqê, Baroya Şîrnexê(
- Sabîr Ebdulahîzad (Pisporê Hiqûqê, Fehengnûs,

Urmîye(

- Selehedîn Elçî (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê(
- Semîre Nergîz (Pisporê Hiqûqê, Baroya Dîyarbekirê(
- Serdal Ogmen (Pisporê Hiqûqê, Baroya Mêrdînê(
- Sezgin Dînç (Pisporê Hiqûqê, Baroya Mêrdînê(
- Veysel Vesek (Pisporê Hiqûqê, Baroya Mêrdînê(

۳ .Qonaxa Sêyem, Amadekirina Ferhengê

Piştî ku 22 komxebat xelas bûn êdî dor hat ser amadekirina ferhengê. Lazim e biryar li ser formata ferhengê bihata dayîn. Piştî ku nirxandin û nîqaşên

dûrûdirêj biryar hat dayîn ku formata ferhengê bi vî awayî be :

a. Ferheng dê kurdî-kurdî be.

b. Di ferhengê da dê pênasayên kurdî û mînak jî hebin.

c. Dema terma kurdî bihê dayîn dê îngilîzî û tirkîya wan jî di parantezê da bihên dayîn.

d. Di ferhengê da dê termên ku têkildarî wê termê ne jî, di dawîya pênasîyê da, bihên dayîn.

e. Di dawîya ferhengê da wekî pêveka ferhengê dê bi tirkî, kurdî, îngilîz, erebî û farisî lîsteya terman bihê dayîn.

Piştî ku biryar li ser van xalan hat dayîn, du edîtorên vê xebatê; pisporê hiqûqê Sabîr Abdulahîzad û pisporê zimanî Mîkaîl Bulbul dest bi amadekirina ferhengê kirin. Sabîr Ebdulahîzadî pênasê û mînak lê zêde dikirin û Mîkaîl Bulbulî jî kontrol dikir. Piştî ku bi vî awayî xelas bû edîtoran lîsteya terman ya pênc zimanî jî lê zêde kirin. Ev lîste ji bo kontrola dawî ji kesên pispor ra hat şandin. Ji bo kontrola farisî draft ji Muhamed Teqewî ra, ji bo erebî ji Hekar Findî ra û ji bo îngilîzî ji Patrick Lewisî ra hat şandin û serrastkirinên hewce li gor têbînîyên wan pisporan hatin kirin .

Piştî ku kontrola edîtoryal ya giştî xelas bû ji bo cara dawî, draft ji çend kesên pispor yê wekî Reşo Zîlan û Zana Farqînîyî ra hat şandin. Piştî têbînîyên wan dîsa jî serrastkirinên hewce hatin kirin. Di encama hemû kontrolkirinan da redaksîyona vê xebatê hat kirin û xebat bi dawî bû .

Encam

Kurdîkirina termên hiqûqê çawa ku ji qonaxên jorîn jî xuya dibe karekî gelekî zehmet, demdirêj e û berpirsyarîyeka cidî tê da heye. Lewra çêkirina terman bi giştî karekî pisporî ye û lazim e ji hêla pisporan ve pêk were. Hevkarîya pisporên ziman û pisporên hiqûqê di vê xebata me da jî gelekî giring bû. Em bawer dikin ku tenê zimannasan yan jî tenê pisporên ziman ev xebat bikira dê gelekî kêmasî tê da hebûna. Tesbîtkirina rê û rêbazên rast û plansazîyeka baş jî di serkeftina xebatên weha da gelekî tesîrdar in. Eger term baş nehên nîqaşkirin û nirxandin, mumkun e ku biryarên ne di cih da bihên wergirtin. Loma rêbaza komxebatan û moderatorîya ku dihê kirin asta xebatê jî dîyar dike. Herweha sûdwegirtina ji tecrubeya başûrê Kurdistanê û bi taybetî jî tecrubeya kurdîya naverast pir alîkarîyeka baş kir di vê xebatê da .

Pêvek: Çend Rûpel ji Ferhengê
Berga Hundir

Pevek 2:Rûpelê 32ê

Pevek 3: Rûpel 158.

Çavkanî

Ebdulahîzad, Sabir. (2018). Ferhenga Têgehên Hiqûqa Navnetewî (Îngilîzî-Kurdî-Tirkî-Farisî). Wan: Sîtav.

Farqînî, Zana (2000). Büyük Türkçe-Kürtçe Sözlük, Ferhenga Mezin a Tirkî-Kurdî. Stenbol: Weşanên Enstîtuya Kurdî a Stenbolê.

Farqînî, Zana. (2010). Ferhenga Kurdî-Tirkî/Tirkî-Kurdî. Çapa Çarem. Stenbol:Weşanên Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê.

Gümgüm, Bahattin. (2015). Ferhenga Termên Fenî, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları. İstanbul

Hassanpour, Amîr (2005). Kürdistanda Milliyetçilik ve Dil 1918-1985, Avesta Yayınları. Stenbol.

Îzolî , D. (2013) Ferheng Kurdî-Turkî / Turkî-Kurdî.(çap 7) Stenbol: Weşanên Deng.

Kıran, Abdullah (2014). Ferhenga Zanistên Civakî. Nûbihar. Stenbol

Özdemir, Hüseyin. (2014). Hukuk Sözlüğü (Türkçe – Kürtçe). İstanbul: Belge Yayınları.

Talebanî, Nûrî. (2006). Ferhengî Qanûnî, Erebî-Kurdî-Ferensî-Înglîzî. (çapî duem). Silêmanî: Mektebî Bîr û Hoşyarî.

Talebanî, Nûrî. (2006). Ferhengî Qanûnî, Erebî-Kurdî-Ferensî-Înglîzî. (çapî duem). Silêmanî: Mektebî Bîr û Hoşyarî.

Yavuz, Suat (2014).Ferhenga Teknik. Tirkî-Kurdî, Tirkî-Tirkî. Makine Mühendisleri Odası Diyarbakır Şubesi.

کارنامه‌ی دووهمین کۆنفرانسی زانستی نێوده‌وله‌تی
زمانی کوردی و زاراوه یاساییه‌کان
رۆژی یه‌که‌م - به‌یانی (٢٠٢١/٦/١٧) زمانی کوردی زانستی و یاسایه

كات	به‌رنامه	ز
10:00	ده‌ستپيكي كۆنفرانس و وتهى به‌خپرهاتن	۱
10:05	ساتيک وه‌ستان بوگيانى پاكي شه‌هيدان به مارشى ئه‌ى په‌قيب	۲
10:10	وتهى به‌پريز/سه‌روكي ليژنه‌ى زانستى كۆنفرانس	۳
10:15	وتهى به‌پريز/پاريژگارى سليمانى	۴
10:20	رپورته فليميک له‌سه‌ر ره‌وشى زمانى كوردى له دادگاكاندا	۵
10:30	دانىشتنى رۆژى يه‌كه‌م - ۱۰ى به‌يانى (۲۰۲۱/۶/۱۷) سه‌روكي دانىشتن: م.فهره‌يدون	۶
10:30	سيمينارى به‌پريزان/ پ.د. شوورش حه‌سه‌ن عومه‌ر و د. له‌تيف مسته‌فا ئه‌مين به‌ناونيشانى (زمانى دادگاكان له هه‌ريمى كوردستاندا)	۷
10:50	سيمينارى به‌پريز/ پ.د. هوگر مه‌حمود فه‌ره‌ج به‌ناونيشانى (په‌چاوكردى زمان ئه‌ركى له‌پيشينه‌ى په‌رله‌مانى هه‌ر گه‌ليكي زيندوه)	۸
11:10	گفتوگوى توپيژينه‌وه‌كان	۹
۱۲:	كردنه‌وه‌ى پيشانگاي كتپ تاييه‌ت به زمان و زماناسى كوردى	۱۰
۱:۰۰	نانخواردن	۱۱

دانیشتنی دووهم - ۳:۰۰ (۲۰۲۱/۶/۱۷)

سه‌ڕۆکی دانیشتن: پ.ی.د. شیلان عومەر حسەین

ز	تویژەر	تویژینه‌وه	کات
۱	پ.د. ئومێد بەرزان برزو	په‌وشی زمانی کوردی له کرده‌ی ئا‌خاوتن و نوسراوه فه‌رمییه‌کانی ده‌سه‌لاتی دادوهری و دادگا‌کانی هه‌ریمی کوردستان و عێراقدا	3:00 – ۲:30
۲	د. مزگین عه‌بدولپه‌حمان چالی	Dadperweriya zimanî li dadgehên kurdistanê da	3:۲3 – 0۴
۳	د. سابره‌بدوللا زاده	GIRINGÎYA ZIMANNASÎYA HIQÛQÎ DI PERGALEKA HIQÛQÎ YA DADMEND DA	3:۰0 – ۴:۰۰
۴	ئازاد وه‌له‌دبه‌گی	زمانی کوردی له دادگا‌کانی هه‌ریمی کوردستان له نێوان یاسا و واقیعدا	4:۰۰ – 0۲
گفتوگۆی تویژینه‌وه‌کان			4:۰0 – ۰۰:۰۰

کارنامه‌ی دووهمین کۆنفرانسی زانستی نیوده‌وله‌تیی
 زمانی کوردی و زاراوه یاساییه‌کان
 پۆژی دووهم - ۱۰ی به‌یانی (۲۰۲۱/۶/۱۷)

دانیشتنی سییه م - ۱۰ی به‌یانی (۲۰۲۱/۶/۱۷)			
سه‌رۆکی دانیشتن: پ.ی.د. تریفه عومه‌ر			
ز	تویژه‌ر	تویژینه‌وه	کات
۱	م. مه‌سعود بابایی	زمان و ده‌سه‌لآت	۱۰:۰۰ - ۱۰:۲۰
۲	عه‌لی حه‌مه‌د عوسمان هاژه چیچۆ محهمه‌دئه‌مین	زمانی یاسایی له فه‌ره‌ه‌نگی یاساییدا	۰۵:۱۰.۵ - ۳:۱۰
۳	م.ی. عه‌بدولسه‌مه‌د محهمه‌د خه‌یلانی	ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌م وه‌رگێرانی ده‌قه یاساییه‌کان له نیوان کوردی و عه‌ره‌بیدا	۲۰:۱۱:۰۰ - ۱۱
۴	ئاکوژ جه‌لیلان	زمانی پێوه‌ر زمانی یه‌کگرتوو	۲۰:۱۱.۵ - ۴۵:۱۱۵
گفتوگۆی تویژینه‌وه‌کان			۰۲:۱۲۰ - ۵:۱۱

کارنامه‌ی دووهمین کۆنفرانسی زانستی نیوده‌وله‌تی
 زمانی کوردی و زاراوه یاساییه‌کان
 پۆژی دووهم - ئیواره (۲۰۲۱/۶/۱۸)

دانیشتنی چوارهم - ۲ی ئیواره (۲۰۲۱/۶/۱۸)			
سه‌رۆکی دانیشتن: د. ئومید به‌رزان			
ز	تویژه‌ر	تویژینه‌وه	کات
۱	د. میکایل بولبول	TECRUBEYA KURDÎKIRINA TERMÊN HIQÛQÊ LI BAKURÊ KURDISTANÊ	۲ - 15:00:
۲	م. کامبیز ئیبراهیم‌زاده	نووسین و ئاماده‌کردنی قاموسی یه‌کگرتووی وشه و زاراوه یاساییه‌کان	۲ - 30:15:
۳	م. به‌کر حه‌مه‌سدیق عارف	وشه و پرسته یاساییه‌کان، خشته‌یه‌ک بۆ کارکردن	۲ - 45:30:
		گفتوگۆی تویژینه‌وه‌کان	۲ - 15:45:
دابەشکردنی خەڵات و بڕوانامه به‌سه‌ر به‌شداربووانی کۆنفرانس			
راسپارده‌کان			
وته‌ی کۆتابی کۆنفرانس			

